

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
EĞİTİM PROGRAMLARI VE ÖĞRETİM BİLİM DALI

MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E SİYASİ
FİKİR AKIMLARININ TARİH EĞİTİMİNE YANSIMALARI
(1908 – 1931)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tuba ŞENGÜL

Danışmanlar
Yrd. Doç. Dr. Selçuk UYGUN
Yrd. Doç. Dr. İ. Ceyhan KOÇ

Çanakkale, 2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Tuba ŞENGÜL'e ait "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitime Yansımaları (1908 – 1931)" adlı çalışma; jürimiz tarafından Eğitim Programları ve Öğretimi Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan:.....

Prof.Dr. R. Cengiz AKÇAY

Üye:.....

Doç.Dr. Salih UŞUN

Üye:.....

Doç.Dr. Halil IŞIK

Üye:.....

Yrd.Doç.Dr. Selçuk UYGUN (1.Danışman)

Üye:.....

Yrd.DoçDr. İ. Ceyhan KOÇ (2.Danışman)

ÖZET

Bu araştırmada, 1908–1931 yılları arasında ortaöğretim kurumlarında tarih öğretilimi konusu ele alınmıştır. Bu yıllarda dönemlere göre belirgin siyasi görüşler şunlardır: “Osmanlılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük”. Bu siyasi fikir akımlarının tarih eğitim ve öğretilimine etkisi araştırmanın temel konusudur.

Araştırmada, siyasi fikir akımlarının tarih eğitim ve öğretilimine yansımalarını belirleyebilmek amacıyla tarama modellerinden, literatür incelemesi ve arşiv taramasını içeren tarihi yöntem kullanılmıştır. Veriler, belgesel taramanın genel tarama şekline yönelik olarak toplanmış, incelemeler sırasında öncelikle konuya yönelik genel ana kaynaklar okunmuş ve gerekli notlar fişlenmiştir. Belirli bir temel ve ön bilgi edinildikten sonra, inceleme alanı bölümlere ayrılmış ve kaynaklar bu yönde taranarak gerekli fişleme çalışmaları yapılmıştır. Temel başlıklara yönelik bilgiler toplanıp, ayrıldıktan sonra, araştırma kapsamına giren 1908–1931 yılları arasında ortaöğretimde kullanılan ders programları ve tarih dersi müfredat programları araştırılarak gerekli bilgiler toplanmıştır. Ayrıca dönem içinde ortaöğretim kurumlarında okutulan “Tarih-i Umumi”, “Tarih-i Osmanî” ve “Türkiye Tarihi” ders kitaplarına ulaşılarak okumalar yapılmış ve gerekli notlar alınmıştır. Ders kitabı içerikleri incelenmiş ve konu başlıkları tablo haline getirilerek araştırmada gösterilmiştir.

Bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. 1908–1918 yılları arasında toplum yapısında etkin rol oynayan siyasi fikir hareketleri, Batıcılık, İslamcılık, kısmen Osmanlılık ve Türkçülük akımları olmuştur.
2. 1919–1931 yılları arasında toplum yapısında etkin rol oynayan siyasi fikir hareketleri, Batıcılık, ağırlıklı olarak Türkçülük ve kısmen İslamcılık akımları olmuştur.
3. Siyasi fikir akımlarının güçlenmesi ve toplumda etkin bir hale gelmesiyle tarih dersinin önemi de artmıştır.

4. 1908–1931 yılları arası yönetim ve aydınlar tarafında benimsenen fikir akımları toplumu yönlendirmek amacıyla kullanılmış ve özellikle tarih dersi bu açıdan bir araç olarak görülmüştür.
5. II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet dönemine geçişle, Tarih dersinde siyasi tarih anlayışından toplumsal tarih anlayışına geçiş yaşanmıştır. Konular Cumhuriyetin ilanından sonra medeniyet tarihi çerçevesinde şekillenmeye başlamış, toplumların kültürel tarihleri ön plana çıkmıştır.
6. 1927 Müfredat programı ile tarih dersinin içerik yoğunluğu azaltılmış, konuların daha anlaşılır ve ilgi çekici bir şekilde verilmesi kararı alınmıştır.
7. 1908–1918 dönemi içinde ders kitaplarında görülen aşırı yoğunluk, 1919–1931 döneminde azalmıştır.
8. Türk Tarih Tezi'nin oluşturulması ile Tarih öğretimi tamamen Türkçü bir yapıya sahip olmuş, bu duruma yönelik programlar ve kitaplar tarih eğitiminde görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Tarih Eğitimi, Tarih Öğretimi, Siyasi Fikir Akımları, Ortaöğretim.

ABSTRACT

In this research history education at institutions of intermediate education between the years 1908 and 1931 was taken into consideration. The clear political views regarding the periods in these years are as follows: “the Ottomans, the Westernization, the Pan-Islamism and the Turkism”. The effect of these political idea movements on the history education is the main subject of this research.

The historical methodology which includes literature study and archive searching was used among the searching models in order to identify the reflections of political idea movements on history teaching and education. The data was collected regarding the form of general search of the documental search and during the investigation; the necessary notes were recorded after the main sources related with the subject had primarily been read. The information related with the main titles had been collected and classified before the necessary data was collected by searching the course programs and history course curriculum programs used in intermediate education between the years 1908 and 1931. Besides; course books on “General History”, “Ottoman History” and “Turkish History” were found and certain reading studies were done for collecting necessary information on the matter. The course book contents were examined and the headings of the subjects were shown in figures.

The following conclusions were drawn out of this research:

1. The political idea movements that have played an important role concerning the form of society between the years 1908 and 1931 were the Westernization, the Pan-Islamism, partly the Ottomans and the Turkism.

2. The political idea movements that have played an important role concerning the form of society between the years 1919 and 1931 were mainly the Westernization and partly the Pan-Islamism.

3. The importance of the history courses has increased together with the rise of the political idea movements’ role in the society.

4. The idea movements that have been adopted by the government and intellectuals between the years 1908 and 1931 were used with the purpose of directing the society and history courses were especially chosen as a tool in this means.

5. An understanding of social history instead of political history was adopted in history courses together with the occurrence of the Republic after the Second Constitutional Period. The course subjects were formed under the framework of civilization history after the declaration of the Republic and the cultural histories of the societies became important.

6. The content of the history courses was reduced by the 1927 Curriculum Program and a more comprehensible and interesting presentation of the subjects was decided to be followed.

7. The excessive density of the course book contents during the years 1908 and 1918 was reduced in the period between 1919 and 1931.

8. Together with the formation of the Turkish History Thesis, the history education has gained a structure which totally reflects the Turkism and the programs and course books that follow this tendency were seen in history teaching.

Key Words: History Education, History Teaching, Political Idea Movements, Intermediate Education.

İÇİNDEKİLER

	<i>Sayfa</i>
ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
ÖNSÖZ	xiii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.1.1. İdadiler	5
1.1.2. Sultaniler	6
1.1.3. İnas Lisesi	7
1.2. Araştırmanın Amacı ve Alt Amaçlar	8
1.3. Araştırmanın Önemi	9
1.4. Kapsam ve Sınırlılıklar	10
1.4.1. Kapsam	10
1.4.2. Sınırlılıklar	10
1.5. Tanımlar	12
İKİNCİ BÖLÜM	13
KAVRAMSAL TEMELLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	13
2.1. Tarih Nedir?	13
2.2. Tarih Öğretimi Nedir?	22
2.2.1. Tarih Öğretiminin Gelişimi	23
2.3. Tarih Bilinci Nedir?	32
2.4. Siyasi Fikir Akımı Nedir?	35
2.4.1. Batıcılık	36
2.4.1.1. Bir Kavram Olarak Batıcılık	37

2.4.1.2. Batıcılık Akımının Tarihi Gelişimi	38
2.4.1.3. Dönemin İleri Gelenlerinin Batıcılık Akımına Yönelik Görüşleri	40
2.4.2. Osmanlıcılık	51
2.4.2.1. Bir Kavram Olarak Osmanlıcılık	51
2.4.2.2. Osmanlıcılık Akımının Tarihi Gelişimi	52
2.4.2.3. Dönemin İleri Gelenlerinin Osmanlıcılık Akımına Yönelik Görüşleri	57
2.4.3. İslamcılık	59
2.4.3.1. Bir Kavram Olarak İslamcılık	59
2.4.3.2. İslamcılık Akımının Tarihi Gelişimi	60
2.4.3.3. Dönemin İleri Gelenlerinin İslamcılık Akımına Yönelik Görüşleri	63
2.4.4. Türkçülük	73
2.4.4.1. Bir Kavram Olarak Türkçülük	74
2.4.4.2. Türkçülük Akımının Tarihi Gelişimi	77
2.4.4.3. Dönemin İleri Gelenlerinin Türkçülük Akımına Yönelik Görüşleri	82
2.5. İlgili Araştırmalar	90
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	95
YÖNTEM	95
3.1. Araştırmanın Modeli	95
3.2. Evren ve Örneklem	97
3.3. Verilerin Toplanması	98
3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumu	99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	100
BULGULAR VE YORUM	100
4.1. Siyasi Fikir Akımlarının Tarih ve Tarih Eğitim Anlayışına Yansımaları	100
4.1.1. Meşrutiyetten Önce Tarih Yazıcılığı ve Tarih Anlayışı	101
4.1.2. II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Yazıcılığı ve Tarih Anlayışı	105
4.1.3. 1919–1931 Dönemi Tarih Yazıcılığı ve Tarih Anlayışı	108
4.2. 1908–1931 Yılları Arasında Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Ders Programlarına Yansımaları	111
4.2.1. 1908–1918 Dönemi Eğitim Kurumları	111
4.2.2. 1919–1931 Dönemi Eğitim Kurumları	115
4.2.3. 1908–1918 Dönemi Tarih Ders Programları	121
4.2.4. 1919–1931 Dönemi Tarih Ders Programları	145
4.3. 1908–1931 Yılları Arasında Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları	175
4.3.1. 1908–1918 Dönemi Tarih Ders Kitapları	175
4.3.1.1. Genel Tarih Ders Kitapları	178
4.3.1.2. Osmanlı Tarihi Ders Kitapları	196
4.3.2. 1919–1931 Dönemi Tarih Ders Kitapları	212
4.3.2.1. Genel Tarih Ders Kitapları	215
4.3.2.2. Osmanlı Tarihi ve Türkiye Tarihi Ders Kitapları	230
BEŞİNCİ BÖLÜM	254
ÖZET – SONUÇ VE ÖNERİLER	254
5.1. Özet	254
5.2. Sonuç	260
5.3. Öneriler	263
KAYNAKLAR	264

EKLER

EK 1: Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin 1. cildinin kapağı	292
EK 2: Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin 1. cildinin içinde yer alan giriş resmi	293
EK 3: Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin 3. cildinin içinde yer alan giriş resmi	294
EK 4: Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin içeriğinden örnek bir sayfa	295
EK 5: Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin içeriğinden örnek bir sayfa	296
EK 6: Abdurrahman Şeref’in “Tarih-i Devlet-i Osmanî” adlı eserinin 1. cildinin kapağı	297
EK 7: Abdurrahman Şeref’in “Tarih-i Devlet-i Osmanî” adlı eserin içeriğinden örnek bir sayfa	298
EK 8: Ali Reşat’ın “Tarih-i Umumi” adlı eserinin 4. cildinin kapağı	299
EK 9: Türk Tarihinin Ana Hatları Medhal Kısım	300
EK 10: Ahmet Refik’in “Türkiye Tarihi” adlı eserinin 1. cildinin kapağı	301
EK 11: Ahmet Vefik Paşa’nın “Fezleke-i Tarih-i Osmanî” adlı eserinin içinden örnek bir sayfa	302
EK 12: Sabri Cemil’in “Küçük Tarih-i Umumi” adlı eserinin kapağı	303
EK 13: Zühtü’nün “Muhtasar Tarih-i Meşrutiyet-i Osmaniye” adlı eserinin kapağı	304
EK 14: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin Kapağı	305
EK 15: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nden Örnek Sayfalar	306
EK 16: 1340 Tarihli Orta Mektep ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl	307
EK 17: Liselerin İkinci Devrelerine Ait Tevzi’ Ders Cetveli	308
EK 18: Orta Mektep Ders Programı(1931)	309

TABLULAR LİSTESİ

	<i>Sayfa</i>
Tablo 1. İdadilerde Okutulacak Dersler	113
Tablo 2. 1910 Lise İkinci Devre Ders Programı	125
Tablo 3. 1911 Yedi Yıllık İdadilere Ait Müfredat Programı	127
Tablo 4. 1912 İstanbul Mekteb-i Sultanisi Ders Müfredat Programı	137
Tablo 5. 1913 Sultanilerin Birinci Devresine Ait Ders Programı	139
Tablo 6. 1914 Sultanilerin ikinci Devresine Ait Ders Programı	141
Tablo 7. 1915 Mekteb-i Sultaniye Ders Programı	143
Tablo 8. 1922 Erkek ve Kız Liselerine Ait Ders Programı	153
Tablo 9. 1922 Sultani (Yeni Medrese) Ders Programı	155
Tablo 10. 1924 Lise Müfredat Programı	156
Tablo 11. 1924 Lise Müfredat Programının Zeyli	160
Tablo 12. 1927 Lise İkinci Devre Ders Programı	162
Tablo 13. Orta Mektep Birinci Devre Derslerine Ait Program	171
Tablo 14. 1928 Lise İkinci Devre Derslerine Ait Program	172
Tablo 15. 1931 Lise Ders Programı	173
Tablo 16. Ali Reşat'ın Mekteb-i Sultaniye'ler İçin Yazdığı Tarih Külliyyatı	176
Tablo 17. A. Sabri Cemil'e Ait "Küçük Tarih-i Umumi" Kitabının İçeriği	178
Tablo 18. Ahmet Refik'e Ait "Büyük Tarih-i Umumi" Kitabının Birinci Cildinin İçeriği	182
Tablo 19. Ahmet Refik'e Ait "Büyük Tarih-i Umumi" Kitabının İkinci Cildinin İçeriği	183
Tablo 20. Ahmet Refik'e Ait "Büyük Tarih-i Umumi" Kitabının Üçüncü Cildinin İçeriği	184
Tablo 21. Ahmet Refik'e Ait "Büyük Tarih-i Umumi" Kitabının Dördüncü Cildinin İçeriği	185
Tablo 22. Ahmet Refik'e Ait "Büyük Tarih-i Umumi" Kitabının Beşinci Cildinin İçeriği	186
Tablo 23. Ahmet Refik'e Ait "Büyük Tarih-i Umumi" Kitabının Altıncı Cildinin İçeriği	187
Tablo 24. Ali Reşat'ın "Asr-ı Hazır Tarihi" Kitabının İçeriği	188
Tablo 25. Ali Reşat'ın "Tarih-i Umumi" Adlı Kitabının Birinci Cildinin İçeriği	190
Tablo 26. Ali Reşat'ın "Tarih-i Umumi" Adlı Kitabının İkinci Cildinin İçeriği	191

Tablo 27.	Ahmet Refik'in "Muhtasar Tarih-i Umumi" Adlı Eserinin İçeriği	193
Tablo 28.	Ali Reşat'ın "Kurun-u Cedide Tarihi" Adlı Kitabının Birinci Cildinin İçeriği	194
Tablo 29.	Ali Reşat'ın "Kurun-u Cedide Tarihi" Adlı Kitabının İkinici Cildinin İçeriği	195
Tablo 30.	Abdurrahman şeref'in "Tarih-i Devlet-i Osmaniye" Adlı Eserinin Birinci Cildinin İçeriği	197
Tablo 31.	Abdurrahman şeref'in "Tarih-i Devlet-i Osmaniye" Adlı Eserinin İkinici Cildinin İçeriği	198
Tablo 32.	Ahmed Sâki'nin "Muhtasar Osmanlı Tarihi" Adlı Kitabının İçeriği	201
Tablo 33.	Ahmed Rasim'in "Osmanlı Tarihi" Adlı Kitabının Birinci Cildinin İçeriği	203
Tablo 34.	Ahmed Rasim'in "Osmanlı Tarihi" Adlı Kitabının İkinici Cildinin İçeriği	204
Tablo 35.	Ahmed Rasim'in "Osmanlı Tarihi" Adlı Kitabının Üçüncü Cildinin İçeriği	205
Tablo 36.	Ahmed Rasim'in "Osmanlı Tarihi" Adlı Kitabının Dördüncü Cildinin İçeriği	206
Tablo 37.	Zühtü'nün "Muhtasar Tarih-i Meşrutiyet-i Osmaniye" Adlı Kitabının İçeriği	207
Tablo 38.	Ali Reşat ve Ali Seydi'nin "Tarih-i Osmanî" Adlı Kitabının İçeriği	208
Tablo 39.	1927 Yılı İtibariyle Liselerin İkinici Devresinde Okutulacak Tarih Ders Kitapları	214
Tablo 40.	Ali Reşat'ın "Yeni Tarih-i Umumi" Adlı Kitabın İkinici Cildinin İçeriği	215
Tablo 41.	Ali Reşat'ın "Yeni Tarih-i Umumi" Adlı Kitabın Üçüncü Cildinin İçeriği	216
Tablo 42.	Ali Reşat'ın "Tarih-i Umumi" Adlı Kitabın İçeriği	217
Tablo 43.	Ahmet Refik'in "Tarih Dersleri Umumi Tarih" Kitabının İçeriği	219
Tablo 44.	Ahmet Refik'in "Umumi Tarih" Kitabının İçeriği	220
Tablo 45.	Ali Reşat'ın "Asr-ı Hazır Tarihi" Kitabının İçeriği	222
Tablo 46.	Emin Ali'nin "Umumi Tarih" Kitabının İkinici Cildinin İçeriği	225
Tablo 47.	Emin Ali'nin "Umumi Tarih" Kitabının Üçüncü Cildinin İçeriği	227
Tablo 48.	Ali Reşat'ın "Umumi Tarih" (Lise 1) Kitabının İçeriği	228
Tablo 49.	Ali Reşat'ın "Umumi Tarih" (Lise 3) Kitabının İçeriği	229
Tablo 50.	Necip Asım ve Mehmet Arif'in "Osmanlı Tarihi" Kitabının İçeriği	231
Tablo 51.	Ali Reşat'ın "Tarih-i Osmanî" Kitabının İçeriği	231
Tablo 52.	Ahmet Refik'in "Türkiye Tarihi" Kitabının Birinci Cildinin İçeriği	235
Tablo 53.	Ahmet Refik'in "Türkiye Tarihi" Kitabının İkinici Cildinin İçeriği	236

Tablo 54	Ahmet Refik'in "Muhtasar Türkiye Tarihi" Kitabının İçeriği	237
Tablo 55	Mehmet Fuat Köprülü'nün "Türkiye Tarihi" Kitabının İçeriği	239
Tablo 56	Hamit ve Muhsin'in "Türkiye Tarihi" Kitabının İçeriği	341
Tablo 57	"Türk Tarihinin Ana Hatları" Kitabının İçeriği	245
Tablo 58	"Türk Tarihinin Ana Hatları" Kitabının Medhal Kısmının İçeriği	252

KISALTMALAR CETVELİ

Ans.	: Ansiklopedi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Dr.	: Doktor
H.	: Hicri
İ.P.	: İlkokul Programı
M.	: Miladi
M.E.	: Milattan evvel
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
M.U.N.	: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi
M.U.T.M.	: Maarif Vekâlet Tebliğler Mecmuası
Haz.	: Hazırlayan
R.	: Rumi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
T.A.	: Türk Ansiklopedisi
T.D.N.	: Türk Derneği Nizamnamesi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: ve bunun
Y.	: Yıl
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

ÖNSÖZ

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e(1908–1931) siyasi fikir akımlarının tarih eğitimine ne şekilde yansıdığını göstermek amacıyla yapılan bu çalışma, beş bölümden oluşmuştur. Araştırmanın birinci bölümünde, problem durumu, araştırmanın amacı, önemi, hipotezleri, kapsamı, sınırlılıkları ve konu ile ilgili terimlerin tanımlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde araştırmanın iyi anlaşılması açısından kavramsal temeller ve ilgili araştırmalar literatüre dayalı olarak irdelenmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde yöntem, dördüncü bölümünde bulgular ve yorum, beşinci bölümünde de sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Bu araştırmanın gerçekleşmesi konusunda bilgilerini benimle paylaşan hocam Prof. Dr. Yahya AKYÜZ'e, yüksek lisans ders aşamamda eksiklerimi görmemi sağlayan hocalarım, Prof. Dr. Cengiz AKÇAY'a, Doç. Dr. Salih UŞUN'a, Doç. Dr. Halil IŞIK'a, kitaplarımı ve bilgilerini benimle paylaşan hocalarım Yrd. Doç. Dr. Şerafettin ZEYREK ve Yrd. Doç. Dr. Şerif KORKMAZ'a; beni yarı yolda bırakmayan ve zor durumumda danışmanlığımı üstlenen değerli danışman hocalarım Yrd. Doç. Dr. Selçuk UYGUN ve Yrd. Doç. Dr. İ. Ceyhan KOÇ'a teşekkür ederim.

Araştırma süresince yaşadığım sorunlarda yanımda olan, bana her türlü moral ve desteği veren sevgili annem Candeğer ŞENGÜL'e, sevgili babam Mehmet Recep ŞENGÜL'e, kardeşim Taha ŞENGÜL'e, değerli arkadaşım Fırat KAPTAN'a sonsuz teşekkür ederim.

Bu araştırmaya ilk adımımı atmamı sağlayan, bana her konuda destek veren ancak araştırmanın sonucunu göremeden bu dünyadan ayrılan saygıdeğer hocam, ilk danışmanım Yrd. Doç. Dr. Osman KAFADAR'ın anısına saygılarımla.

Tuba ŞENGÜL

18.04.2006, Çanakkale

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmanın problem durumu, amacı ve alt amaçları, önemi, kapsamı, sınırlılıkları ve konu ile ilgili terimlerin tanımları üzerinde durulmuştur.

1.1. Problem Durumu

Eğitim kişinin zihnî, bedenî, duygusal ve toplumsal yetenekleri ile davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar kazandırılması yolundaki çalışmaların tümü olarak tanımlanabilir (Akyüz 2001:2). Sosyal yapının dinamikliği özelliğinden dolayı, eğitim toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yapısındaki değişmelerin lokomotifi olmaktadır (Kafadar 1997:63).

Toplumun sağlıklı adımlar atması ve her bireyi mutlu kılacak kuralların uygulanması eğitimle gerçekleşir. Eğitim, toplumların bilinçlenmesinde önemli bir unsur olarak görülmüş ve özellikle tarih eğitimi bu konuda öncü bir rol oynamıştır (Şengül 2005:131). Toplumsal ve ulusal bilinçlenme açısından önemli bir yere sahip olan tarih eğitimi, günün ve dönemin şartlarına uygun olarak siyasi, sosyal hayattan ve fikri yapıdan etkilenmiş, program ve ders kitap içeriklerine de bu durumun etkileri yansımıştır.

19. yüzyılda imparatorluğu, içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtarmak için dönemin aydınları bazı fikirsel tartışmalarda bulunmuşlar ve bu yüzyılda “Bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna yanıt aramışlardır. Bu soruya aydınlar, farklı yollarla yanıt bulmaya çalışmışlar, bu farklılıklar fikir akımlarını doğurmuştur. Farklı fikir akımları aydınlar tarafından bir yol gösterici olarak görülmüş ve ülke politikasını yönlendirici, siyasi bir hale gelmiştir. Bunlar; “Batıcılık”, “Osmanlıcılık”, “İslâmcılık” ve “Türkçülük” akımlarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişle beraber düşünce ve fikir hayatındaki farklılaşmalar, toplumsal ve siyasi değişimleri beraberinde getirmiştir. Toplumdaki “Batıcılık”, “Osmanlıcılık”, “İslâmcılık” ve “Türkçülük” fikirleri dönem dönem etkinliklerinin artması ile siyasi ve sosyal yapıya yansımada bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti duraklama döneminde, Kanuni Sultan Süleyman dönemi kurumlarının bozulmasından ve yozlaşmasından kaynaklanan ciddi sıkıntılar yaşamış, bu durumu ıslah edebilmek için, Genç Osman, Kuyucu Murat Paşa, IV. Murat ve Köprülüler tarafından yürütülen çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Aydınlanma Çağı, Sanayi Devrimi ve Fransız İnkılâbı... gibi insanlığın gelişiminde çok önemli sayılabilecek adımları atan Avrupa, kısa sürede üstün teknoloji sahibi modern orduları ve güçlü endüstrileri kurarak büyük bir gelişme göstermiştir. Batı ile arasındaki seviyenin giderek açıldığını gören Osmanlı devlet adamları, askeri teknolojiyi bilen ve kullanabilen “Fen Subayları” yetiştirebilmek için, Askeri Mühendislik Okulları kurmuşlardır (İnalçık 1992:623). Yabancı dil öğreniminin, bilimin ve teknolojinin transferindeki yeri ve önemi anlaşılıp bu yönde çalışmalar başlatılmıştır. Bu gelişmelerin ışığında III. Selim, devleti çöküntüden kurtarabilmek için sadece modern bir ordu kurmanın yeterli olamayacağını görerek yeni bir devlet düzeni aramaya yönelmişse de başarı sağlayamamıştır. Ancak II. Mahmut, yenileşme hareketlerini köstekleyen Yeniçeri Ocağını 1826'da kaldırarak yenileşme yolunu açmıştır. Kurulan yeni ordu, onu destekleyecek öğretim kurumlarını gerektirmiş, bu itibarla 1827'de Tıbbiye ve 1834'te Harbiye açılmıştır. Bu tarihlerden sonra, askeri okullardan mezun olanlar, Türk toplumunun çağdaşlaşmasına öncülük etmişler, özellikle Harbiye, halk ile idarenin bütünleşmesinde önemli roller oynamıştır (Özgüldür 2006:9). Bu aşamalarla gerçekleşen batılılaşma hareketleri, II. Meşrutiyet sonrasında ise, “Batıcılık” düşüncesi olarak, daha da etkili bir şekilde, siyasi ve düşünsel yönü ile toplumda kendini hissettirmiştir. Batılılaşma uzun bir süre askeri alanda kendini göstermiş, bu düşüncenin temellenmesinde Osmanlı'nın yenik duruma düşmesi ve Batı uygarlığının büyük bir gelişme göstermesinin etkisi büyük olmuştur. Bazı aydınların iyisiyle kötüsüyle Batı'nın her şeyinin alınması gerektiği konusundaki söylemleri ise, bu fikrin temellini oluşturmuştur.

Batılılaşma pek çok yazar tarafından araştırılmış ve yazılara konu edilmiş bir oluşumdur. Yazarların bakış açılarına göre değişik yorumlar yapılan batılılaşma ve batılılaşma hareketleri, Mümtaz Turhan'a göre; bir "kültür değişmesi" olayıdır. Bernard Lewis'in "Modern Türkiye'nin Doğuşu" ve Niyazi Berkes'in "Türkiye'de Çağdaşlaşma" gibi çalışmalarının da temelini oluşturan Batılılaşma hareketleridir.

Fransız İnkılâbından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir sorun olarak görülen çeşitli unsurların bağımsızlık hareketleri ve imparatorluktan kopma çabalarını engellemek amacıyla ortaya çıkan bir fikir de Osmanlılık olmuştur. Bu durumun öncesinde ise, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi, ülke bütünlüğünü sağlayabilmek amacıyla "millet sistemi" adı verilen bir sistem etrafında örgütlenmeye gitmiştir. Bu sistem, bizim bugün anladığımız "millet" teriminin anlamını içermemekte, "dini cemaat" anlamını taşımaktadır. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı toplumu, bu düşünce ile birlik altında tutulmaya çalışılmış ve devletin devamı amaçlanmıştır.

Bir diğer oluşum İslâmcılık hareketi ise, "bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi" olarak Osmanlılık hareketinin devamı olarak düşünülmüş; İttihat-ı İslam, Osmanlı İmparatorluğu'nda birlik odağının Osmanlılıktan, İslamlaşmaya kayması ile ortaya çıkmıştır (Türküne 2003:187).

Osmanlılığı reddedip, yerine İslamcılığı bütünü ile ileri sürmek 1870'lerin Osmanlı toplumunda bir aydının cesaret edeceği bir konu değildir. İmparatorluğun değişik etnik coğrafyasını bir arada tutmak için, Osmanlılık bir gereklilik olarak görülmüş, buna karşılık; dünya üzerinde 250 milyon Müslüman'ı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayacak, bir anda itibar ve güç kazandıracak, "İttihat-ı İslam" fikri Osmanlı aydınlarının hayallerini süslemiştir (Türküne 2003:209).

II. Meşrutiyet sonrasında gelişmeye başlayan bir diğer fikir hareketi, "Türkçülük" olmuştur. Milliyetçilik hareketlerinin Osmanlı'daki diğer unsurları harekete geçirmesine rağmen, Türk unsurları arasında benzeri bir davranışa rastlanmamıştır. Bu hareketin Türk unsurları içinde geç belirmesinin temel nedeni, imparatorluğun çoğunluğunu oluşturan grubun, devletin devamlılığını sağlamayı ve

devleti kurtarmayı düşünen tek topluluk olmasından kaynaklanmakta ve ümmet yapısının etkisi de bunu desteklemektedir; ayrıca İslam dininin düşünce yapısı da bu konu üzerinde etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında, millî bir kimlik oluşturma süreci yaşanmış ve ‐Türkçülük‐ fikir akımının etkisi ön plana çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçiş döneminde ortaya çıkan bu siyasi arenada kendini gösteren düşünce akımları, sadece dönemin aydınlarınca savunulmamış, ağırlıklı olarak desteklendikleri döneme de çeşitli yollarla damgalarını vurmuşlardır. Özellikle yönetimde etkili olan aydınlar, fikirlerini yazılarında savunmuşlar ve kendilerine destekleyen bir kamuoyu oluşturma amacı için çalışmışlardır.

Siyasal sistemler, ihtiyaç duydukları siyasi, ideolojik ve ekonomik nitelikli güçleri toplumsal-siyasal kurumlar aracılığı ile sağlarlar. Bu süreçte eğitim, devlete belirtilen güçleri sağlayan önemli bir kurum olarak karşımıza çıkar (Akçay 2006:28).

Dönemin ortaöğretim kurumlarında okutulan tarih dersinin programlarında ve ders kitaplarında bu bilinç ile düşünsel yapıya destek sağlayacak gelecek nesiller yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Araştırma için özellikle ortaöğretim kurumları seçilmiştir. Bunun temel nedeni, tarih dersinin temelini oluşturan ve soyut bir kavram olan zaman olgusunun iyice anlaşılması sonucu verilebilecek bir ders olmasıdır. Ayrıca tarih dersi ile belli bir ideolojinin verilebilmesi de, öğrencilerin olgunluk düzeylerinin gelişimine bağlıdır.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı eğitiminde en çok değişime uğrayan kademe, ortaöğretim olmuştur. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin ortaöğretim kurumları idadiler, sultaniler ve liselerdir.

1.1.1.İdadiler

Hazırlamak, geliştirmek anlamına gelen Arapça “idadi” kökünden türemiş olan idadi kelimesi, hazırlama yeri demektir. Bu nedenle, 1869’dan önce pek çok okulların hazırlama sınıflarına idadi denilmiş; ancak 1869 Nizamnamesi ile idadi, ortaöğretimin bir kademesi olarak ele alınmıştır (Kodaman 1991:114;M.U.N 1869:10). İdadiler kamu eğitiminin yapıldığı devlet okullarıdır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde bu okullarla ilgili şu noktalara yer verilmiştir (Kodaman:115; M.U.N 1869):

“İdadiler, rüştüyelerden mezun olan Müslim ve gayr-i Müslim çocukların bir arada öğrenim yaptıkları yerdir. 1.000 haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idadi okulu yapılacaktır. İdadilerin yapım masrafları, öğretmen, hademe maaşları ve diğer giderleri ile vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır. Her idadinin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır. Her idadinin yıllık tahsisatı, personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır. İdadilerin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır: Türkçe kitabet ve inşa, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet-i Mîlel, Coğrafya, *Tarih-i Umumi*, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap ve Defter Tutma, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiye, Kimya ve Resim.”

Nizamnamede yukarıdaki esaslar belirlenmiş ancak hemen açılması öngörülen idadiler, 1873 tarihine kadar açılmamıştır. Bu gecikmenin nedeni olarak da maddi imkânsızlıklar ve öğretmen yokluğu sebep gösterilmiştir (Unat 1964:45). 1876 tarihine kadar taşrada bir, İstanbul’da ise dört veya beş civarında idadi açılabilmişti. 1877(1294) Devlet salnamesinde, o sırada İstanbul’da altı idadi gösterilmiştir. Bunlar (Kodaman 1991:118):

<u>İdadiler</u>	<u>Talebe Sayısı</u>	<u>Öğretmen</u>
Darü'l-Maarif İdadîsi	101	4
Fevziye İdadîsi	110	4
Beşiktaş İdadisi	50	4
Fatih İdadisi	65	5
Davutpaşa İdadisi	49	3
İbrahim Ağa Çayırı İdadisi	?	2

Ancak bu idadiler, bina, öğretmen ve program açısından yeterli seviyede değildirler. Özellikle de parasızlık nedeniyle sayıları arttırılamamıştır; ancak dönemin sadrazamı Sait Paşa, bu konuya bir çare bulmak amacıyla; daha önce ilköğretim için kabul olunan öşrün öşrü nispetindeki vergiyi kaldırmış, bunun yerine 1300(1884/1885) malî yılından itibaren aşarın seb'i (1/7) ve rub'u (1/4) alınıp ve ayrıca müsakkafat vergisinin de % 6'sının maarife ayrılmasını temin etmiştir. Bu şekilde sağlanan malî kaynaktan idadilerin masraflarına da karşılık bulunmuştur. Bunun sonucu olarak vilayetlerde idadilerin açılmasına girişilmiştir.

İdadilerin ülke çapında yaygınlaşması II. Abdülhamit döneminde olmuştur. 1881 yılından itibaren il merkezlerinde yedi yıllık, ilçe merkezlerinde ise beş yıllık idadiler açılmaya başlanmıştır. Yedi yıllık ve beş yıllık idadilerin ilk üç sınıfları Rüştüye sınıflarıdır. Bu nedenle bu idadilere iki ve dört yıllık idadiler demek daha doğru olabilir. Bu okullar arasındaki bir diğer ayırım ise, ilçe merkezindekilerin gündüzlü, il merkezindekilerin ise yatılı(leylî) olmalarıdır (Ergün 1996:218-224).

İdadi programları ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak verilmiş ve konuya yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

1.1.2.Sultaniler

Osmanlı Devleti, ilk ve yüksek öğretim kademeleri arasında bir köprü kurmaya çalışırken; Müslüman ve Hristiyan bütün Osmanlı yurttaşlarına ortaöğretim düzeyinde ortak bir kültür ve eğitim vermek istiyordu. Bu amaçla öğretim dili Fransızca olan bir ortaöğretim kurumu 1868 yılında açıldı ve "Sultani" diye adlandırıldı. İlk olarak Galatasaray Sultanisi kurulmuş ve okulun adı olan "Sultani" 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, ortaöğretimin üst sınıflarını oluşturmak üzere vilayetlerde kurulması düşünülen okulların da genel adı olmuştur (Ergün 1996:226).

Said Paşa'nın söylemine göre, Galatasaray Sultanisi aslında rüştiye ve yükseköğretim arasında "Osmanlılık siyasetine uygun bir şekilde, dinler arası bir

kurum olarak 1 Eylül 1868 tarihinde açılmıştır. Model olarak Fransız liselerine benzeyen bu okulda öğretim süresi esas olarak beş yıldır (Kodaman 1991:135).

Okulun kurulmasında iki temel düşünce vardı: birincisi değişik inanç ve düşüncedeki çocukları kaynaştırarak büyük bir Osmanlı birliği yaratmak, ikincisi ise Osmanlı eğitim sistemine yabancı dilde öğretim yapan Batı ölçülerinde bir öğretim kurumu kazandırmaktır (Bilim 2002:236).

Öğretim dili Fransızca olarak kabul edilen Sultani’de okutulan dersleri ise şöyle sıralamak mümkündür (Kodaman 1991:135-136):

Türkçe, Fransızca ve Fransız Edebiyatı, Grekçe, Ahlak, Latince, *Umumi Tarih ve Osmanlı Tarihi*, Coğrafya, Matematik, Kozmoğrafya, Mekanik, Fizik ve Kimya, Ekonomi, Tabiat Tarihi, Hukuk, Umumi Edebiyat Tarihi ve Güzel Konuşma Sanatı, Resim.

Yedi yıllık idadilerin hepsi Şükrü Bey’in bakanlığı sırasında 1914 yılında sultani olmuştur. Çünkü yedi yıllık idadiler ile sultani diplomaları öğrencilere aynı hakkı tanıyordu. Ancak sultani öğretiminin bir yıl daha fazla okumayı gerektirmesi, öğrencileri sultani son sınıfı okumadan okuldan ayrılarak yedi yıllık idadi diploması almaya sevk etmiştir. Bu dönemde yirmi iki idadi, sultani haline getirilmiştir.

1923 Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ise “Lise” kavramı literatüre girmiş ve kullanılmaya başlanmıştır.

Sultani programları da araştırma içinde daha ayrıntılı bir şekilde incelenerek değerlendirilmiştir.

1.1.3.İnas Lisesi

II. Meşrutiyet’e kadar kızlar için ortaöğretim ve yükseköğretim veren hiçbir okul olmamıştır. Ortaöğretimde kız okulları ilk defa bu dönemde kurulmaya başlamıştır. İnas(kız) sultanîyesinin kurulması konusunda ilk girişimler, Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Efendi’den gelmiştir. 1910 Temmuz’unda “Mekteb-i

Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi” adlı bir dernek kurulmuştur. Bu dernek pek çok girişimlerde bulunmuş; ancak Balkan Savaşları’nın patlak vermesi nedeniyle somut atılımlarda bulunulamamıştır. Bu özel girişimler bir sonuç vermeyince devlet konu ile ilgilenmeye başlamış, Yanan Darülmuallimat binası onarılarak yerine yanan okulun öğretmen ve öğrenci kadrosu ile Kız İdadisi açılmıştır (Ergün 1996:236-237). Bu girişimi inas sultaniyelerinin açılması takip etmiştir. Kız ve Erkek Lise müfredat programları da tarih dersi ve dönemin fikrîsel yapısı açısından ileriki bölümlerde incelenmiştir.

Bu noktada, 1908–1918 yılları ve 1919–1931 yılları arası benimsenen siyasi fikirler ve bu fikirlerin tarih bilincinin oluşmasındaki etkisi ve tarih eğitiminin bu bağlamdaki gelişimi iki dönem arasında ve ortaöğretim kurumları bazında karşılaştırmalı olarak araştırılarak, tarih eğitimi ve dönemin düşünce yapısı arasında bağlantı kurulmuştur.

Bu araştırmanın temel problemi, Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e (1908–1931) Türkiye’de etkili olan siyasi fikir akımlarının tarih eğitimi üzerinde ne derece etkili olduğunu ve bu durumun idadi, sultani ve liselerde uygulanan tarih ders programlarına ve okutulan Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî ve Türkiye Tarihi ders kitaplarına nasıl yansıdığını belirlemektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Alt Amaçlar

Toplumun fikir hayatındaki değişimler, siyasi, sosyal hayat üzerinde etkili olduğu gibi; eğitim, özellikle de “Tarih Eğitimi ve Öğretimi” üzerinde de etkili olmuştur. Tarih eğitimi ve öğretimi, bir ülke yönetiminin fikri yapısına uygun bireyler yetiştirmek yolunda önemli bir yere sahiptir. 1908–1931 yılları arasındaki dönemde tarih bilincinin oluşmasında “Osmanlıcılık, Batıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük” siyasi fikir hareketleri ile şekillenen tarih dersleri ön plana çıkmıştır.

Bu nedenle, Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e siyasi fikir akımlarının tarih eğitimine ne şekilde yansıdığını göstermek amacıyla şu alt amaçlar sorgulanmıştır:

1. 1908–1931 yılları arasında siyasi fikir akımlarının tarih anlayışı ve tarih eğitim-öğretimi üzerindeki rolü nedir?
2. 1908–1931 yılları arasında siyasi fikir akımlarının tarih ders programlarının belirlenmesindeki rolü nedir?
3. 1908–1931 yılları arasında siyasi fikir akımlarının tarih ders kitap içeriklerinin belirlenmesindeki rolü nedir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmada, 1908–1931 yıllarını kapsayan yirmi üç yıllık bir süre içerisinde toplumda etkisi görülen siyasi fikir hareketlerinin tarih eğitimi ve öğretimi üzerindeki yansımaları araştırılmıştır.

Fikir akımlarının, dönemin tarih programlarında, tarih müfredat programlarında, “Genel Tarih”, “Osmanlı Tarihi” ve “Türkiye Tarihi” ders kitaplarında ne derece kendini hissettirdiği incelenmiş, ağırlık noktaları saptanmış ve ayrıca toplumda tarih eğitiminin ve öğretiminin etkinliği ve bilinç oluşturmadaki rolüne değinilmiştir.

Bugünün tarih eğitim anlayışının anlaşılabilmesi için; 1908-1931 dönemi tarih eğitim yapısının incelenmesi önemlidir. Bu durum tarih eğitimi yolunda aşılacak mesafeyi görmemiz açısından da öneme sahiptir.

1908–1931 yılları arasındaki tarih öğretimi ve eğitimi, dönemin fikrîsel yapısından etkilenmiş hatta yönetimler tarafından bilinçli olarak bu etkilenme teşvik edilmiştir. Tarih dersi ve tarih öğretme işi, bir amaç olmaktan çok bir araç olarak görülmüştür. Bu durum günümüzde de etkisini devam ettirmekte, yönetimin fikrî yapısına uygun olan anlatımlarla tarih ders kitapları yazılıp, ders programları hazırlanmaktadır. Oysaki bu tür bir uygulama, objektiflikten uzak nesillerin ve zihinlerin yetiştirilmesine ve öğrencilerin yanlış bilinçlenmesine neden olmaktadır. Geçmişten alınan feyz ile geleceğe ışık tutmak gerektiği bilincinden yola çıkılarak,

Tarih dersinin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Dönemin bu açıdan daha önce çalışılmamış olması, dönem içinde kullanılan ders kitaplarını ve ders programlarını bir bütünlük içinde vermesi ve bir boşluğu dolduruyor olması da önemli bir diğer noktadır.

1.4. Kapsam ve Sınırlılıklar

1.4.1.Kapsam

Bu çalışma, 1908 II. Meşrutiyetin ilanından, 1931’de Türk Tarih Tezinin oluşturulmasına kadar olan yirmi üç yıllık dönemi kapsamaktadır. Bu dönemler içinde, ülkede fikri açıdan yaşanan değişimler ve bunların tarih eğitime olan yansımaları incelenmiştir.

Araştırmada “Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük” akımları, siyasi fikir akımları olarak tespit edilmiş ve bu akımlar çerçevesinde tarih programları ve kitapları değerlendirilmiştir.

Konu; hem Tarih bilincinin oluşması, hem de Tarih eğitimi açısından incelenmeye ve dönemler arasında karşılaştırma yapılmaya çalışılmış, dönemin ortaöğretim kurumlarından idadi, sultani ve daha sonraki dönemde açılan liselerin genel programları ve tarih müfredat programları, Genel Tarih, Osmanlı Tarihi ve Türkiye Tarihi ders kitapları, yapılan araştırma çalışmaları kapsamında incelenmiştir.

Bu araştırmada toplam on dört(14) tarih ders programı, yirmi bir(21) genel tarih ders kitabı, on bir(11) Osmanlı tarihi ders kitabı ile yedi(7) Türkiye tarihi ders kitabı incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

1.4.2.Sınırlılıklar

Bu çalışmada, 1908–1931 yılları arasındaki dönemde benimsenen siyasi fikir akımları ve bu siyasi fikir akımlarının Tarih bilincinin oluşmasındaki etkileri ve tarih eğitiminin bu bağlamdaki gelişimi karşılaştırmalı olarak araştırılmıştır. Çalışmada

birinci dönem olarak 1908 II. Meşrutiyet dönemi ile 1918 I.Dünya Savaşının bitiş dönemi alınırken, ikinci dönem olarak da 1919 Milli Mücadelenin başlaması ve 1931 Türk Tarih Tezinin kabul edilmesi dönemini kapsayan zaman aralıkları esas alınmıştır. 1931'den sonraki Türk Tarih Tezini ve Güneş Dil Teorisini içine alan ve uygulamalarını içeren dönem araştırmaya dahil edilmemiştir.

Çalışma için 1908–1931 yılının seçilmiş olmasının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: Bu dönemin daha önce araştırılmamış olması, Tarih Eğitimi alanının yeni bir alan olması ve bu konuda yapılan tezlerin sınırlı sayıda bulunması nedenler arasındadır. Özgün bir çalışma yapmak amacıyla dönem araştırılmaya uygun görülmüştür.

Araştırma, dönemin ortaöğretim kurumlarından olan, idadi, sultani ve daha sonra açılan lise programlarıyla sınırlıdır. Tarih ders kitabı olarak da “Tarih-i Umumi”, “Tarih-i Osmanî” ve “Türkiye Tarihi” ders kitapları incelemeye alınmıştır. Bütün bu kaynaklar, “Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük” akımları çerçevesinde incelenmiştir. İncelemeler sırasında, kitapların önsöz, giriş ve konu başlıkları incelenmiş, konu içeriklerine yönelik bir analiz çalışması yapılmamıştır.

Araştırma zaman açısından yirmi üç yıllık bir zamanı kapsamasına rağmen içerik olarak oldukça detaylı bir araştırmayı gerektirmektedir. 1908–1931 yılları arasında konuya yönelik olarak kitaplar, süreli yayınlar, idadi, sultani ve lise programları, tarih müfredat programları, nizamnameler, Genel Tarih, Osmanlı Tarihi ve Türkiye Tarihi ders kitapları ve döneme ait vesikalar incelenmeye çalışıldığı için, bunların hepsine ulaşma imkânındaki zorluklar başlıca engel teşkil eden unsurlar olmuştur. Özellikle birinci el kaynaklara ulaşma açısından güçlüklerle karşılaşmıştır.

İncelenen ders kitapları belgesel tarama yöntemine uygun olarak, konu başlıkları açısından incelenmiş ve kitap içinde geçen konu başlıkları araştırmanın içinde sayfa sayıları ile birlikte tablo şeklinde verilmiştir.

1.5.Tanımlar

II. Meşrutiyet: 1908–1918 Yıllarını kapsayan yenileşme dönemidir.

Tarih: İnsan topluluklarının geçmişteki sosyal, ekonomik, kültürel durumlarını, birbirleri ile olan ilişkilerini, yer ve zaman göstererek, kaynaklara dayalı olarak objektif bir şekilde inceleyen bilim dalıdır.

Tarih Öğretimi: Öğrenciye geçmişi hakkında bilmesi gereken oranda ve çerçevede, bilgiler vermeyi amaçlayan eğitimidir.

Tarih Bilinci: Tarihi bilmek, tarih denilen konunun ne olduğunu iyice kavramış olmaktır.

Batıcılık: II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batının bilimini, kültürünü ve teknolojisini ayırt etmeksizin alması gerektiğinin savunulduğu fikir hareketidir.

Osmanlıcılık: Fransız İnkılâbı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen milliyetçi çözümleri önlemek amacıyla ortaya atılan ve yeni bir kimlik oluşturmaya yönelik bir fikir hareketidir.

Türkçülük: II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen Türk Milliyetçiliğini savunan bir fikir hareketidir.

İslâmcılık: 1870'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda etkinliğini arttıran ümmet anlayışına dayalı bir fikir hareketidir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL TEMELLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Tarih Nedir?

“Tarih nedir?” sorusu bugüne kadar çok sorulmuş, farklı tarihçi, yazar ve düşünürler tarafından da yanıtlanmaya çalışılmıştır. Her araştırmacı, tarihin tanımını yaparken eğitiminin, kültürel çevresinin ve karakterinin etkilerini bu tanıma yansıtmıştır. Bu durum oldukça olağandır. Çünkü insan ne kadar objektif olursa olsun insandır.

Tarih sözcüğü, hem geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmiş’i adlandırmakta kullanılır; hem de bu sözcükle, bu yaşanmış geçmiş konu edinen bilimden, tarih bilimi kastedilir. Bazı filozoflar, eskiden beri bu konuda iki Latince terimle bu ayrımı yapmışlardır. Geçmişte kalan insani-toplumsal olaylar olarak tarihi *res gestate*; bu olayları konu alan disipline ya da bilime de *historia rerum gestarum* demişlerdir. Tarih sözcüğünün Batı dillerindeki tüm karşılıkları Grekçe “*istoria*”, “*istorein*” sözcüğünden gelir. Sözcük İyon lehçesinde “bildirme”, “haber alma yoluyla bilgi edinme” anlamlarında kullanılmıştır (Özlem 2001:13,21). Tarih, İbranicede “*ay*” anlamında olan “*yarex*” kelimesinden gelmektedir. Yunancadan Latinceye geçen “*historia*” kelimesi de Araplara “*astura*” şeklinde geçmiştir (Özçelik 2001:17).

Yalın bir anlatımla geçmişin bilimi olarak kabul ve ifade edebileceğimiz tarih, Togan (1969:2)’a göre “Hadiselerin seyrinden, hatta madde ve eşyanın geçmiş ve bugünkü durumundan bahseden her yazı ve her hikâyedir”.

Eyüboğlu (1991:5)’na göre tarih, bir bilinç varlığıdır. Bu özelliği yüzünden boyuna gelişen geçmişin üzerine yeniyi kuran, yükselen bir basamaklar düzenidir. Onda geriye dönüş olmadığı gibi değişmeyen bir varlığın tarihi olmaz ve onu tarihin sınırları içinde açıklama olanağı da yoktur.

Tosh (1997:V)'a göre tarih iki anlama gelir. Hem geçmişte meydana gelmiş olayları belirtir hem de geçmişin tarihçilerin çalışmalarında yeniden kurulup aktarılmasını ifade eder.

E.H. Carr'a göre "Tarih Nedir?" sorusunu cevaplamayı denediğimizde, cevabımız bilerek ya da bilmeyerek, zaman içindeki kendi tutumumuzu yansıtır ve daha geniş bir soruya, içinde yaşadığımız toplum hakkında ne düşündüğümüz sorusuna vereceğimiz karşılığın bir parçasını oluşturur. Ona göre, tarih doğrulanmış bir olgular kümesidir. Tıpkı bir balıkçının tablasındaki balıklar gibi, belgeler, yazıtlar vb. içinde olgular hazır dururlar. Tarihçi onları alır, evine götürür, pişirir, canı nasıl istiyorsa, o şekilde sofraya koyar (Carr 1994:13-14). Ve ekler Carr, olgular gerçekte hiç de balıkçının tablasındaki balıklar gibi değildir. Olgular uçsuz bucaksız ve hatta bazen sınırsız bir okyanusta dolaşan balıklara benzerler, tarihçinin ne yakalayacağı kısmen şansa, fakat asıl, avlanmak için okyanusun neresine gideceğine ve hangi oltayı kullanmayı seçeceğine bağlıdır. Genellikle tarihçi istediği türden olguları elde edecektir. Tarih yorum demektir. Hiçbir belge bize o belgeyi yazanın kendisinin ne düşündüğünden... fazla bir şey söylemez (Carr 1994:22,30).

Çağdaş insan daha önce görülmemiş bir derecede kendi varlığının bilincindedir, bu nedenle de tarihin bilincindedir. Geçip geldiği belirsiz pırıltılardan, varmakta olduğu belirsizliği aydınlatabileceği umuduyla, coşkuyla incelemekte, tersine olarak da, önünde uzayan yol hakkındaki arzuları ve endişeleri, ardında kalanların anlayışını güçlendirmektedir. O nedenledir ki Carr, "tarih nedir?" sorusuna "içinde yaşadığımız toplum hakkında ne düşündüğümüzdür" cevabını verir. Tarih, yalnızca geçmiş ile gelecek arasında tutarlı bir ilişki kurduğu zaman, anlam ve nesnellik kazanır. Tarih özünde değişimdir, harekettir ya da ilerlemedir. Tarih hakkındaki görüşümüz, toplum hakkındaki görüşümüzü yansıtır (Carr 1994:153,155,156).

Nietzsche (2001:8)'ye göre tarih, insanların acı çektikleri bir hastalık değil, yaşam ve eylemin bir hizmetkârıdır. Tarihin oluşumunda tüm bireylerin ve kurumların bilinçli işlevleri olmalıdır ve varlıkları da bu eylemlerine bağlıdır.

Ariél ve Will Durant (1983:14) eserinde, tarihin bir müsbet ilim olmayıp, sadece bir zanaat, bir sanat ve felsefe olabileceği üzerinde durarak, belgelerin toplanmasıyla bir zanaat, bulunan malzemeyi bir düzeye koymakla bir sanat, meseleye yeni bir bakış açısı getirmekle de yeni bir felsefe olduğu görüşündedirler. Kısacası geçmişte olan olaylar hakkındaki belgelerin verileri olarak tarihi tanımlamışlardır.

Fransız Annale Okulu mensuplarından biri olan Marc Bloch tarafından tarih, “zaman içinde insanların ilmi” şeklinde tanımlanmıştır (Kütükoğlu 1997:2). Bloch, geçmiş ve geleceğin mantıkî bir ilişki içinde olduğunu düşünür. Ona göre; çağların bu dayanışması o kadar güçlüdür ki, aralarındaki anlaşılabilirlik bağları gerçekten çift yönlüdür. Şimdinin anlaşılmaması kaçınılmaz bir şekilde, geçmiş hakkındaki cehaletten kaynaklanmaktadır. Fakat şimdiki zaman hakkında hiçbir şey bilmiyorsak, geçmişi anlamak için zaman tüketmekte, belki aynı derecede boş olabilir (Bloch 1994:32).

Tarih felsefesine yeni boyutlar getiren Fernand Braudel ise tarihi, şu cümlelerle tanımlamıştır: “Bütün tarihlerin toplamı, geçmiş hâl ve gelecekteki mesleki kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesidir. Her günlük olay değişik menşeli ve ritimli hareketleri bir araya getirir. Bugünün zamanı, dünden, daha evvelden çok eskilerden kaynaklanır. Tarihî zaman geri çevrilemez, dünyanın dönüşü ile aynı ritim içinde akar.” (Kütükoğlu 1997:2) Braudel’in tarih anlayışı, Marc Block ve Lucien Febure tarafından kurulan Annales Tarih Okulu’nun doğrultusunda olmuştur. Bütüncül adını verebileceğimiz bu tarih anlayışı, değişmeye etki eden tüm unsurların hesaba katılmasını gerektirmektedir. O halde tarihçi, sadece tarihçi olmakla yetinemez, geçmişi inşa etme ve bugünü anlama uğraşında toplum bilimlerinin tümünden yararlanmak zorundadır (Braudel 1992:7-8). Braudel, tarih tanımını yaparken onu her türlü spekülasyona açık bırakmış ve herhangi bir sınırlamanın dışında tutmuştur. Ona göre, tek bir tarih ve tek bir tarih metodu yoktur; tarihler, merak konuları ve görüş açıları vardır; yarın başka merak konuları, başka görüş açıları olacağı gibi.

Annale Tarih Okulu, insan faaliyetlerini bir bütün olarak incelemiştir. Bu anlayışa göre, olayların kronolojik tarihi açıktır, kolaydır; bunların ötesine gidilmelidir. Diğer bilim dallarıyla işbirliği yapılmalı, onların metotları kullanılmalıdır. Belgenin sınırlarından çıkılarak insanı temsil eden bütün unsurlar kullanılmalı ve tarih belgeden olduğu kadar, dil, ülke yapısı, insan karakteri gibi unsurlardan da yararlanılarak yazılmalıdır (Özbaran 1992:33). Bu okulun tarihçiliğe kazandırdığı değişik bir yöntem de insansız bölgelerin işlenmesidir. Tarihçi sosyal bilimlerle sınırlı kalmamalı, kendini tabiat bilimleriyle de bütünleştirmelidir. Coğrafya, fiziki yapı, tarih içine sokulmalıdır. Bunu Braudel yapmıştır. Ladurie'e de tabiat bilimlerini tarih içine sokmuştur.

Bernheim, tarih için şöyle der (1936:62):

“Tarih ilmi bize; geçmiş hadiselerin ve vaziyetlerin ne suretle ve nasıl olduklarını öğreterek, hali dolayısıyla insanları ve kendimizi tanıtır ve geleceğin de nasıl olabileceğini gösterir. Aynı zamanda, bir amaca dayanan fıkralarla ahlak hocalığı yapmaya kalkışmaksızın önce anlatılan evsafı sayesinde yüksek manevi bir vazifeyi gerçekleştirir: ferdin ve sosyal grupların her faaliyetini külli ve genel tekamül ile çok sık olarak münasebettar görmeyi öğretir ve bu yol ile külliyyet ve gençliğin fertler ve bütün insansal cemiyetler için ehemmiyetini canlı bir surette anlatır.”

Jenkins (1997:17,19), ‘Tarihi Yeniden Düşünmek’ adlı kitabında; “tarih, dünya hakkındaki bir dizi söylemden biridir. Bu söylemler, dünyayı yeniden yaratmazlar; ama onu kendilerine mal ederler; sahip olduğu bütün anlamı ona söylemler verir” der ve ekler.

“Geçmiş olup bitmiştir ve edimsel olaylar olarak değil; ancak kitap, makale, belge vs. gibi son derece farklı yayınlar aracılığıyla tarihçiler tarafından geri getirilebilir. Geçmiş, olup bitmiştir ve tarih, tarihçilerin uğraşlarında ondan çıkarttıkları şeydir. Tarih, tarihçilerin eseridir ve bir araya geldiklerinde birbirine sordukları ilk sorulardan biri, neyle uğraştıklarıdır. Sizlerin tarih yaparken okuduğumuz kitaplarda, dergilerde vs. cisimlenmiş olan bu iştir, uğraştır. Bu tarihin tamitamına kütüphanede ve kitapçı raflarında olduğu anlamına gelir. Tarih metinler arası dilsel bir kuruluştur.”

Jenkins, tarih ile geçmişin farklı olduğunu ve bu yanılgıya düşülmemesi gerektiğini belirtir. Ancak tarih ile geçmişin ne kadar ayrılabilceği de bir soru işaretidir.

Tarihin daima, zamanların ışığı, hadiselerin hazinesi, hakikatin sadık şahidi, iyi nasihatlerin ve tedbirin kaynağı, davranışın ve adetlerin kaidesi olarak

değerlendirilmiş olması boşuna değildir. Tarih olmaksızın yaşadığımız yüzyılın ve ülkenin sınırları üzerine hapsedilmiş, hususi bilgilerimizin ve kendi düşüncelerimizin dar çemberi içine sıkışmış bir şekilde daima dünyanın geri kalan kısmına karşı bizi yabancı bırakan, bir tür çocukluk çağında ve bizden önce gelen ve bizi çevreleyen her şeye karşı derin bir cehalet içinde kalmaktayız (Halkın 1989:78).

Tarih, bir olaylar dizisi değil, insanların düşüncelerinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları, insanların yönlendirdiği sosyal gelenekleri konu edinir. Tarih insanlara doğru sonuçlara varmaları için yön veren bir düşünce tarzıdır (Kütükoğlu 1997:2-4).

Langlois ve Seignobos (1937:15), “Tarih Tetkiklerine Giriş” adlı eserde, “tarih vesikalarla yapılır” derler. Vesikalar eski zaman adamlarının düşüncelerinden ve fiillerinden kalmış olan izlerdir. İnsanların düşüncülerinin ve fiillerinin aralarında, görülebilecek izler bırakanlar pek azdır. Vesikalar bulunmadıkça beşeriyetin geçmiş zamanlarından pek geniş devirlerinin tarihi hiçbir vakit bilinmeyecektir. Çünkü bu vesikaların yerini hiçbir şey tutamaz. Vesikalar olamayınca tarih yoktur.

İnsan problemlerinin kaynağını tarihten alan bir hızla çözülebileceğini savunan İngiliz tarihçisi Collingwood, tarihin neye yaradığı sorusunu şu şekilde cevaplamaktadır (Collingwood 1990:29):

“Tarih, insanın kendini bilmesine yarar. Genellikle insanın kendisini bilmesinin çok önemli olduğu düşünülür. Kendini bilmesi de yalnız kişisel özelliklerini, onu öteki insanlardan ayıran şeyleri bilme değil, insan olarak kendi yapısını bilme demektir. Kendinizi bilmeniz, ilkin bir insan olmanın ne demek olduğunu bilmeniz; ikincisi olduğunuz türden bir insan olmanın ne demek olduğunu bilmeniz, üçüncüsü başka bir kimse değil de siz olmanın ne demek olduğunu bilmenizdir. Kendini bilmek ne yapabileceğinizi bilmektir. Hiç kimse de ne yapabileceğini denemeden bilemeyeceği için insanın yapabilecekleri konusunda elindeki tek ipucu yapmış olduklarıdır. Tarihin değeri öyle ise ne yaptığımızı, böylece de ne ve kim olduğumuzu bize öğretmesidir.”

Materyalistlere göre tarih, her biri kendinden önce gelen kuşaklar tarafından kendisine aktarılmış olan malzemeleri, sermayeleri, üretici güçleri kullanan farklı kuşakların ardı ardına gelişinden başka bir şey değildir; bu bakımdan her kuşak, demek ki bir yandan geleneksel bir faaliyeti tümüyle değişmiş olan koşullar içinde sürdürür öte yandan da tümüyle değişik bir faaliyetle eski koşulları değiştirir. Tarih

hiçbir şey yapmaz, “büyük servetlere sahip olmaz”, “savaşlar sürdürmez”. Bütün bunları yapan insan, gerçek yaşayan insandır; tarih, kendi amacına ulaşmak için insanı araç olarak kullanan ayrı bir şahıs değildir; tarih kendi amacının peşinde koşan insanların etkinliklerinden başka bir şey değildir (Larrain 1998:40-41).

James W. Thompson, “İnsan geçmişine karşı ilgi duyan ve onun farkında olan tek yaratıktır.” demiştir. Tarih, insan başarısının doğru, anlamlı ve tüm olarak saptanıp kaydedilmesidir. Geçmiş her zaman insanın ilgisini çekmiştir. Geleceği yordayabilmek için insanoğlu geçmişi bir kaynak olarak kullanmak istemiştir. Tarih geçmişte olup bitenleri kaydetmeğe, bunların neler olduğunu keşfetmeğe, olaylar arasındaki ilişkileri öğrenmeye ve bugünü anlamlandırmaya ve geleceği tahmin edebilmede yardımcı olmaktadır. İnsanın geçmişe karşı ilgi duyması kolay olabilir, fakat geçmişi anlayabilmesi ve onu bugünü değerlendirebilme boyutları içinde inceleyebilmesi oldukça zordur (Kaptan 1998:54).

İonna Kuçuradi’ye göre tarih, karmaşık ve bir defalık olaylar zincirine verilen addır. Ona göre tarih yazan, tarih olaylarına kendi kafasında bir açıklık kazandırmadıkça, yazdığı tarih “olaydizimcilik” (Vak’anüvislik) olmaktan öteye gitmez ya da ideolojik tarih olur (Kuçuradi 1977:236-237).

Olayları yan yana dizmekle tarih yazılmaz. Ancak bazı tarihçilerin yaptığının bunu aşmadığını ifade eden Fuat Köprülüzade, tarihin bugünkü anlamının kronolojik bir vakayinameden büsbütün farklı olduğu üzerinde durmuştur. Tarih felsefesi ve metodu hakkında belli bir düşünceye sahip olmayan bu kişilerin sadece bir tarihçiye belgeler hazırlama işi görmekten ileri gidemeyeceklerini söyler. Tabi bu da büyük bir iştir. Ancak ona göre, bu şekilde oluşturulan bir eser enginedir, bilgece değildir (Köprülüzade 1991:16).

Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere tarih, hiç kuşkusuz bir kronolojik olaylar yığını değildir. Gerçek tarih biliminin konusu; imparatorların, kralların, padişahların, fatihlerin çevresinde biçimlenen olaylar dizisi değil, sosyal ve ekonomik ilişkiler arasındaki bağlantılar ile toplumsal sınıflar arasındaki çelişki ve çatışmalardır.

Çağlara göre yazma ve araştırma sistemindeki gelişmeler tarih yazıcılığını da etkilemiştir. Tarihin gelişimine paralel olarak, tarih anlayışları da gelişme gösterip değişmiştir. Bu sebeple ilk çağdan itibaren olayların basit bir anlatım şeklindeki tarih yazıcılığı anlayışından, günümüzün modern tarih anlayışına ulaşılmıştır. Bu tarih yazım tarzındaki gelişmelerle tarih yazıcılığı ve tarih anlayışı çeşitlenmiş, modernleşmiştir. Bu tarih yazıcılığı ve tarih anlayışları beş başlık altında ele alınabilir. Bunlar (Özçelik 2001:32-33):

- 1) Hikâyeci (Rivayetçi) Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı
- 2) Öğretici Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı
- 3) Araştırmacı (Neden-Nasılıcı) Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı
- 4) Sosyal ve Toplumsal Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı
- 5) Materyalist Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı

1) Hikâyeci (Rivayetçi) Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı: Bu tarihçilik anlayışı eski çağlara dayanır. Ortaya çıkması Antik Yunan dönemindedir. Hikâyeci tarih, tarihi olayları felsefe veya başka alanlar yönünden incelemek ve sistemleştirmekle uğraşmayan, doğrudan rivayet yahut hikâye eden eserlerden oluşur. Bu anlayışta olayların bir sistem içinde incelenmesi, sebep ve sonuç ilişkileri arasında ilgi kurulması söz konusu değildir. Bu tür tarih yazıcılığı ve anlayışına rivayetçi ya da nakilci tarihçilik demek de yaygınlaşmıştır. Olayları olduğu gibi nakleden bu tarz, olaylar içinde bağlantı kurmaz, mekân ve zamana yer verir, ancak sebep ve sonuç çıkartmaz. Başlangıçta ağızdan ağza dolaşan hatıralar, şairler tarafından nazım tarzında söylenmekte ve bunlara epos denmekteyken, logograflar(eposları nesre çevirenler) tarafından hikâyeleştirilerek nesre çevrilmişler ve arşivlerdeki malzemenin de ilavesiyle içlerine gerçekler de karışmıştır. Ancak Strabon'un ifadesine göre de epos olmaktan kurtulamamışlardır (Kütükoğlu 1997:5-6). Bunlara örnek olarak; Gılgamış, İliada-Odissea, Ergenekon Destanı verilebilir. Nazımdan düz yazıya geçince, esas tarih yazıcılığı yani hikâyeci tarih yazıcılığı başlamıştır. Bunun ilk örneğini ise, Grek savaşlarını masallarla süsleyerek anlatan Herodot vermiştir.

2) Öğretici Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı: Tarihi olayları öğrenerek bunlardan yararlı sonuç çıkartma amacını güden tarih yazıcılığı ve anlayışıdır. Pragmatik yönü bulunan bu tarz, toplumu terbiye ve ıslah etmeye yönelmiştir. Olaylara ahlaki ve idealist bir değer anlayışı ile yaklaşır. Yazar tarihçinin amacı, mensup olduğu milletin değerine katkıda bulunmak ve toplumu ahlaken yükseltmektir. Ayrıca bu tür tarih yazıcılığında geçmiş olaylardan ders çıkartmak ve milli duygular aşlamak fikri amaçlanmıştır. Bu tarzın batıda bilinen en eski öncüsü Thukydides'tir (Özçelik 2001:34). Gerçek anlamda tarihçilik onun "Peloponnesos'lularla Atinalıların Savaşı" adını taşıyan eseriyle başlamıştır (Kütükoğlu 1997:6). Bunun sebebi, ilk yer ve zaman unsurlarının kullanılmış olmasıdır. Bu eser, son derece sağlam bir kronolojik temel üzerine oturtulmuştur. Öğretici tarzdaki tarih yazıcılığında okunan şeylerden faydalanma gayreti güdülmektedir. Tarihin ibret dersi vermesi düşünülerek, bu amaçlara ulaşmak için, daha çok millî tarihler, övünülecek şekilde ve hatta şişirilerek yazılmıştır. Bu anlayış, "büyük adamlar problemi"ni yaratmış, gereksiz övünmelere yol açmıştır (Memiş 1989:26-27). Öğretici tarihçilik, hikâyeci tarihçilikten ileri bir aşamada olmasına rağmen, ilmi bir kimlik taşımadığı açıktır. Her şeyden önce tarih; olaylar, kişiler ve rastlantılarla açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur.

3) Araştırmacı Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı: Hikâyeci ve öğretici tarih yazım anlayışları, son yüzyıllarda etkisini kaydederken, bunların yerine araştırmacı tarih anlayışı ön plana çıkmıştır. Araştırmacı tarih anlayışına, "Neden-Nasıl Tarih Anlayışı" da denmektedir. Bu anlayış olayları olduğu gibi anlatmaktan çok, bu olayların ardındaki sebepleri, etki eden faktörleri ve oluş şekli ile sonuçlarını ele almaktadır. Bu anlayışta tarihi olaylar sistemleştirilerek tarih yazıcılığı bir ilim şekline dönüştürülmüştür. Tarihsel bilgi asıl bu basamakta ilim olmuş ve olaylar benzerleri ile karşılaştırılabilecek hale gelmiştir. Bugünün tarihçisi, tarihi bir olaya veya şahsiyete ait bir araştırma yaparken, onun olumlu ve olumsuz yanlarını, dost ve düşmanlarını, konu ile ilgili yazıları, farklı bakış açılarını incelemek zorundadır. Tarihçinin temel düşüncesi şüphecilikse, her şeye, her konuya şüphe ile yaklaşmaksa araştırma-inceleme ve bu tarih yazımı önceliğe sahip olacaktır. Tarihçi, en iyiyi, en doğruyu ve kendisini gayeye götüren yolları denemeli, eksikliklerini tamamlamak

için çaba sarfetmelidir. Araştırmacı tarih anlayışını en olgun seviyesine ulaştıran Alman tarihçiler Leibniz ve Ranke olmuştur.

4) Sosyal ve Toplumsal Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı: Toplumsal verilerin tarihi olayları doğurduğuna inanan ve tarihi olayların gerisinde gizlenmiş, tarihsel konular bulunduğunu kabul eden bu tarz tarih yazıcılığı, öğretici tarzın duygusal taraflarını göz önünde tutmayan başka bir şeklidir. İktisat tarihçilerinden bazıları, özellikle Oswald Spengler bu yazım tarzını benimsemişlerdir. Çağdaş İngiliz Tarihçisi A. Toynbee de değişik bir metot geliştirerek önemli tarihi şahsiyetlerin karşılaştırmasını yapmış ve comparatif metodu kullanarak tarihi devrelerin sürekli olduğunu savunmuştur (Özçelik 2001:36). Sosyal ya da toplumsal tarih, hiçbir zaman iktisat tarihi ya da öteki tarihler gibi ayrı bir uzmanlık dalı olamaz; çünkü aldığı nesnelere net bir şekilde diğerlerinden ayırt edilemez. Entelektüel tarihçi ekonomiye, iktisat tarihçisi de Şekspir'e canı istemezse ilgi göstermeyebilir. Ama herhangi birini ihmal eden toplumsal tarihçi, değerlendirmesinde pek başarılı olamayabilir.

5) Materyalist Tarih Yazıcılığı ve Anlayışı: Materyalistler, toplumlar üzerinde, doğal kanunların etki yaptığını, insanlar arasındaki ekonomik çıkarların meydana getirdiği anlaşmazlıkların, tarihi olayları doğurduğunu ifade ederler. Bu görüşte olanlar, "Toplumun temelini, ekonomik olaylar teşkil eder ve bu olaylar, sınıflar arasındaki mücadelelerden meydana gelir" derler. Eğitim, sosyal yaşam, siyaset vs. bütün yapılar ekonomi ile temellidir. Bu söylemi ifade edenlerin yazdığı tarihe 'Materyalist Tarih' adı verilir. Bunların başında da Karl Marx* gelir. Marx'ın materyalist tarih anlayışını, dördüncü yüzyılın büyük bilim adamı İbn-i Haldun'un aşağıdaki sözleriyle nitelediği şekilde tarih alanında şimdiye kadar ortaya çıkmış olan en iyi kılavuz olarak görülmüş denilebilir (Hobsbawm 1999:Xİ):

---

* Marx, Almanya'da doğmuştur ve Yahudi bir ailenin oğludur. Hayatı boyunca sınıfsız toplum idealini savunmuştur. Ancak işçi sınıfına verdiği hassas ilgi kendisinin de tarafsız olmadığını bir göstergesidir. "Kapital" adlı kitabı onun dünyaya bakışını göstermektedir.

“İnsan toplumunun veya dünya uygarlığının; ... o toplumun doğasında gerçekleşen değişikliklerin; bir grup insanın diğer insanlara karşı gerçekleştirdikleri ve çeşitli büyüklükteki krallıklar ve devletlerin kurulmasıyla sonuçlanan devrimlerle ayaklanmaların; ister geçimlerini sağlamayı isterse çeşitli bilim ve zanaat alanlarında ilerlemeyi düşünsün, insanların yürüttükleri çeşitli işlerle uğraşların; ve genelde toplumun kendi doğası gereği uğradığı tüm köklü dönüşümlerin yazılı kaydı.”

Materyalist tarih anlayışı, araştırma alanı modern kapitalizmin yükselişi ile dünyanın Avrupa'daki Orta Çağın sonundan itibaren gördüğü köklü dönüşümler olan insanlar için iyi bir kılavuzdur. Larrain (1998:55) “Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırmak” adlı kitabında tarihsel materyalizmin, diyalektik materyalizmin ilkelerinin toplumsal hayata ilişkin çalışmalara uzanması ve diyalektik materyalizmin ilkelerinin toplum hayatı olgusuna, toplum ve onun tarihine ilişkin çalışmalara uygulanması olarak açıklamıştır.

Tarih, pek çok araştırmacı ve tarihçi tarafından farklı bakış açılarıyla tanımlanmış ve incelenmiştir. Ancak tarih nasıl tanımlanırsa tanımlansın, toplum için vazgeçilmez bir bilim dalıdır. Toplumun hafızasıdır, bu bilinçle incelenmeli ve bu konuda yapılacak araştırmalar da objektiflik çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.

2.2.Tarih Öğretimi Nedir?

Bir önceki “Tarih nedir?” başlığı altında, tarihin ne olup olmadığını ifade ettikten sonra, insan için tarihi öğrenme isteğinin temelinde hangi unsurların yattığını belirtmek ve insanlığın başından geçen olayların incelenmesi ihtiyacının sebeplerinin neler olduğunu düşünmek gerekebilir. İnsan topluluklarının başından geçen olayların incelenmesi ihtiyacı genellikle birkaç sebebe dayanabilir. Bunların en güçlüsü öncelikle merak unsurudur. Toynbee'ye göre, bu türlü bir merak unsuru aynı zamanda bu nedenler arasında en saygıya değer olanıdır. ‘Merak’ insan tabiatının en ayırıcı özelliğidir. Her şeyi bilmeyi arzulayan insan kendini bilmeyi de ister. Bilmeyi arzuladığı tek şey kendisi değildir. İnsan ayrıca kendine ait bazı bilgilere sahip olmalıdır ki başka unsurlarla ilgili bilgilere de ulaşabilsin. Meraktan kastedilen, entelektüel meraktır. Entelektüel merak bilinçlenme sonucu ortaya çıkar. İnsanın

toplumsal davranışları ve bu davranışlarının anlaşılması yönünde oluşan merak, kültürlerin ileri ya da geriliğine göre değişik biçimlerde ve ölçülerde uyarıma uğrar. Statik toplum ve topluluklarda entelektüel merak en alt seviyede bulunur. Merak tek başına tarih öğrenilmesinin sebebi değildir. Bunun yanında insanlığın başından geçen olaylara panoromik bir bakış atmaya çalışmanın bir başka sebebi de, insanın dünyada gördüğü olaylar karşısında kopuk ve düzensiz bir takım bilgilere sahip oluşudur. İnsan zihni, olaylarla yüz yüze gelme sırasında bir endişe ve korku yaşar. Bunu aşabilmek için olaylarda bir sıra ve düzen arayıp, bu sırayı ve düzeni tespit edip, bir yandan bunlardan yararlanmaya çalışır, diğer yandan ise, belirsizliği ortadan kaldırmaya gayret eder (Collingwood 1990:206;Özçelik 1996:7,8).

Geçmişe bakmanın tek sebebi, insanların kaçıp saklanacakları bir yer aramaları olmaması gerekir. Aslında amaç daha yaşanır bir dünya kurmak istemeye dayanmalıdır. İyi bir gelecek oluşturabilmek için geçmişe bakılması gerekir. Geçmişte kalmış ve özlenen nitelikler bugün yoksun kalınan değerlerdir.

2.2.1. Tarih Öğretimi'nin Gelişimi

Tarih öğretiminin gelişimi, ulusal bilincin ve yurttaşlık fikrinin gelişimi ile sıkı bir ilişki içerisinde. Tarih dersi ile kazandırılmak istenen hedef/davranışlar da buna göre şekillenmektedir. Sakaoğlu (1998:144); tarih öğretiminde genel olarak üç temel hedeften söz eder. Bunlar: Öğrenciye geçmişi hakkında bilmesi gereken oranda ve çerçevede, geleneğe dayalı bilgiler vermek; çocuğa veya gence, içinde yaşadığı toplumun “bugün”den ibaret olmadığını, uzun bir geçmişten geldiğini ve devam edeceğini hissettirmek, toplumun erdemlerini, sanat yeteneklerini kavratmak; yeni bilgileri temel bilgilerle buluşturup özümsemesine yardımcı olmaktır.

Saptanabilen en eski sivil okul programı 9 Ekim 1858’de yayınlanan Tertibat-ı Dersiyeli-Mekatib-i Rüşdiyye’dir. Fakat bu Tanzimat programında, “tarih” dersi yer almamaktadır. Nedeni ise, medreselerin geleneksel nakilci çizgisini izleyen bu programın din ve ahlak temeline dayandırılmış olmasıdır.

Türkiye’de Tarih derslerinin ilkokullara konması, I. Meşrutiyet öncesine rastlamaktadır. Saffet Paşanın 1 Eylül 1869 tarihli “Maarifi Umumiye Nizamnamesi”nin altıncı(6) maddesinde Sıbyan Mekteplerinde eğitim öğretim süresi, dört yıl olarak belirtilmiş ve bu okullarda okutulacak dersler şöyle sıralanmıştır:

- Usul-ü Cedid vehiçle Elifba
- Kur’an-ı Kerim
- Tecvit
- Ahlaka Müteallik Risail
- İlm-i Hal
- Yazı Talimi
- Muhtasar Fenn-i Hesap
- **Muhtasar Tarih-i Osmanî**
- **Tarih-i Umumi**
- Malumat-ı Nafiayı Cem-i Risale

Yukarıda da görüldüğü gibi iki tarih dersi “Muhtasar Tarihi Osmanî” ve “Tarihi Umumi” adları ile programda yer almaktadır. Bu derslerin gayrimüslimlere ise, kendi dillerinden okutulacağı açıklaması da maddeye eklenmiştir (M.U.N. 1869:4).

Bu nizamname ile ayrıca, o zaman dört yıllık olan ve “Rüştiye” diye anılan ortaöğretim kurumlarında da okutulacak dersler belirlenmiştir. Bu okulların programları anılan nizamnamenin yirmi üçüncü(23) maddesinde açıklanmıştır. Rüştiyelerde okutulacak dersler şöyle sıralanmıştır:

- Mebadi-i Ulum-ı Diniye
- Lisan-ı Osmanî Kavaidi
- İmlâ ve İnşa
- Tertib-i Cedit Üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiye
- Tersim-i Hutut

- Mebadi-i Hendese
- **Tarih-i Umumî ve Tarih-i Osmanî**
- Coğrafya
- Jimnastik
- Mektebin bulunduğu mahalde galiben müstamel olan lisan

Rüştiye mekteplerinde de “Tarihi Umumi” ve “Tarihi Osmanî” adı ile tarih derslerinin bulunduğunu görmekteyiz (M.U.N. 1869:9).

Maarifi Umumiye Nizamnamesi’nin otuz sekizinci(38) maddesinde “İdadiler”de öğrenim süresinin üç sene olduğu ifade edilmiş ve okutulacak dersler şöyle sıralanmıştır:

- Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa
- Fransızca
- Kavanin-i Osmaniye
- Mantık
- Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel(Ekonomi)
- Coğrafya
- **Tarih-i Umumi**
- İlm-i Mevalid(Tabiati Bilimi)
- Cebir
- Hesap ve Defter tutma Usulü
- Hendese ve İlm-i Mesaha
- Hikmet-i Tabiiye
- Kimya
- Resim

Bu programda Tarih dersi “Tarih-i Umumi” adı ile yer almış ve “Tarih-i Osmanî” dersinin ise programda yer almadığı görülmüştür (M.U.N. 1869:14).

Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nin kırk altıncı(46) maddesine baktığımızda Mekteb-i Sultaniye'de okutulacak derslerin iki kısma ayrıldığı ifade edilmiştir. Bu kısımlar: Kısım-1 Âdi ve Kısım-1 Âli'dir. Kısım-1 Âdi, Mekteb-i İdadiye'de okutulan derslerdir. Kısım-1 Âli ise, Edebiyat ve Fünun olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Kısım-1 Âli'ye göre Mekteb-i Sultaniye'nin eğitim süresi üç, Kısım-1 Âdi ile birlikte ise altı senedir. Kısım-1 Âli bölümünün dersleri ise nizamnamede şöyle sıralanmıştır:

Edebiyat Sınıfı

- Türkçe Fenn-i Kitabet ve İnşa
- Arabî ve Farisiden Edebiyata Müteallik Müellefat
- Maani
- Fransızca
- İlm-i Servet-i Milet(Hukuk Bilgisi)
- **Tarih**

Ulum-u Fünun Sınıfı

- Hendese-i Resmiye, Menazır, Cebir ve Cebrin Hendeseye Tatbiki
- Müsellesat-ı Müsteviye ve Kürevîye(Trigonometri)
- Heyet(Kozmografya)
- Hikmet-i Tabiiye ve Kimyanın Muhtasar Suretle Sanayi ve Ziraata Tatbiki
- İlm-i Mevalid
- Fenn-i Tahtit-i Arazi(Topografya)

Sultanilerin Kısım-1 Âli bölümlerinin ders programları incelendiğinde sadece Edebiyat sınıfında "Tarih" adı ile tek bir dersin bulunduğu görülmektedir (M.U.N. 1869:17-18).

Nizamname çıkarıldıktan sonra tarih kitapları ve diğer ders kitaplarının yazımı için yarışma düzenlenmiştir. Tarih dersi için hazırlanması öngörülen ders kitabında yer alacak konuların şartnameye göre belli bir çerçevede olması

öngörölmüştür. Bu kitaplarda; “Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna kadar Anadolu’da kurulan devlet ve yaşayan milletlere ait bir genel giriş, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan o zamana kadar geçen önemli olaylar (Bütün Osmanlı padişahlarının doğum, tahta geçiş ve ölüm tarihini gösteren bir cetvel ve bu döneme ait olayları gösteren kronoloji cetveli), Osmanlı Devleti’ni gösteren bir harita. O zamana kadar geçen padişahlardan her birine ait olayları anlatan ayrı birer konu.” gibi başlıklar altında bu bilgilere yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir (Özçelik 1996:20).

Bu şartnamede ayrıca tarihi olayların “gerçek yönleriyle tarafsızca yazılması ve vatan sevgisine dayanan husus ve konulara özel bir önem verilmesi” de istenmiştir.

1800’lü yıllarda tarih dersinin programda yerini alması ve ders kitaplarının hazırlanması için gösterilen gayretlerle çeşitli tarih kitapları yazılmıştır. Ahmet Vefik Paşa’nın “Fezleke-î Tarih-î Osmanî” adlı eseri tarih kitaplarının ilk örneklerindedir. Tarih derslerinde okutulmak üzere Süleyman Paşa tarafından kaleme alınan “Tarih-î Âlem” ve Abdurrahmân Şeref Bey tarafından yazılan “Tarih-î Devlet-î Osmaniye” de önemli kaynaklardır. Bunlar, milliyetçilik fikrini benimsemişler ve eserlerinde de bu fikri yansıtmışlardır (Alpugan 1999:262-263-264).

Selim Sabit tarafından 1874(1290) yılında yayınlanan “Rehnüma-ı Muallimin” isimli kitapta tarih derslerine ait bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm “Tarihin Sureti Talimi” başlığını taşımaktadır. Burada şu hususlara dikkat çekilmiştir (Özçelik 1996:20):

“Tarih dersleri hem okumayı öğretip pekiştirmek, hem de önemli olayları çocuklara öğretmek amacına dayandırılmalıdır. Bu nedenle her dersin başlangıcında öğretmen, o dersi özet olarak öğrencilere anlatmalı ve ders kitabında yeri gösterilerek, öğrencilere okutulmalıdır. Okunmuş olan ders daha sonraki günde öğrencilere anlatılarak, daha sonra o derste geçen önemli olayların sebep ve sonuçları hakkında örnek sorular ve cevaplarla değerlendirme yapılmalıdır”

1891 yılında İstanbul’da açılan altı sınıflı “İnas Rüştıyesi” (Kız Rüştıyesi) programında tarih dersi dördüncü sınıfta yer almaktadır. Bu okullarda dördüncü sınıfta “Tarih-i Enbiya (Peygamberler Tarihi)”, beşinci sınıfta “İslam Tarihi” ve altıncı sınıfta “Osmanlı Tarihi” konularına yer verilmiştir. Ayrıca bu derslerle ilgili

müfredatın sonunda “ihtar” bölümünde tarih derslerinin öğretimi ile ilgili olarak öğretmenlere şu tavsiyelerde bulunulmuştur (Özçelik 1996: 21):

“Tarih dersi hiçbir zaman ezber usulü ile öğretilmeyecektir. Öğretmen öğrencilerin anlayacağı bir şekilde, okutturup anlatıp, anlattırarak ve onların anlatmalarını tekrarını sağlayacak, öğretmen öğrencilerden bu yolla cevap alıp, konuları zihinlerine yerleştirmeye özen gösterecektir.”

Yine aynı yılda “Sınıflı Der-Saadet” ve “İptidai Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı” adıyla çıkarılan müfredat programında tarih derslerinin üçüncü sınıfta başladığı görülür. Programa göre tarih derslerinin “Müşahhas Tarihi Osmanî” (Seçilmiş Osmanlı Tarihi) isimli bir kitapçıktan izlenmesi istenmiştir. Bu müfredatta Osmanoğullarının mensup olduğu kabile, önceleri ikamet ettikleri yer, Ertuğrul Bey’den başlayarak Sultan Aziz’e kadar bütün padişahların devirleri yer almaktadır. Buna karşılık aynı yıl dört sınıflı olan taşra ve köy mekteplerine ait ders cetvellerinde tarih dersine yer verilmediği görülmektedir. Sadece ders cetveline ilişkin açıklamalarda “Tarihi Osmani ve Osmanlı Coğrafyası adlı kitapçıklar okuma kitabı olarak okutturulup, tamam oldukça tekrar okunacak...” denilerek, tarih dersi okuma konuları içinde yer almıştır (Özçelik 1996:21).

II. Abdülhamit döneminde ilköğretim düzeyinde tarih programı gündeme gelmiş, ancak 1891’de Mekatib-i İbtidaiye için yeni bir öğretim programına ihtiyaç duyulduğundan, köy okullarında tarih ve coğrafya okutulmasına ihtiyaç bulunmadığı kararı verilmiş, şehir okullarında ‘tarih’e gerek olup olmadığı ise, daha bir süre tartışılmışsa da II. Abdülhamit’in kurdurduğu bir komisyonun kararı ile 21 Temmuz 1904’te tarih dersi kaldırılmıştır (Sakaoğlu 1998:144). Rüştiyelerde okutulan genel tarih ile Osmanlı Tarihi’nden ise, genel tarih konuları(tarih-î umumi), padişahın emri ile çıkarılmış ve böylece genel tarih konuları içinde milletlerin özellikle krallara karşı direnişini konu alan 1789 Fransız İnkılabı ve benzer konuların okutulması engellenmiştir (Özçelik 1996:22).

1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı üzerine tarih dersleri okullarda yeniden programlardaki geniş yerini almıştır. Bu dönemde tarih dersi, millet eğitimi için bir araç olarak görülmüştür. Batıdan tarih kitapları tercüme edilerek, tarih araştırma yöntemlerinden söz eden eserler yazılmaya başlanmıştır. Özellikle Fransızca’dan

çeviriler yapılmış, Seignobos'un tercümelerinden yararlanılmıştır (Alpugan 1999:263-264;Özçelik 1996:22-23) Bu kitaplarda Batı etkisi hakimdir, bu da Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi milliyetçi aydınları rahatsız etmiştir.

1909 yılında, Mülkiye'de öğretmen olan Bakan Nâil Bey'in teklifi üzerine İstanbul Darülmüallimin Müdürlüğüne getirilen ve burasının ıslahı ile görevlendirilen Satı Bey ile tarih öğretimi alanında da bir canlılık başlamıştır. Bu yılda yayımlanmaya başlayan “Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası”, tarih derslerine ait düşünce ve görüşler içermiştir. Bilindiği gibi İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele alması ile bu alanda bir canlanma görülmüştür. Bu durum “Klasik Osmanlı Tarih Anlayışı”nın değişmeye başladığının bir göstergesidir. Bu gelişmeyi ders programlarından da izlemek mümkündür (Ergün 1996:125;Özçelik 1996:22).

1913 ve 1914 yıllarında programda yapılan yeni düzenlemelerle tarih dersi ile ilgili üç ana noktada önemli bir yaklaşım ve bakış açısı getirilmiştir. Birinci gelişme, tarih ders saatlerinin artırılmasıdır. Bundan önce İlk mekteplerde haftada iki saat okutulan tarih dersi, bir ve dört dersshaneli okullarda altı, iki ve üç dersshaneli okullarda beş, beş dersshaneli okullarda sekiz ve numune okullarda on ders saatine çıkarılmıştır ki, bu önemli bir adım olmuştur. Programdaki ders saatlerinin artışına paralel olarak bunun yanında içerik bakımından da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu da, yalnızca Osmanlı Tarihini kapsayan konulara yeni bir düzenleme ile Mısırlılar, Fenikeliler, Asurlular, Keldaniler, İbraniler, Hititler, Türkler, Yunanlar, Romalılar, İslam Medeniyeti, Keşifler Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti, İngiltere, Rusya ve İtalya gibi tarih ders konularının başlıklar halinde eklenmesi ile olmuştur (Özçelik 1996:23). Bu düzenlemeye göre, ders saatleri ve konularına ek olarak diğer bir yeni uygulama da tarih derslerinin nasıl işlenmesi gerektiği yani “öğretim yöntemi” ile ilgili bir eklemenin de dâhil olmasıyla gerçekleşmiştir. Bu, tarih derslerinin nasıl işleneceği yolunda yeni bir anlayışın oluştuğunun da anlaşılması açısından önemlidir.

İstanbul Darülmüallimin'in ıslahı sırasında Satı Bey yöntem ile ilgili bazı görüşler ileri sürmüştür. “Tedrisatı İptidaiye Mecmuası”nda, “Tarih Tedrisinin Usulü Esasiyesi” başlığını taşıyan makalesi ile tarih kitaplarını ve tarih öğretim

yöntemlerini eleştirmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra birçok tarih kitabının yazıldığını ifade eden Satı Bey'in, "Bütün bu eserlere rağmen hala büyük bir eksiklik görülmektedir ki, o da mekteplerde okutulmaya değer ve bilimsel eğitim-öğretimin gereklerine göre hazırlanmış uygun kitapların azlığı, daha doğrusu yokluğudur." şeklindeki açıklaması önemlidir. Bu makalede göze çarpan en önemli yeniliklerden biri artık tarih öğretiminin 'milli' olması ve 'milli'lik özelliklerinin ağır basması gerektiği yolundaki görüşlerdir. Gerçekten Satı Bey, "Bütün tarihi konuların milli ve vatani bir bakış açısından gösterilmesini" istemiştir. Şüphesiz bunda Balkanlar'da ve Trablusgarp'da gelişen olaylar ile Türkçülük akımının etkileri söz konusudur. Satı Bey, yöntemle ilgili bu makalesinde bazı açıklamalar da yapmıştır. Ona göre, "ilk olarak tarih derslerinde uzak memleketlere ve eski zamanlara ait olaylar değil, en yakın zamanlara ve en yakın ülkelere ait olaylar anlatılmalıdır. En son seferlerle en yeni savaşlara ilişkin olaylar tarih derslerinin ilk esaslarını teşkil etmelidir" (Satı 1327/1909:88-92;Baymur 1945:12).

Tarih öğretimi ile ilgili olarak, Maarif Nezareti 1917(R.1333)'de Tarih derslerinde yararlanılması için Macar krallarından birinin tac giyme törenini betimleyen bir levha bastırılmış ve bunu açıklamak amacıyla da bir broşür çıkarmıştır (Baymur 1945:15). Bu broşür içinde, ilkokul 3. sınıfta verilecek örnek bir dersin açık planını, üzerinde durulacak noktalarını ve bir takım tamamlayıcı tarih bilgilerini de içermesi açısından o dönem için önemli bir çalışmayı oluşturmuştur. Bu şekilde tarihsel levhalar hazırlamak ve açıklamalı broşürler bastırmak oldukça çağdaş bir hareket olarak görülebilir.

1924 yılından itibaren Milli eğitim çalışmaları içinde tarih eğitiminin Cumhuriyetin amaçlarına uygun hale getirilmesi ve daha verimli kılınması noktası tartışılmıştır. Fakat tarih anlayışında belli temel fikirlerin oluşmadığı bu dönemde eğitim vasıtalarının temel unsurlarından biri olan tarih eğitimi ve okul kitapları konusunda henüz köklü bir değişikliğe gidilmemiştir.

Cumhuriyet devrinin ilk programı olan 1924 programına göre(R.1340), ilk mekteplerde tarih dersleri 3. sınıfta başlamıştır. Program, bu sınıfta tarihinin daha çok okuma ve sohbet şeklinde, konuların günümüzden geçmişe doğru

işleneceğini yazmıştır. 4. ve 5. sınıflarda içeriği genel tarih ve Türk tarihi konuları oluşturmuştur. 1924 tarih ders programından saltanat ile ilgili kısımlar çıkarılarak, Kurtuluş Savaşı'nın tarihi, Türkiye Devleti'nin kuruluşu, Sevr ve Lozan antlaşmaları, Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması” gibi konular eklenmiştir. 1927–1928 yıllarında uygulanmaya başlanan program ise, ilkokulu iki kısma ayırmıştır. 1., 2. ve 3. sınıflarda “Hayat Bilgisi” adı ile yeni bir ders mihver ders olarak kabul edilmiş ve tarih dersinin bazı konuları bu ders içinde işlenmiştir. Asıl tarih dersi ikinci kısmın 1. sınıfında yani 4. sınıfta başlamıştır. Bu programda ders hedefleri belirtilmiş ve öğretiminde dikkat edilecek noktalara değinilmiştir. Tarih derslerinde Türk tarihi temele alınmış ve bu konu üzerinde yoğunlaşarak dersler işlenmeye başlanmıştır Bu programa göre tarih dersinin hedefleri şunlardır (Baymur 1945:16-17;Cicioğlu 1985:197,198):

- Çocuklara Türk milletinin geçmişi hakkında bilgi verilip onlarda milli bilinç uyandırmak,
- Bugünkü medeniyetin uzun bir geçmişin ürünü olduğunu anlatmak,
- Büyük şahısların hayat ve hareketleri tasvir edilerek çocuklara, yakışır örnekler göstermek.

1931 yılında Atatürk, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ni (Türk Tarih Kurumu) kurmuştur. Türk Tarih Kurumu, bir yandan bilimsel çalışmalar yaparken, diğer yandan tarih öğretimi konusunda da gelişmelere ortam hazırlamış ve beklentileri karşılamaya çalışmıştır. Öncelikle lise tarih ders kitapları hazırlanmış ve bundan iki yıl sonra bu kitaplara göre ortaokul ve ilkokullar için yeni kitaplar hazırlattırılarak Milli Eğitim Bakanlığı'na okullarda okutulmuştur. Buna göre; *Ortaokul I. ve Lise I. Sınıflarda;* Tarihten önceki zamanlar ve Eskiçağ Tarihi. *Ortaokul II. ve Lise II. Sınıflarda;* Ortaçağ Tarihi. *Ortaokul III. ve Lise III. Sınıflarda;* Yeni ve Yakınçağ Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti konularına yer verilmiştir (Baymur 1945:18; Özçelik 1996:28).

Atatürk, bu dönemde tarih dersi ile özellikle ilgilenmiş ve tarih dersine yönelik çalışmalar yaptırmıştır. O, milli(ulusal) bilinçlenmenin temelinde tarih

dersinin taşıdığı önemin farkındadır. Bu nedenle Türk tarihi üzerine araştırmalar başlatmış ve bu çalışmalar sonucunda “Türk Tarih Tezi” ortaya konmuştur. Bu tez ışığında çıkarılan tarih kitaplarıyla öğrencilere tarih bilinci kazandırılmaya çalışılmış, yabancı tercümelemler ile içinde birçok olumsuzluk taşıyan tarih kitaplarının esaretinden kurtulunmuştur.

Tarih dersi dün, bugün ve yarın olmak üzere üç kuşak için önemlidir. Tarih eğitimi salt tarihi olayların anlatımı değildir. Tarih dersi, vatandaşlık eğitimi için de, ülke birlik ve düzeni için de büyük bir öneme sahiptir. Geleceği yaşayacakları, geçmişteki yaşamışlarla bilgilendirmek, tecrübelerine tecrübe katmak ve önlerini açmak için eğitimin önemi, özellikle de tarih eğitiminin önemi oldukça büyüktür. Bu sebeple bilinçli bir tarih eğitimi için yapılması gerekenler üzerinde tartışılması ve bu bilinçle yöntemler geliştirilmesi kabul edilir bir sonuçtur.

2.3. Tarih Bilinci Nedir?

Bilinç, zihnin, düşüncenin, duygunun, duyumun, algının, iradenin, arzulamanın, anıların farkında olunmasını sağlayan yetidir. Bu farkında oluş insanın çevresi veya bizzat kendisi hakkında olabilir. İnsanın çevresi ve çevresindekiler hakkındaki bilincine şey bilinci, nesne bilinci ve kendisinin farkında oluşuna özbilinç veya kendinin-bilinci denilmektedir (Özlem 1999:170). “Tarih bilinci” deyiminden ise kısaca tarihi bilmeyi, tarih denilen konunun ne olduğunu iyice kavramış olmak anlaşılmaktadır. Bir bilim olarak tarihin istediği, konusu yani sözü geçen olaylar dizisini, insanın dünyasındaki –kültüründeki- değişimler sürecini doğru olarak kavratmaktır. Tarih bilinci bu doğru kavramlardan oluşur, ya da oluşmak ister (Gökberk 1997:47).

İngiliz tarihçisi Collingwood’un yaptığı tarih tanımını, tarihin neye yaradığı ile ilgili yorumunu, iyi bir şekilde okuduğumuzda bilinçlenmenin anlamına da erişmiş olabiliriz. Bu bağlamda Collingwood tarihin işlevini şöyle açıklar(1990:29):

“Tarih, insanın kendini bilmesine yarar. Genellikle insanın kendisini bilmesinin çok önemli olduğu düşünülür. Kendini bilmesi de yalnız kişisel özelliklerini, onu öteki insanlardan ayıran şeyleri bilme değil, insan olarak kendi yapısını bilme demektir. Kendinizi bilmeniz, ilkin bir insan olmanın ne demek olduğunu bilmeniz; ikincisi olduğunuz türden bir insan olmanın ne demek olduğunu bilmeniz, üçüncüsü başka bir kimse değil de siz olmanın ne demek olduğunu bilmenizdir. Kendini bilmek ne yapabileceğinizi bilmektir. Hiç kimse de ne yapabileceğini denemeden bilemeyeceği için insanın yapabilecekleri konusunda elindeki tek ipucu yapmış olduklarıdır. Tarihin değeri öyle ise ne yaptığımızı, böylece de ne ve kim olduğumuzu bize öğretmesidir.”

Tarihin, özellikle de tarih dersinin bilinç oluşturmada bir misyonu vardır. Tarih işlemek, yani bir ulusun tarih içinde gerçekleştireceği bir görevi olduğu inancını tarih bilinci ile desteklemektir. Tarihsel görev (misyon) kavramını özellikle Hegel belirtmiştir. Ona göre, tanrısal bir plana göre gelişen tarihte, belli dönemlerde belli bir takım ilkeleri gerçekleştirmek için belli bir ulus seçilip görevlendirilir. Bu ulus işini bitirince tarih sahnesinden çekilir; yeni bir görevle yeni bir ulus sahneye çıkar. Bu tür uluslara Hegel, “tarihsel uluslar” diyor. Her ulusun, tarihte yerine getirecek bir görevi, dolayısıyla bir anlamı olduğuna inanmak istemesi de çok doğaldır. Onun için, hemen her ulusun –açık ya da örtük- bir misyon tasarımı vardır. Fransızlar 1789 Devrimi ile Ruslar Komünist Devrimi ile tarih içinde bir görev yüklendiklerine inanmışlardır. Atatürk’ün Türklerin Orta Asya’dan göçüp dünyaya uygarlık değerlerini yaydıkları görüşü de, okullarımızda okutulmuş olan bir varsayım da, bir misyon düşüncesi niteliğindedir (Gökberk 1997:50-51).

Tarih bilinci, bireyin geleceğe yöneliminde ona sorumluluk yüklemektedir. Bireyin toplum içinde bulunduğu gerçeği buna neden olur. Birey bir topluluk içinde varolmaktadır. Yaşam deneyimini bu topluluğun üyesi olarak sürdürmektedir. Bu nedenle bugünün algılaması ve geleceğe yönelimine ilişkin anlatısını kurguladığı sırada bu kurgunun en önemli öğelerinden birini, kendisini bir üyesi olarak bildiği topluluğa ilişkin algılamaları, yorumları ve beklentileri, diğerini ise bu toplulukla kendisi arasındaki ilişkinin niteliğine ve kendine yüklediği sorumluluğa ilişkin bakışı oluşturacaktır (Tekeli 1998a:31-32).

Tarih milletin ortak karakter ve değerlerini gösterir. Toplumlar millet olarak varlıklarını devam ettirebilmek için tarihlerine dayanmak zorundadırlar. Milletler geçmişten gelip, geleceğe doğru giderlerken, zaman içinde var oldukları ve

varolacakları duygusuna tarih bilinci ile ulaşabilirler. Tarih bilinci, tarih bilgisi yanında geçmişle doğrudan temasa geçmeye ihtiyaç duyar. Geçmişle bu iletişimi ise, tarihten bugüne kadar gelen eserler sağlar. Açıkçası tarih bilinci, bugünü dünün bir devamı, yarının da başlangıcı olarak yaşayabilmektir.

Tarih bilincinin varlığı için, geçmiş ve tarih kavramlarının farklılığının bilincine varmak gerekir. Geçmiş bizim irademizden bağımsız varlık kazanan bir olgudur; kendi tarihini insan oluşturur. Neden-sonuç ilişkileri temelinde düzenlediğimiz bir geçmişi tarihe dönüştürdüğümüz söylenebilir. Bu yapılmadığı sürece elimizdeki geçmiş, yalnızca içinde eski olayları karmakarışık saklayan bir torbadır; bu torbaya her el attığımızda neyi çıkaracağımızı bilemeyiz (Cemal 2004:1).

Geçmiş araştırılmadan tarihe dönüştürülemez. Geçmişin hiçbir olayı, yalnızca tek yönleriyle değil, ama olabildiğince tüm yönleriyle incelendiğinde sağlıklı neden-sonuç ilişkilerinin temellerini atabilir. Böyle bir incelemenin en sağlıklı yollarından biri de hiç kuşkusuz sürekli okuma eylemi ile aşılabılır. Bu eylemin kazandırılmasında ailenin ve okulun önemi inkâr edilemez.

Tarih eğitimi, ancak tarih yazarlarının ortaya koyduğu bilgiler aracılığıyla yapılır. Bu bilgiler ise, tarihçinin malzemesini, ilk elden bilgileri (belgeleri), onun çoğu zaman bu bilgileri ucundan bile olsa kontrol etme imkânından yoksundur; ancak öğrenir. Bunlar da, onda bir tarih bilinci şekillendirir. Ne varki, bu bilgiler aracılığıyla kişide, kendi ülkesinin ve yaşadığı dünyanın yakın ve uzak geçmişiyile ilgili olarak şekillenen tarih bilinci, yaşadığı anın toplumsal sorunlarına bakma tarzını, dolayısıyla siyasal eğilim, tutum ve eylemlerini belirleyen ana etkenlerden biridir (Kuçuradi 1977:235).

Tarih bilincinin toplumda oluşturulabilmesinde eğitim ve öğretimin önemli bir rolü vardır. Toplumların birlik ve düzenlerini korumaları varolma nedenlerini ve aşamalarını iyi bir şekilde anlamaları ve kavramaları ile mümkün olabilir. Geçmişlerini bilen, geçmişin tecrübelerinden yararlanan toplumlar daha az hata yaparak, geleceğe umutla bakma olanağına sahip olabilirler. Bu aşamada bu bilinci

sağlamaya yardım edecek olan da, tarih ve tarih dersidir. Bu dersin öğretmenleri ve programları toplumların bilinçlenmesi için bir araç olmalı ve doğru kullanılmalıdır.

2.4. Siyasi Fikir Akımı Nedir?

1908 yılında başlayan II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı'nın son zamanlarına rastlar. Bu dönem imparatorluktan milli devlete geçiş dönemi olarak adlandırılabilir gibi, Osmanlı'nın tasfiyesi ile Cumhuriyet'in yapılmasını hazırlayan bir dönem olarak da görülebilir. Fikir akımlarının incelenmesi açısından ise, bu dönem bir laboratuardır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal sıkıntılar onu yıkılmanın eşiğine getirmiştir. Avrupa'da meydana gelen olaylarla, etnik gruplarda ulus bilinci gelişmiş ve bu durum çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde kargaşaya neden olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı aydınları “Devlet Nasıl Kurtulur?” sorusunu gündeme getirerek, bu soruna nasıl bir uygulama ile çözüm getirilebileceğini düşünmüşler ve konuya dair fikirsel teoriler üretmişlerdir. İşte bu teoriler, tarihi platformda siyasi düşünce akımları olarak anılmaktadır. Araştırma kapsamında Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımları ele alınmış ve çalışma bu kapsamda yürütülmüştür.

II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük gibi fikir akımları belirgin bir hale gelmiştir. Osmanlı'nın kurtuluşuna değişik pencerelerden bakan bu akımlar, kendi açılarından II. Abdülhamit yönetimine karşı çıkarak, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne çözümler getirmeye çalışmışlar, bu yönde yayın organları ve kurdukları cemiyetlerle destek vermişlerdir.

İmparatorluğun çeşitli unsurlardan oluşmuş olması Osmanlıcılık akımının, kurucu unsurun Türkler oluşu Türkçülük akımının, teokratik yapısı da İslâmcılık akımının doğmalarına sebep olmuştur (Tunaya 2004:54). Batılılaşma ise, her dönem hissedilen bir gereksinim halini almıştır.

II. Abdülhamit'in I.Meşrutiyet'e son vermesi ve istibdat rejimini kurması; II.Meşrutiyet'e giden yolu açmıştır. Çünkü bu iki girişim Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına sebep olacak nitelikte görülüyordu. Avrupa, gayrimüslimler, liberaller ve Jön Türkler, meşrutiyetin kesintiye uğramasını onaylamıyorlardı. Bu arada Türk aydınlarında ortak bir fikir, ortak bir çareden önce, ortak bir endişe ve korku doğmuştur. Onlara göre, Osmanlı Devleti uçuruma ve parçalanmaya doğru gitmekteydi. İmparatorluğun yıkılma, parçalanma ve çökme endişesi ile Jön Türkler "Bu gidiş nasıl durdurulur?", "Osmanlı Devleti nasıl kurtulur?" sorularıyla birlikte çözüm çarelerinin aranmasını gündeme getirmişlerdir. Büyük devletlerin ve gayrimüslimlerin devlet bütünlüğüne yönelik olumsuz tavrı, muhalefeti hem endişeye hem de çare aramaya sevketmiştir (Kodaman 2002:169).

Bütün çabalar, düşünce akımlarının bir kurtuluş çaresi olarak gündeme gelmesini sağlamış ve her fikir akımını temsil eden kişilerin yayımlarından Türkiye'ye ve dünyaya yayılmıştır.

Araştırmanın bu bölümünde 1908-1931 yılları arasında gündemde olan Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımlarının temel özelliklerine yönelik bilgiler verilmiştir.

2.4.1.Batıcılık

Türklerin Batı ile temasları Akdeniz Havzasına yerleşmeleriyle başlamıştır. Türkler burada ilk olarak, Bizans İmparatorluğu, Venedik ve Cenevizlerle irtibat kurmuşlar, gemicilik, mutfak ve ticaret alanlarında pek çok şey öğrenmişlerdir. Ancak Türklerin Batı ile en yoğun ilişki yaşadığı dönem Osmanlı İmparatorluğu dönemi olmuştur (Ülken 2001:23).

Batılılaşma, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenileşme çabalarıyla başlayan bir hareket olmakla birlikte, II. Meşrutiyet sonrasında bir düşünce hareketine dönüşmüş ve toplum da etkili bir yer bulmuştur.

2.4.1.1. Bir Kavram Olarak Batıcılık

Türk siyasi düşüncesi açısından incelendiğinde Batılılaşma, karşılaşılabilecek en karmaşık kavramdır. Başlangıçta çok geniş kapsamlı ve nötr bir kavram olarak sunulmasına karşın hızla politik bir içerik kazanarak kısa sürede bu özelliğini yitirmiştir. Bununla birlikte Batılılaşma, üç evrede oluşmuştur denebilir. Buna göre Batılılaşma, ‘zihniyet’, ‘kurum’, ‘kimlik oluşturma’ süreçlerinin son yüzyılımı belirleyen temel bir kavramdır. İlk evrede zihniyet, ikinci evrede (siyasal) kurum, son evrede ise kimlik Batılılaşma bağlam ve çevresinde meydana gelmiştir (Kahraman 2002:125).

Batılılaşma girişimleri ‘tecedüt’ ve ‘ıslahat’ olarak sınıflandırılmıştır. Bu girişimler, II. Mahmut döneminden itibaren toplum hayatını ilgilendiren sosyal ve kültürel unsurlara da yayıldıktan sonra, daha çok popüler bir tarzda ve İstanbul sosyetesinin icat ettiği “asri”, “asrilik” ve “asrileşme” gibi aynı köke dayalı benzer kavramlarla ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde Batılılaşma hareketini ifade etmek için “muasırlaşma” kavramı doğmuştur. ‘Öz-Türkçe’cilik nedeniyle ‘muasırlaşma’ sözcüğünün yerine ‘çağdaşlaşma’ kullanılmıştır. Açıkçası ‘çağdaşlaşma’ sözcüğünün soyağacı bu şekilde büyümüştür. Dolayısıyla Batılılaşma dışında hiçbir şey ifade etmeyen bu kavramın, kök manasına sadık kalındığı takdirde, yaygın Batı lisanlarında karşılığını bulamadığı söylenebilir. Çağdaş olma, sözcük olarak günümüz Türkçesi’nde, başkalarıyla aynı çağda olma, aynı çağda yaşama şeklinde tanımlanabilir. Bir fikir akımı olarak bakıldığında ise, gelişmiş toplumlarla aynı seviyeye gelme anlamını taşıdığı görülür. Batılılaşma, “Batı’yı örnek alma, ona benzemeye çalışma ve onun gibi olma” şeklinde de ifade edilebileceği (Tunaya 1989:4) gibi, bazı durumlarda sanayileşme, kalkınma anlamında kullanılmıştır. Ancak konu bu kadar basit algılanmamakta ve kültürel anlamda kullanılan batılılaşma ve çağdaşlaşma sözcükleri, bu konuda düşünenleri de ayrılıklara götürmektedir.

Ziya Gökalp, ‘çağdaşlaşma’ sözcüğü yerine ‘muasırlaşma’, ‘çağdaşlık’ yerine de ‘asriyyet’ sözcüğünü kullanmıştır. Bu sözcüklerin taşıdığı anlam konusundaki

düşüncesini ise Gökalp, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adlı eserinde şöyle ifade etmiştir (1976b:11-12):

“Asriyyet de aletten tekevün eder. Bir zamanın muasırları, o zamanda fen hususunda en müterakki olan milletlerin yaptıkları ve kullandıkları bütün aletleri imal ve istimal edebilenlerdir. Bugün bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi dritnavtlar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir; muasırlaşmak, şekilce ve maişetçe Avrupalılara benzemek demek değildir.”

Gökalp’in açıkça ifade ettiği gibi, batılılaşma taklitçilik değil, gerekli alanlarda gelişmeye katkıda bulunacak bir araçtan ibaret olmalı ve öyle kalmalıdır.

Çağdaş uygarlık düzeyine yükselmek isteyen bir toplumun, çağındaki en ileri uygarlığa katılması ve ileri uygarlıktan yararlanması kadar doğal bir durum yoktur.

2.4.1.2.Batıcılık Akımının Tarihi Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu, öncelikle Avrupa güçleri karşısında düşmeye başladığı kötü durum çerçevesinde, uzun bir süre sistem içinde çözmeye çalıştığı sorunların aslında çok daha derinde yatan nedenlerden kaynaklandığı sonucuna vararak, mevcut sistem dışından da düzeltme çarelerinin bulunma yolları araştırılmaya başlanmıştır. Bu temel bir değişikliktir. Çünkü o zamana kadar tüm sorunlar sistemin kendine özgü kurallarının yeterince uygulanmamasına bağlanmıştır. Bu şekilde yönetim, sürekli olarak önemsemediği bir yapıyı en azından inceleme ve onun kendisi karşısında elde ettiği başarıların nedenlerini araştırma yoluna gitmiştir. Bir süre sonra Avrupa kentlerinde daimi elçilikler kurulmuş, gerekli incelemeler sonucu teknolojik gelişmeler alınmaya başlanmıştır. Batı ile temasa geçen kişilerin “Batı’nın üstünlüğünün tartışılmaz ve Batı’daki yenilikler alınmadığı takdirde çağın gerisinde kalmanın mukadder olduğu” şeklindeki yorumlarının bu teknolojilerin ülkeye girişinin hızlanmasında büyük etkisi olmuştur (Hanioğlu 1985a:1382-1383).

1860'lardan itibaren Batılılaşma çabalarına karşı bir kısım tepkilerin seçkinler içinde de yoğunlaştığı görülür. Yeni Osmanlılar*, teknoloji alanındaki alımlar dışındaki yenileşmeye sıcak bakmamışlar ve bu konuya tepki göstermişlerdir. Bu dönemde geleneksel ve modern değerler harmanlamaya çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çehresinde kısa sürede bir değişme gerçekleşmiştir. 1839'dan itibaren modernleşme taraftarları, yönetimde üstünlüğü ellerine almışlar ve kısa aralıklarla istedikleri değişiklikleri gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu değişikliklerin sonucunu üç temel alanda toplayabiliriz. Bunlardan ilki, Avrupa ile çok sıkı ilişkilerin başlaması ve sonuçta 1856'da Osmanlı Devleti'nin, Avrupa dengesinin unsurlarından biri haline gelmesidir. Ayrıca ticaret alanında, Avrupa mallarının ülkeye girişini kolaylaştıracak anlaşmalar yapılmıştır. Bunların en ünlüsü, 1838'de İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşmasıdır. İkincisi, Batı'nın teknolojideki üstünlüğünün tartışma alanının dışına kaymasıdır. Artık bunun ithal edilip edilmemesi temel tartışma konusu değildir ve Batı'dan hoşlanmayan yöneticiler bile, bu politikada herhangi bir değişiklik yapamamışlardır. Üçüncüsü, Batılılaşma hareketlerinin, toplumun siyasi mücadele eksenini değiştirmesi ve bu hareketlere taraftar olan, geleneksel değerlerin artık anlamlılığını yitirdiğini savunan kimselerle, toplumun hassas dengesinin bozduğunu iddia eden gruplar arasındaki amansız bir mücadelenin başlamasıdır.

Osmanlı'da yapılan Batı tarzı yenilikler ilk defa askeri alanda kendini göstermiştir. Örneğin, bir Fransız asili olan Comte de Baonneval, "Ahmet" adını alarak Osmanlı hizmetine girmiştir. Eylül 1731'de Sadrazam Topal Osman Paşa tarafından huzura çağırılıp Avrupa tarzında Humbaracı ocağını ıslah etmekle görevlendirilmiştir (Levis 1998:48).

II. Abdülhamit döneminde de yenileşme hareketleri sürmüştür. Bu dönemde, çağdaşlaşma sorunu basit bir sorundur. Batı uygarlığından alınacak şeyler ancak 'faydalı' olan yanlardır. Padişah da yönetim de, Batı etkisinin olumsuz ve zarar

---

*Haziran 1865 tarihinde Yeni Osmanlılar adı ile M.Reşat, Nuri, Ayetullah, Kemal ve Refik Beyler tarafından gizli bir örgüt kurulmuştur. Örgütün amacı, Tanzimat reformlarına ve yöneticilerine tepki göstererek, ülkede anayasaya dayalı meşruti bir sistemin kurulmasını sağlamaktır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mardin 1998)

verici olduğu düşünmesine rağmen, modern eğitim kurumlarının kurulması konusuna ağırlık vererek, daha çok diğer alanlarda gelenekselciliği koruma politikası izlenmiştir. Ancak modern eğitim kurumlarının açılması ve yaygınlaşması üzerine, çağdaş bilgilerin yayılmasıyla Batılılaşma taraftarları da çoğalmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanının öncüsü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti*, modernleşme taraftarlarının çoğunlukta olduğu bir yerdir. Ancak daha sonraki dönemlerde iktidara gelen cemiyetin, batılılaşma konusunda çok etkili çalışmalar yaptığını söylemek zordur.

II. Meşrutiyet'ten hemen sonra 'Garpcılar' adı verilen kimseler çalışmalarını 'Mehtap' dergisi içerisinde gerçekleştirmişlerdir. Mehtap Dergisi kapatılınca adı 'Şebtab' olarak değişmiş ve dergi yayın hayatına devam etmiştir. Bu derginin temel düşüncesi, Batılılaşmanın ihmali halinde imparatorluğun çökeceği üzerinedir.

2.4.1.3.Dönemin İleri Gelenlerinin Batıcılık Akımına Yönelik Görüşleri

Batılılaşma konusunda olumlu ve olumsuz pek çok yorumlar yapılmıştır. Hatta Batıcılar kendi aralarında dahi bazı ayrılıklara gitmişlerdir. Batılılaşma denildiğinde akla gelen en önemli şahsiyetler: Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri (İleri) ve Kılıçzade Hakkı Beylerdir. Bu aydınlar batılılaşmayı savunmakla birlikte, batılılaşmanın derecesi konusunda farklı düşüncelere sahiptirler.

Batıcılar, Celal Nuri ve Abdullah Cevdet'in batılılaşma görüşleri çevresinde iki gruba ayrılmışlardır. Bunlardan Celal Nuri gibi düşünenlere Kısmi Batıcılar, Abdullah Cevdet ile aynı fikirleri taşıyanlara da Tam(Bütüncü) Batıcılar adı verilmiştir.

---

*Türkiye'nin yakın tarihine egemen oluş ve damgasını vurmuş ilk ve en büyük siyasi örgütün adıdır. Örgütün adı ilk olarak 1889'da duyulmuştur. Bu yılda "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane" öğrencilerinden küçük bir grup "İttihat-ı Osmani" adıyla gizli bir cemiyet kurar. Bu istibdat rejimine karşı bir dernektir. Aynı yıl Paris'te kurulan "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile birleşirler ve bu adı benimserler(Tunaya 1989:7).

Tam Batıcılar ‘İçtihad’ dergisi çerçevesinde düşüncelerini yaymaya çalışırken, Kısmi Batıcılar ise, ‘Serbest Fikir’ dergisi aracılığı ile görüşlerini kamuoyu ile paylaşmışlardır.

Tam Batıcılara yani Bütüncülere göre, Batı medeniyeti bir bütündür. Ancak bütünlüğü ile alınabilir, bu kesin bir karardır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana, genel olarak kabul edilmiş bir prensiptir. Bu prensipte birleşenlerin müşterek olarak işledikleri temalar vardır. Bunların büyük bir kısmında aralarındaki görüş birliği gayet açık olarak görülmektedir. Ayrıldıkları noktalar Batılılaşmayı gerçekleştirme yolları hakkında ayrıntı sayılabilecek noktalardır. Kısmi Batıcılara göre ise, Batı tamamen alınamaz. Kısmen alınabilir. Bölünerek alınabilir. Batı’dan alınacak olan kısım da onun tekniğidir (Tunaya 2004:129,130,146).

XX. yüzyıldan itibaren Batılılaşma fikrini en hararetli şekilde savunanların başında gelen Abdullah Cevdet batılılaşmayı, Türk toplumunun varolma veya yok olma mücadelesi olarak değerlendirmiştir. Türk toplumunun geri kalma nedenini ise ‘din’ olarak görmüştür.*

Osmanlı toplumunun geriliği konusunda, İslam dininin oynadığı olumsuz rol üzerinde duran ve tedricî bir şekilde bu etkinin kırılması gerektiğini düşünen Abdullah Cevdet, bunu için neden bizzat İslam’ın olumlu toplumsal içeriğinden yararlanılması gerektiğini ise şöyle açıklamıştır (Hanioglu 1981:130-131):

“...Uzun tecrübelerimizle biz Müslüman kafasının doğrudan doğruya Hıristiyan âleminden geldiği takdirde aydınlığa bütün girişleri kapayacağını müşahede etmiş bulunuyoruz. Binaenaleyh bizler, Müslüman damarlarına, yeni bir kan nakletme görevini üzerine alan bizler, İslamiyet’te çok miktarda bulunan terakkiperver prensipleri arayıp bulmahız...”

Toplumun çağdaşlaşması ve hedeflediği sosyal inkılâbın gerçekleşmesi için halkın eğitilmesine ve kültürünün arttırılmasına büyük önem veren Abdullah Cevdet,

---

* Ancak tüm bunlara rağmen, Abdullah Cevdet’in ömrünün sonunda dine döndüğünü, hatta Üstad-ı İbnü’l Emin Mahmut Kemal’in hazırladığı “Son Asır Türk Şairleri” adlı eserde ondan ‘dinsiz şair’ olarak bahsedilmesinden rahatsızlık duyarak Mahmut Kemal’in huzuruna gidip bu şekilde değerlendirilmemesini istediği ve kendinin iyi bir Müslüman olduğunu ispat için Farsça bir naat-ı şerif yazdığı belirtilmektedir (Ergin 1942:184).

Batı düşüncesinin ülkede doğru tanınması gerektiğini savunmuş ve özellikle Batı klasiklerinin Türkçe'ye çevrilerek halk tarafından okunmasını sağlamak amacıyla büyük gayretler harcamış, hatta kendi de tercümeler yapmıştır.

Abdullah Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nun tek kurtuluş çaresini, 'Batılılaşmak' yani 'çağdaşlaşmak' olarak görmüştür. O, geri kalmışlıktan kurtulmak ve yeniden dünya üzerinde hak edilen yeri alabilmek için mutlaka her yönüyle Avrupalılar gibi olunması gerektiğini, Japonya örneğini vererek açıklamıştır (Abdullah Cevdet 1329/1913:1984):

“... Ben zayıfın bütün dünya hasmıdır derim. 1840 tarihlerinde Japonya'ya Avrupa bir tokat attı. Fakat bu tokat üzerine, Japonya Avrupa'ya gözünü ve kalbini kapamadı. Bu darbenin hangi pazulardan ve hangi sebab-i kuvvetlerle geldiğini anlamaya koyuldu ve inanılması kolay olmayan bir miktarda yani defaden 20.000 evladını, Avrupa'ya Amerika'ya tahsile, tedkike gönderdi. Fakat bu 20.000 genç Japon'un ikmal-i tahsil ve tedkik ile Japonya'ya avdeti Şems-i Tali imparatorluğunu ihya etti. Bu genç ve münevver Japonların hiçbirisi Victor Hugo'ya, Lord Byron'a 'aleyhillane' demedi. Hatta ilk defa Japonya limanını bombarde eden amirali bile hörmetle yadettiler. Avrupa bize bir değil, bin tokat vurdu. Biz uyanmıyorsak kabahat Avrupa'nın mı, yoksa bizim balkabağı kafalarımızın mı? Biz Müslüman olmayan akvamı o kadar istihfaf ediyoruz ki onların üzerimize en parlak zafer ve galebelerini bile mühimsemiyoruz. Biz ki Müslümanız kişver-i ahiret bizimdir. Dünyadaki muvaffakiyet ve mevkileri ne olursa olsun gayrimüslimlerin makam-ı uhrevisi tuzaktır, nasib-i müebbedi azab-ü ukabdır. İşte bu kafa-i besefa ile gitmekte olduğumuz yol ve yer maşallah meydandadır...”

Batılılaşmanın diğer bir savunucularından Celal Nuri İctihat mecmuasındaki bir yazısında, Batı'nın Osmanlı toplumuyla hiçbir zaman dost olmadığını ve bundan dolayı, Batılılaşma gayretlerinin Batı'ya rağmen sürdürülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Diğer sayıda kendisine cevaben Abdullah Cevdet, bu görüşün tamamen yanlış olduğunu, bizim Batı'nın bir talebesinden başka bir şey olmadığını belirtmiş ve bir tek medeniyet bulunduğunu, bunun da Avrupa medeniyeti olduğunu, dolayısıyla bunu gülü ve dikenle almak mecburiyetinde bulunduğumuzu ileri sürmüştür. Kendisine göre, Batı'nın yalnızca şimendiferlerini, yollarını, tayyarelerini alarak kültürünü almamaya imkân bulunmamaktadır. Yapılması gereken, tam anlamıyla Batılılaşmaya çalışmaktır.

Celal Nuri ve arkadaşları, Abdullah Cevdet ve grubunu eleştirerek, bu görüşlerin Osmanlı Devleti'ni Batı'nın bir uydusu haline sokmaktan başka bir anlam

taşımayacağını ve bu konuda bir sınırın konması gerektiğine işaret etmişlerdir. Abdullah Cevdet ve onun gibi düşünenler ise, sorunun Buharalı veya Avrupalı olmak olduğunu ve kararımızı vererek bunlardan hangisini olacağımızın belirlenmesinden başka yapılacak bir şeyin bulunmadığını ve imparatorluğun çöküntüden kurtarılması için yapılması gerekenin Avrupalı olmak olduğunu belirtmişlerdir.

Celal Nuri (İleri), “Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Tarihiye” adlı bir kitap yazmış ve bu kitabında Doğu’nun sürekli gerileyişinin, Batı’nın ise, sürekli ilerleyişinin nedenlerini araştıracağını belirtmiştir (1331a/1913:62). Kısmi Batıcılar olarak nitelendirilen tarafın öncülüğünü yapan Celal Nuri, Osmanlı Tarihi hakkında oldukça olumsuz düşünmekte ve “maalesef biz tarihimizin büyük bir kısmını unutmak, hatta mümkünse yakmak mecburiyetindeyiz” şeklindeki açıklamaları ile bu olumsuzluğu yansıtmaktadır (1331b/1913:17-18). Ahlaki açıdan istibdat döneminin millet üzerinde etkili olduğunu belirten Celal Nuri, İran ve Bizans usullerinin alımı dolayısıyla asker-kumandan ilişkisine benzer bir diyalogun büyüklerle küçükler arasında yaşandığını ve bu nedenle kişilerin itaat etmekten başka bir şey bilmediğini, kendilerine güvenmeyen nesillerin yetiştirildiğini, bunun temel nedeninin ise, askerliğe verilen aşırı önem olduğunu belirtmiştir (1331a/1913:229). Gerilemenin en büyük nedeni olarak bağımsız düşünmemeyi gören Celal Nuri, fikirlerin özgürce söylenmediği bir yerde ilerleme ve yenilikten bahsetmenin mümkün olmadığı düşüncesindedir (1331a/1913:164). Ayrıca askeri gücün siyasi erkten ayrılması ile ilerlemenin olacağını ve Batı’nın bu ayrımı gerçekleştirerek ilerlediğini de eklemiştir (1331a/1913:101).

Celal Nuri Batı’nın olumlu yönlerini ortaya koyduğu ve batılılaşmanın kaçınılmazlığı üzerinde durduğu kadar, zaman zaman Batı’ya yönelik olumsuz tutumlar da takınmış ve Doğu’ya yönelmiştir. Ancak bu durum Balkan Savaşlarının akabinde gerçekleşmiş ve geçici bir süre sürmüştür.

Celal Nuri (1331b/1913:32;1331a/1913:54), “Avrupalının derisi biraz kazınacak olursa, altında eski zamanların haçlıları çıkar” şeklinde bir yorum yaparak, Avrupalıların uygar olmadığını ve hamurlarında vahşetin egemen olduğunu söylemiş, “özgecilik Avrupa’nın kanında yoktur, Avrupalı insanı soyunu sevmez”

diyerek de ilavede bulunmuştur. Ayrıca “Avrupa bizim iyiliğimizi istemez, bu değişmez bir önermedir” ifadelerini de kullanmıştır.

Medeniyetin manevi ve teknik olmak üzere iki yanı bulunduğunu söyleyen Celal Nuri, medeniyetin birinci yanının Avrupa’dan bağımsız, uzak bir şekilde, milli gelenek ve hislerle, İslami gelenek ve ahlak ile elde edilebileceğini; medeniyetin teknik yönü bakımından ise, Avrupalılaşmaktan başka çare olmadığını, bunun da Fransızca ‘elite’ denilen bir seçkin sınıfla ve Osmanlı hanedanının tahtının çevresinde toplanmakla gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Çağdaşlaşmaya karşı çıkanlara ise müdahale edilmesi gerektiğini söyleyerek, “gerekirse kafalara vurula vurula yayılmalıdır” yorumunu yapmıştır (1331a/1913:472-473). O, “... Gerilememizi durdurabilmek için, kanunları ve umumi müesseselerimizi eskilerin nakillerinden kurtarmalı, yeni baştan yenilemeli ve milletin tabiatına uygun bir surette Batı usul ve kurallarına yaklaştırmalıyız” (1331a/1913:408) şeklindeki yorumuyla da yenileşmenin gerekliliğini vurgulamıştır.

Celal Nuri, dönemin önde gelen birçok isminde de rastlandığı gibi Batılılaşma konusu ile ilgili görüşlerinde kendiyile de ters düşmektedir. Bazı açıklamalarında Avrupalılığı överken bazı açıklamalarında da kültürel bakımdan değişikliği eleştirmektedir. Ancak bu çelişkili durum, dönemin, yazarlar üzerindeki olumsuz etkisi olarak yorumlanabilir.

Batılılaşma konusunda fikirlerini aktaran bir diğer aydın Namık Kemal’dir. Namık Kemal (1978a:199-201) “Terakkî” makalesinde, “O hikmet adamları terakkî adında bir kurtuluş yoluna gitmişler, bu sayede gündüzleri bir mutluluk bayramı, geceleri bir sevinç şenliği olmuş ömrün lezzetinden gerçekten yararlanıyorlar.” şeklindeki ifadesiyle batıyı överken devamında da onların araçlarından da yararlanmak suretiyle aynı refah ve huzur durumuna Türk toplumunun da yakın bir gelecekte kavuşabileceğini eklemiştir. “Vatan” makalesinde ise (1978b:220), gerekli koşullar gerçekleştirildiği zaman, ülkemizde de “bir diğer Avrupa”, hem de ötekinin her türlü güzelliklerini toplamış, her türlü kötülüğünden uzak bir diğer Avrupa “peydâ edebileceğimizden” şüphe bulunmadığını ifade ederek, gerileme nedenlerinin iyice anlaşılmasını ve bir daha aynı hatalar nedeniyle, zor durumlara

düşülmemesini istemiştir. Ayrıca “İstiklal” makalesindeki şu sözleri de bu düşüncesini onaylar niteliktedir (1338b/1919:30):

“Bu doğal bir güdüdür ki, milli ahlakta terakki istemek, hakikat aramak, eksikliği kavramaya çalışmak gibi birçok istekleri kuvvetlendiriyor. Ve böylece o da geleceğimizin güvenli olmasına pek büyük ümitler veriyor.”

Namık Kemal “Efkâr-ı Cedîde” adlı makalesinde temel amacın “terakki” (ilerleme) olduğunu üzerine basarak söylemiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır (1327b/1909:375):

“Batı uygarlığının her alanındaki üstünlüğü görüp çarpılan yeni kuşaklarca doğal olarak insanca yetkinlikler için bu taklitten başka bir çözüm yolu yoktur sanılıyor. Bu düşündükleri için suç yeni kuşaklarda değildir. Bu konuda babalar hatalıdır. O babalar ki seleflerinin eserini, sonucu her nereye varırsa varsın muhafaza da bu kadar sebat ısrar ederler, çocuklarını kendilerinin eserlerinde tutmağa kendilerinin o eserde bulunmalarını yeterli neden sayacaklarına, seleflerinin yüksek erdemlerini ve büyük güzelliklerini haleflerine aktarmak ve anlatmak için aracılık yapmaya çalışmış olsalar idi, yurt çocukları içinde Avrupa’dan taklit tarzıyla ganimet şeklinde alınmasına lüzum görülen şeyler tabiatıyla fenler ve sanayi ile sınırlı kalırdı.”

Eski kuşakların bıraktıklarının, sadece eski olduğu için korunmaya çalışılmasına tepki ile bakarak, genç nesillerin bu eserleri bilim ve felsefe ile inceleyip, bunlardan sonuçlar çıkarmaya çalışmaları halinde, Batının kitaplarını araştırıp incelemekten daha farklı yollar bulunabileceği üzerinde durmuştur. Namık Kemal, Batının Hıristiyan kültürünün değil, laik hümanist kültürünün örnek alınması gerektiğini düşünenler arasında yer almaktadır.

Prens Sabahattin, bütüncülük ve bireycilik ayrımının yapıldığı bir durumda karşımıza çıkar. O, “Devlet nasıl kurtulur?” sorusuna cevap olarak öncelikle bireyci bir toplum olmaya yönelmek gerektiğini göstermiştir. Doğu’nun tümüyle bütüncü yapının, Batı’nın ise özellikle bireyci yapının etkisinde olduğunu, yapılacak yenileştirme faaliyetlerinin başarılı olabilmesi için de bütüncü yapıdan bireyci yapıya geçilmesi gerektiğini söylemektedir. “Ancak bu demek, Batılılaşmak demek değildir” diyen Prens Sabahattin düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır (1965:42,43,44):

“...Ama bireyci yapı doğrultusunda yürümek batılılaşmak değildir. Çünkü, batıda da bireyciliğin etkisi üstün bulunmakla birlikte, iki büyük yapı,

kendilerinden ayrılan dallarla birlikte karşı karşıya gelmiş ve Avrupa'nın çeşitli ülkeleri de karışmış bir halde bulunuyor. Bu durumda gelişmiş batılılaşmak gereksiniminden söz açmak bir kez, sorunu en yüzeysel bir bakışla görmektir... Hiçbir milleti taklide çalışmakla o millet olamayacağımız ve doğrusu, olmamızda pek istenen bir şey olmayacağı gibi yalnız milliyetimize sarılmakla da olduğumuzdan fazla bir varlığa sahip olamayız. Çünkü en etkin bir ekonomik ve tarımsal bayındırlaşmanın doğurduğu sosyal yetenek ve bu yeteneği gittikçe geliştiren bir terbiye-i infiradiye ile kazanılacak sonuç, hiçbir zaman duygularla ve dileklerle sağlanamaz... Ama aydın çevremizde batılılaşma fikri, ülkemizi batının 'maddi' ve 'manevi' araçlarıyla donatmak anlamına alınıyor ve sanıyoruz ki en gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de şoseler, demiryolları...vb. gibi tesisler meydana getirecek olursak Türkiye'yi Batının uygarlık düzeyine yükseltebiliriz. Hiç düşünmüyoruz ki, biz bunlardan hep yoksun olagelmışken, batı bunları çoktan çıkarmış ve çıkarmakta devam ediyor. Doğunun geriliği; yol'suzluk ya da bilgisizlik veya yönetim aksaklığından ileri geliyor deyivermekle, nasıl duraklama ve gerileme nedenlerimiz açıklanmış olmuyorsa; batının bugünkü gelişmesi, yolları, okulları, bilim kurumlarının yetkinliğinden ya da hükümetlerinin iyi yönetiminden doğuyor demekle de oranın üstünlük nedenleri açıklanmış olunmuyor."

Batılılaşma yolunda, batının sadece çağdaş uygarlık araçlarını almayı yeterli görenlere Prens Sabahattin bir uyarıda bulunmaktadır (1965:44). O,

"Unutmayalım ki ülkemizi çağdaş uygarlık araçlarıyla donatabilmek için yine batının mali yardımına başvurmak zorundayız. Bu başvurma, bugünkü sosyal koşullarımız altında, ister istemez yönetim erki yoluyla olacağından, yönetim hayatının, özel hayat üzerinde baskı ve zorbalığı daha da artacak. Yani bu konuda yapılacak girişimlerin, meydana getirilecek kurumların biricik etken ve sahibi görünüşte hükümet, temeldeyse batı olacak."

şeklindeki yorumuyla uyarısını tekrarlamaktadır.

Dönemin önemli aydınlarından ve siyasetçilerinden biri olan Said Halim Paşa, Batılılaşma konusunda daha temkinlidir ve bu konuya pek de sıcak bakmamaktadır. "Düşünsel Bunalımımız" adlı kitabındaki yorumlarına bakıldığında, ona göre eski aydınlar Batı'yı tanımıyorlardı ve Batı'ya düşmandılar, şimdikiler ise kendi ülkelerini tanımıyorlar, kendi ülkelerine düşmanlar ve büyük bir yanlış içindeler.

Said Halim Paşa (Özalp 2003:121) konuya yönelik;

"Osmanlı toplumu, yüzyıllar önce kurulup dünyayı tutan bir uygarlık oluşturmasına karşın, Batıcılar, kendi ahlaki ve manevi hayatlarını, toplumsal ve siyasal yasalarını, ilkelerini, anlayışlarını, kısaca dehasını temsil eden, milli, ahlaki ve fikri varlığını oluşturan şeyleri küçümsüyor, aşağılıyor, bunları araştırmakta ve incelemekte bir yarar görmüyorlar. Bu tutumları nedeniyle de bilgisizliğin en kötüsüne, 'kendini bilmeme'ye düşüyorlar.

Bu nedenle Batıcılar, toplumumuzu yeni kurulmuş, ulusal varlığını kazanmaya çalışan yeni doğmuş bir toplum sayacak ölçüde geçmişimizin ve atalarımızın büyüklüğünden kuşku duyuyor ve bizi değersiz görüyorlar. Böylece acayip bir biçimde gelişen zihinleriyle kazandıkları bu malumat, sonunda, kendilerini düşünsel bir göçe, ruhsal bir uyruk değişimine götürüyor.”

şeklindeki yorumlarıyla Batılılaşma ile ilgili düşüncesini açıklamaktadır. Ayrıca Said Halim Paşa yenileştirme ile ilgili bir yanılığa da değinerek, “Başka ülkelerde, herhangi bir şeyde görülen bir sakıncanın, bir kusurun giderilmesine, düzeltilmesine gerek duyulduğu zaman, hemen iyileştirme ve düzeltme yoluna gidilir. Bizde ise, düzeltilmesi gereken her şeyin, hiç tereddüt etmeden ortadan kaldırılması ve yerine daha iyi olduğu sanılan bir başka şeklin konulması istenilir. Bu gayretkeşlere göre, düzenleme ve düzeltme isteği, var olan şeyin terk edilmesine, değiştirilmesine yarayan bir vesileden başka bir şey değildir. Oysa Batılılar, bir şeyi düzeltmek isterken, özellikle onu korumayı amaçlarlar. Sözün kısası, bizde yeniden kurmak için yıkmaya, Batı’da ise yıkılmaktan korumak için onarmaya ve yaşatmaya çalışılır” (Özalp 2003:118-119) şeklindeki sözleri ile önemli bir yanılışın altını çizmekte ve yönlendiricilik yapmaktadır. Batılılaşmaktan yana olan aydınların, hedeflerine ulaşamayacağına inanan Said Halim Paşa’nın düşüncesi, kendi ülkesinin kültürünü, uygarlığını ve bilimini inkâr eden, aşağılayan kimsenin topluma yabancılaşacağı ve dolayısıyla onun adına konuşma hakkını yitireceğine ilişkindir. Her ulusun, kendi ulusal değerleri ışığında mutluluğa ulaşacağını, kendi ilke ve ideallerini bir yana bırakarak komşularının ilke ve geleneklerini benimsemenin, ülkenin kendi kişiliği ile çelişeceğini ve milleti millet yapanın bu değerler olduğunu bu kişilerin bilmesi gerektiğinin üzerinde özellikle durmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak da şu örneği vermektedir (Said Halim;1334/1916:256):

“...Çinlilerin ahlak, Hintlilerin toplum, Meksikalıların siyaset sistemlerini kabul eden bir Fransız ya da bir Alman, acaba ne olabilir? Değil mi ki, bir Fransız ya da bir Alman kendi gibi duymuyor, düşünmüyor, hareket etmiyor; Almanca ya da Fransızca konuşsa bile, o ne Alman ne de Fransız olabilir.”

Bir çok çağdaşından farklı düşünen Ahmet Ağaoğlu ise, Batı medeniyetinin galip ve üstün olduğunu, Buda ve İslam medeniyetlerinin ise mağlup olduğunu; bu yenilginin ise Batı medeniyetinin şahsiyetini ve özelliklerini kabul etmeyi zorunlu kıldığını ifade etmektedir (1927:10). Milli şahsiyet konusu üzerine yorumlar yapan Ağaoğlu’na göre, başkalarından bir şey almak şahsiyeti tehlikeye atmayacağı gibi,

tersine kendini göstermesi için ona yeni alanlar hazırlar. Milli şahsiyeti öldürecek olan tek şey hareketsizliktir (1927:18). Ağaoğlu, kültürel anlamda Batılılaşmaya karşı olanlara, bunun gerekliliğini anlatmaya çalışmıştır.

Batı ve Batılılaşma konusunda Hilmi Ziya Ülken de yorumlar yapmıştır. Bu konuya Ülken şöyle eğilmektedir (1948:102):

“... Şark ve Garbın farkını daha derin bir noktada, sistemli ve sistemli düşünce aramak lazımdır. Şarkın düşüncesi sistemlidir: orada mefhumlardan kurulan bina, birbirini doğuran fikirler zinciri değildir. Birçok lüzumsuz taşları, yanlış kurulmuş mermerleri vardır. Bazen bütün bir bina küçük bir taş üzerinde durur. Unsurların tutarlılığı ve bağlantısı düşünülmezsizin her tarafı lüzumsuz teferruat içinde boğulmuştur.

Garbın düşüncesi sistemlidir: Orada mefhumlar binası gerçek temeline dayanır. Her yükselen sütun kuvvetini zeminden alır. Her süs bir maksat ve bir lüzum içindir. Orada fikirler birbirine zincir halinde bağlanmış ve hepsi birden en son neticelerine kadar görülmüştür. Felsefe hikmete, hikmet ahlaka ve ahlak siyasete ulaşmıştır. Garbın bu inzibathı, sistemli tefekkürüdür ki dağınık kuvvetlerin üzerinde medeniyet abidesinin kurulmasını temin eder.

... Garplılaşmak demek kapalı medeniyetten açık medeniyete geçmek demektir. Biz garplıyız veya garplı olacağız demek rasyonel ve universal dünya medeniyetine katıldık ve katılacağız demektir.”

“Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi” adlı eserinde Batılılaşma konusunu çağdaş kültüre girmek, bağımsız bir çağdaş kültür seviyesine erişmek olarak nitelendiren Ülken, tekniği Batı’dan alma, ama kültürde milli kalma konusunda ise şu görüşleri belirtmektedir (2001:23):

“Tekniği Batı’dan alalım, fakat ahlakımızda, hukukumuzda şarklı kalalım diyemeyiz. Hatta tekniği, ilmi milletlerarası bir fikir piyasasından alalım, fakat sanatımız, felsefemiz milli olsun hiç diyemeyiz. Böyle bir milletlerarası piyasa yoktur. Ancak çağdaş ve birleşik faaliyetleri olan bir milletler seviyesi vardır. O seviyeye erişmek için sanatta da, hukukta da, ahlakta da, felsefede de, ilimde de yaratıcı olmak gerekir. Bu değerlerde yaratıcı olmayan bir milletin milletlerarası piyasadan sanat örneklerini, hukuk şekillerini, felsefe eserlerini almasından bir sonuç çıkmaz. Çünkü onları yapan, o üstün kültürün yaratıcılığını ve üreticiliğini sağlayan, dünya görüşü ve zihniyettir. Toptan bir dünya görüşü seviyesine varmadıkça, bu zihniyeti almadıkça çağdaş kültüre girmek mümkün değildir. Bunun için, Yakın ve Orta Doğu’nun birçok modernleşme davranışları, bazıları küçük olan denemelerle ve beceriksizliklerle yüzyıllardan beri sürüp gitmektedir.”

Ülken (1948:13;2001:22-23)’in Batılılaşma için yaptığı yorum kısaca, “kapalı medeniyetten açık medeniyete geçmektir.” Gelişmek için, batılılaşmak için yaratıcı olmak gerekir. Bu da bütüncül bir dünya görüşüne sahip olmakla mümkündür.

“Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adlı kitabında Batı’dan yalnızca fen, teknik gibi şeylerin alınması gerektiğini, manevi ihtiyaçların ise, Avrupa’dan alınamayacağını bunların Avrupa’da olduğu gibi bizde de ‘din ve millet’ kaynaklarından araştırılması gerektiğini söyleyen Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Esasları” adlı kitabında üslubunu değiştirerek, Batı medeniyetinin ‘kısmen’ alınamayacağını, tam ve canlı bir surette alınması gereğinin olduğunu ifade etmiş, diğer kitabındaki açıklamalarıyla çelişen düşünceler ortaya koymuştur.

Peyami Safa Batıcıların düşüncesini, “Türk İnkılabına Bakışlar” adlı eserinde ‘Garpcıların Programı’ başlığı altında şu şekilde vermiştir (1981:49-53):

- Bütün şehzadelerle veliahdlarin tedris ve terbiyelerine son derece dikkat edilecek, zencilerin ve harem ağalarının aptalca telkinlerine nihayet verilecek. Gen. Şehzadeler umumiyetle orduya sokulup orada telakki edecekler.
- Padişahın bir tek zevcesi olarak, cariye istifraş etmeye hakkı olmayacaktır.
- Fes kâmilin defedilip yerine yeni bir serpuş kabul olunacaktır.
- Mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri de açılacaktır. Padişah ve hanedanı saltanattan itibaren bütün nazırlar, Âyan ve Meb’usan azalarıyla erkân, ümera ve zabitan ve bütün memurlar, askerler ve fabrika ameleleri bu fabrikaların malûmatından giymeye mecbur tutulacaktır. Ahali de gerek gazeteler ve gerek mektepler vasıtasıyla teşvik edilerek yerli mallarımızın sürümü çoğaltılacaktır.
- Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler softalar ve arabacı makulesi kimselerle külhanbeyler kadınların giyimlerine kat’iyen müdahale edemeyeceklerdir. Şeyhülislam Efendiler de çarşafırlara dair beyannameler imlâ ve imza etmeyeceklerdir. Polisler, kadınların işine, ancak ve ancak münasebetsiz ve adabı umumiyeyi muhil ahvalde müdahale ve bu vazifelerini büyük bir nezaketle ifa edeceklerdir. Kadınlar vatanın en büyük velinimetini sayılarak kendilerine erkekler tarafından o yolda hürmet ve riayet gösterilecektir.
- Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman ve Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi, erkekten kaçmayacaklardır. Her erkek gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük âdetine nihayet verilecektir.
- Kızlar için diğer mekteplerden başka bir de Tıbbiye mektebi açılacaktır.
- Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunarak varidat ve tahsisatları kesilip Maarif bütçesine ilave edilecektir. Babadan kalma birkaç beylik kelime ve tabirle “hu, eyvallah erenler...” den ibaret sözlerle şimdiye kadar halkı fikren ve ilmen zarara sokanlara hiçbir şey verilmeyecek, kendileri çalışıp kazanmaya mecbur tutulacaktır. Bunlardan üfürükçülük edenler, kalleslikle ötekini berikini dolandıranlar cezaya çarptırılacaklardır.
- Bütün medreseler ilga edilecektir. Süleymaniye medresesi yerine Collège de France tertibinde bir ulûmu edebiye medresesi yapılacağı gibi Fatih medresesi yerine Ecole Polytechnique tarzında diğer bir medrese-i âliye vücuda getirilecektir.
- Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız ulemayı kirama tahsis edilecek, mekâtibi âliyei diniyeden şahadetnamesiz olanlar, tefsir ve hadisi şerif gibi sair din bilgilerinden haberi olmayanlar bu kisvelere bürünemeyeceklerdir.

- Evliya nezirler yasak edilecek, bu gibi teberrûlar Donanma ve Müdafaa-i Milliye cemiyetleri kasalarına girecektir.
- Okuyucular, üfürükçüler, sıtma bağcılar ilâh... kâmilten tenkil edilerek sıtmaya yakalananlar mutlaka sulfato içmeye mecbur tutulacaklardır. Yenicami meydanındaki o mahud pis, murdar, müstekreh resmî ve alenî başa okuyucular ve üfürükçüler defedilecektir.
- Ahalinin şer'îşerife mugayir bazı itikadları tashih olunacaktır. Mesela softaların ve cahil şeyhlerin söyledikleri: "Canım, dünya fani değil mi ya? Aza kanaat edip cem'i mal etmeyiniz, Ahirette o altınlar hep derilerinize yapışacaktır." gibi herzelere ve maskaralıklara kimsenin inanmaması, bilakis, israf etmemek şartıyla, çalışıp kazanması, zengin olması ve para sarfetmeye alışması temin olunacaktır. Binaların üstüne asılan "Ya hafız" levhası altına bir de her hangi bir sigorta kumpanyasının levhası asılacak ve yangından kurtulmak için bundan böyle hep kârgir ev yaptırılacaktır.
- Her mahallede mektebe gitmemiş veya gidememiş yaşlılar için amelî(yani ağızdan öğreten) mektepler açılacaktır.
- Lisancılardan ve Ediplerden mürekkep bir ilim heyeti tarafından büyük bir Osmanlı lûgati telif edilecektir. Lisan, Osmanlı lisanı olarak muhafaza edilecek ve Turan lisanına avdet edilmeyecektir. Osmanlı lisanının kendine mahsus bir sarfünahvı da olacaktır. Osmanlıca öğretmek için hiç kimse Osmanlıca'nın ihtiyacından fazla Arabî ve Farişî tahsiline mecbur olmayacaktır.
- Osmanlılar hükümetten ve ecnebilere hiçbir şey beklemeyecekler, yollarını, köprülerini, limanlarını, şimendiferlerini, kanallarını, vapurlarını, fabrikalarını kendi teşebbüs ve faaliyetleriyle vücuda getireceklerdir.
- Arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecektir.
- Şer'î mahkemeler ilga ve nizamî mahkemeler ıslah edilecektir.
- Mecelle ilga ve o derecede tadil edilecektir.
- Mevcut elifbayı Osmanî atılarak yerine Latin harfleri kabul edilecektir.
- Avrupa kanunu medenîsi kabul edilerek bugünkü evlenme ve boşanma şartları tamamıyla değiştirilecektir. Birden fazla kadınla evlenmek ve bir sözle karı boşamak usulleri kalkacaktır.

Peyami Safa'nın tabiriyle "garbcılık, sadece dağınık bir güzideler âleminin sistemsiz özleyişi halinde" (1981:53) kalmıştır ve daha fazla bir gelişme gösterememiştir.

Baltacıoğlu'na göre, Tanzimattan Cumhuriyete süregelen modernleşme çabalarının yol açtığı en temel sorun ahlâki buhrandır. Bu buhranın sebebi ise, medeniyet ile kültür, fosil ile anane, irtica ile köke bağlılık ve değişen ile değişmeyen ikilemlerinde gizlidir. Modernleşme ya da kendi deyimiyle Avrupalılaşmak, temelde medeniyet ve kültür arasındaki farklılaşmanın göz ardı edilmesi sonucu bir çıkmaza girme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tanık olunan bu toplumsal sarsıntı ilim, fen ve teknik hareketleri olarak tanımlanan medenileşme hareketi ile birlikte aynı zamanda Batılı ulusların kültürlerine aşılacak tehlikesinin bir sonucudur (Özman 2002:74).

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu gerileme ve çöküş dönemi, İmparatorluğun, yıllardır görmediği ve önemsemediği Batı dünyasını görmesine ve kendine örnek almasına sebep olmuştur. Bu sebep ile ortaya atılan batılılaşma ve çağdaşlaşma, önceleri yenileştirme hareketleri ile ülkede zorunlu görülen askeriye ve sonra eğitim... gibi alanlara sokulmuştur. Eğitim alanında yeniliklerin uygulanması ve yeni nesillerin de bu yönelim içine girmeleriyle, bir fikir akımı haline alan batılılaşma, "Ülke nasıl kurtulur?" sorusu içinde bir yanıt olarak düşünülmüştür. Ancak batılılaşmanın derecesinde farklı düşünceler ortaya çıkmış, teknik ve kültürel alanlarda batılılaşma konusu aydın çevrelerce bir sorun haline gelmiştir. Batılılaşmanın derecesi konusunda aydınlar kendi görüşlerinde bile çelişkiler yaşamışlardır. Ancak yapılan bütün çalışmalara rağmen Osmanlı İmparatorluğunu çöküşten kurtarmak mümkün olmamıştır.

Batılılaşmak ne kadar mümkündür? ya da Türkler ne kadar batılılaşmıştır? Aslında bu sorular sadece dünün değil, bugünün de merak ettiği ve yanıt aradığı sorular olarak güncelliğini sürdürmektedir.

2.4.2. Osmanlılık

"Osmanlı Devleti nasıl kurtulur?" sorusuyla ortaya çıkan ilk siyasi ideoloji olması ve kendisinden sonra gelen siyasi akımlara zemin oluşturması açısından Osmanlılık; Osmanlı siyasi ve fikir hayatında önemli bir yere sahiptir.

2.4.2.1. Bir Kavram Olarak Osmanlılık

Osmanlılık, Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm etnik grupların üzerinde bir "Osmanlılık" duygusu ve bu duyguya paralel olarak bir "Osmanlı Milletini" ortaya çıkararak, Osmanlı Devleti'nin menfaatleri doğrultusunda hareket eden bir düşünce akımıdır. Bu düşüncenin savunulmaya başlandığı Tanzimat döneminde, İmparatorluk içindeki değişik etnik grupların Batı devletlerinin desteğini alarak bağımsızlığa yöneldikleri göz önüne alınırsa; Osmanlılık fikrini ileri süren devlet adamlarının bu yolla iç çekişmeleri yavaşlatmak ve dış baskıları da hafifletmeye çalıştıkları görülecektir.

Osmanlıcılık, Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden bütün kavim, cemaat ve milletlerin; din, mezhep, ırk, millet farkı gözetilmeden; adalet, hürriyet, eşitlik ortamında bir arada yaşamalarını temin etmek isteyen anlayış olarak, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren fiilli bir şekilde varolmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı tarihinin üzerinde en fazla tartışılan yönü kuruluşu ve kurucularının etnik kökenidir. Gibbons'a göre, Osmanlı Devleti'ni göçebe Türklerle sonradan Müslümanlığı kabul eden yerli halkın karışımından oluşan yeni bir ırk (Osmanlı ırkı) kurmuştur. Yani bir Osmanlı ırkı, hatta bir Osmanlı kavmi mevcut olmamıştır. Osmanlı ismi, devletin kurucusu olan Osman Bey'den ve hanedanlığın adından gelmiştir. Osmanlı etnik değil, politik bir kavramdır (Köprülüzade 1991:5). Osmanlıcılık ise, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan herkesi kapsayan bir düşünce akımını oluşturmuştur.

2.4.2.2. Osmanlıcılık Akımının Tarihi Gelişimi

Osmanlılığın temel ilkesi, önce “İttihat- ı Anasır” yani dini, ırkı ne olursa olsun bütün unsurları “Osmanlı Birliği” çerçevesinde birleştirmektir. İttihatçılar önce herkese bir Osmanlıcılık şuuru kazandırmak suretiyle yani herkesi Osmanlılaştırmayı düşünmüşler ve Osmanlılığı üst kimlik haline getirmeyi öngörmüşlerdir. Bu anlamda Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumanın ötesinde, bir durumdur ve siyasi olmaktan ziyade kültürel içeriği ağır basan bir ruhtur. Bu ruhun ilham kaynağı masonluk ve mason locaları olmuştur. İttihatçı Kazım Nami (Duru) Bey mason localarını şöyle değerlendirmiştir: “Hiçbir sahada birleşmemiş, daima çekişmiş, didinmiş olan bizdeki muhtelif ırk, milliyet ve dinler, mason çatısı altında tam anlaşma halinde idiler.” Osmanlı İmparatorluğuna da bu anlayış ile yeni bir biçim verilebilirdi. Zaten bazı tarihçilere göre, II. Meşrutiyet'in ilanında özellikle mason localarının etkisi büyük olmuştur. Bu konuyu şöyle açabiliriz. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Selanik'te kurulmuştur. Selanik şehri, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya açılan kapısı hem de Avrupa emperyalizminin Rumeli'ye giriş kapısıdır. Mason ve Siyonist teşkilatlar sayesinde, Yahudiler Selanik'in ticari, iktisadi, siyasi ve sosyal hayatında hâkim durumda olmuşlardır. Mason localarına, dini ve milliyeti ne olursa olsun her insan kabul edilebilirdi. Bu

itibarla localar, laik, demokratik, liberal, hürriyetçi prensiplerin hâkim olduğu ve uygulandığı bir yerdir. Bu şekilde bakıldığında Selanik Mason Locası kendi bünyesinde İttihat-ı Anasır'ı gerçekleştirmiş bir oluşumdur. Buradan yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nun da aynı birlik ile ayakta kalması mümkün olabilirdi. İşte bu düşünce ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve Selanik Mason Locası arasında ciddi bir işbirliği başlamıştır. Bu ittifak Paris ve Selanik şubelerinin birleşmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile mason teşkilatlarının işbirliğine dönüşmüştür. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti yurt içinde ve özellikle yurt dışında büyük bir faaliyet ve propaganda alanı ve imkânı bulmuştur (Kodaman 2002:184,169).

Bir Osmanlı milleti oluşturma politikası, Sultan II. Mahmut'un "Ben tebaamın Müslüman olanını camide, Hıristiyan olanını kilisede, Yahudi olanını havrada fark ederim. Aralarında başka bir güne fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi gerçek evladımdır." şeklindeki yorumunda açıkça ifadesini bulmuştur. 1839'da ilan edilen "Gülhane Hattı Hümayunu"nda bu fikir, prensip olarak da tespit edilmiştir. Çeşitli dinlere mensup Osmanlılar arasında eşitlik prensibinin oluşturulması yoluna gidilmiş, o dönemin ifadesi ile, "toprak kardeşliği" prensibi temel siyaset kuralı yapılmak istenmiştir. İttihat-ı Anasır (Unsurlar Birliği) terimi bu yeni idealin ifadesi olmuş ve çokluğun, çeşitliğin birliğini açıklamakta kullanılmıştır (Tunaya 2004:26,30,31).

Osmanlılık ideolojisi, Tanzimat'la beraber Osmanlı Devleti'nin siyasi ideolojisi olmuş, II. Mahmut'la başlayan müsavat prensibi bu dönemde yazılı olarak ifade edilmiştir. "Osmanlı Devleti nasıl kurtulur?" sorusuyla gündeme gelen reform hareketleri Tanzimat'tan itibaren siyasi bir eksen kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engellemek, bütün unsurları bir arada tutmak ana hedeftir. Osmanlı Devleti'nde Fransız İnkılâbı'nın etkisiyle yayılmaya başlayan milliyetçilik hareketinin hızını kesmek, bütün milletleri devletin güçlü olduğu dönemdeki gibi bir arada tutmak, bu dönem Osmanlılık fikrinin esasını oluşturmuştur. Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik çıkarları ve çok milletli yapısına müdahalelerini engellemek adına başlayan Tanzimat Hareketi; bütün unsurlara eşit haklar vererek Osmanlı birliğini koruma niyetinden başka bir şey değildir. Ancak

verilen haklar her iki tarafı da memnun edememiş ve bu fikrin de yayılmasına engel olmuştur.

Osmanlıcılık düşüncesinin devlet siyaseti olarak uygulanmaya başlanması, batılı devletlerin desteğiyle 1830'da Yunanistan'ın zuhuruyla başlamıştır(Kuran 1997:245). Müslümanlarla gayrimüslimleri kaynaştıracak eşitlik prensibini uygulama, aynı vatan etrafında birleştirme süreci, zamanla hızını yitirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Ortadoğu'daki Müslüman halkı da, buna uygun değildir. Bu siyaset, Avrupa devletlerinin işine de gelmemiştir (Fındıkoğlu 1940:631). Bu nedenle her fırsatta müdahalelerde bulunmuşlardır.

Osmanlı Kimliği, yüzyıllar boyunca "İslam Kimliği" olarak yaşamış ve uzun süre Batı'da doğan milliyetçilik hareketlerinden etkilenmemiştir. Bu akımlar ilk etkilerini gayrimüslim unsurlar üzerinde göstermiştir (Timur 1986:78-79).

Ünal'a (2000:49)göre; Osmanlı Birliği kurma akımı, Osmanlılar ve Osmanlı idaresi altındaki toplumlar açısından incelenmelidir. Bu inceleme sonucunda birbirine zıt iki fikir akımı çıkmaktadır. Ona göre;

"İdare edenler, imparatorluğun dağılmasına mani olmak için Osmanlıcılık fikrini benimsemeye, tutturmaya çalışır. Azınlıklara çeşitli vesilelerle hoş görünmeye çalışır. Bütün bu fedakârlıklara karşı azınlıklar ise tatmin olmamışlar ve imparatorluktan ayrılmak için ellerinden geleni yapmaya çalışmışlardır. Azınlık toplumlari, devlet içinden kopmasın diye, Anadolu ihmal edilmiş, Sırbistan'ın, Bulgaristan'ın, Arabistan'ın kalkınmasına ve imarına çalışılmıştır. Anadolu'dan önce Hicaz demiryollarının inşasına önem verilmesi ise, bu tutuma iyi bir örnektir."

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleyen toprakları üzerinde yaşayan din ve etnik köken olarak farklılık gösteren, gruplar daha sonraları Osmanlı yöneticilerinin "millet sistemi" adını verdikleri bir sistem çerçevesinde örgütlenmişlerdi. Buradaki "millet" terimi daha çok dini cemaat anlamında ifade edilmiştir. Bu sistem Fransız İnkılâbı sonrasına kadar büyük bir güçlkle karşılaşmamıştır. Ancak, bu dönemden itibaren Osmanlı yöneticilerinin iki temel neden yüzünden bu alanda önemli sorunları göğüslemek zorunda kaldıkları gözlemlenmektedir (Hanioglu 1985b:1389).

Bu nedenlerden ilki, Fransız İnkılâbı ve daha sonraki koalisyon dönemi savaşları sırasında Fransa’da yeşeren milliyetçilik fikirlerinin tüm Osmanlı-dışı Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı Avrupası’nda da yayılmaya başlamasıdır. İkinci büyük güçlük ise, devletin bir modernleşme sürecinin içine girmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Devletin bu çabası ve modern teknolojiyle eskiden ulaşamadığı çevresine ulaşmaya başlaması, o zamana kadar imparatorluğa bağlı ama kendisine erişilemediği için adeta özerk yaşayan çeşitli grupları yönetime karşı mücadele içine sokmuştur. Tabii, bunlara eklenmesi gereken bir önemli nokta da, Osmanlı yönetiminin bu tür hareketlerle uğraşabilecek ve bu alanda uluslararası baskıya karşı durabilecek güce sahip olmayışıdır. İşte bu noktadan itibaren, Osmanlı yöneticilerinin yeni bir kimlik yaratma ihtiyacını hissettikleri görülmektedir. Aslında Osmanlı yöneticilerinin geliştirmekte olan milliyetçilik hareketlerinin farkında olmadıkları, bunun için de çağın en güçlü düşünce akımının karşısına Osmanlıcılık gibi suni bir milliyetçilik çıkararak olayı baştan kaybettikleri tezi çok yerinde değildir. Bu insanlar, çok iyi farkında oldukları bu akımın karşısına ancak üst kimlik verebilecek bir milliyetçilik çıkardıkları takdirde, zor olsa da başarı sağlayabileceklerini düşünmüşlerdir (Hanioglu 1985b:1390).

Kanun-ı Esasiye göre, Osmanlı Devleti’nin tabiiyetinde bulunan kişilere hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar, hepsinin Osmanlı olduğu, şahsi hürriyetlerine sahip buldukları, din ve mezhep işleri dışında kanun önünde hak ve vazife yönlerinden eşit oldukları tespit edilmiştir. Daha önce de, Gülhane Hattı Hümayunu ve Islahat Fermanı ile hak ve vazife yönlerinden tebaanın eşitliği kabul edilmiştir. Fakat bu iki vesika Padişahın tek taraflı taahhüdü manasını taşımakta olduğu gibi, içlerine aldıkları bazı hükümleriyle de din ve mezhep esasına dayanan “Cemaat” teşkilatını bir siyasi, değer olarak kabul etmekte, halkın devlet idaresinde oyunu tanımamakta ve halk için Osmanlı hanedanından başka bir kıymet veya müessese kabul etmemekte idi (Karal 1996:496).

Osmanlı Devleti’nin karakteristik yapısında 19. yüzyıla kadar islam dünyasının liderliğini ve birliğini temsil eden bir anlayış hâkimken; “Tanzimat”la birlikte İslam-Hıristiyan ikiliğini aşan bir anlayış meydana gelmiştir (Ülken

2001:76). Bu anlayışın bir uzantısı olan “Osmanlı Milleti” fikri farklı gruplarda oluşan devleti bir arada tutmak için politik açıdan gerekli bir ihtiyaç olmuştur (Türköne 1989:39). Osmanlı Devleti’nin dağılmaktan ve yıkılmaktan korunması için sınırlar dahilinde yaşayan Türk, Ermeni, Arap, Yahudi, Bulgar hangi soydan ve ırktan gelirse gelsin bu topluluklar; “Osmanlı” kimliğinde birleşerek, milliyetçilik düşüncesinin yol açtığı tahribat ve bağımsızlık istekleri önlenmiş olacaktır (Bayraktutan 1996:36).

Enver(Paşa) Bey’in 19 Temmuz 1908’de Selanik’te “Olympia Place” balkonundan halka (Kodaman 2002:171),

“... Bundan böyle biz hepimiz kardeşiz, Bulgar yok, Rum yok, Sırp yok, Romen yok, Müslüman yok, Hıristiyan yok, Yahudi yok, Osmanlı var, biz Osmanlıyız. İçimizden birinin sinagoga, diğerinin Kiliseye, bir başkasının camiye gitmesinin fazla bir önemi yoktur. Ülkemizin mavi seması altında hepimiz eşitiz, Osmanlı olmaktan şeref duyuyoruz. Yaşasın vatan, yaşasın hürriyet”

şeklindeki sözleri oluşturulmak istenen Osmanlı kimliğinin ve amacının iyice anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Osmanlılık fikrinin en önemli hedefleri Mithat Paşa ve arkadaşlarının da gayretleriyle 1876'da Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile gerçekleşmiştir. Fakat Osmanlılığın zaferi olarak görülen bu hareket uzun sürmemiş, II. Abdülhamid'in, Osmanlılık fikrinin zararlı olduğu kanaatine varması; Meşrutiyet idaresine ara vermesi ve yeniden bütün yetkileri kendisinde toplayarak İslâmcılık fikrini ön plana çıkarması ve özellikle toplumun temel nüvesini oluşturan Türklerin, Osmanlılık fikrine sıcak bakmaması gibi nedenlere de bağlı olarak ilerleme gösterememiştir. 1876 Kanun-ı Esasi'si'nin ilanı, bir anlamda Tanzimat ricalinin ve Mithat Paşa'nın Osmanlılık siyasetinin vardığı üst noktadır. Osmanlı aydınları milliyet isyanlarını durdurup ülkenin bütünlüğünü korumak için bütün milletleri Osmanlı Milleti düşüncesi etrafında toplamaya çalışmıştır. Böylece herkes yasalar önünde eşit olacak hiç kimsenin diline, dinine, soyuna bakılarak ayrıcalık tanınmayacaktır. Bu düşüncüyü etkin kılmanın yolu meşruti sistemdir. Böylece parlamentoda Müslüman olmayan unsurların da temsili sağlanacak ve kışkırtmalara kapılmaları ve dahası Avrupa devletlerinin bunları bahane ederek işlerimize karışmaları engellenecektir. 1876

Anayasası bu düşüncelerle hazırlanmış fakat ülkede milliyet isyanları durmamış ve Osmanlılık düşüncesi etkinliğini yitirmiştir. II. Abdülhamit idaresinin belirginleştiği 1878'den itibaren bu siyasetin ikinci plana geçmeye başladığı görülmektedir (Hanioglu 1985b:1391). Bu dönemde Osmanlılık siyasi bir ideal olarak kendini göstermekten daha ileriye gidememiştir.

2.4.2.3. Dönemin İleri Gelenlerinin Osmanlılık Akımına Yönelik Görüşleri

Genç Osmanlılar Cemiyeti Haziran 1865'te gizli bir cemiyet olarak kurulmuştur. Bu cemiyet üyeleri, Osmanlılık fikrini benimsemiş ve bunu geliştirmek için çalışmalarda bulunmuştur. Meşrutiyetin ilanında da önemli bir rol oynayan cemiyet üyeleri, faaliyetlerini daha çok çıkardıkları gazeteler aracılığı ile yürütmüşlerdir (Mardin 1998:18). Yeni Osmanlılar ve daha sonra bu görüşleri devam ettiren Jön Türkler, bazı konularda birbirlerinden farklı düşüncelerine karşın; "Osmanlılık" fikrinin ana programında birleşmişlerdir. Bu program şu şekilde özetlenebilir: "Bütün Osmanlılar hukuken eşittir. Hukuk ve hürriyetleri teminat altına alınır. Toplum zulümden kurtulup, ezel" ve beşer" olan adaletle mazhar edilir. Bütün Osmanlı vatandaşları, vatan sevgisi ile birleştirilir. Bu maksadın sağlanması için meşruti idare getirilecektir. Bu maksatların elde edilmesi için şiddet yoluna başvurulmaz, fitne çıkarılmaz ve ikna yoluyla çalışılır." Dikkat çekici olan, İslamcılarının ve Batıcıların da Osmanlılığı savunuyor olmasıdır. Örneğin; Osmanlılığın gerekli bir politika olduğunu savunan İslamcı Süleyman Nazif "Cengiz Hastalığı" adlı makalesinde "Bizim damarlarımızda bugün hususi bir kan vardır ki o da Osmanlı kanıdır" derken; Batıcı Celal Nuri, Osmanlılığı eleştirenleri kınamakta "...Bunun gibi Osmanlılık, yani anasırın müsavvati siyaseti de bırakılamaz. Böyle bir sakim (yanlış) politika milletleri herc-ü merc (altüst) edeceği gibi Avrupa'yı hususıyla bazı akvam-ı Osmaniye'ye hamilik eden düvel-i muazzamayı aleyhimize sevk eder..." demektedir.

Osmanlılık siyasetinde bu dönemde karşımıza çıkan en önemli fikir adamı Tunalı Hilmi Bey olmaktadır. Tunalı Hilmi, imparatorluğun tek kurtuluş çaresinin bütün ulusal bağlantıları açacak bir Osmanlı kimliğinin yaratılmasında bulmakta ve

bunu sağlayan bir devlet modelini alternatif olarak sunmaktadır. Ancak Osmanlıcılık kavramının bir birlik sağlayıcısı olarak kullanıldığı ve zaman zaman da Türk olma karşılığı olarak ele alındığı gözlenmektedir. ‘Meşveret’ gazetesi bu düşünceyi destekleyen çalışmalar içine girmiş, ancak Hıristiyan unsurlar açısından Osmanlıcılık düşüncesi tamamen bir hayal olmuştur.

Yusuf Akçuraoğlu (1976:10) ise; Üç Tarz-ı Siyaset adındaki eserinde Osmanlıcılık fikrini gerçekçi bulmadığını "...muhtelif cins ve dine mensup olup şimdiye kadar birbirleriyle kavga ve savaştan hali kalmayan unsurların şimdiden sonra kaynaşmalarının mümkün olmadığı..." yolundaki sözleri ile ifade etmektedir.

Jön Türklerin Osmanlıcılık fikrinde birleşmelerinin temel nedeni, azınlıkların ayrılmalarını engellemek için olmuştur. Ancak bütün çabalara rağmen azınlıkların ayrılması engellenememiştir. Osmanlıcılık fikri devletin geleceği için bir zorunluluk olarak görülmüştür. İktidar ve aydınlar, Bulgarlar’ı, Yahudiler’i, Rumlar’ı ve Araplar’ı Osmanlı kabul ederken; onlar Osmanlılığı kabul etmediklerini hatta Osmanlı olmadıklarını söylemekten çekinmiyorlardı. II. Meşrutiyet dönemi meclisinde biz müzakere sırasında meclis kürsüsünde sarf edilen “Osmanlıcılık” tabirine kızan Serfice Mebusu Başo Efendi, kürsüye fırlayarak “Bırakalım artık bu safсата Osmanlılığı, şu Osmanlı kelimesini. Biz Osmanlı değiliz. Bizim Osmanlılığımız Osmanlı Bankasının Osmanlılığı kadardır.” demekten çekinmemiştir (Yazıcı 2002:149).

Atatürk de Osmanlıcılık fikrinin uygulanamayacağını şu sözleri ile ortaya koymuştur:

"...Osmanlı İmparatorluğu içindeki muhtelif kavimler hep milli akidelere sarılarak, milliyet mefküresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlardan yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık... Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak kendi benliğimize ve milletimize bu hürmeti gösterelim. Bilelim ki milli benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikârdır. (ganimetidir)".

Bir siyasal ideal olarak Osmanlıcılık, 1913’ten sonra zaten çok sınırlı bir kullanıma sahne olmuştur. I.Dünya Savaşı sırasında Türk milliyetçiliği düşüncesinin

ön plana çıktığı, kısmen de bir araç olarak İslâmcılık siyasetinin devreye sokulmaya çalışıldığı görülmektedir. I. Dünya Savaşının bitmesiyle Osmanlılık düşüncesi de tamamen bitmiştir. Çünkü böyle bir toplumsallaştırma aracılığıyla sistem içinde tutulmaya çalışılan unsurlar söz konusu değildir (Hanioğlu 1985b:1393). Ayrıca uzunca bir süredir de, Osmanlılık fikrinin olumlu bir yansıması somut olarak görülmemiş, yabancı milletler kendi yollarını çizme eğilimi göstermişlerdir.

2.4.3. İslâmcılık

Osmanlı İmparatorluğu içinde İslâmcılık hareketi, “bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi” olarak Osmanlılık hareketinin devamı, Milliyetçilik ve bir ölçüde Türkçülük akımının öncesi şeklinde ele alınabilir.

2.4.3.1. Bir Kavram Olarak İslâmcılık

İslâmcılık akımı, özelliklerini daha çok 19. yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu’nun uzak çevresinde ve Hindistan’da şekillenmiş olmasına rağmen, 1870’lerden itibaren imparatorluğun merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojik davranış kümesine verilen ad olarak açıklanmıştır(Mardin;1983:1400).

İsmail Kara (1997:16) İslamcılığı, “XIX-XX. yüzyılda, İslam’ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) “yeniden” hayata hakim kılmak ve akılcı bir yöntem ile Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir hareket” olarak tanımlamıştır.

İslâmcılık için, İslam dünyasında “tecdid, ıslah, İttihat-ı İslam*, ihya...”; Batı’da “Panislamizm”, özellikle yeni araştırmalarda “modern İslam(iyet), çağdaş İslam düşüncesi, İslam’da reformist düşünce...” gibi kelime ve terkipler

---

*Çoğunlukla Panislamizm karşılığı olarak kullanılmıştır.

kullanılmaktadır (Kara 1997:16). Bunlardan İttihat-ı İslam ve Panislamizm kavramları anlam bakımından tartışmalara neden olmuştur. Mümtaz'er Türköne bu konu hakkındaki tartışmalara şu açıklamaları ile son verir" (2003:176):

“Osmanlı aydınları, yazılarında “pan” hareketlerini olduğu gibi değil Türkçeleştirerek kullanırlar. Buldukları karşılıklar, ‘İttihat-ı Slav’ ve ‘İttihat-ı Cermen’ ibareleridir. ‘İttihat-ı Slav’, Panslavizm’e, ‘İttihat-ı Cermen’ Pan Cermenizm’e tekabül ettiğine göre, açıktır ki bu yazılarda kullanılan ‘İttihat-ı İslam’ deyimini tamı tamına Panislamizm’e karşılık gelmektedir.”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere bu konu gayet açık ve anlaşılırdır. İttihat-ı İslam, Yabancı kaynaklarda Panislamizm karşılığı ile geçmekte ve iki kavram, aynı anlamı taşımaktadır.

2.4.3.2. İslâmcılık Akımının Tarihi Gelişimi

İslâmcılık akımı, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere karşı din birliğine dayanan yeni bir kuvvet, şümüllü ve sağlam bir dayanak temin etmek amacıyla, gerçekleştirmekteki imkansızlığı ve doğuracağı sakıncaları da göz önünde bulundurmadan, II. Meşrutiyetten önce, Panislamizmin, İttihat-ı İslam prensibi olarak ortaya atılmıştır (Eroğlu 1990:63).

Araştırmalar, İslam'daki en yeni kıvılcıkları 17. yüzyılda ve Hindistan'da başladığını göstermektedir. 1526'da Türk Hükümdarı Babür Şah'ın Delhi ve Agra'yı fethinden sonra bu topraklarda kapsamlı bir Müslüman imparatorluğunun kurulduğu bilinmektedir. Bu imparatorluğun hükümdarlarından Ekber, Hinduların çoğunlukta olduğu bir imparatorluğu yönetme durumunda kalmıştır. Bu durumda, Hinduluğunda tesirini gösterdiği Din-i İlahî adında senkretik bir inanç geliştirmeye çalışılmıştır. Bunun karşısına çıkan Ahmet es-Sirhindi, Hinduluğun yayılma aracının Sufilik-Tasavvuf olduğuna inandığı için, Sufiliğin reformunu amaçlayan bir hareket başlatmıştır. Sindhindi, tasavvufun diğer inançlara doğru uzanan yönünü kontrol altına almak istemiştir. Ona göre gerçek tasavvuf, insanın İslam'ın kendi öz bünyesini, kendi içine bakarak kalbini yoklayarak bulmasından ibarettir. Bunu gerçekleştirmenin yollarından biri de Allah'ın birliğini hiçbir zaman gözden kaçırmamak, Allah'ı yaratıcı güç olarak devamlı hatırd tutmaktır. Sindhindi hayatının

bir safhasında Nakşibendi tarikatına girmiştir. Burada Sirhindi'nin de tesiriyle amaçlar, daha belirgin hale gelmiştir. Daha sonra Sirhindi'nin fikirlerini devam ettirenlere “Müceddid-i Nakşibendi” (Yenileyici Nakşibendi) adı verilmiştir. Sirhindi'nin izinden yürüyenler arasında Delhili Şah Veliyullah'ı saymak mümkündür. İlginç olan nokta, bu yenileşme hareketinin belki de Sirhindi'nin tesiri ile, fakat muhtemel paralel bir cereyan olarak Suriye'de Nabluslu Abdülgani ve Malatya'da Nureddin ibn Muhammed er-Raniri'de ve coğrafi bakımdan birbirinden oldukça uzak yerlerde gözükmesidir. Bu gibi etki-tepkileri anlatacak açıklama, Mekke ve Medine gibi şehirlerin Müslümanlar için bir çeşit “fikir santrali” olarak çalışmış olmasıdır. 19. yüzyılda Müceddid-i Nakşibendiliğin önemli bir gelişmesiyle karşılaşmıştır. Şeyh Halid, bu akımı Halep'te ve İstanbul'da yaymayı başarmıştır. Fakat en geniş etkisi Türkiye'nin bugünkü doğu vilayetlerinde görülmüştür. Bitlis'in Hizan kazası Müceddid-i Nakşibendiliğin bir merkezi haline gelmiştir. İstanbul'da yeni Tanzimat düzenine karşı ilk ayaklanma olan Kuleli Vakası(1859) kısmen Şeyh Ahmet adında bir Müceddidî şeyhi tarafından örgütlenmiştir. Kafkasya'da Rus emperyalizmine karşı koyan Şeyh Şamil de, Müceddid-i Nakşibendi'dir. Nakşibendilik, Çin Müslümanları arasında da etkili olmuştur. Bu nedenle Nakşibendiliğin bir Müslüman “aktivizmi”nin öncülüğünü yaptığını söylemek mümkün olabilir. 18. yüzyılda tarikatlar, bir takım yeniden örgütlenme hareketleri sonucunda, artık 19. yüzyılda daha aktif bir rol oynamaya başlamışlardır (Mardin 1983:1400). Arabistan'da Muhammed ibn Abdülvehhab, etrafında topladığı kimselerle, “Vehhabilik”i bir akım olarak şekillendirmiştir. Ancak bu akım, Osmanlılarca, kısa sürede bastırılmıştır. Hindistan'dan ve Arabistan'dan çıkan bu iki akım İslam'ın yenilenmesi konusunu açmıştır. 19. yüzyılda bu konu Celaleddin Afgani ve izleyicisi Muhammed Abduh tarafından daha da etraflı olarak ele alınmıştır (Mardin 1983:1400). Yakın geçmişteki bütün İslam reform hareketleri Cemaleddin el Afgani'ye dayandırılmıştır. Bu adam; filozof, yazar, hatip ve gazeteci, hatta tüm bunların üstünde politikacıdır. O, Panislamizm düşüncesinin babası olarak görülmüştür. Cemaleddin el Afgani'nin en ateşli öğrencisi Muhammed Abduh olmuştur. Muhammed Abduh, gerekçeleri kültürel olmaktan çok dinsel olan Mısır reformculuğunun kurucusu olmuştur. Onun savaşının merkez noktasını şeriat'la

çatışmaları teşkil eder. Muhammed Abduh, İslam uygarlığının gelişmemesinin baş nedeni olarak şeriatın donmuş halini görmektedir (Jäschke 1972:12-13).

Türköne, Celaleddin Afgani'nin öncü olarak ifade edilmesi ile ilgili şu notları ekleyerek, önemli bir yanlış anlamaya ışık tutmuştur (2003:249):

“Celaleddin Afgani'nin, fikirlerinde ilk defa Yeni Osmanlıların yazılarında gördüğümüz “Modern İslam”a özgü kavram ve düşüncelerin yanında bir orijinalliği olmadığı gibi; onun kaleminden çıkma ‘Tabiatçılığı Red’ kitabındaki görüşlerle mukayese edildiği zaman, arada doldurulması zor bir entelektüel vukuf farkı olduğu görülebilir.”

Osmanlı'ya baktığımızda, 1867 yılında Avrupa'ya kaçan ve oradan Osmanlı hükümetine karşı yakın tarihin ilk demokrat-devrimci muhalefetini yürüten aydınlar, geleneksel İslam'ı İslamcılığa dönüştüren ilk kuramcılar olarak karşımıza çıkarlar. Hürriyet isteği ile yola çıkan ve hürriyetin anayasalı-parlamentar bir rejimle sağlanabileceğini savunan bu aydınlar, vardıkları noktada İslam'ı hayata yeniden hâkim kılmak için tekliflerde bulunmuşlardır. Bunlar: Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa... vb. gibi aydınlardır. Türköne'nin de ifade ettiği gibi, İslamcılığın ilk kurucularını, mutlaka gerekiyorsa, Celaleddin Afgani gibi hayatı ve fikirleri pek tutarlı olmayan bir maceracıda değil de, bu Osmanlılar arasında aramızın çok daha köklü nedenleri mevcuttur.

Bernard Lewis, siyasi Panislamizm'in 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar geri götürülebileceğini söylemektedir. Çünkü Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti'nin hilafet iddialarının bir uluslararası metne girdiği ve buna göre, yönetmediği Müslümanlar üzerinde bazı dini yetkilerini mahfuz(saklı) tuttuğu bir belgedir. Lewis'in yaklaşımından hilafetin, başından itibaren Müslümanlar üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduğu, Küçük Kaynarca ile hilafet iddiasının Panislamizm şekline dönüştüğü hükmü çıkartılabilir. Oysa Panislamist dayanışma, hilafet iddialarının peşi sıra ortaya çıkmamış; tam tersine Panislamist dayanışmanın ortaya çıkmasıyla itibar kazanmıştır. Hilafet kurumunu ön plana çıkararak, ilgi merkezi haline getiren, arkasındaki dünya İslam dayanışması fikridir (Türköne 2003:170-171).

İttihat-ı İslam, Osmanlı İmparatorluğu'nda birlik odağının Osmanlıcılıktan, İslamlığa kayması ile ortaya çıkmıştır. Ancak Osmanlıcılıktan vazgeçmek, imparatorluğun gayrimüslim nüfusunu dışlamak olacağından zamanın siyasi icaplarına aykırıdır. İttihat-ı İslam fikrinin başlangıcından itibaren karşılaştığı zorluk da bu olmuştur (Türköne 2003:187).

Osmanlılığı reddedip, yerine İslamcılığı bütünü ile yerleştirmek 1870'lerin Osmanlı toplumunda bir aydının cesaret edeceği bir şey değildir. İmparatorluğun değişik etnik coğrafyasını bir arada tutmak için, Osmanlıcılık bir gereklilik olarak görülmüştür. Buna karşılık; dünya üzerinde 250 milyon Müslüman'ı Osmanlı devletine bağlayacak, bir anda itibar ve güç kazandıracak, 'İttihat-ı İslam' fikri Osmanlı aydınlarının hayallerini süslerken, bu fikrin cazibesinden kurtulmak da kolay olmamıştır. Genel olarak bakıldığında, Osmanlıcılık mevcudu muhafaza, İslâmcılık ise yeni ufuklar vadeden bir görüş olarak ilgi çekmiştir (Türköne 2003:209).

Bazı yayınlarda II. Meşrutiyet ve II. Abdülhamit'e atfedilen İslâmcılık akımı, Türköne'nin de dikkat çektiği gibi, II. Abdülhamit ile sınırlanmamalıdır. Özellikle de İttihat-ı İslam'ı II. Abdülhamit dönemine veya II. Abdülhamit'e mal etmek yanlış bir kanıdır. Bu yaklaşıma göre, İttihat-ı İslam II. Abdülhamit tarafından uygulamaya koyulan bir politikadır. Burada artık İttihat-ı İslam'ın bir fikir olarak geliştirilmesi değil, dış politikada bir araç olarak devreye girmesi söz konusudur. Halbuki İttihat-ı İslam fikri II. Abdülhamit'ten çok önce ortaya atılmış, geliştirilmiş ve Abdülaziz döneminde somut örnekleriyle bir dış politika aracı olarak varolmuştur (Türköne 2003:30). Bu görüşe Tunaya'da katılmakta ve İslâmcılık akımının, daha önce sadece düşünce ve politika aracı olmuşken, II. Meşrutiyet döneminde bir ideoloji niteliği kazandığını vurgulamaktadır. Bu ise, önemli bir ayrımdır ve dikkate değerdir.

2.4.3.3. Dönemin İleri Gelenlerinin İslâmcılık Akımına Yönelik Görüşleri

İslâmcılık, "İttihat-ı İslam" adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin hâkim siyasi düşüncesi olmakla beraber, bir fikir hareketi olarak ortaya çıkışı, yaklaşık 40 sene sonra II. Meşrutiyet sonrasında Sırat-ı Müstakim'in 14

Ağustos 1908’de yayın dünyasına girişi ile olmuştur (Kara 1997:29). İttihat-ı İslam’ı bir devlet politikası haline Abdülhamit’in getirdiğine şüphe yoktur. Fakat bir İslâmcılık fikriyatı ancak Abdülhamit tahttan uzaklaştırıldıktan sonra yapılabildiği. Abdülhamit dönemi İslamcılığını, “Osmanlı hilafetini ve devletini Müslüman unsura yaslanarak ve ondan güç alarak ayakta tutma” şeklinde özetlenebilecek politika belirlemiştir. İzlenen İttihat-ı İslam politikası dışta tutularak Abdülhamit dönemi gözden geçirildiği zaman, orduda ve özellikle eğitim alanında batılı tarzda en büyük ve yaygın modernizasyonun, batılılaşmanın bu devirde yürütüldüğü de görülebilir. İslamcı olarak bilinen hemen hemen bütün aydınlar, II. Abdülhamit devrinde fikirlerini açıklama imkânı bulamamışlar, kendileri muhalif bir grup oluşturmuş veya muhalif bir gruba katılmışlardır. Dolayısıyla bu dönemde Abdülhamit’e muhalefet dışında, İslamcılar arasında fikri bir ortak birikim sağlanamamıştır. Nitekim II. Meşrutiyet’ten sonra İslamcılar tarafından çıkarılan dergilerde Abdülhamit’in ve istibdadın aleyhinde, ordu ile İttihat-ı Terakki’nin lehinde ifadeler yer almıştır (Kara 1997:29).

İslâmcılık, bir akım olarak farklı açılardan incelenmiş ve farklı yönleri ayrılmıştır. Örneğin; Şerif Mardin’e (1983:1400) göre, İslamcılığın iki eksenine vardır. Birincisi; İslamcılığı bir dünya görüşü ve hayat rehberi olarak gören okumuşların ve aydınların fikirlerinden oluşmuştur. Bunun yanında, Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye’de olduğu gibi İslam kültürünün hakim olduğu yörelerde ikinci bir İslâmcılık daha vardır. O da geniş halk kitlelerinin o kadar kesin çizgilerle ifade edilmeyen, yazıya geçtiği zaman bile teorik konulardan çok, bir “İslamî nizam” gerçekleştirmeye çalışan arayışlardır. Mardin, bu iki grubu en iyi temsil eden kişiler olarak da, Mısır Müftüsü Muhammed Abduh’u, birincisinin bir örneğini; Pakistanlı Seyyid Ebu’lûla Mevdudî’yi de ikincisinin temsilcisi olarak görmüştür. Ancak Hilmi Ziya Ülken (1992:201-202-203) İslamcıları, dört ayrı grupta değerlendirmiştir. Bunlar: Gelenekçi-Muhafazakârlar: Ahmet Naim. Modernistler: İsmail Hakkı İzmirli, Şemseddin Günaltay. Orta Yolcular: Musa Kazım. Modernizme karşı olanlar: Mustafa Sabri olarak sınıflandırılmıştır.

İslâmcılık, Müslüman aydın ve düşünürlerin Batı karşısında yenik düşen İslâm dünyasını içinde bulunduğu gericiilikten kurtarma yönündeki arayışlarının ortaya çıkardığı bir akım olarak da görülebilir. Fakat bunun yanı sıra Batı'nın oryantalizm ve misyonerlik faaliyetleri aracılığı ile İslâm'a yönelttiği dinî ve fikrî saldırıların doğurduğu tepki de önemli bir etken olmuştur. Bu iki temel neden İslâmcılık düşüncesini benimseyen aydın ve düşünürlerin eserlerinde varlığını güçlü biçimde hissettirmiştir. Hemen her İslâmcı yazarın başlıca uğraşı, Batı'nın açtığı soruları cevaplamak ve ortaya attığı kuşkuları gidermeye çalışmak olmuştur.

- İslâm dünyası niçin geri kalmıştır?
- Müslümanlar nasıl kalkınabilir?
- Müslümanların birliği nasıl sağlanabilir?
- Batının kalkınmasına neden olan özgürlük, eşitlik, medeniyet, bilim, düşünce, kadın hakları gibi değerlere İslâm sahip midir?
- Değilse, Bunları yeniden mi kazanacaktır?
- İslâm ilerlemeye engel midir?
- Din-devlet ilişkileri nasıl düzenlenmelidir?
- Bilim ve akılla İslâm arasında bir çatışma var mıdır?
- İslâm'ın korunması gereken, değişmeyecek yönleri nelerdir?
- Batıdan neler alınmalıdır?

vb. İslâmcı yazarları uğraştıran başlıca soru ve sorunlardır (Özalp 2005:1). İşte bu sorular bağlamında İslâmcılık akımının ortaya çıkış sebepleri önemli bir noktayı oluşturmuştur. Bunları şöyle sıralamakta fayda olduğu kanısını taşımaktayız (Akpınar 2003:33-36- Kara 1997:19,20,21,22):

1. Din, saltanat ve hilafet geleneksel kurumlardır.
2. Hilafet, 29 Ağustos 1516'dan itibaren Araplardan Türklere geçmiştir. Halife, yeryüzündeki bütün dünya Müslümanlarının başı, lideridir. İslamcı akım, devletin ve hükümetin teokratik bünyesinden istifade etmektedir. Padişah aynı zamanda halifedir ve şeyhülislamlık makamı, yerini ve önemini korumaktadır. İslami kurallar devlet ve toplum hayatında geçerlidir. Çıkarılan kuralların İslam'a

uygunluğu aranmaktadır. Fetvalar çoğu alanlarda istenmektedir. İslamcılar içinde sadrazamlar, şeyhülislam, bakanlar bulunmaktadır.

3. Dinin devlet ve millet hayatında ve siyasi alanda işlevi büyüktür. İmparatorluğu oluşturan milletleri birbirine yakınlaştıran şey iman birliğidir. Devletin yapısı ve politikasının esası din üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, İslam din kardeşliği, Müslümanların birliği için gerekli bir unsurdur.

4. 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde başta Hindistan olmak üzere, birçok İslam memleketi Batılı devletlerin (özellikle İngiltere'nin) sömürgeleri haline gelmiştir. Bunlardaki Müslümanlar Batı yayılcılığına rağmen hala bağımsız ve nispeten güçlü olan Osmanlı Devleti'nden yardım ve destek istiyorlardı. Bu istekte din kardeşliği ve halife sorumluluğu birlikte rol oynuyordu. Hemen her yerde İslam halifesi etrafında bir İslam Birliği (ittihatı İslam) özlemi uyanmış bulunuyordu.

5. Tanzimat Döneminde izlenen Osmanlılık siyasetiyle çok özlenen 'ittihat-ı anasır'(Osmanlı milletlerinin birliği) gerçekleşmemiş, aksine 'anasır-ı muhtelif'e'(farklı milletler)nin arası açılmıştır. Üstelik bu sırada Balkanlarda milliyetçilik uyanmaktadır. Öbür yandan İngiltere, Arap unsurların milliyetçilik davasına karıştırmak için yoğun bir çaba harcıyordu. Buna karşılık İslam Birliği siyaseti uygulanmalıydı.

6. Savaşlar, kaybedilen topraklar ve bu topraklarda yaşayan Müslüman nüfusların göçleri yüzünden değişen nüfus yapısında Hıristiyanların azalması, tabii olarak Müslüman nüfusu ön plana almış ve devletin bunlara yaslanması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Müslüman nüfusun çoğunluğu oluşturduğu bu dönemde Türkçülük yapmak hiç de mantıklı değildir.

7. İttihatçılar, her ne kadar meşrutiyet yönetimine dönmüş olsalar da, önceki yönetimler gibi politikalarına İslami kılıf aramaktadırlar. Abdülhamit'i tahttan indirmek için dönemin şeyhülislamından fetva çıkarılmış, Saltanat usulü devam etmekte, meşveret usulüne uygun iddiasıyla meclis oluşturulmakta; ama buna karşın 'İttihat-ı İslam' siyaseti terk edilmiştir. İttihatçılar içinde Batıcılar çoğunluğu oluşturuyordu. İslamcılar, İslam konusunda samimi olmadıklarına inanıyorlardı.

8. Osmanlı İmparatorluğu, son iki yüz yılda bir gerileme dönemine girmiştir. Ordu girdiği savaşlarda üst üste yenilgiler almıştır. Batı, ekonomik, teknik, askeri ve buna bağlı olarak siyasi alanlarda önemli gelişmeler göstermiş, bu alanlarda

üstünlüğü ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti ise, Fransız İnkılâbından sonra gelişen ‘Milliyetçilik-Ulusçuluk’ akımının etkisine girmiştir. Bunun sonucunda da parçalanmalar baş göstermiştir.

9. Son dönemlerde ağırlaşan kapitülasyonlar ve buna bağlanan ticaret anlaşmaları Osmanlı ekonomisini krize sokmuştu. Devlet aldığı dış borçları ödeyebilmek ve ekonomisini yeniden ayağa kaldırabilmek için, toprağın kârını mültezimlere satıyor, dolayısıyla toprak sistemi bozuluyordu. Bu sorunlar içinde çıkış yolları düşünülmekteydi. Birçok alanda çeşitli yenileştirme çalışmaları yapıldı ancak, istenilen olumlu sonuçlar sağlanamadı. Bu olumsuzluklar arasında Batı’daki olumlu durum dikkati çeker oldu. Bu sebeple, bazı aydınlar Batı’ya yönelmeyi uygun gördü. İslamcılar ise, aynı fikirde değildiler. “İlerlemeyi Batı değil, İslami birlik sağlayacaktır” görüşü gazete ve makalelerle halka duyuruldu.

10. İslam Dünyasının İslam’dan almış olduğu dinamizmle mazide büyük bir İslam medeniyeti kurmuş ve bunu yüzyıllar boyu devam ettirmiş olması da İslâmcılık akımını güçlendiren bir başka sebeptir. Osmanlı İmparatorluğu, o medeniyetin bir parçası olarak hala devam etmekteydi. İmparatorluğu devam ettirebilmek için bir İslamlaştırma politikası gerekmekteydi.

Enver Ziya Karal, Osmanlı Devleti’nin İttihad-ı İslam siyasetini benimsemek mecburiyetinde kalışının sebeplerini daha kısa bir şekilde şöyle özetlemektedir (Karal;1983:540-Kara;1997:28):

- Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslüman-Hıristiyan münasebetlerinin kötüleşmesi,
- Avrupa’nın Osmanlı Hıristiyanları lehinde müdahaleleri,
- İmparatorlukta ve dünyada İslam memleketlerinin Avrupalılar tarafından istilası,
- İslam dünyasında İslam ittihadı lehinde fikir cereyanlarının belirmesi.

Prens Mehmet Said Halim, İslamlaşmanın en açık tariflerinden birini şöyle yapmıştır: “İslam’ın din ve dünyayı, maddiyat ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edildikte, İslamlaşmak demek, İslam’ın itikad, ahlak, içtimaiyat ve

siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir surette tefsir ve bunlara uymaktır” (Tunaya 2003:13).

Peyami Safa da (1981:55), ‘Türk İnkılabına Bakışlar’ adlı eserinde İslamcılarını ikiye ayırmıştır. Bunlardan biri, şeriatçılardır. Bunlar için, “Ahkâmı diniye ve şer’iyeden zerre kadar inhiraf caiz değildir.” Diğerleri ise Mehmet Akif, M. Şemseddin, Said Halim gibi yabancı bir dil bildikleri için, Batı kültürü ile ilişkileri sonucunda kazandıkları tecrübelerle diğerlerinden ayrılanlardır.

Peyami Safa (1981:55-59) ayrıca, İslamcılarının programına da şöyle yer vermiştir:

- Büyük İslam Birliği- Toplumların temel direği dindir. Dinle millet birdir. Bütün Müslüman toplumlar hiçbir millet farkı gözetmeksizin, halife etrafında geniş bir İslam toplumu oluştururlar.
- İslam ilerlemeye engel değildir. Bütün İslamcılar bu konuda birleşirler.
- Batılılaşma derecesi- En büyük hatamız islamın ilerlemeye engel olduğunu düşünerek Batı’ya dönmemiz olmuştur. Biz Avrupa’nın yalnız ilmini ve sanayini almaya mecburuz. Fakat Avrupalıların adetlerini ve ahlakını, yaşam tarzlarını kabul edemeyiz.
- Kadın Hakları- Şeriat kadınların kendilerine mahrem olmayan erkeklerden kaçmalarını emrediyor. Örtünme şarttır. Fakat bu kadının hiçbir yasal hakkını kaybettirmez.
- Çok kadınla evlenmek- Bu durum bir ihtiyaçtır. İslam’dan evvel poligami(çok eşlilik)nin sınırı yoktu. İslam dini bunu dörtle sınırladı. Birden fazla kadınla evliliğin toplumsal açılardan faydaları vardır.
- Boşanma (Talâk)- Boşanma, Kur’an ve hadiste pekiyi görülmemekle birlikte mecburiyette kalındığında, gerçekleşmesi sağlanabilmektedir.
- Diğer Hükümler: Bütün kanuni hükümler, şer’i hükümlerden çıkarılır. Nizami mahkeme ile şer’i mahkeme, medrese ile okul arasındaki ihtilafta da şer’i mahkemelerin ve medresenin korunması ve ıslah edilmesi gerekir.

Mehmet Akif Ersoy ve Sırat-ı Müstakim, İslamcı akımının en liberal ve modern kanadını uzun yıllar temsil etmişlerdir (Mantran 1995a:233-234). Sadece Sırat-ı Müstakim değil, Sebilürreşad, Beyanu’l-hak, İslâm Mecmuası, Volkan Dergisi gibi yayın organları da Türkiye’de İslâmcıların fikirlerini temsil eden kürsüler olmuşlardır.

İslamcı akımının baş sözcülerinden biri, Mehmet Akif Ersoy’dur. Ersoy kitlelerin pek sevip tuttuğu bir kişi olmuştur. Ersoy’a göre, İslam’ın ilerici ruhu

üzerine dayanılmalıdır. Neydi izlenecek örnek? Batı bilim ve tekniğini almayı başarmış, ama yine de kendi ruhunu yitirmemiş olan Japonya!

Mehmet Akif Ersoy, sağlam, sarsılmaz hatta biraz da çocuksu inançlı tam bir Müslüman profili çizmektedir. Şair olan Mehmet Akif, eserlerinin bir takımını Türkçeye çevirmiş olduğu Muhammed Abduh'un etkisiyle, skolâstik düşünce yolundan çok erken ayrılmıştır. "Safahat" adlı yedi ciltlik eserinde, ülküleştirilmiş bir Kök İslâmcılığı amaç olarak alan, ahlak yönünden derin, içtenleşmiş bir dine giden yolu göstermektedir. Sadece ahreti göz önünde tutan kadercî inancı olduğu kadar, dinin donup kalmasına götürmüş olan geleneksel mezhep görüşlerine sıkı sıkıya bağlılığa da karşı olmuştur. Ona göre, ana kaynakların (Kur'an ve Hadis) serbestçe incelenmesine yeniden müsaade edilmeli ve bu "kıyamete kadar" öyle devam etmeliydi. Batı'yı körü körüne taklit de, "Moğollaşmak" da Türkiye'yi ilerletemezdi; sadece tam anlaşılmış bir "İslâmlaşmak" bunu sağlayabilirdi (Jäschke 1972:17).

İslâmcılığın bir fikir olarak ortaya çıkması ve desteklenmesinin mantığını muhtemelen o fikri savunan kişilerden dinlemenin daha açıklayıcı olacağı kanaatini taşımaktayız. İslamcılığın II. Meşrutiyet döneminde önemli temsilcilerinden biri olan ve Sebilürreşad Dergisi aracılığı ile konu hakkındaki görüşlerini aktaran Said Halim Paşa'ya göre: "Batılıların düşünce ve inançlarına göre siyasal birlik, soy, dil ve mezhep ortaklığının birbirine bağlandığı insanların birleşmelerinden oluşur. Oysa Osmanlı siyasi birliği, soy ve dil ortaklığından, hatta çoğu zaman gelenek ve görenek ortaklığından bile yoksundur. Bu nedenle Osmanlı siyasal birliği, Hıristiyan Batı devletlerinde olduğu gibi ulusallık ilkelerine değil, İslam birlik ve kardeşliği ilkesi üzerine kurulmuştur. Yalnızca İslâm'a özgü olan bir duygu nedeniyle, dünyadaki bütün Müslümanlar, kendilerini birbirinin kardeşi sayarlar" (Said Halim 1334/1916:256-257).

Said Halim Paşa, Sebilürreşad Dergisinde yazdığı "İslâmlaşmak" başlıklı yazıda konuya şu şekilde yaklaşır (Said Halim 1334/1916:256):

"... Bizim için İslamlaşmak demek, İslam ahlakiyatını, içtimaiyatını, siyasiyatını daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir surette tesir ederek, bunlara tevfik-i hareket etmekten ibarettir.... Kendisinin Müslüman olduğunu

söyleyen bir adam, kabul etmiş olduğu din esaslarına uymadıkça, ona göre düşünüp ona göre hareket etmedikçe, yani İslam'ın ahlakiyatına, içtimaiyatına, siyasetine tamamiyle kendini uydurmadıkça Müslümanım demekle hiçbir şey kazanamaz ve hiçbir mutluluk, huzur elde edemez.”

“Biz öteden beri Müslüman toplumların kurtuluşunun, onların gerçek anlamda İslamlaşmalarına bağlı olduğunu savunuyoruz. Ancak, ‘İslamlaşmak’ deyimini çeşitli biçimlerde yorumlanmaya müsait olduğu için, deyimden ne anladığımızı, mümkün olabildiğince anlaşılır bir biçimde açıklamayı yararlı görüyoruz. İslam kendine özgü bir inanç sistemi, bu inanç sistemi üzerine kurulan bir ahlak sistemi, ahlak sisteminden kaynaklanan bir toplum sistemi ve toplum sisteminden doğan bir siyaset sistemine ihtiva etmesi bakımından, en mükemmel ve yetkinliğin en üst düzeyine ulaşmış insani bir dindir. Bu nedenle ‘İslamlaşmak’ demek, İslam’ın inanç, ahlak, toplum ve siyaset sistemlerini, sürekli, zaman ve çevrenin ihtiyaçlarına en uygun biçimde yorumlayarak, bunlara gereği gibi uymak demektir. Çinlilerin ahlak, Hintlilerin toplum, Meksikalıların siyaset sistemlerini kabul eden bir Fransız ya da bir Alman, acaba ne olabilir? Değil mi ki, bir Fransız ya da bir Alman gibi duymuyor, düşünmüyor, hareket etmiyor; Almanca ya da Fransızca konuşsa bile, o ne Alman ne de Fransız olabilir.”

Celal Nuri “İttihat-ı İslam” adlı kitabında konuya ilişkin şunları ifade etmektedir (1331b/1913:46):

“İslamiyetin evrensel bir fazileti vardır: esasları ve usul-i ibtidaiyesi o kadar umumdur ki, onlara uyularak her zamanın ihtiyacına yeterli hükümler çıkarmak kabil olur.”

Bu kitabında Celal Nuri, bütün İslam dünyasını kapsayacak ve yakın bir gelecekte kurulacak İslam devletinden söz etmekte ve ayrıca bu ülkede yeni bir Müslüman ilim ve irfanı, yeni bir Müslüman felsefesi doğacağını da eklemektedir (1331b/1913:94-95). İttihat-ı İslam siyasetinin ülke için önemli olduğunu ve sonuna kadar kullanılması gerektiğini de ifade etmiştir. Bu durumun ruhanî bir hâkimiyet olduğunu ve bırakılmaması gerektiğini de savunmuştur.

“İslam hükümeti mahiyeti itibariyle halk hükümetidir, demokrasidir. Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri İslam hükümetinin dayandığı şeylerdir” (1331b/1913:65).

Said Halim Paşa’ya göre, ‘İslam İlkeleri’ ile çağdaş uygarlığın da üstünde bir uygarlık kurulabilir (1983:145-146):

“Müslüman uluslar, İslamı kabul ederek büyük ve görkemli bir uygarlık kurmuşlardır. Bugün de İslam ilkelerini daha güzel anlar, daha bilinçli ve erdemli bir biçimde uygular, daha ciddi ve daha bir içtenlikle bağlanırlarsa, bugünkü çöküşten kurtularak, çağdaş uygarlığın üstünde bir uygarlık kuracaklardır... İnsanlar arasında yayılacak hoşgörü, adalet ve eşitlik düşüncelerinden doğan

uyumlu bir dayanışma ile insanoğluna bağışlayacağı sonsuz nimet ve manevi zevkler, bu yeni uygarlığın üstünlük nedenleri olacaktır.”

II. Meşrutiyet'ten sonra durum tamamen tersine bir hal almıştır. Bu dönemde İslamcılar fikirlerini serbestçe tartışma, açıklama, yayma imkânı bulmuşlar ama İttihat-ı İslam düşüncesinin oturduğu zemin ortadan kalkmıştır.

Meşrutiyetten hemen sonra Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap İslam dünyasında, Hıristiyan Arapların da etkin bir şekilde rol aldığı Arap milliyetçiliği davası güden ve Osmanlı hilafetine karşı Batılı devletlerle anlaşılan çokça grup ve cemiyet ortaya çıkmıştır. Böylece İttihat-ı İslam realitede tahakkuk etmesi imkânsız bir duruma gelmiştir. 1910 Arnavut isyanında Arnavut Müslümanların milliyetçi Arnavutları desteklemeleri, ardından Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Türk olmayan Müslüman unsurların Osmanlı Devleti'nin karşısında yerlerini almaları İslamcıları büyük bir sarsıntıya uğratmıştır (Kara 1997:30).

Erol Güngör, bir milliyetçi olarak milliyetçiliğin ve milli devletlerin İslam âlemindeki birlik ve beraberlik sorunlarında oynadığı rol üzerinde durmuştur. Bütün Müslümanları tek bir devlet altında birleştirmek şeklindeki İslâmcılık anlayışının gerçekçi olmadığını söyleyen Güngör, bu anlayışın İslam dininin bir hükmü olmadığını da ifade etmiştir (Yılmaz 2004:429).

Ünal ise Pan-İslamizm'in uygulanmasının zararlarını şu şekilde ifade etmiştir (2000:56-59);

1-Osmanlı İmparatorluğu'nun yarısından vazgeçmek, imparatorluğun yarısını feda etmek demektir. Çünkü Balkanların çoğu Müslüman değildir.

2-Tarihi gerçekleri bilmemek ve günün aktüalitesini görmemek demektir.

3-Dört Halife devri hariç, tarihi hiçbir devrinde “İslam birliği” kurulmamıştır. Osmanlıların en kuvvetli olduğu ve İslam birliği kurmak istedikleri Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde bile, bu birlik kurulamamıştır. İmparatorluğun zayıf döneminde de bu birliğin kurulmasının kolay olmadığını görmek zor değildir.

4-İslam birliği kurma düşüncesi, devrin siyasi aktüalitesine de aykırı düşüyordu. Çünkü bir yandan İslam âleminin bazı yerleri ve mesela kuzeydeki Afrika ve Hindistan; İngiltere gibi düşman devletlerin eline geçmişti. Orta Asya Müslümanları Rus egemenliğinde idi. Bir yandan da düşman devletler, birliği kurmamak için var kuvvetleriyle çalışıyorlardı. İstanbul'da İslam birliği hayalleri

kurulurken, Şam, Bağdat ve Mekke’de Türkler aleyhine kılıçlar bileniyor, gizli ihtilal cemiyetleri kuruluyordu.

5-Teşkilat kuracağımız yerler İngiliz, Fransız ve Rusların elindeydi. Bu amaç uğruna onların düşmanlıklarını kazanacaktık. Bu nedenle de Almanya’ya sığınacaktık. Zaten Almanya’da bu nedenle Pan-İslamizm’e büyük destek veriyordu. Dünyanın düşmanlığını kazanmış, kendisine borçlu, kalkınmamış, güçsüz, Türkiye’yi himayesine alacak ve birazda kendisi sömürecekti. Osmanlı-Alman dostluğu, Pan-İslamizm ile süsleniyor, arkasına Alman menfaatleri gizleniyordu. Kayzer’in Kudüs ziyareti Kudüs’te Luterizm Kilisesinin açılması, Meryem Ana Evi yapmak için yer satın alınması, Kayzer’in Sultan Ahmet’te çeşme yaptırması, Suriye’de Arap elbisesi giyerek S. Eyyübi Türbesi’ni ziyaret etmesi; Kayzer’in Şam’da yaptığı bir konuşmada, “H. Reşit ile Şarlman dostluğu üzerine A. Hamit-Kayzer dostluğunun kurulduğundan” bahsetmesi, İslam dostluğu ve 300 milyon İslam’ın kurtarıcısı olarak anılmasına sebep oluyordu. M.Akif bile; “Değil mi bir anasın sen, değil mi Almansın. O halde fikir ile vicdana sahip insansın. Bilir misin ki, şarka meyleden nazarın ilk defa doğan fecridir, zavallıların”, diyor ve ümidini Wilhem’e bağlıyor. Bunlar millet fikrinin dışındaki fikir akımlarına, sarılmakta ne kadar hatalı hareket edildiğinin tarihi izahıdır.

Vatandaş arasında din ayrımı yapılması bakımından, devletin beşeri unsurunu ve dolayısıyla ülke ve hâkimiyet unsuru aleyhinde olayların doğumuna sebebiyet vermesi bakımından bu görüş, devlet birliği için tehlikeli olmuştur. Gerçek güçlükleri ve muhtemel dış tepkileri dikkate almadan ileri süren bu görüş, devleti batmaktan kurtarmayı değil, batmaya sürüklemeyi kolaylaştırmış ve imparatorluğun batışının başlıca nedenlerinden birini oluşturmuştur (Eroğlu 1990:63).

İslâmcılık akımı, II. Meşrutiyetin düşüncesine hâkim siyasal ve ideolojik akımların en tesirli ve kuvvetlisi olmuştur. Bu akım da, ideolojiktir çünkü kurumlar kuracak bir fikir ve inanç sistemi olduğunu iddia etmekte, gerçekleştirmek için de sosyal bir hareketi davet etmektedir. Siyasaldır, çünkü topluluğa yani Osmanlı Devletini blok halinde muhafaza etmek ve bütünlüğünü sürdürmek için de onu belli bir amaca yöneltmek istemektedir. İslâmcılık akımının asıl özellikleri öteki akımlara göre daha fazla çeşitliliğe sahip oluşundan çok siyasal kurumlar üzerinde daha fazla durmuş olmasındandır (Tunaya 2003:1).

2.4.4. Türkçülük

Osmanlı imparatorluğu, Avrupa’da yaygın hale gelmeye başlayan milliyetçilik hareketleri öncesinde, içinde yaşayan çok sayıda etnik grup ve ulusu “millet sistemi” adı verilen bir yapı içinde örgütlemiştir. Bu sistem içinde topluluklar, dini cemaatler şeklinde belirmiştir. Yani Osmanlı yönetimi açısından Yunan toplumu değil, Ortodoks milleti vardır (Hanioğlu 1985:1394). Ancak, 1789 Fransız İnkılâbı sonrasında milliyetçilik fikirlerinin Avrupa’da yayılması ve Balkanlarda da etkili olmaya başlaması Osmanlı İmparatorluğu’nun yeni ve çok önemli bir sorununu oluşturmuştur. Kısa sürede imparatorluğun Hıristiyan unsurları arasında, etkili milliyetçilik hareketleri görülmeye başlanmış; ancak gelişen bu milliyetçilik hareketlerine karşılık, imparatorluğun Türk unsurları arasında benzeri bir davranışa rastlanmamıştır (Hanioğlu 1985c:1395). Açıkçası Osmanlı Devleti’nde milliyetçilik, yabancı müdahalesi ve siyasi amaçlarla Hıristiyan tebaa arasında görülmüş (Ercan 1987:40), Fransız İnkılâbıyla birlikte gelen yeni kavramların (“vatan”, “millet”, “hürriyet”, “eşitlik”, “meşrutiyet”... gibi kavramlar) desteklenerek yayılması, Osmanlı Devleti’nde ayaklanmalar şeklinde, devletin bütünlüğünü bozan bir hal almıştır.

Bu durumda; Osmanlı Devleti bünyesindeki bütün unsurlar arasında bağları sağlamlaştırarak, devletin dağılışı aydınlarca durdurulmak istenmiştir. Batıda yayılan “laik, milli egemenlik” ilkesiyle, buna bağlı olarak gelişen “kendi kaderini kendi belirleme” hakkının olduğu gibi kabul edilmesi, devletin parçalanması demek olacağından milliyetçiliğin ideolojik mahiyeti bilinerek ihmal edilmiştir (Sarıay 1994:16). Ancak, milliyetçiliğin devlet bütünlüğünü bozacak bir tehdit boyutuna gelmesiyle birlikte; İmparatorluk, bu milliyetçilik tehdidine karşı askeri ve idari tedbirlerle birlikte ideoloji de geliştirmiştir. Bu temele dayalı Tanzimat hareketiyle, eşit ve dayanışmacı anlayışla Osmanlılık ideolojisi sayesinde Osmanlı vatani, Osmanlı hanedanına bağlılık temelinde bir millet yaratılmak istenmiştir (Karal 1977:308-309). Ancak, birlik sağlamak ve millet olmak için önemli olan, bu çalışmalar için de gerekli olan kültür ve dile önem verilmemesi ile milliyetçilik

fikrinin gelişmesi gibi unsurlar, birleştiricilik rolü oynaması düşünülen Osmanlıcılık duygusunu derinden sarsmıştır.

Osmanlıcılık fikrinin amaçlandığı gibi, Osmanlı Devleti'nin dağılmasına engel olamaması; Aydınları, Müslüman unsurları bir arada tutmayı hedefleyen 'İslam milleti' olarak ifadesini bulan, millet anlayışına yöneltmiştir. Ancak bu süreçte, Müslüman unsurların da Osmanlı Devleti'nden kopmaya başlamalarıyla 'millet' esaslı kimlik oluşturma çalışmaları başlamıştır.

İki asra yakın devam eden çağdaşlaşma hareketleri, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına engel olmakla birlikte değişik kavram ve fikirler getirmiş, yabancı ülkelerde kurulan Osmanlı temsilcilikleri, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, açılan okullar, ders veren batılı subay ve öğretmenler, tercüme edilen kitaplar ve azınlıkların batı ile fazlaca irtibatı sonucu "vatan", "millet", "hürriyet", "eşitlik", "meşrutiyet"... gibi kavramlar Osmanlı Devleti'ne girerek Türk aydınlarına etki etmiştir (Sarıay 1994:38). Bütün bu gelişmeler sonucu, 'milliyet' fikrinin doğuşu hazırlanmış, teknik gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan sosyal hareketlilik ve kültürel gelişme sonucu milli kimliğin hissedilmesi ile milliyetçilik fikri ön plana çıkmıştır.

2.4.4.1. Bir Kavram Olarak Türkçülük

Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir. Ancak Türkçülüğün ne demek olduğunu anlamak için, önce 'millet' adı verilen zümrenin ne olduğunu kavramak gerekir.

Dilimizde millet, "nation" kelimesine karşılık olarak kullanılmaktadır. Latince bir fiil olan "nasci"den gelen "nation", "aynı yerde doğmuş insan topluluğu" anlamını ifade etmektedir (Oba 1995:17).

Millet fikri iki tarihi olayla bütün dünyaya yayılmıştır. Bunlardan birincisi, Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşlarıdır ki bu fikri diğer Avrupa ülkelerine götürmüştür. İkincisi ise, 20. yüzyılda sömürge halkların bağımsızlıklarına kavuşma

hareketidir, bununla millet fikri, Asya, Afrika ve diğer kıtalara ulaşarak evrensel bir şekil almıştır (Oba 1995:17-18).

Ziya Gökalp millet kavramı üzerinde önemli açıklamalarda bulunmuştur. O, bu sözcüğün anlamını şu şekilde ifade etmiştir (1976a:17-18):

“Millet, ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne de iradî bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bedîiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir... Bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insanî şahsiyetimiz, bedenimizde değil, ruhumuzdadır.”

Renan’a göre millet, “geçmişin zengin hatıralarını paylaşan, mirasa değer veren, hayatına devam etmeyi isteyen bir ruh ve manevi cevherler bütünüdür.” (Kushner 1979:11)

Milliyetçilik teorileri ile uğraşanlar, milliyetçiliğin üzerinde durduğu ana kavramları şu şekilde sıralamışlardır (Oba 1995:22-26):

a)Ana toprak ve milli sınır: Ana toprak kavramı bütün milliyetçi akımlarda temel unsur olarak kabul edilmiştir. Millet ve toprak, nüfus hareketleri ile birbirine irtibatlı hale gelebilir. Bir milletin toprakları göç ve sömürgecilik gibi nüfus hareketleri ile değişebilir ve bunun sonucunda yeknesak topraklara dayalı bir millet meydana gelebilir.

b)Ana dil ve yazı: Modern milliyetçilik akımları için en önemli kavram hiç şüphesiz ‘dil’dir. Dil, bir ulusun kültürel, manevi, ilmi ve edebi yaşantısını ortaya koyan en belirgin araçtır. Dil sorunu zamanla ‘saf dil’ anlayışına yol açmış, dili yabancı kelimelerden temizleme olayını doğurmuştur. Buradan çıkarılan, ‘Millet’ adına layık olan bir topluluk her şeyden önce kendi saf dilini geliştirmek ve yaymakla yükümlüdür.

Aynı şekilde yazı da milliyetçilikte önemli bir unsur olmuştur. Almanya’da gotik ve Latin yazısı, eski Yugoslavya’da sirilik alfabesi ile Latin alfabesi arasındaki ihtilaflarda görüldüğü gibi, yazı da milliyetçi gelişmenin bir parçası haline gelmiştir.

c)Din: Modern milliyetçilikte önemli diğer bir unsur dindir. Milliyetçiliğin ilkel biçimini bir din olayı şeklinde kabul etmek mümkündür. Konu ile ilgili araştırmalar, İslamiyet’te, Hıristiyanlıkta ve Musevilikte milliyetçilik için bir başlangıç noktası bulunduğunu göstermektedir. Örneğin, Balkan ülkelerinin Osmanlı Devleti’nden ayrılmalarına yol açan Balkan milliyetçiliğinin ortaya çıkışında Ortodoks kilisesi önemli bir rol oynamıştır. İrlanda milliyetçiliği, Protestan İngiltere’ye karşı dini bir veche almış, Polonya Milliyetçiliğinde de Katoliklik en belirgin yön olmuştur. Çarlık Rusya’sında yaşayan Türklerde ulusal bilincin canlı tutulmasında en önemli etkenlerden birisi İslamiyet olmuştur.

Ayrıca milliyetçilik, dinin kullanıldığı “aileye saygı”, “milli kahraman”, “şehitlere gıpta”, “millet için kendini feda etme” gibi kavramları da kullanmaktadır.

d)Propaganda: Etnik grupla dayanışma ile ulusal bilince varmada propaganda büyük rol oynar. Kişinin manevi, entelektüel ihtiyaçlarının, heyecanın ve içgüdüsel kuvvetlerinin propaganda aracılığı ile milliyetçilik haline dönüşmesine çalışılır. Bu faaliyetlerin özellikle gençlerde ve kitlede gerçekleştirilmesi yoluna gidilir. Bunun nedeni, gerek gençlerin, gerek kitlelerin eleştirme gücüne gereği gibi sahip olmamalarıdır. Bu nedenle, milliyetçi akımlarda en çok ilgiyi çeken gençlerdir.

Propaganda gündeminde cemiyetlerde etkin bir rol oynar. Cemiyetler, partiler, kulüpler halinde örgütlenme, milliyetçiliğin gelişmesinde bir kaynak olmuştur. Bir başka kaynak da basındır. Ulusal bilincin kuvvetlenmesinde, milliyetçiliğin sloganlar halinde halka mal edilmesine yardımcı olur.

e)Tarih ve Eğitim: Okullar milliyetçi mücadelede çok önemli bir role sahip olmuşlardır. Milliyetçilere göre, eğitimin gayesi sadece bilgi vermek, bazı konuları öğretmek, ortak amaca varmak için bir toplum tarafından belirtilen araçları göstermek değildir. Okullar, ordu, polis ve maliye gibi devlet politikasının birer aracıdır.

f)İrk: Bazı yazarlar ırka dayalı milliyetçilikten bahsetmektedirler. Bu görüş, 19. yüzyılda etnoloji çalışmaları sayesinde büyük bir hızla gelişmiştir. Gobineau'nun (1816–1882) “İnsan Irklarının Eşitliği Üzerine Denemeler” adlı kitabında ortaya koyduğu nazariyede çeşitli fikri kabiliyetlere sahip üç ırktan “Beyaz-ari İrk”ın ırkların en kabiliyetlisi olduğunu ve diğer ırklarla karışmak suretiyle onları da medeniyete yükselttiği yolundaki iddiası, daha sonra Nazi doktrininin değiştirilerek kullanacağı teorik temeli meydana getirmiştir.

Milliyetçiliği, açık ve kapalı milliyetçilik olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Açık milliyetçilik bu kavramın en modern şeklini oluşturur ve ırk ile etnik kökeni göz önüne almadan yurttaşlardan meydana gelen siyasi bir toplumu, bir toprak teşkilatını ifade eder, idealini gelecekte arar, eski ile ilgilenmek, kişilerin özgürce kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi üzerinde durur. Bu cins milliyetçiliğe bir örnek Amerika Birleşik Devletleri'dir.

Kapalı milliyetçilik ise, milletin milli karakteri, kan ve ırk gibi ortak kökenler ve ana topraklarında köklü bir şekilde bulunmuş olma gibi konuları işler. Bu şekilde, milli karakterin saflığını ileri sürerek bunun yabancı etkiler altında bozulmamasına çalışır ve idealini kavmi eski geçmiş üzerine kurar. Bu cins milliyetçiliğe örnek olarak, romantik, batı ve aydınlanma aleyhtarı Alman Milliyetçiliği ile Panslavizm'i göstermek mümkündür.

İncelendiğinde milliyetçilik akımının, Türkleri ‘milliyet’ seviyesinden gelişmiş ve sağlam bir millet haline yükseltmeyi kendisine son amaç olarak kabul ettiği göze çarpar. Milliyet kavramının şartlarını Türklerde bulmak mümkündür. Sadiq’e göre Milletin esasları şunlardır (1972:14):

“Dil ve tezahürleri- edebiyat, sanat kolları, müzik vesaire; din ve çeşitli belirtileri ve ırkın bıraktığı izler, yani ırk ve özel vasıfları. Bir milletin teşekkülü için gerekli olan bu elemanların hepsi, az gelişmiş ve ilkel şekillerde olmakla beraber, çeşitli Türk boyları içinde rastlanabilmektedir. Türk dili henüz, Türklerin duygularını ve düşüncelerini bütün bir sadakatle ifade edebilecek karaktere sahip değildir. Türkler hala dinlerini milli karakterlerinde büsbütün hazmetmiş değillerdir. Milliyet, yukarıda bahsi geçen üç esas faktörün uygun bir karışımından meydana gelir. Ancak içindeki bu üç faktörün mevcudiyeti ile ‘milliyet’ hiçbir zaman bir millet seviyesine yükseltilmez. Bir millet yaratmak için bu üç unsurun, yani dil, din ve ırkî geleneklerin gayet ahenkli ve şuurlu bir şekilde mezc edilmesi gerekmektedir. Bu unsurlar milli bir vicdan ve şuura maledilmediği müddetçe, bir millet yaratma fikri hiçbir zaman tahakkuk safhasına aktarılamaz.”

Milliyetçilik, modern toplumlarda toplumsal birliği sağlayan, bu toplumda ortaya çıkan siyasal otorite biçimini meşrulaştırmayı amaçlayan siyasal inanç ya da itikat olarak da tanımlanabilir. Milliyetçiliğin temel kurumsal ögesi “milli devlet”tir ve bu devlet siyasal örgütlenmenin ideal formu olarak ortaya çıkmaktadır. Milli devletin bir kurum olarak ideolojinin temel öğelerinden biri olması yanında, toplumdaki ekonomik ve kültürel aktivitelerin çerçevesi de yine milliyetçilik anlayışı ile temelenmektedir (Şaylan 1983:1945).

2.4.4.2. Türkçülük Akımının Tarihi Gelişimi

Tanzimat Fermanının maddeleriyle birlikte gelen farklı dinden olanları eşit görme durumu, ancak din farkı gözetmeyen bir anlayışla sağlanabilirdi. Müslüman olmayan unsurlar, Tanzimatla gelen eşitlikten pek memnun olmamışlar, Islahat Fermanının sağladığı geniş haklar sayesinde de güçlenerek, bağımsızlık amaçlı isyanlar başlatmışlardır.

Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinin hız kazanması din, dil ve ırk birliğine dayalı Panславizm politikasının etkisiyle olmuştur. Bu şekilde, Rusların bu bölgelere müdahalesi de kolaylaşmıştır (Kushner 1979:11). Fransa’nın milliyet esasına dayalı dış politikası ve Avusturya’nın Balkanlara sahip olma isteği milliyetçilik hareketlerini önemli bir ölçüde geliştirmiştir. Bu arada yapılan reformlar sonucunda

da gayrimüslim unsurlar Osmanlı Devleti'nden yavaş yavaş kopmaya başlamışlardır (Kodaman 1987:111). Balkanlarda ve Anadolu'da milli karakterde çıkan isyanlar sonucu bağımsız devletler belirmişler ve bu devletlerin ortaya çıktığı yerlerde birçok Türk, Anadolu'ya göç etmek zorunda bırakılmıştır. Türklerin içinde bulunduğu bu durum karşısında 'devletin Türk unsuruna ağırlık vermesi' gibi bir görüş, kendisini hissettirmiştir (Kushner 1979:6). Daha önce de belirtildiği gibi önce Osmanlılık, sonra İslâmcılık denenmiş ancak yeterli olmayacağı anlaşılınca da Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle de 1908 II. Meşrutiyet sonrasında gelişen Türk Milliyetçiliği ile ifadesini bulan düşünce akımı 'Türkçülük' bir fikir olarak ortaya çıkmıştır. Türkçülük akımı, Cumhuriyet döneminde de aynı adla anılmış ve temel düşünüşünü değiştirmekle birlikte süreklilik göstermiştir. Ancak altını çizerek ifade etmek gerekir ki, Türkçülük ile asıl kastedilen II. Meşrutiyet dönemindeki düşünce hareketi olmaktadır.

Milliyetçilik; ister kan, isterse dile dayalı olsun Avrupa'da XIX. Yüzyılın ikinci yarısında çeşitli Pan hareketlerinin doğuşuna yol açmıştır. İlk olarak Alman milliyetçilerinden esinlenen ve bütün Almanları, 'Büyük Almanya' adı altında birleştirme amacını taşıyan bir Pan-Germanizm akımı ortaya çıkmıştır. Buna benzer bir akım da özellikle Ruslar tarafından başlatılan Pan-İslavizm hareketidir. Bu hareket Rus hâkimiyeti altında bir İslav devleti yaratmayı amaçlamıştır. Ancak Almanları gibi bir yayılma politikası gütmemekle birlikte, dünya barışı ve adaleti için Rusya'yı lider olarak kabul etmiştir. Türklerin en çok karşı karşıya geldikleri hareket Pan-İslavizm olmuştur. Çünkü bu akım hem imparatorluk içinde ayaklanan İslav toplulukların arkasındaki itici güçlerden biri olmuş, hem de Rusların bu bölgelere müdahalesi için bir zemin hazırlamıştır. Türklerin imparatorluk dışındaki dindaşlarına karşı gittikçe artan ilgileri ve bu ilginin gitgide bir Pan-İslamizm'e doğru gelişmesi, bu Pan hareketlerinin etkisiyle olmuştur. Ancak Türklerin bu hareketlerin temelindeki dil ve ırk birliğinin şuuruna varmaları ve böylelikle kendileri açısından tam bir karşılaştırma yapmış olmaları da mümkündür. Yeni milli teorileri uygulamak için Türk milli benliğinin yeniden canlandırılması ve 'Türk' kelimesine itibar kazandırılması gerekiyordu. Avrupalılar Türklere bu noktada da temel ilham kaynağı olmuşlardır. Türkler, 'Türk' ve 'Türkiye' terimlerini

kullanmazlarken Avrupalılar, Osmanlılar'dan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan bahsederlerken uzun süre, 'Türkler' ve 'Türkiye' kelimelerini kullanmışlardır (Kushner 1979:11-12)

Milliyet ülküsü önce Müslüman olmayanlarda sonra Arnavut ve Araplarda, en sonunda Türklerde görülmüştür. Türklerin en sona kalması sebepsiz değildir: Osmanlı devletini Türkler kurmuşlardır. Devlet “yaşadığımız zamanda var olan bir millet, milliyet ülküsü ise istek halinde kalan bir milletin kökü demektir. Türkler ilk önce sezgiye dayanan bir ihtiyata uyararak, bir mefkûre için var olanı tehlikeye düşürmekten çekinmişlerdir. Bunun için Türk fikir adamları “Türklük yok, Osmanlılık var” demişlerdir (Gökalp 1976b,10). Ancak düzen sağlama çalışmalarının pek de başarılı olmaması sonucu Türkçülük mantığında birleşmiştir.

Türk milliyetçiliğinin doğuşu dil, tarih ve kültür alanındaki araştırmalarla başlamıştır. Dil ve edebiyat alanında başlayan Türkçülük, batıdaki Türkoloji eserlerinden de etkilenerak diğer alanlara yönelmiştir.

Türkçülük fikrinin daha başarılı ve sistemli bir ifadesini, 1911'de Selanik'te çıkmaya başlayan ve edebî bir dergi olan 'Genç Kalemler'in “sade dile doğru” parolasında bulmak mümkündür. Genç Kalemler dergisinin kurucuları hikaye yazarı Ömer Seyfettin(1884-1920), Ziya Gökalp(1876-1924) ve Ali Canip(Yöntem) (1887-1966) gibi yazarlardır. Derginin kurucuları dilde yapılacak yenilikler için bir program hazırlamayı başarmış ve bunu kendi yazılarıyla ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Onlar bütün benlikleriyle, Türk diline girmiş ve onun karakteri ile hiçbir şekilde ahenk kuramamış olan Arapça ve Farsça gramer kaidelerine karşı mücadeleye girişmişlerdir. Aynı zamanda onlar güzel Türkçe karşılıkları olan lüzumsuz Arapça ve Farsça kelimelerin dilden sökülüp atılması için de gayret sarfetmişlerdir (Sadiq 1972:11).

Türklüğün ortaya çıkmasından önce, Avrupa'da Türklüğe dair iki hareket meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi Fransızca'da “Turquerie” denilen “Türkpereslik”dir. Türk sanat eserleri Avrupalı sanatseverlerin de ilgisini çekmiş ve Avrupalı sanatseverler, evlerinde belli köşeleri Türk usulü döşeyerek Türk salonu,

Türk odası haline getirmişlerdir. Bu dönemde elit ve sanatsever kesimde bir Türk hayranlığının baş gösterdiği açıkça görülmüştür (Gökalp 1976a:1).

Avrupa’da Türklüğe dair ikinci hareket ise, Türkiyat(Türkoloji) adını taşımaktadır. Rusya’da, Almanya’da, Macaristan’da, Danimarka’da, Fransa’da, İngiltere’de bir çok bilim adamı eski Türkler’e, Hunlar’a ve Moğollar’a dair tarihi çalışmalar içine girmişler, Türklerin eski bir millet olduğu, geniş bir sahaya yayılmış bulunduğu, başarılı devletler ve medeniyetler meydana getirdikleri üzerinde durmuşlardır (Gökalp 1976a:1-2).

Türkoloji’nin temelinde batının doğuya sömürülmesi için başlayan ‘oryantalizm’ vardır. Edward Said (1989:16)’e göre oryantalizm, “doğuya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun başı olmak için batının bulduğu bir yoldur.” Oryantalistler, Avrupa’nın genişlemesine katkıda bulunmak için 18. yüzyıldan itibaren Çin, İslam ve Türk kaynakları üzerinde yaptıkları çalışmalarla Türklerin Osmanlı Devleti’nden önce kurdukları büyük medeniyetlerin zengin dilleri ve kültürleri üzerinde durmuşlardır.

II. Meşrutiyet sonrası Aralık 1908 yılında İstanbul’da ilk olarak, Ahmet Midhat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım, Korkmazoğlu Celal, Yusuf Akçura, Akyığıtoğlu Musa, Fuat Raif, Rıza Tevfik ve Ahmet Ferit (Tek), Bursalı Tahir, Agop Boyacıyan, Mülkiye Müdürü (Mehmet) Celal, Ahmet Hikmet ve Ispartalı Hakkı Beyler tarafından ‘Türk Derneği’adı ile bir dernek kurulmuştur (Üstel 1997:16-17). Bu dernek Türkçülük akımını destekleyici çalışmalar yürütmüştür. Türk Derneği Nizamnamesi’nin hükümete onaylatılmasından sonra, Nizamnamenin 8. maddesi uyarınca ilk idare heyeti seçilmiş ve başkanlığa Necip Asım, başkan yardımcılığına Veled Çelebi, fahri başkanlığına ise Veliaht Yusuf İzzettin Efendi getirilmiştir. Türk Derneğinin nizamnamesinde; amaç şu şekilde ifade edilmiştir (T.D.N. 1909:331-332):

“Türklerin ilk eserlerine, tarihini, lisanlarını, halk ve aydın edebiyatını, etnoğrafya ve etnoloğyasını, sosyal durumunu, Türk yurtlarının eski ve yeni coğrafyasını, tarihini araştırıp, tarattırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade güzel, ilim lisanı olabilecek surette genişlemiş,

yaygınlaşmış ve medeniyete elverişli bir derecede gelişmesine çalışmak ve imlasını bu ülküye göre tetkik edip, sonuca erdirmektedir.”

Kısa ömürlü olan ‘Türk Derneği’ geniş ve iddialı programına rağmen faaliyetlerine uzun zaman devam etmemiş ve böylece devrini temsil edebilecek bir Türkçülük örneğini sunamamıştır.

18 Ağustos 1911 yılında ‘Türk Yurdu’ cemiyetinin kurulması ile Türkçülüğün yeni bir safhası başlamıştır. Türk Yurdu fikrini şair Mehmet Emin ortaya atmıştır. Cemiyetin kurucuları; şair Mehmet Emin, yazar Ahmed Hikmet, Dr. Akil Muhtar, Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzade Ali ve Akçuraoğlu Yusuf’dur. Cemiyet, 1911 yılı sonlarına doğru kendi adı ile bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Akçuraoğlu Yusuf’un idaresinde çıkmaya başlayan Türk Yurdu Dergisi, Türkçülüğe hizmet etmek ve Türklere faydalı olmak amacını gütmüştür. Parola olarak dergi, “Türk milletperverliği”ni benimsemiştir (Sadiq 1972:12; Üstel 1997:42-43).

Yusuf Akçura’nın Türk Yurdu dergisi için tasarladığı program şöyledir (Dumont 1998:XX):

1.Türk Yurdu, Türk ırkına mensup halkların çoğunluğu tarafından anlaşılacak şekilde yayımlanacaktır. Neticede basit bir kelime hazinesiyle sınırlandırılacaktır. Türk ırkının menfaati konu seçiminde rehberlik edecektir.

2.Türk Yurdu, Türklerin tamamı tarafından kabul edilmeye muktedir bir ideali tanımlamak teşebbüsündedir.

3.Türk Yurdu, çeşitli Türk halkları arasında dostluk bağlarını kurmak için gayret edecektir. Bu halkların manevi ve ekonomik gelişmeleri için kullanılacaktır.

4.Türk Yurdu dergisi, bu amaca ulaşmak için, Türk Dünyası içinde olup biten her şey hakkında, mutlu ve acı olaylar söz konusu olsa dahi, bilgileri toplayacaktır.

5.Türk Yurdu, Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezinde, Türk unsurunun siyasî ve iktisadî haklarını savunacak ve Türk milliyetçiliğini yaymaya bağlı kalacaktır.

6.Türk Yurdu, Uluslararası siyaset sahasında, Türk Dünyası’nın menfaatlerini savunacaktır.

Programın maddeleri incelendiğinde açık bir şekilde Pan-Türkçü bir yönelim olduğu görülmektedir. Bu durum da bizi Türk Yurdu Dergisinin Türkçülük fikrinin önemli bir savunucusu olduğu kanısını vurgulamaya götürür.

Türkçülük akımının Türk Yurdu, Yeni Mecmua... gibi çeşitli yayın organlarına sahip olması ve Türk Ocağı gibi köklü bir kültür kurumuna dayanması da geniş etki yapmasında etkili olmasını sağlayan nedenler arasındadır. Ayrıca İttihat-ı Terakki Cemiyetinin tek ve iktidar partisi olarak bu akımı İslâmcılık ile birleştirmesi ve program edinmesi Türkçülük akımına ayrı bir özellik vermiştir.

2.4.4.3. Dönemin İleri Gelenlerinin Türkçülük Akımına Yönelik Görüşleri

Avrupa'nın hakiki mütefekkir ve sanatkârları mesela Lamartine'leri, Auguste Comte'ları, Pierre Laffite'leri Türkün samimi sanatına, mahviyetli gösterişsiz ahlakına, derin ve taassupsuz diyanetine, hülasa, kanaat ve teslimiyetle beraber daimî bir nikbinlik ve mefkûrelilikten ibaret olan fakirane fakat mesudane hayatına meftundurlar. Lakin bunların aşık oldukları şeyler, Osmanlı medeniyetine dahil olan usulî ve taklidî eserler değil, Türk harsına mensup olan İlhamî ve orijinal eserlerdir (Gökalp 1976a:32-33).

Ahmet Vefik Paşa, Ali Suavi ve Süleyman Hüsnü, ilmi Türkçülüğün önderleri olarak Türklük Bilincinin ortaya çıkmasında önemli roller oynamışlardır. Jön Türklerin önde gelenlerinden olan Mizancı Murat da, 1886'da çıkardığı Mizan gazetesindeki yazılarında Osmanlılık ve İslamlık ile birlikte Türklüğe de değer vermiştir (Mardin 2000:81-83).

İlmi Türkçülerle birlikte, vatan ve hürriyet fikirlerini işleyen Namık Kemal(1840-1888) Osmanlılık fikrinin önemli bir savunucusudur. Tarih bilinci ile milleti uyandırmaya çalışarak, Türkçe'nin sade bir dille yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmıştır. O, Osmanlıcı ve İslamcı kaidelerden ayrılmadan gelişmeyi savunmuş, bunu yaparken de Türkçü düşünceler sergilemiştir (Mardin 1983:1701).

Ahmet Cevdet Bey, ikdam gazetesini, Türkçülüğün bir organı haline getirmiştir. Emrullah Efendi, Veled Çelebi ve Necip Asım Bey, Türkçülüğün ilk mücahitleri olarak görülmüşlerdir (Gökalp 1976a:6).

Sultan Abdülaziz'in son devirleri ile Sultan Abdülhamid'in ilk devirlerinde İstanbul, büyük bir Türkçülük hareketine sahne olmuştur. Burada hem bir Encümen-i Daniş oluşturulmuş hem de bir Darü'l-fünun meydana getirilmiştir. Bundan başka askeri okullarda da yeni bir ruh yükselmeye başlamıştır. O dönemde Ahmet Vefik Paşa Darü'l-fünun'da Hikmet-i Tarih müderrisliği yapmaktadır. Ahmet Vefik Paşa, Şecere-i Türkî'yi şark Türkçesi'nden İstanbul Türkçesi'ne tercüme etmiştir. Bundan başka Lehçe-i Osmanî isminde bir Türk kamusu oluşturarak, Türkiye'deki Türkçe'nin umumi ve büyük bir lehçesi olduğunu ve bundan başka Türk lehçeleri bulunduğunu aralarında da mukayeseler yaparak meydana koymuştur. Ahmet Vefik Paşa'nın bu ilmi Türkçülüğünden başka, bir de Bedîf Türkçülüğü vardı. Evinin bütün mobilyaları, kendisinin ve aile fertlerinin elbiseleri umumiyetle Türk mamulâtındandır. Hatta çok sevdiği eşi Avrupa tarzı bir terlik almak için çok ısrar etmesine rağmen, bu istek gerçekleşmemiştir (Gökalp 1976a:2-3).

Ahmet Vefik Paşa'nın başka bir orijinalitesi de Molière'in hikâyelerini Türk âdetlerine adapte etmesi ve şahısların isimlerini ve hüviyetlerini Türkleştirmek suretiyle Türkçe'ye nakletmesi ve milli bir sahnede oynatması olmuştur (Gökalp 1976a:3).

Askerî Mekteplerin Nazırı Süleyman Paşa'da Türkçülüğü askeri mekteplere sokmaya çalışmıştır. Ayrıca 'Tarih-i Alem' adı ile bir tarih kitabı meydana getirmiştir. Süleyman Paşa, bu kitabı yazma sebebi şöyle açıklamıştır (Gökalp 1976a:3-4):

“Askerî mekteplerinin nezaretine geçince, bu mekteplere lâzım olan kitapların tercümesine mütehasıslara havale ettim. Fakat sıra tarihe gelince bunun tercüme tarihiyle yazdırılmayacağını düşündüm. Avrupa'da yazılan bütün tarih kitapları ya dinimize yahut milletimize(Türklüğümüze) ait iftiralarla doludur. Bu kitaplardan hiç birisi tercüme edilip de mekteplerimizde okunacak tarih kitabının telifini ben üzerime aldım. Vücuda getirdiğim bu kitapta hakikate mugayir hiçbir söze tesadüf olunamayacağı gibi, dinimize ve milletimize muhalif hiçbir söze de rastgelmek imkânı yoktur.”

Görülüyor ki Türkçülüğün ilk babaları Ahmet Vefik ve Süleyman Paşalardır. Türkiye’de bu çalışmalar gelişirken Rusya’da da iki büyük Türkçü yetişmiştir. Bunlardan birincisi Mirza Fethali Ahundof’dur ki, Azeri Türkçesinde yazdığı orijinal hikâyeler tercüme edilmiştir. İkincisi Tercüman gazetesini çıkaran İsmail Gaspirinski’dir ki, Türkçülükteki şöhreti dilde, fikirde ve işte birliktir (Gökalp 1976a:5).

1890 yılından itibaren çıkan dergi ve gazetelerde yazılar, Türk dili ve tarihi üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmalar kültürel Türkçülüğün gelişmesinde etkili olmuştur. Bu konuda özellikle Şemseddin Sami, Necip Asım, Veled Çelebi gibi aydınların makaleleri önemli bir yer tutmaktadır (Orkun 1977:58-59).

Rusya’dan İstanbul’a gelen Hüseyinzade Ali Bey, Tıbbiye’de Türkçülük esaslarını anlatmıştır. Turan ismindeki manzumesi, Pan-Turanizm mefkûresinin ilk göstergesi olmuştur. Yunan harbi başladığı sırada Türk şairi Mehmet Emin Bey: “Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur” mısralarıyla başlayan ilk şiirini yazmıştır. Bu iki manzume Türk hayatında bir inkılabın başlayacağını haber vermiştir (Gökalp 1976a:5-6).

Turan manzumesinden sonra, Ahmet Hikmet Bey Altınordu makalesini yazmıştır. İstanbul’da Türk Yurdu mecmuasıyla Türk Ocağı cemiyeti oluşturulmuştur. Halide(Edip Adıvar) Hanım “Yeni Turan” adlı romanıyla Türkçülüğe büyük bir kıymet vermiş, Hamdullah Suphi Bey Türkçülüğün faal bir reisi olmuştur. Bütün Türkçüler gerek Türk Yurdu gerek Türk Ocağında birleşerek beraber çalışmışlardır. Köprülüzade Fuat Bey Türkiyat sahasında önemli çalışmalar yapmış, ilmi eserleriyle Türkçülüğü aydınlatmıştır (Gökalp 1976a:10).

Yakup Kadri, Yahya Kemal, Falih Rıfki, Refik Halit, Nuri Beyler gibi nasirler ve Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, Hikmet Nazım, Vâlâ Nurettin Beyler gibi şairler Türkçe’yi güzelleştirmişlerdir. Müfide Ferid Hanım gerek kitaplarıyla, gerek Paris’teki konferanslarıyla Türkçülüğün yükselmesinde büyük hizmetlerde bulunmuştur (Gökalp 1976a:11).

II. Abdülhamit devrinde “Osmanlı ve İslam Birliği” ile birlikte lügat, dil, tarih alanlarındaki araştırmalar milli bilinci sağlayarak dilin kimlik aracı olarak görülmesine yol açmıştır. Ancak bunların hepsi milliyetçilik alanındaki siyasi, ideolojik bir çaba anlamını taşımamaktadır.

Türkçülük konusunda bir duayen sayılan ve Osmanlı Türkiyesi’nden uzaklarda Rusya’nın Zoya Köyünde 1904 yılının 15 Mart gününde “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makaleyi yazan Yusuf Akçura, Türkçülüğün önemli savunucularından olmuştur.

“Üç Tarz-ı Siyaset” adlı yazısının giriş paragrafında Yusuf Akçura, konuya şöyle yaklaşmıştır (Akçura 1987:19; Yılmaz 1998:46):

“Osmanlı ülkelerinde, garptan feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve takip edildi sanıyorum: Birincisi, Osmanlı hükümetine tabi muhalif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek; ikincisi, hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslamları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek; üçüncüsü, ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmektir.”

Akçura, yazının ilerleyen kısımlarında Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımlarından ilk ikisinin bir zamanların Osmanlı Devleti’nin genel siyasetine önemli etkisi olduğundan söz ederek, sonuncusunun yani Türkçülüğün ise, ancak bazı yazarların yazılarında görüldüğünü ifade etmiştir. Akçura bu üç fikirden biri olan Türkçülük düşüncesini, diğerlerine göre daha yapıcı olarak görmektedir. Ona göre, Osmanlıcılık artık terk edilmiştir. 1870’ten sonra İslâmcılık gündemdedir. Türkçülük akımı ise, son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bu makale boyunca aranan cevabın sorusu bellidir, bu soru “Bu devlet nasıl kurtulur?” dur ve Akçura’nın bu soruya yanıtı ise denenmesi gereken ‘Türkçülük’tür.

Türkçülere göre “Bu devlet nasıl kurtulur?” sorusunun yanıtı şöyledir: “Türkleşmekle...”dir. Türkçülük cereyanı her şeyden önce bir milliyetçilik doktrinidir. Bu doktrin ise, Türk’ü sevmeyi ve yüceltmeyi, büyük millet yapmayı amaç edinmiştir. Türkçülük bu yönde gelişen bütün hareketlere ideolojik bir destek olmuştur. Bu akım meşrutiyetten sonra yeni kurulmakta olan Türk devletine, Türk

cumhuriyetine ideolojik bir temel niteliğindedir. İdeoloji de bir bütün olarak, Müdafaa-i Hukuk doktrin ve hareketinde kendini göstermiştir (Tunaya 2004:75-76).

Türk Yurdu dergisi, yaptığı yayınlarda kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışmakta, özellikle ülkenin geleceği olarak görülen gençleri de uyanmaları konusunda uyarılmaktadır. Osman Oğuz, “Türk Gençlerine” adlı şiirinde bu çağırımı şu şekilde ifade etmiştir (1327/1909:6):

“Türk gençleri, uyanınız!... Uyku devri geçmiştir,
Uyanınız, çünkü eyvah benliğimiz gitmiştir.
Ey Türkoğlu! İnsanları yaşatacak benliktir,
Bir milletin benliğinin esasları birliktir.
Türklüğümüz unutuldu, yolsuzluktan ağlandı:
Saf yürekler, ayrılığın zehriyle dağlandı.
Bak eskiden sana gülen, mamur olan şu yurdun
Taksim olundu, parçalandı, sen o zaman uyudun!
Kim derdi ki Türk illeri birer birer verilsin?

.....
Türk ocağı, Anadolu, bir köşede inlesin,
..... Sefahatta eğlensin!
Bak saf köylü vatandaki hizmetini görüyor;
Malı hiç yok, bir canı var, sevinerek veriyor...
Her yerdeki cehaletler asil kalbi deliyor;
Sefaletler aslanları vurup yere seriyor!
Ey milletin kadrini ele alan siz, gençler!
Şu vatanın ekmeğiyle hep yetişen bilgiçler
Size acep borç değil mi bu milleti yürütmek?..
Kime düşer hep onları terakkiye sevk etmek?..
Kime nasip yurdu örten bulutları kaldırmak?..
Kime nasip bu millete eski şanı aldirtmak?
Eyvah, yazık!.. Bir kitap yok Türk hissiyle yazılsın
Okudukça sonun olan o fikirler açılsın!
Bir tarih yok, Türklük nedir etrafıyla göstereyin,
O hakikat levhasıyla varlığımız yükselsin!..
Ey Türk genci zamanıdır uğraş daim durma sen,
Çalış durma, millet çün yaşamayı istersen...”

Osmanlı aydınları arasında pek o kadar belirli olmayan milli bir şuur halinde başlayan Türkçülüğe kesin ana hatlarını ‘Türk Yurdu’ yazarlarının çalışmaları kazandırmıştır. Bu yazarlardan en önemlisi ve Türkçülüğün sistemli düşünürü ise Ziya Gökalp’tir.

Türk milliyetçiliği, Ziya Gökalp’in katkıları ile sistemleştirilmiş ve bilimsel nitelik kazanmıştır. Ona göre; devletin kurtuluşu ve güçlenişi yeni bir hayata bağlıdır. Bu hayat üç direklidir: Birincisi, Türkçü olmaktır; dilde, güzel sanatlarda,

ahlâkta ve hukukta Türk kültürüne bağlanmak gerekir. İkincisi, İslâm ümmetinden olmaktır; dini devletten ayırmak şartıyla İslâm Dini'nin en kutsal din olduğuna inanmak gerekir. Üçüncüsü ise, Batı uygarlığını benimsemektir; bilimde, felsefede, teknikte tam bir Batılı kafaya sahip olmak gerekir (Gökalp 1976a:13-17).

Ziya Gökalp, romantizm'le realizm'in güzel bir sentezi olan "Kızıl Elma" adlı şiirinde şöyle söylemektedir:

"Çok yerleri biz fethedebilmişiz
Her birinde mânen fethedilmişiz."

İşte, Türk zaferinin hızını yavaş yavaş kaybetmeye başladığı ve İmparatorluğun, Türk olmayan unsurların milli emellerine kapıldığı sıralarda Türkler artık kendilerini mânen toplamaya başlamışlardır. Türklerde yeni bir sezîş doğmaya başlamıştır. Onlar Gökalp'in "Kızıl Elma"sında belirttiği yeni idealin şuuruna varmakta idiler. Bu yeni ideal, gayrimütecanis meşrutiyet çerçevesi içinde, Türklerde ayrı bir milli varlığın –Türk ve Türk milleti olarak- idrakinden ibarettir (Sadiq 1972:5;Gökalp 1976c:15).

Gökalp, "Turan şiirinde ise (1976c:5);

"Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan..."

mısralarıyla kalplerde yaşatılan Turan ülküsünü bir kez daha vurgulamıştır. Bu da Türk milliyetçiliğinin romantik yönünü temsil etmektedir.

Peyami Safa (1981:45-48), "Türk İnkılabına Bakışlar" adlı eserinde Türkçülerin programından ise şu şekilde bahsetmektedir:

- Büyük Türk Birliği(Pantürkizm)- Dilleri, ırkları, adetleri, hatta çoğunun dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa'nın doğusuna yayılan Türklerin birleşmesi. Böylece diğer büyük milletler arasındaki varlığını koruyabilen büyük bir yapı oluşturmak. Bu büyük millet içinde, Türk toplumunun en kuvvetlisi ve en medenisi olduğu için Osmanlı Devleti en ehemmiyetli merkezi role sahip olacaktır.
- Türk Tarihi ve Kültürü- Türk tarihi Osmanlı Devletinin kuruluşu ile başlamaz. Ondan önce büyük bir Türk geçmişi ve medeniyeti vardır. Türk milletinin Osmanlılardan çok önce başlayan tarihlerini, ahlak ve adetlerini, lisan ve edebiyatlarını, iktisadi vaziyetlerini tetkik etmek lazımdır.

- Türk Dili- “Genç Kalemler” tarafından broşür haline getirilen ve bütün Türkçülerin benimsediği dil programı: a) Arapça ve Acemce cümle ve kelime kuralları kullanılmayacak, bazı ‘sadrıazam, ahlâf, kâinat...’ gibi kelimeler hariç. b) Arapça ve Acemce edatlar kullanılmayacak ‘ama şayet, lakin...’ gibi Türkçe’ye geçmiş olanlar hariç. c) Arapça ve Acemce kelimeler şimdilik, eski imlaları korunarak kullanılacak. d) Konuşma dili, ‘İstanbul Türkçesi’ olacaktı. e) Öz Türkçesi olan kelimeler kullanılacak, kuzey Türklerinin kelime hazinelerinden yararlanılacaktır. f) İnsan isimlerinde Arapçalar ve acemceler yerine Alp, Gökalp, Oğuz, Turgud, Ertuğrul, Gündüz ilah... gibi Türk adları tercih edilecektir.
- İslam Beynelmileliyeti- Ziya Gökalp yazıyor: “Türklerin milliyeti Türklük, beynelmileliyeti İslamlıktır. Bence Türkçülerin bir beynelmilel programları da olmalı ve başlıca esaslar da şunlar olmalıdır: a) Bütün İslam kavimleri arasında müşterek olan Arap harufunu bilatağyir muhafaza etme. b) Bütün İslam kavimlerde ilim ıstılahlarının müşterek bir hale getirilmesi için beynelmilel ıstılah kongreleri in’ikad ettirmek ve ıstılahları Arabiden ve kısmen de Farisiden yapmak. c) Bütün İslam kavimlerinde müşterek bir terbiyenin teessüsü için beynelmilel İslam terbiye kongrelerini in’ikad ettirmek. d) Bütün kavimlerde mebdei hicret olmak üzere müşterek bir takvimi şemsî tesis etmek. e) Bütün İslam kavimlerinin cemaat teşkilatları arasında daimî bir irtibat meydana getirmek. f) İslam beynelmileliyetinin timsali olan (hilal)in kutsiyetini korumak.
- Muasırlaşmak- Bugün bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir; muasırlaşmak, şekilce ve yaşam olarak Avrupalılara benzemek demek değildir. Yenilik anlayışı Avrupa’dan yalnızca ilim ve tekniği almayı emrediyor.
- Milli İktisad- Biri resmi, diğeri milli iki Avrupa vardır. Resmi Avrupa maliyecilerin elindedir. Şimdiye kadar Türkiye bu Avrupa’yı tanımış ve onun elinde kıvranmıştır. Kırım Savaşından beri bunlar Türkiye’yi soydular. Ondan önce rahat yaşayan Türk köylüsü artık sefalet içindedir. Bu karşı çare milli üretim ve servet yollarını bulmaktır. Yabancı şirketlerin pençesinden Türk iktisadını kurtarmaktır.
- Milli Edebiyat- Halka inmekle özetlenebilir. Halk dilinin ve folklorun canlandırılması; milli vezin olan hecenin kabulü. Türk edebiyatını Arap, Acem ve Avrupa hassasiyetinden kurtarmak. Türk romanından ve hikâyesinden Edebiyatı Cedidenin Frenk taklidinden başka bir şey olmayan Tanzimatçılık ruhunu kovmak... Şiir ve nesir, hassasiyetini halkın ruhundan, hikâye ve roman, mevzuunu halkın hayatından almalıdır.

Türkçülük akımının temelini ve alanını açıklarken karşılaşılan en ciddi sorun Türkçülük ile İslamiyet arasındaki ilişkinin tayini meselesidir. Meşrutiyet devri fikir hayatında İslamiyet en kuvvetli ve nüfuzlu bir faktör olarak rol oynamaktadır. Türkçülük hareketinde İslamiyet’e de yer vermek gerekiyordu. Öyleyse İslamiyet, milliyetçilik bünyesine hangi yollarla uygulanmalıydı? Milliyetçilik akımı içinde İslamiyet’in işgal edebileceği yer ne olabilirdi? Milli duygularla İslamiyet’in ruhu uzlaşabilecek miydi? Kavmiyet düşüncesinin İslamiyet’in kardeşlik zihniyetine bir zararı olmayacak mıydı?

Türkçüler ırk nazariyesini reddeden İslamiyet'le karşı karşıya idiler. Türkçüler, Türkçülük fikrinin ihyası ile Müslüman çevreler arasında meydana gelecek muhalefetten bihaber değillerdi. İslamcılar kendilerini her şeyden önce Müslüman olarak görüyorlardı. Buna karşılık Türkçülerin kabul ettiklerine göre ise, Türklerin İslamiyet'ten önce de bir mazileri vardı ve Türklere yeni bir kuvvet vermek için bu mazi üzerinde çalışmak gerekiyordu. Türkçüler, millet fikrinin en önemli esaslarından birinin din olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre milliyetin teşekkülü için din en tesirli faktörlerden biridir (Sadıq 1972:18).

Türk Yurdu dergisinde yazıları bulunan Türkçülerden Ahmet Agayef, kavmiyetçilik-İslâmcılık sentezinin en güçlü dayanağının Türkçülükte birleştiğini, kavme hizmetin ümmete hizmet anlamına geleceğini şöyle ifade etmiştir (Ahmet Agayef 1327/1909:199):

“Akvam-ı İslamiye ne kadar kavi ve metin olursa İslamiyetin heyet-i umumiyesi de aynı nispette kuvvet ve metanet kesb eder. Kavmiyete hizmet etmek filhakika İslamiyete de hizmet etmek demektir. Eğer bütün Akvam-ı İslamiye müterakki ve müteali olarak Kesb-i kuvvet ve şevket etmiş olsaydılar alem-i İslam heyet-i umumiyesi itibariyle bugünkü derekeye suküt etmiş olmazdı.”

İslâmcılık ve Türkçülüğün birlikteliği ile ilgili duyulan endişeler gibi, Osmanlıcılıkla Türklük arasında da çelişki içinde kalanlar olmuştur. Hatta Türk Yurdu dergisinde “Türklük Duygusu Osmanlıcılık Fikrine Mani mi?” başlıklı yazıda İzzet Ulvî, başlıkta sorulan soruya şöyle yanıt vermektedir (1328/1910:8-9):

“Hiç tereddüt etmeksizin, kendi hesabıma cevap veririm ki, hayır! .. Malumdur ki, Osmanlılar siyaseten aynı hukuka malik birer ferttirler. Aralarında hiçbir fark mutasavver değildir. Osmanlıcılık küme'si doğrudan doğruya bu fertlerden teşekkül eder. Böyle olmakla beraber Osmanlıcılıkta kavimler, cemaatler mevcuttur ki, her birinin kendine mahsus lisanı, an'anâtı, hasleti, istidadı bulunduğu izahattan varestedir... Benim fikrimce Türkler, Osmanlıları birbirine rabteden muazzaz bir bağıdır. Her ateşe, her isyana koşmaktan terakkiye vakit bulamayan, her ihtiyaca kendilerine has bir sabırla katlanmaktan, karada, denizde başkalarının hesabına kan dökmekten zayıflayan ve benliğini unutan Türkler takviyeye layıktır... Meydandadır ki, Türklüğe çalışmak Osmanlılığın kadim ve mühim bir uzvunu kuvvetlendirmek, yükseltmek olduğundan aynı zamanda Osmanlılığa çalışmaktadır... Türklük duygusu Osmanlıcılık fikrine mani değildir.”

Mondros Mütarekesi'yle birlikte Osmanlı kamuoyunun büyük değişikliğe uğraması, Türkçülük fikirlerinin savunucusu ve onu devletin resmi ideolojisi haline getirmiş olan ittihatçı liderlerin yurt dışına kaçışları Türkçüleri çok zor durumda

bırakmıştır. Özellikle, 1913 Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında sesini çıkartamaz olan muhalefet, şimdi İttihatçılara ve onların ideolojisine açıktan hücumla başlamıştır. Türkçülük de bu arada en çok eleştiri alan konu olmuştur. Birçok makalede, Türkçülerin sayesinde milletin “milli” sözünden bıktığı ileri sürülmektedir. Bu dönemde Türkçülük hareketini gelişimi iki ayrı yerde olmuştur. Bunlardan birincisi Anadolu Hareketi içindedir. Gerçekten de I. TBMM’nin üyelerinin pek çoğu kendilerini “Ziya Gökalp’in manevi talebeleri” olarak görmüşlerdir. İkinci olarak İttihatçılar yurt dışındaki faaliyetlerinde bu düşüncüyü siyasal alanda ileri hale getirmeye çalışmışlar ancak bundan olumlu sonuçlar alamamışlardır (Hanioglu 1985c:1399).

Türkçülük meselesi dünden bugüne devretmiş ve günümüzde de tartışılan ve ön planda tutulan bir gerçek olma savaşını korumaya çalışmaktadır.

2.5. İlgili Araştırmalar

Tarih eğitimi, çalışma alanı olarak oldukça yeni bir konu sayılmaktadır. Bu nedenledir ki, bu konuda sınırlı sayıda, yapılmış çalışma bulunmaktadır. Yapılan incelemeler sonucu, bu tarih eğitimine yönelik yapılan bütün çalışmaların birçoğuna ulaşılmış ve gerekli incelemeler yapılmıştır. Genel incelemelerde bu çalışmaların bir kısmının konusunu okullarda kullanılan tarih ders kitaplarının incelemesinin oluşturduğu, bir kısmının da konusunu, tarih eğitiminin Türk Tarih Tezi ile ilişkilendirilmesinin oluşturduğu görülmüştür.

Tanzimat sonrası maarif teşkilatının 1913–1918 yılları arasında kalan devresini orijinal kaynaklardan inceleyen eser yok gibidir. Bunun sebebi, bu devreye ait Milli Eğitim Bakanlığı arşivinde bulunan vesikaların incelenmeye açık olmamasıdır. Aytekin (1987) tarafından yapılan “İttihat ve Terakki Devri Eğitim Teşkilatı (1913–1918)” adlı doktora çalışması tamamen arşiv belgelerine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma giriş ve sonuç bölümleri dışında toplam dört ana bölümden oluşmuştur. Araştırma arşiv incelemesine yönelik olarak yapılmıştır.

Eğitim teşkilatının arşiv belgelerine yönelik olarak incelendiği eser, 1991 yılında da kitap olarak yayımlanmıştır.

Olur (1994)'un hazırladığı “Türkiye Eğitiminde ađdaŝlaŝma (1923–1950)” başlıklı doktora tezi, Atatürk devri Milli Eğitim faaliyetleri, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığını kapsayan ve pek çok önemli yurt ve dünya olaylarını da (ok partili yaşama geçiş ve II. Dünya savaşı) içeren dönemin eğitim sorunlarını incelenmesi açısından önemlidir. Çalışmada yöntem olarak tarihi yöntem kullanılmıştır.

Bir başka araştırmacı Metin(1998), hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum sürecinde siyasal iktidarın milli kimliği tanımlamak için tarih ile girdiği iŝbirliđini Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitapları aracılığı ile göstermeye çalışmış ve çıkış noktası olarak da Türk Tarih Tezini almıştır.

Koçak (1998) tarafından hazırlanan “Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih ğretimi(1923–1992) adlı doktora tezi 1924 sonrası tarih müfredat programlarının incelenmesi ve toplu olarak gözler önüne serilmesi açısından önemlidir. Koçak, araŝtırmasının amacını şöyle belirtmiştir: “Tarih anlayışı ve öğretimine ilişkin dn neler olmuştur, yarın neler olabilir? sorularına tarih anlayışına bağlı olarak ortaöğretim kurumlarında tarih ğretiminde karşılaşılan güçlükleri ve aksayan yönleri amaç, iŝleyiŝ ve ders kitaplarının nitelikleri bakımından cevap arama, karşılaşılan güçlükleri gidermek için çözümler üretebilme, program hazırlama ve geliŝtirme çalışmalarına katkıda bulunmaktır.” çalışmada, tarih progamlarının değerlendirilmesinde, Ankara merkez ilçelerinde (Altındağ, ankaya, Keçiören, Mamak ve Yenimahalle) 1992–1993 ğretim yılında eğitim-öğretime açık bulunan 94 ğretim kurumunda uygulanan Tarih ğretiminin, 1983 ortaöğretim kurumları ve tarih programlarının amaç ve iŝleyiŝi ile bu kurumlarda kullanılan ders kitaplarının niteliklerinin yeterliliğe ilişkin yönetici (Okul müdürü ve müdür yardımcıları), tarih öğretmenleri ve bakanlık müfettiŝlerinin görüşlerini belirleyen “1983 Ortaöğretim kurumları tarih programının değerlendirilmesi” araŝtırmasının bulguları esas alınmıştır. 774 yönetici, 291 tarih ğretmeni ve bunların denetimini yapan Ankara Teftiŝ merkezinde görevli 138 bakanlık müfettiŝi olmak

üzere toplam 1203 denekten alınan cevaplar tablo halinde eklerde verilmiştir. Hem literatüre dayalı olarak hem de betimsel bir çalışma olan araştırma 1924 sonrası tarih müfredat programlarını toplu olarak araştırmacılara vermesi açısından önemlidir.

Yine bir başka araştırmacı Değirmenci (1999) ise, hazırlamış olduğu “Türk Tarih Tezinin Oluşumu ve Türkiye’de Tarih Öğretimi” adlı yüksek lisans tezinde, Türk Tarih tezinden yola çıkarak bu görüşün ders kitaplarına yansımaya ve Tarih öğretimin sorunları konusuna, betimsel nitelikteki çalışmasıyla açıklık getirmeye çalışmıştır. Çalışmada, Türk Tarih Tezinin oluşum aşamalarına değilimiş bunu yanında Türkiye’de tarih öğretimi ve sorunlarını irdeleyici bir ölçek uygulaması ve bunun değerlendirmesi amaçlanmıştır.

Karakaya (2000) tarafından hazırlanan “Türkiye’de 1980 sonrası Tarih Eğitimindeki Değişim” başlıklı yüksek lisans tez çalışması, 1980 sonrası denilse de, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Tarih eğitiminde meydana gelen yenilik ve değişim hareketlerini kapsamaktadır. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e tarih eğitimine, 1990 sonrası bazı tarih ders kitaplarına değinilmiştir. Çalışma literatüre dayalı olarak yapılmıştır.

Köken (2002) tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Eğitimi(1923–1960)” adlı doktora tezi Tarih eğitimine Türk Tarih Tezi penceresinden bakan bir başka tez çalışmasıdır ve milli tarih anlayışı üzerinde durmaktadır. Cumhuriyet Dönemi Türk Aydınlarının Tarih Görüşü başlığı altında, kadro hareketi, Türkçü-Milliyetçi aydınların tarih görüşü, İslamcı aydınların tarih görüşü, solcu aydınların tarih görüşü ve Anadolucu tarih görüşü şeklinde sınıflandırma altında birçok aydının ele alındığı tez yine literatüre dayalı bir çalışmadır.

Albayrak (2002) tarafından hazırlanan “İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları” başlıklı doktora tezinde temel olarak, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e ulus-devlet inşa sürecinde kurulan tarih kurumlarının faaliyetleri incelenmiştir. İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti’nin çok uluslu bir imparatorluk olarak varlığını

sürdüreceği inancının önem kazanmasıyla, Tarih-i Osmanî Encümeni, resmi tarih kurumu olarak kurulmuştur. Aynı dönemde ayrıca ulusçu/Türkçü tarihçilerle İttihat ve Terakki Partisi işbirliği ile Asar-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni de kurulmuştur. Bu çalışmada 1930'lu yılların başlarında kurulan tarih kurumlarıyla, daha önceki dönemde kurulmuş bulunan Tarih-i Osmanî Encümeni ve diğer tarihi, bilimsel araştırma kurumları arasındaki bağlantı gösterilmeye çalışılmıştır.

Bir diğer araştırmacı Oral (2002)'ın hazırladığı “İmparatorluktan Ulus Devlete Türkiye’de Tarih Anlayışı (1908–1937)” adlı doktora tezidir. I.Meşrutiyet dönemi tarih anlayışı ile başlayan araştırma, ulusal bağımsızlık savaşı döneminde tarih anlayışı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında (1923–1927) tarih anlayışı konusunda bilgi vermektedir. Bu çalışmada II. Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemlerinde tarih yazımıyla ilgilenen Tarih-i Osmanî Encümeni ve Türk Tarih Kurumu... gibi kurum ve kurulların tarih anlayışı ile Ahmet Refik Altınay, Fuat Köprülü... gibi tarihçilerin tarih görüşleri genel tarih anlayışı çerçevesinde analiz edilmiştir. Türkiye’de tarih anlayışının ders kitaplarına yansımaları ve tarih öğretimi üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Fikir akımlarına da kısaca değinen bu tez de ağırlık noktası yine Türk Tarih Tezi ve getirdikleri olmuştur.

Arslantaş (2003) tarafından hazırlanan “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türk Eğitim Politikası” adlı yüksek lisans çalışmasında, Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya konan Türk Eğitim politikasını ve dönemin eğitim anlayışını incelemiştir.

Akpınar (2003) tarafından hazırlanan “İttihat ve Terakki Dönemi Tarih Eğitimi Üzerine Bir Araştırma(1908–1914)” adlı yüksek lisans tez çalışması, 1908–1914 yılları arasında eğitim kurumları üzerine bir inceleme niteliğindedir. İlköğretim, ortaöğretim, yüksek öğretim, öğretmen okulları ve askeri okullarda döneme yönelik uygulamalardan söz edilmiş, bazı tarih programları değerlendirilmiştir. Çalışmada özellikle dönemin iktidarı İttihat ve Terakki'nin benimsediği Osmanlılık ve Türkçülük akımlarına da değinilmiştir. Tez, giriş, sonuç ve iki ana bölümden oluşmuştur.

Tarih öğretimi konusunda bir kısmı aktarılan bu çalışmalarda genel olarak 1923 ile başlayan ve günümüze kadar gelen dönem içinde tarih eğitiminin izlediği seyir ve sorunlarına değinilirken, 1923'ten önceki dönem göz ardı edilmiştir. Son olarak aktarılan ve Akpınar tarafından yapılan yüksek lisans tezi, genel olarak eğitim kurumları açısından tarih eğitimine değinmektedir. Oysaki 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilanı ile 1923 Cumhuriyet'in ilanı arasındaki dönemde ülke içindeki düşünce farklılıkları ve bunların tarih eğitimi üzerindeki etkisi, bugünkü tarih anlayışına da etki etmektedir. 1908–1923 yılları arasındaki çeşitli fikir akımlarından ve ülkeyi kurtarma temelli çalışmalardan, tarih ve tarih dersleri de önemli ölçüde etkilenmiştir.

Her rejim savunduğu var oluş ideolojisini bulunduğu toplumun fertlerine benimsetmek ister. Bu benimsetme ise, en iyi eğitim yolu ile gerçekleşir. Eğitimi daha da özelleştirmek gerekirse, bu bilinç ancak tarih eğitimi ile verilebilir diyebiliriz.

Bu nedenle ileriye dönük atılımlar yapmak için, geçmişin ve geçmişteki oluşumların önemini ve değerini bilmemiz gerektiği inancındayız. Bu noktadan hareketle Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e, 1908–1931 yılları arasında, fikir akımlarının tarih program ve kitapları üzerine ne gibi etkilerde bulunduğu karşılaştırılarak, tarih eğitimi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri araştırılmış ve konuya yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, verilerin toplanması ile verilerin değerlendirilmesi aşamalarında yapılan çalışmalarla ilgili açıklamalar yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, 1908–1931 yıllarında toplumda etkisi görülen fikir hareketlerinin, Tarih eğitimi ve öğretimi üzerindeki rolü araştırılmıştır. Bu nedenle, tarama modelleri kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar 2002:77). Çalışmada tarama modellerinden, literatür incelemesi ve arşiv taramasını içeren tarihi yöntem kullanılmıştır.

Geçmiş zaman içinde meydana gelmiş olay ve olguların araştırılmasında ya da bir problemin geçmişle olan ilgisi yönünden incelenmesinde kullanılan yöntemle “tarihi yöntem” denir. Tarihi yöntem gerçeği bulmak başka bir deyişle bilgi üretmek için geçmişin tenkidi (eleştirel) bir gözle incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir (Kaptan 1998:53).

Tarihi yöntemin sadece tarihçiler tarafından kullanılabileceğini düşünmek hatalıdır. Tarihçi olmadan da bir olayı tarihi yönden incelemek, bir tarihi oluşu herhangi bir disiplinle ilişkisi yönünden ele alıp araştırmak ve problemlerin çözümüne esas olacak kanıtları geçmiş zaman içinde aramak mümkündür. Böyle bir çalışmayı yürütmede kullanılacak araştırma yöntemine “tarihi yöntem”, araştırmaya da “tarihi survey” adı verilmektedir. Bu yöntem daha çok bir doküman inceleme yöntemidir. Tarihi yöntemin kullanılmasını ikiye ayırmak gerekir. Bunlardan biri, tarihi yöntemin tarih disiplininde tarihçi tarafından kullanılması ya da herhangi bir disiplinde araştırmacının elindeki problemin çözümünü geçmiş zaman içindeki olay,

olgu ve bilgilerde araması ve araştırmasını tamamen geçmişteki verilere dayandırması durumudur. Bu durumda araştırmacı, bir tarihçi gibi çalışmaktadır. İkinci durum, her araştırmacının hangi disiplin ve bilim alanında olursa olsun yaptığıdır. Şöyle ki her araştırma konu ve problemin bir geçmişi vardır. Araştırmacı, konu ve problemle ilgili bu geçmişi incelemek zorundadır. Araştırmacının ilgili kaynaklar ve yayınlar üzerinde yaptığı incelemelerden kullandığı yöntem tarihi yöntemden başka bir şey değildir. Böylece her araştırma yapan kişi, tez hazırlayan öğrenci bu yöntemi kullanmaktadır (Kaptan 1998:53-54).

Araştırmada gerekli veriler ya dolaysız ya da dolaylı biçimde elde edilmektedir. Araştırmacının olayları bizzat izleyebildiği durumlarda elde edilen veriler dolaysızdır. Fakat buna her zaman olanak yoktur. Araştırmacı, olayı başkalarından dinlemek ya da okumak zorunda kalabilir. Hatta başkaları olayın gerçek tanığı olabilecekleri gibi, onlar da olayı başka birisinden duymuş olabilirler. Böylece tarihi araştırmalarda (Kaptan 1998:54-55);

- Araştırmacı başkalarından elde edeceği verilere dayanmak zorundadır.
- Tarihi araştırma tekrarı mümkün olmayan gözlemlere ve olaylara dayanmaktadır.
- Gözlemler ve olaylar çok zaman istenilen şekilde organize edilmiş olmadıklarından tarihi araştırma yoğun ve ciddi bir kütüphane çalışmasını gerektirmektedir.
- Tarihi araştırmalar daha çok tümevarım tipinde bir akıl yürütme ve çalışmayı gerektirmektedir. Küçük parçalardan, ayrı ayrı olaylardan çeşitli kanıtlardan, az genel önermelerden bütüne gidilmekte, genel önermelere, yargılara varılmaktadır.
- Tarihi araştırmaların daha esnek ve ihtiyatlı bir yolla anlatılması gerekir. Tarihçiler sebep ve sonuç üzerinde durmaktan çekinmekte, olayları birbirinin sebebi olarak nitelemek yerine aralarındaki ilişkileri belirtmekle yetinmektedir.

Tarihsel yöntemin bu özellikleri dikkate alınarak araştırmada tarihsel belge ve kanıtlara birinci elden ulaşılmaya çalışılmıştır. Tarihsel belgelerin yanı sıra daha önce yapılmış araştırmalarda bu çalışmada analiz edilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın amaç ve alt amaçlarına bağlı olarak, 1908–1931 yılları arasında ortaöğretim kurumlarından idadi, sultani ve liselerde okutulan Tarih dersi müfredat programları, ders programları ve burada okutulan “Tarih-i Umumi, Tarihi Osmanî ve Türkiye Tarihi” ders kitapları örneklem olarak seçilmiştir. Bu kaynaklar “Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük” akımları çerçevesinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Ortaöğretimin ikinci kademesinde ülkenin fikirsel hareketliliğinin eğitime yansıdığı, özellikle de tarih eğitimine yansıdığı görülmüştür. Ancak bu konuda literatür incelendiğinde, dönemin bu açıdan incelenmediği ve bir boşluğun bulunduğu kanısına varılmıştır. Bu nedenle de bu açığı kapatmak amacıyla araştırma yapılmıştır.

1908–1931 yılları arasını kapsayan yirmi üç yıllık dönem, hem Osmanlı Devleti için hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti için oldukça önemli bir dönemdir. Çalkantıların çok olduğu, yönetim değişikliklerinin sık yaşandığı bu dönem pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş ve değişik bakış açılarıyla yorumlanmıştır. Ancak bu dönem tarih eğitimi ve fikir akımlarının tarih eğitimine yansımaları açısından incelenmemiştir. Bu nedenle de bu araştırmada bu dönem ve bu evren/örneklem seçilerek bilime katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bu araştırmada toplam on dört(14) tarih ders programı, yirmi bir(21) genel tarih ders kitabı, on bir(11) Osmanlı tarihi ders kitabı ile yedi(7) Türkiye tarihi ders kitabı incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanmasında belgesel tarama yoluna gidilmiştir. Belgesel tarama, var olan kayıt ve belgelerin incelenerek veri toplanması şeklindedir. Duvarger'in "belgesel gözlem" olarak adlandırdığı bu tekniği, Rummel ve daha birçok araştırmacı "doküman metodu" olarak tanımlamaktadır. Best'de bu tekniği "mevcut kayıt ya da belgelerin veri kaynağı olarak, sistemli incelenmesi" olarak ifade etmektedir. Belgesel taramayı yalnızca yazılı belgelerle sınırlayıp, kitaplık araştırması olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır (Karasar 2002:183).

Belgesel tarama, belli bir amaca yönelik olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır.

Araştırmada belgesel taramanın genel tarama şekline yönelik olarak veriler toplanmıştır. İncelemeler sırasında öncelikle konuya yönelik genel ana kaynaklar okunmuş ve gerekli notlar fişlenmiştir. Belirli bir temel ve ön bilgi edinildikten sonra, inceleme alanı bölümlere ayrılmış ve kaynaklar bu yönde taranarak gerekli fişleme çalışmaları yapılmıştır. Temel başlıklara yönelik bilgiler toplanıp, ayrıldıktan sonra, araştırma kapsamına giren 1908–1931 yılları arasında ortaöğretimde kullanılan ders programları ve tarih dersi müfredat programları araştırılarak gerekli bilgiler toplanmıştır. Ayrıca dönem içinde ortaöğretim kurumlarında okutulan "Tarih-i Umumi", "Tarih-i Osmanî" ve "Türkiye Tarihi" ders kitaplarına ulaşılarak okumalar yapılmış ve gerekli notlar alınmıştır. Ders kitabı içerikleri sayfa sayfa incelenmiş ve konu başlıkları tablo haline getirilerek sıralanmıştır.

Araştırmada dönem içinde kullanılan program ve ders kitaplarının asıllarına olanaklar dahilinde ulaşılmaya çalışılmıştır. İncelenen bütün kaynaklar öncelikle okunmuş, daha sonra gerekli notlar fişlere yazılmış ve daha sonra fişler sınıflandırılarak yazılacak duruma getirilmiş ve yazma işlemine geçilmiştir*.

---

* Tarihsel araştırma yönteminin basamaklarına uygun olarak yapılan araştırmada, eser hazırlama basamakları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kütükoğlu 1997:37-75.

3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumu

Belgesel tarama sonucu, kitaplar, süreli yayınlar, programlar... vs. kaynaklar bulunduğundan ve gerekli fişlemeler yapıldıktan sonra, fişler araştırmanın bölümlerine göre ayrılmıştır. Ayrılan fişler, yazıma uygun olarak sıralanmış ve yazım aşamasına geçilmiştir. Notların ayrılıp, mantıki bir şekilde sıralanmasıyla araştırmanın ana başlıkları ortaya çıkmıştır.

Geçmişe ilişkin içerikler sınırsızdır ve hiçbir tarihi geçmişteki olayların bütünlüğünü kapsayamaz. Bu nedenle de genelleme, bilimsel araştırmalarda kaçınılmazdır (Uygun 2006:25). Bu anlayıştan yola çıkarak elde edilen bulgulara dayalı olarak döneme yönelik genellemelere gidilmiştir. Programlar, kitap içerikleri incelenerek tablo haline getirilmiş ve bu tablolar bağlamında konuya yönelik değerlendirmeler, yorumlar yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, verilerin toplanması ile verilerin değerlendirilmesi aşamalarında yapılan çalışmalarla ilgili açıklamalar yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, 1908–1931 yıllarında toplumda etkisi görülen fikir hareketlerinin, Tarih eğitimi ve öğretimi üzerindeki rolü araştırılmıştır. Bu nedenle, tarama modelleri kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar 2002:77). Çalışmada tarama modellerinden, literatür incelemesi ve arşiv taramasını içeren tarihi yöntem kullanılmıştır.

Geçmiş zaman içinde meydana gelmiş olay ve olguların araştırılmasında ya da bir problemin geçmişle olan ilgisi yönünden incelenmesinde kullanılan yöntemle “tarihi yöntem” denir. Tarihi yöntem gerçeği bulmak başka bir deyişle bilgi üretmek için geçmişin tenkidi (eleştirel) bir gözle incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir (Kaptan 1998:53).

Tarihi yöntemin sadece tarihçiler tarafından kullanılabilceğini düşünmek hatalıdır. Tarihçi olmadan da bir olayı tarihi yönden incelemek, bir tarihi oluşu herhangi bir disiplinle ilişkisi yönünden ele alıp araştırmak ve problemlerin çözümüne esas olacak kanıtları geçmiş zaman içinde aramak mümkündür. Böyle bir çalışmayı yürütmede kullanılacak araştırma yöntemine “tarihi yöntem”, araştırmaya da “tarihi survey” adı verilmektedir. Bu yöntem daha çok bir doküman inceleme yöntemidir. Tarihi yöntemin kullanılmasını ikiye ayırmak gerekir. Bunlardan biri, tarihi yöntemin tarih disiplini içinde tarihçi tarafından kullanılması ya da herhangi bir disiplin içinde araştırmacının elindeki problemin çözümünü geçmiş zaman içindeki olay,

olgu ve bilgilerde araması ve araştırmasını tamamen geçmişteki verilere dayandırması durumudur. Bu durumda araştırmacı, bir tarihçi gibi çalışmaktadır. İkinci durum, her araştırmacının hangi disiplin ve bilim alanında olursa olsun yaptığıdır. Şöyle ki her araştırma konu ve problemin bir geçmişi vardır. Araştırmacı, konu ve problemle ilgili bu geçmişi incelemek zorundadır. Araştırmacının ilgili kaynaklar ve yayınlar üzerinde yaptığı incelemelerden kullandığı yöntem tarihi yöntemden başka bir şey değildir. Böylece her araştırma yapan kişi, tez hazırlayan öğrenci bu yöntemi kullanmaktadır (Kaptan 1998:53-54).

Araştırmada gerekli veriler ya dolaysız ya da dolaylı biçimde elde edilmektedir. Araştırmacının olayları bizzat izleyebildiği durumlarda elde edilen veriler dolaysızdır. Fakat buna her zaman olanak yoktur. Araştırmacı, olayı başkalarından dinlemek ya da okumak zorunda kalabilir. Hatta başkaları olayın gerçek tanığı olabilecekleri gibi, onlar da olayı başka birisinden duymuş olabilirler. Böylece tarihi araştırmalarda (Kaptan 1998:54-55);

- Araştırmacı başkalarından elde edeceği verilere dayanmak zorundadır.
- Tarihi araştırma tekrarı mümkün olmayan gözlemlere ve olaylara dayanmaktadır.
- Gözlemler ve olaylar çok zaman istenilen şekilde organize edilmiş olmadıklarından tarihi araştırma yoğun ve ciddi bir kütüphane çalışmasını gerektirmektedir.
- Tarihi araştırmalar daha çok tümevarım tipinde bir akıl yürütme ve çalışmayı gerektirmektedir. Küçük parçalardan, ayrı ayrı olaylardan çeşitli kanıtlardan, az genel önermelerden bütüne gidilmekte, genel önermelere, yargılara varılmaktadır.
- Tarihi araştırmaların daha esnek ve ihtiyatlı bir yolla anlatılması gerekir. Tarihçiler sebep ve sonuç üzerinde durmaktan çekinmekte, olayları birbirinin sebebi olarak nitelemek yerine aralarındaki ilişkileri belirtmekle yetinmektedir.

Tarihsel yöntemin bu özellikleri dikkate alınarak araştırmada tarihsel belge ve kanıtlara birinci elden ulaşılmaya çalışılmıştır. Tarihsel belgelerin yanı sıra daha önce yapılmış araştırmalarda bu çalışmada analiz edilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın amaç ve alt amaçlarına bağlı olarak, 1908–1931 yılları arasında ortaöğretim kurumlarından idadi, sultani ve liselerde okutulan Tarih dersi müfredat programları, ders programları ve burada okutulan “Tarih-i Umumi, Tarihi Osmanî ve Türkiye Tarihi” ders kitapları örneklem olarak seçilmiştir. Bu kaynaklar “Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük” akımları çerçevesinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Ortaöğretimin ikinci kademesinde ülkenin fikirsel hareketliliğinin eğitime yansdığı, özellikle de tarih eğitimine yansdığı görülmüştür. Ancak bu konuda literatür incelendiğinde, dönemin bu açıdan incelenmediği ve bir boşluğun bulunduğu kanısına varılmıştır. Bu nedenle de bu açığı kapatmak amacıyla araştırma yapılmıştır.

1908–1931 yılları arasını kapsayan yirmi üç yıllık dönem, hem Osmanlı Devleti için hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti için oldukça önemli bir dönemdir. Çalkantıların çok olduğu, yönetim değişikliklerinin sık yaşandığı bu dönem pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş ve değişik bakış açılarıyla yorumlanmıştır. Ancak bu dönem tarih eğitimi ve fikir akımlarının tarih eğitimine yansımaları açısından incelenmemiştir. Bu nedenle de bu araştırmada bu dönem ve bu evren/örneklem seçilerek bilime katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bu araştırmada toplam on dört(14) tarih ders programı, yirmi bir(21) genel tarih ders kitabı, on bir(11) Osmanlı tarihi ders kitabı ile yedi(7) Türkiye tarihi ders kitabı incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanmasında belgesel tarama yoluna gidilmiştir. Belgesel tarama, var olan kayıt ve belgelerin incelenerek veri toplanması şeklindedir. Duvarger'in "belgesel gözlem" olarak adlandırdığı bu tekniği, Rummel ve daha birçok araştırmacı "doküman metodu" olarak tanımlamaktadır. Best'de bu tekniği "mevcut kayıt ya da belgelerin veri kaynağı olarak, sistemli incelenmesi" olarak ifade etmektedir. Belgesel taramayı yalnızca yazılı belgelerle sınırlayıp, kitaplık araştırması olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır (Karasar 2002:183).

Belgesel tarama, belli bir amaca yönelik olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır.

Araştırmada belgesel taramanın genel tarama şekline yönelik olarak veriler toplanmıştır. İncelemeler sırasında öncelikle konuya yönelik genel ana kaynaklar okunmuş ve gerekli notlar fişlenmiştir. Belirli bir temel ve ön bilgi edinildikten sonra, inceleme alanı bölümlere ayrılmış ve kaynaklar bu yönde taranarak gerekli fişleme çalışmaları yapılmıştır. Temel başlıklara yönelik bilgiler toplanıp, ayrıldıktan sonra, araştırma kapsamına giren 1908–1931 yılları arasında ortaöğretimde kullanılan ders programları ve tarih dersi müfredat programları araştırılarak gerekli bilgiler toplanmıştır. Ayrıca dönem içinde ortaöğretim kurumlarında okutulan "Tarih-i Umumi", "Tarih-i Osmanî" ve "Türkiye Tarihi" ders kitaplarına ulaşılarak okumalar yapılmış ve gerekli notlar alınmıştır. Ders kitabı içerikleri sayfa sayfa incelenmiş ve konu başlıkları tablo haline getirilerek sıralanmıştır.

Araştırmada dönem içinde kullanılan program ve ders kitaplarının asıllarına olanaklar dahilinde ulaşılmaya çalışılmıştır. İncelenen bütün kaynaklar öncelikle okunmuş, daha sonra gerekli notlar fişlere yazılmış ve daha sonra fişler sınıflandırılarak yazılacak duruma getirilmiş ve yazma işlemine geçilmiştir*.

---

* Tarihsel araştırma yönteminin basamaklarına uygun olarak yapılan araştırmada, eser hazırlama basamakları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kütükoğlu 1997:37-75.

3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumu

Belgesel tarama sonucu, kitaplar, süreli yayınlar, programlar... vs. kaynaklar bulunduğundan ve gerekli fişlemeler yapıldıktan sonra, fişler araştırmanın bölümlerine göre ayrılmıştır. Ayrılan fişler, yazıma uygun olarak sıralanmış ve yazım aşamasına geçilmiştir. Notların ayrılıp, mantıki bir şekilde sıralanmasıyla araştırmanın ana başlıkları ortaya çıkmıştır.

Geçmişe ilişkin içerikler sınırsızdır ve hiçbir tarihi geçmişteki olayların bütünlüğünü kapsayamaz. Bu nedenle de genelleme, bilimsel araştırmalarda kaçınılmazdır (Uygun 2006:25). Bu anlayıştan yola çıkarak elde edilen bulgulara dayalı olarak döneme yönelik genellemelere gidilmiştir. Programlar, kitap içerikleri incelenerek tablo haline getirilmiş ve bu tablolar bağlamında konuya yönelik değerlendirmeler, yorumlar yapılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma amaçlarına yönelik olarak 1908-1931 yılları arasında siyasi fikir akımlarının Tarih ve Tarih Eğitimi anlayışına, tarih ders programlarına ve tarih ders kitaplarına yansımaları başlıklar altında incelenmiştir.

4.1. Siyasi Fikir Akımlarının Tarih ve Tarih Eğitimi Anlayışına Yansımaları

1908-1931 yılları arasında siyasi fikir akımlarının tarih ve tarih eğitimi anlayışlarını betimleyebilmek için, II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası olmak üzere tarih yazıcılığı ve anlayışına yönelik yaklaşımlar incelenmiştir.

23 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine kadar geçen zamana "II. Meşrutiyet" veya daha çok kullanılan şekliyle sadece "Meşrutiyet" dönemi denir.

Her millet yeni nesle kendi savunduğu ideolojisine yönelik bir eğitim-öğretim vermek, ona kendi damgasını vurmak amacıdadır. Böyle bir düşüncenin uyanmasında, beslenip kökleşmesinde 'tarih' önemli bir görev üstlenmektedir. Schopenhauer'in dediği gibi; bir millet, benlik şuuruna ancak tarih aracılığı ile ulaşabilir ve geçmişi içimizde yaşattığımız takdirde bir gelecek söz konusu olabilir (Baymur 1945:1). Devlet politikasını millete benimsetmenin en iyi yolu tarih dersi aracılığı ile mantıklı zemin oluşturmaktır.

Tarih öğretimi, 'eğitim' şeklini alınca, millet için daha faydalı bir alan olur. Bu şekilde "O milletin bir parçası olma şuuru ve duygu bağları, ancak dünün örsü üzerine bugünün çekici ile vurula vurula çelik halkalar halinde oluşur ve güçlü geleceklere doğru uzanır. Sadece geçmişe bağlı kalmadan, ondan güç, gurur ve güven alarak, bugünün olaylarına bakmak ve geleceğe sağlam adımlarla yürümek..." Tarih öğretiminin temel amacıdır (Yuvalı 1987:389).

Bu şekilde bir bakış açısıyla, tarih eğitimi ülke politikası ve halkın bilinçlenmesi açısından önemli bir yere sahiptir. “Tarih” sadece toplumda bir bilim olarak değil, bir ders olarak da sosyal bir sorumluluk üstlenmektedir.

Tarih, bu sorumluluğu farklı zamanlarda farklı ideolojileri savunarak yürütmüştür. Tarihçilik ve tarih eğitimi; *dine yönelik*, *hanedana yönelik*, *batıya yönelik* ve *millete yönelik* eğilimler göstermiş ve bu durum devlet politikası ile birlikte yürümüştür. Bu nedenle tarih, var olmuş ancak savunduğu görüşler dönemsel farklılıklar göstermiştir.

4.1.1. II.Meşrutiyet’ten Önce Tarih Yazıcılığı ve Tarih Anlayışı

Meşrutiyet devri öncesi Osmanlı tarihçileri için iki ana görüş açısı vardır. Bunlar: İslâmiyet ve Osmanlı Hanedanıdır. Bu görüş, 19. yüzyıl boyunca hâkimiyetini sürdürmüştür.

Alpargu (1999:262-263), Tanzimat döneminden önce Osmanlı Tarih yazımını etkileyen üç ana unsurun olduğunu ifade etmiştir. Bu unsurlar; İslamiyet, Orta Asya ve Fars Edebiyatı’dır. Kâtip Çelebi, Münecimbaşı ve Naima... gibi tarihçiler pragmatik ve eleştirel yaklaşıma adım atarak tarih yazımının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Münecimbaşı Derviş Ahmed’in Osman Gazi (1290–1324) ile IV. Mehmed (1648–1687) arasındaki dönemi kapsayan “Sahaifi’l- Ahbar”ı sonraki dönemlerdeki eserlere de örnek olmuştur. Bu tür tarihlerin eksikliği, Avrupa tarihinin oluşturduğu çerçeveye oturtulmadan ve neden – sonuç ilişkilerini kurmadan, geçmiş olayları bireysel olarak ele almaları olmuştur.

İlk Osmanlı Tarihçisi, 1413 tarihinde seksen yaşlarında vefat eden Ahmedî’dir. Onun, Kütahya’da Germiyan Beyi Süleyman Şah için yazdığı ve Büyük İskender’in kahramanlıklarını içeren eseri, “İskender-nâme”nin sonuna eklediği manzum “Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman”, daha sonraları bir kısım Osmanlı tarihçisine kaynak teşkil ettiği gibi, bu manzum eserden alınan parçalar, yer yer başka Osmanlı tarihçilerinin eserlerini süslemekte de kullanılmıştır. İlk Osmanlı tarihçilerinin, bir kısım halk efsanelerinden ve tarihi bilgileri içeren destanlardan

faydalandıkları görülmüştür. Bu eserler, aynı zamanda dinî-destanî edebiyatın da kaynağı olmuştur.

I. ve II. Murat devirlerinde Anadolu'da muhtelif şehirlerde Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye tarihî ve edebî, hatta tıpla yahut diğer bilim dalları ile ilgili eserlerin tercüme edildikleri görülmüştür. Bunlardan birisi olan; 1424'de Yazıcı-zâde Ali'nin bazı ilavelerle Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiği İbn-i Bibi'nin eseri, oldukça önemlidir.

II. Bayezid ile birlikte Osmanlı Tarihçiliği'nde yeni bir devir başlamıştır. İdris-i Bitlisi ve Kemal-Paşa-zâde Şemseddin Ahmed birer 'Osmanlı Tarihi' yazmakla görevlendirilmiştir. İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihişt (sekiz cennet) adlı tarihi, sekiz padişah devrini anlatan Farsça, edebî ve ağır bir üslupla kaleme almıştır. Kemal-Paşa-zâde ise, Türkçe fakat ağır bir dille yazdığı eserini 1508'de tamamlayabilmiş ve bunu daha sonra Mohaç seferine kadar getirmiştir. 16. yüzyılda Osmanlı Edebiyatı'nın bütün dallarında görülen İran etkisinin Tarih yazıcılığı alanındaki görüntüsü kabul edilen bu iki eserden ilki, daha sonra uzun bir süre Osmanlı Tarih Yazıcılığı'nı etkilemiştir. Kemal-Paşa-zâde'nin eserinden ise, 19.yüzyıla kadar hiç faydalanılmamıştır. Hâlbuki Kemal-Paşa-zâde, Osmanlı Tarihi'ni Genel Türk Tarihi içerisinde, onun bir parçası olarak gören ilk tarihçidir. O, Osmanlı Devleti'nin yükselme nedenlerini doğru bir şekilde saptayabilmiştir. Kanun ve yönetmeliklere devlette herkesin boyun eğmeye mecbur olması, sosyal nizam ve müesseselerin devlet hayatında büyük bir yer işgal etmesi, devletin zenginliğinin halkın refahının bir sonucu oluşu, Osmanlı Devleti'nde aristokratik bir sınıfın ortaya çıkmasına olanak sağlamaması onun gözlemleri arasındadır. Fatih Sultan Mehmet devrinde üç önemli tarihi eser söz konusudur. Bunlardan Enverî'nin Düsturnamesi ve Karamanî Mehmet Paşa'nın Arapça Osmanlı Tarihi, birer takvim niteliğindeki eserlerdir. Osmanlı tarihçileri arasında Karamanî Mehmet Paşa ve Lütfi Paşa gibi sadrazamlara, Kemal-Paşa-zâde, Karaçelebi-zâde, Abdülaziz Efendi... gibi şeyhülislâmlara, devletin çeşitli kademelerinde türlü görevler alan kimselere rastlanmıştır. Bunlar yalnızca tarihçi değil, edebiyatla, İslâmî bilimlerle, coğrafya ile hatta tıpla ilgilenen çok yönlü kimselerdir (Göyünç 1977:240-241-242). Devletin

aksayan taraflarını tarihi eserlerinde zaman zaman eleştirmekten uzak kalsalar da, bu konularda bağımsız eserler yazmışlardır. Lütü Paşa ve Katip Çelebi'nin eserleri bu örnekler arasındadır.

17. yüzyılda Hezarfen Hüseyin Efendi, Batılılarla ilişki kuran ve onlarla bilgi alışverişinde bulunan, Batılılardan faydalanan ve onların da takdirini kazanmış bir bilim ve fikir adamı olarak karşımıza çıkmıştır. Onun, “Tenkih-i Tevarih-i Mülük” adlı tarih eseri diğer tarih kitaplarından farklıdır. Burada olaylar, yıl yıl anlatılmamış, ele alınan konuların sistematik bir tasnifi yapılmıştır. Hezarfen Hüseyin Efendi, kitabının sonunda ayrıca, toplum ve devlet hayatıyla ilgili görüşlerini bildirmiştir. Ona göre, “Dünya Küfr-İnkâr ile yıkılmaz, zulüm ile yıkılır.” Bu söz, Osmanlı anlayışında geneldir (Bolay 2002:515). Bu söze göre, inancından dolayı insanlar suçlanmamalıdır. Bu inanç veya inançsızlık, toplumsal ve siyasi bir problem yaratmadıktan sonra herkes istediğine inanabilir görüşünü içermektedir.

Bazı Osmanlı tarihçileri yabancı memleketlere ve Batı'daki olaylara da ilgi duymuşlardır. Örneğin bunlardan Feridun Ahmet Bey'in 1572'de bir tercüman ile bir kâtime çevirttiği “Tarihi-i Firengi” (Fransa Kralları Tarihi) adlı eseri Batı dillerinden Türkçe'ye yapılan ilk çeviridir. 1580'de III. Murat adına kaleme alınan “Tarih-i Hind-i Garbî” adlı eser, Amerika'nın keşfini ve İspanyollar tarafından işgalini konu almakta ve ülkenin bitkileri, hayvanları ve yer şekilleri hakkında da bilgiler eserde bulunmaktadır. Bu eser de, Batı kaynaklıdır. Kâtip Çelebi'nin ünlü coğrafya eseri “Cihan-nümâ”nın kaynakları arasında ise, “Atlas Minor” adlı bir Batı kökenli eserin varlığı birçok araştırmacı tarafından söylenmektedir. Osmanlı tarihçilerinin ilk devirlerde kullandıkları yazı dili sade bir Türkçe'dir. Ancak, zaman zaman Arapça(Karamanî Mehmet Paşa, Kâtip Çelebi, Müneccinbaşı Ahmet Dede... gibi), Farsça (Şükrullah, İdris-i Bitlisî... gibi) yazmayı seçenler olduğu gibi, kullanılan Türkçe yazı dili de çok ağdalı ve çetrefilli bir türe dönüşmüştür. Arşiv belgelerinde özellikle 18. yüzyılın resmî dilinin sadelikten çok uzak olduğu görülmektedir (Göyünç 1977:242).

Tanzimat'a kadar, tarih olaylarının açıklanmasında genellikle, dine yönelik tarih anlayışı geçerli olmuştur. Osmanlı Devleti'nin teokratik yapısını bu duruma bir

neden olarak gösterebiliriz. Medrese, dine yönelik tarihçilik zihniyetinin kaynağı, yapıcısı ve denetçisi olmuştur. Halk arasında dolaşan yazılı ve sözlü edebiyat örnekleri konularının tümünde, dine yönelik tarihçilik anlayışının izlerine rastlanmaktadır.

1774'ten itibaren 1824 yılına kadar imparatorluğun tarihini yazmakla görevlendirilen Cevdet Paşa dönemin en önemli tarihçilerindendir. Cevdet Paşa eserini selefleri olan vak'anüvisler gibi sene sene yazmış olmakla birlikte, ilişkiler azaldıkça tarihin ilgili olduğu Avrupa Devletlerinin durumundan, takip ettikleri politikadan açık bir şekilde söz ederek olayların iç yüzünü göstermeye çalışmıştır (Yinanç 1999:574).

Tanzimat hareketleriyle Osmanlı örgütlerinin tümünde başlayan modernleşme hareketlerinin, tarih anlayışımızda bir değişmeye neden olduğu söylenebilir. Haklar yönünden eşit bir tebaa meydana getirmeye kalkışılmış, genel eğitimde medresenin tekeline son verilerek çağdaş eğitim örgütlerinin kurulmasına girişilmesi, tarih anlayışını dinsel mihverden hanedan tarihi anlayışına doğru kaydırmaya başlanmıştır. Osmanlı hanedanı etrafında, cins ve mezhep ayrımı göstermeksizin, çeşitli hakları birleştirmeyi de amaç edinen bu tarih anlayışında ülküleştirmek istenen, 'Hanedan' veya 'Padişah' olmuştur. Ancak padişah aynı zamanda halife olduğu için, Hanedan Tarihi yanında dine yönelik tarih de devam etmiştir. Bu tarih anlayışının geçerli olduğu dönemde, özellikle dine yönelik tarihçilik döneminde, tarih yazıcılığı dar kalıplar içinde yaşamıştır (Karal 1977:255). Tarihçi dönem olaylarından söz ederken, hayatı ve işi ile ilgili duyduğu kaygılar nedeniyle objektif çizgide hareket edememiştir.

18. Yüzyılda tarih yazımının önemini arttıran "vakanüvis" kurumu oluşturulmuştur. 19. yüzyılda, özellikle Lâle Devri'nden itibaren Osmanlı toplumunda ve kurumlarında etkinliğini gitgide arttıran Batılılaşma akımının sonucu olarak, her sahada olduğu gibi, Tarih yazıcılığında da bir büyük değişim görülmüştür. 1819'da vak'a-nüvist (resmi tarih-yazıcısı) atanan Şânî-zâde Atâullah Efendi, bir doktor olduğu gibi, Batı dili bilen ve Batı kaynaklarından yararlanan bir kişidir. Aynı yüzyıla damgasını vuran Cevdet Paşa da Fransızca'yı iyi bilen,

Fransızca kaynaklardan ve arşiv belgelerinden yararlanan bir tarihçidir (Göyünc 1977:243).

1863'te açılan Darülfünun'un faaliyet gösterebildiği dönemlerde Ahmet Vefik Paşa, "Hikmet-i Tarih" derslerinde hem Batılı tarih yönteminin benimsenmesi gerektiğini vurgulamış, hem de Türkçe ile Osmanlıca ve Türklerin tarihi ile Osmanlı Tarihi arasındaki farklara dikkat çekmiştir. Onun, "Tarih-i Osmani" adlı küçük Osmanlı tarihinden ve eskiden okullar için hazırlanmış olan "Fezleke-i Tarih-i Osmani" adlı el kitabı (Babinger 1982:405) oldukça önemlidir. Polonya mültecilerinden Mustafa Celâlettin Paşa, 1869'da çıkardığı "Les Turcs: anciens et modernes" (Eski ve Yeni Türkler) adlı kitapta, Türkleri Batılılaşma amacına ikna etmek için, Batı uygarlığını yaratmış olan kavimlerle Türklerin aynı kökenden geldiğini ileri sürmüştür. Batı metodolojisine yönelirken "Türklerin Tarihi" perspektifini geliştiren bir diğer eser olan "Tarih-i Âlem"i (1876) Süleyman Paşa, askeri okullarda Türkler hakkında yanlış ve yıkıcı anlatımlar taşıyan çevirilerin okunmasını doğru bulmadığı için yazmıştır. Yine Darülfünun'un Fransız ve Macar Türkolojisi'nden esinlenen öğretim üyelerinden Necib Asım da, milliyetçiliğin, "Pantürkizm" biçiminde yayılmasına katkıda bulunmuştur (Berktaş 1983:2459).

Tarih yazıcılığı ve tarih anlayışı, II. Meşrutiyet öncesinde böyle bir hal sergilerken, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte çalışmaların yönünde bazı değişimler olmuştur. Türkiye'de modern tarih çalışmaları, çağdaşlaşma olgusuyla tamamen birlikte yürümüş; Osmanlı İmparatorluğu'nun, cumhuriyet ve imparatorluk tebaasının ulus olma bilincine ulaşmaya başlaması, tarihçiliğe, eserlere ve kurumlara da yansımıştır. Bu döneme kadar bilinçli bir çabadan çok gelenekçiliğin getirdiği kurallar ile kendini hissettiren fikirler, II. Meşrutiyet ile birlikte sistemli, ideolojik ve siyasi bir hale bürünmüş ve hem ülke yönetiminde hem de tarih anlayışı ve eğitiminde kendini hissettirmiştir.

4.1.2. II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Yazıcılığı ve Tarih Anlayışı

1908 Devrimi ile özgürlüğe kavuşan yaygın faaliyeti, fikir ve edebiyat hayatına büyük bir canlılık getirmiştir. Okullarda daha önce kaldırılan “Genel Uygarlık Tarihi” dersi bu dönemde yeniden okutulmaya başlanmıştır.

Jön Türklerin, Tanzimat dönemindekinden çok daha zayıflamış olan Osmanlılık düşüncesi dahi, Balkan Harbi’ni noktalayan 1913 yenilgisinin “İttihat-ı Anasır” politikasının iflasını sergilemesinden sonra, tamamen çökmüş ve milli hareket Türkçülük, memleket fikriyatına hâkim bir fikir akımı halini almıştır. Bu gelişmeler, bilimsel tarihçiliğin yeniden yapılanması ve 1878 öncesinde daha ileri bir düzeye ulaşmasının temelini oluşturmuştur (Berktaş 1983:2459).

Osmanlılık akımının gerilemesine paralel olarak, Osmanlı Devleti’nde 19.yüzyılın sonlarına doğru milliyetçilik akımı etkisini göstermeye başlamıştır. Gerek Balkanlar’da gerekse Orta Doğu’da bu akımın etkileri ortaya çıkmış, bu bölgelerde isyan ve bağımsızlık hareketleri görülünce, bir kısım Türk aydınları arasında Türkçülük akımı önem kazanmıştır. Avrupalı şarkiyatçılar Türk tarihi üzerinde yaptıkları çalışmalarla Türkçülük akımının kimlik bulmasına yardımcı olmuşlardır.

“Tarih” ve “Coğrafya” alanlarında Türkçülük hareketi aslında siyasi bir nitelik almadan önce; kültürel bir hareket olarak, Sultan Abdülaziz döneminde ortaya çıkmıştır. Dönemin iç ve dış siyasi gelişmelerinin, bu kültür hareketine siyasi bir özellik kazandırdığını da söylemek mümkündür. Ayrıca, bu gelişmelere paralel olarak tarih anlayışında da bir değişim olmuştur.

Özellikle I. Balkan ve II. Balkan Savaşları’nda yaşanan felaketler ve I. Dünya Savaşında karşılaşılan olaylar ile milliyetçilik ülküsü ön plana çıkmış, “milli tarih” anlayışı gündeme gelmiştir.

II. Abdülhamit’in istibdat dönemi kısıtlamalarından sonra İkinci Meşrutiyet dönemi, tarih yazımı açısından yeniden doğuş dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde yeni bir tercüme dalgası olmuş ve II. Abdülhamit idaresince zorlanan “tarih

perhizi” sona ermiştir. 1908 hareketi ile İttihat ve Terakki partisinin iktidarı ele geçirmesinden sonra bu çerçevede, Sultan Reşat’ın (1909–1918) emriyle Kasım 1909’da “Tarih-i Osmanlı Encümeni” adlı bir cemiyet kurulmuştur. Tarih-i Osmanî Encümeni kurulduğunda, padişah Mehmet Reşat, sadrazam ise Hüseyin Hilmi Paşa’dır. Padişah Mehmet Reşat’ın, Abdurrahmân Şeref Efendi’yi 17 Mayıs 1909’da vakanüvisliğe atamasıyla encümenin kuruluş süreci başlamıştır(Oral 2002:52). Bu encümen tarih anlayışı ile ilgili bir gelişme sağlandığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bu olayı takiben de Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası yayınlanmış, Encümenin amacı; “vasıflı ve ehliyetli tarih yazmaktır” şeklinde Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası’nın ilk sayısında belirtilmiştir (Alpargu 1999:264).

Türkçülük esasına dayalı ve “milli tarih anlayışı” esaslarına göre yayın yapan bu dernek, 1923 yılına kadar pek çok taraftar kazanarak yayın ve araştırma faaliyetlerine devam etmiştir. Böylece Osmanlı ve milli tarih anlayışları 1923 yılına kadar gelişerek varlığını sürdürmüştür. Bütün bu gelişmeler tarih yazımına verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. Tarih-i Osmanî Encümeni’nin İmparatorluktaki ilmi tarih yazımını kurumsallaştırdığını da söylemek mümkündür (Alpargu 1999:264;Özçelik 1996:26). 1924 yılında bu kurumun adı “Türk Tarih Encümeni” olarak, derginin adı da “Türk Tarih Mecmuası” olarak değişmiştir.

Abdurrahmân Şeref, Necib Asım ve diğerleri tarafından 1910’da İstanbul’da kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni, dergisi ve diğer yayınlarıyla beraberinde yeni araştırma olanakları ve bir zanaat olarak tarihçiliğin yardımcı dallarına ilişkin yeni mesleki standartlar getirilmiştir. Fakat asıl atılımı, doğrudan doğruya milliyetçi hareketin organları yapmıştır. Türklerin tarihini, arkeolojisini, edebiyatını, sosyolojisini araştırmak; esasen bir milli burjuvazi yaratarak Türkiye’yi kurtarmak amacını güden Aydınlanmacı, “milli ekonomi” taraftarı, halkçı, giderek artan ölçüde köylücü ve Anadoluçu “Türk Yurdu” dergisinin de, aynı kadronun bir süre sonra çıkardığı daha popüler düzeydeki “Halka Doğru”nun da çalışma programında önemli bir yer tutmuştur (Berktaş 1983:2459-2460).

4.1.3. 1919–1931 Dönemi Tarih Yazıcılığı ve Tarih Anlayışı

Türk Tarihçiliği II. Meşrutiyet dönemi(1908–1918) sonrasında yapılan milli kurtuluş mücadelesi sonucunda Cumhuriyet idaresinin Türkiye’de kurulması ile birlikte bugünkü çizgisine ulaşmıştır. Bu döneme kadar sürdürülen hanedan tarihçiliği, millilik ve çağdaşlık özelliklerine yönelen yeni tarih anlayışının ortaya çıkmasıyla sona ermiştir. Bu anlayışın oluşmasında Atatürk’ün katkısı büyük olmuş, onun tarihe olan ilgisi bu alandaki gelişmeleri hızlandırmıştır.

20. yüzyılın başına kadar milliyet prensibi doğu âleminde pek gelişmemiş, Balkanlarda tesirleri görülen bu prensip daha sonra İstiklal Harbi ile Anadolu’ya yayılmış ve buna paralel olarak tarih alanında da, milli tarih anlayışı gelişmiştir. Milliyet esasına göre; dünya topraklarının paylaşılması düşüncesi bu tarihlerde ön plana çıkmaya başladığından, kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri “milli tarih” ile ilgilenmiş ve bu yolda yayınlar yapmışlardır.

Ortadoğu’da etkin rol oynamaya çalışan İngilizler başta olmak üzere, Anadolu’yu paylaşmak isteyen Yunanlılar, Fransızlar ve İtalyanlar da tarihi tarif ederek, tarih faktörünü Türkiye’ye karşı kullanmak istemişler ve buna dayanarak işgallerini haklı göstermeye çalışmışlardır (Özçelik 1996:26-27).

Yabancı dilden çevirisi yapılan tarih ders kitapları, dönemin aydınları tarafından eleştirilmiştir. 1922 Aralık tarihli Büyük Millet Meclisi Maarif Vekaleti’ne İhsan Sungu’nun sunduğu raporda, tarih kitapları hakkında şunlar yazmaktadır (Safran 2002:826);

“...Mekteplerimizde okutulmak üzere tercüme edilen bir tarih kitabı İslamiyet’te zekatın onda bir olarak hesap edildiğini ve Asuriler hakkında tetkikatta bulunmak için en seri vasıtanın Louvre müzesini ziyaret etmekten ibaret bulunduğunu kaydeden kıraat kitaplarımıza bakılsa bu milletin ruhuna, bu milletin harsına tercümen olmaktan ziyade hepsinden bir tercüme kokusu, bize büsbütün yabancı bir muhitin havayı manevisi hissedilir...”

Türk tarihi, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, Atatürk’e kadar gelen dönemde gerektiği gibi araştırılıp ortaya koyulamamış, kitaplarda bu konuda bilgiler

sınırlı kalmış ve Osmanlı döneminde diğer birçok sosyal ilimlerde olduğu gibi tarihte de yeterli gelişme sağlanamamıştır. Türk tarihi, gerektiği gibi araştırılıp, öğretilmediği için toplumumuza tarih bilinci de verilememiş, bu ise hızla ilerleyen ve bu gelişmeyi geri kalmış toplumları ezmek için kullanan Batılı toplumlar karşısında bir eziklik, kendine güvensizlik yaratmıştır. Batılılara göre: Türkler medeni kabiliyete sahip değildirler. Medeni olmadıkları gibi medeniyet düşmanıdırlar da. Sarı ırka sahip olan Türkler, fethettikleri yerlerdeki medeniyetleri yıkmışlardır. Ayrıca onlara göre, Türklerin yaşadıkları topraklar da kendilerine ait değildir (Tosun 2003:58). Batının ön yargılarla ileriye sürdüğü bu ve benzeri iddiaların bir kısmı ülkede etkisini göstermiştir. Ancak bu dönemde Türkiye’de tarih araştırmaları gelişmiş değildir ve tarih yazarlarının çoğu da Avrupa tarihlerinden tercüme yaparak tarih kitabı yazdıkları için, Türklerin ikinci sınıf bir insan tipi olduğu yolundaki yanlış bilgiler ülkeyi istila etmiştir (Karal 1998:158). Bu olumsuz duruma son vermek için Türk tarihi hakkında ayrıntılı araştırmaların yapılması gerekliliği açıktır.

Atatürk’ün hayatı, eserleri ve onları hazırlayan sebepler araştırıldığı takdirde, onun tarihten daima ilham aldığını ve herhangi bir meseleyi ele alırken, tarihin ışığı altında incelediğini söyleyebiliriz. Atatürk, meclis konuşmalarında ve özellikle 1927 yılında Nutuk hazırlığı sırasında tarih konularına eğilmiş ve böylece konuşmalarını tarih örnekleriyle pekiştirmiştir. Atatürk’ün amacı girilen inkılâplara rağmen toplumda varlığını sürdüren değişik görüşlere, tarihi anlayışlara sahip kişileri milli bir tarih görüşü etrafında toplayabilmektir ve O, bunun için olgulara dayalı ilmi bir tarihçiliği savunmaktadır. Atatürk tarihte dürüstlük ve objektifliği savunan, fakat bunları milli görüş çerçevesinde objektiflik beklemektedir. O, yeni kurduğu devlet fertlerine milli bir şuur aşılayabilmek için bu ilgiyi duymakta ve bunu sağlayabilmek için tarihten yararlanma yoluna gitmektedir (Koç 1987:67).

Atatürk’e göre; milli tarihimizin araştırılmasının sebebi sadece, yabancıların iddialarına cevap vermek değildir. Aynı zamanda bu şekilde; milli heyecanın, milli şuurun da kuvvetlenmesini sağlamaktır. O, iktisadi ve siyasi istiklâl kavuşturduğu milletini manevî istiklâl de kavuşturmak için bu memlekette tarih araştırmalarının

gelişmesine büyük önem vermiş (Tosun 2003:58; Saray 1984:4) ve bu konuda girişimlerde bulunmuştur.

30 Kasım 1909'da padişah iradesi ile kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni, 1924 yılında Türk Tarih Encümeni adını almış ve 1931 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüştür (T.A. 1981:461). Türk Tarih Encümeni, Milli Eğitim Bakanlığınca kurulmuştur. 6 Temmuz 1927 tarihinde İstanbul'da Darülfünun bünyesinde Fuat Köprülü'nün başkanlığında faaliyete geçecek olan Türk Tarih Encümeni'ne Ali Canip, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmet Refik, Halil Edhem, Necip Asım, Yusuf Behçet, Ahmet Hamit, Niyazi Ramazan, İbnülemin Mahmut Kemal Beyler üye olarak seçilmişlerdir (Bayrı 1952:1216). Bu encümen tarih araştırmaları açısından önemli bir kurumdur ve artık araştırmalar da resmîyet kazanmıştır.

Tarih alanında Cumhuriyetin ilk bilimsel kurumu, Türkiyat Enstitüsü, Bakanlar kurulu kararıyla, 12 Aralık 1924 tarihli talimatname ile kurulmuştur. Müdürlüğüne Köprülüzade Fuat getirilmiştir. Amacı; Türk tarihinin çeşitli kısımlarında, uygarlık tarihi, hukuk tarihi, iktisat tarihi, din tarihi, Türk edebiyatı, Türk dili, Türk etnografyası, Türk coğrafyası alanlarında yeni araştırmalar yapmak, yeni yayınlar meydana getirmek ve yurt dışındaki benzer enstitülerle ilişkiler kurarak uluslar arası bir bilim merkezi görevini yerine getirmek olmuştur. Türkiyat Enstitüsü, "Türkiyat Mecmuası" ve "Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası" adlarıyla iki dergi çıkarmış, ayrıca telif ve tercüme eserler yayımlanmıştır (Yalansız 2000:11).

Nisan 1930 tarihinde Türk Ocağına bağlı olarak, Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti kurulmuştur. Atatürk'ün Türk Ocağının faaliyetlerinden memnun olmayıp, Türk Ocaklarının Cumhuriyet Halk Fırkasına bağlanmasından sonra 15 Nisan 1931'de kurum, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine dönüşmüştür. Tarih çalışmaları tek bir kurum bünyesinde devam ettirmiş, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin kurulması üzerine İstanbul'daki Türk Tarih Encümeni 1932 tarihinde kapatılmıştır. Cemiyetin adı daha sonra 1935 yılında Türk Tarih Kurumu olarak değişmiştir (Yalansız 2000:12-Koç 1987:69).

Mütareke dönemini içeren 1919–1922 tarihleri arasında ülkede tarih alanında hızlı gelişmeler yaşanmamış, ülke savunmasına ve kurtarılmasına yönelik faaliyetler ön planda tutulmuştur. Ancak 1924–1931 yılları arasında eğitim alanında ve tarih çalışmaları konularında yapılan atılımlar ile değişen ülke politikası benimsetilmeye ve bu yolda çalışacak çağdaş insanlar yetiştirmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

4.2. 1908–1931 Yılları Arasında Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Ders Programlarına Yansımaları

Bu başlık altında Osmanlı Devleti'nde 1908-1918 ve 1919-1931 dönemi ortaöğretim kurumlarındaki ders programları ve tarih müfredat programları incelenerek, bunlar üzerinde siyasi fikir akımlarının yansımaları betimlenmeye çalışılmıştır.

4.2.1. 1908–1918 Dönemi Eğitim Kurumları

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar eğitim sisteminde ve kurumlarında çeşitli değişme ve gelişmeler olmuştur. Bu değişimleri anlayabilmek ve değişimin dinamiğini kavrayabilmek için, eğitim kurumlarında gerçekleşen değişimleri, toplumsal değişme ile ilişkilendirmek önemlidir. Bunu için de eğitim-toplum ilişkilerine nasıl bir model içinde yaklaşıldığını dün de bugüne belirlemekte yarar bulunmaktadır.

Eğitimin toplumdaki işlevi (Tekeli 1983:650):

- 1) Kültür- değer- ideoloji
- 2) Bilgi
- 3) Hüner aktarmaktır.

Bu niteliği ile eğitim, var olan toplumsal düzendeki üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin ideolojilerinin yeniden üretilmesinde rol oynamaktadır. Bir

toplumdaki ideoloji, bilgi ve hüner aktarma işlevleri yalnızca eğitim kurumları içinde yer almaz. Bunlar, aileden işyerine, meslek örgütlerine vb. uzanan kurumlar zinciri içinde değerlendirilmelidir. Genellikle bir toplumun eğitim kurumları, toplumsal yapının özelliklerine göre biçimlenmektedir. Bir toplumun teknolojik düzeyinin, toplumsal işbölümünün niteliklerinin, sınıfsal yapısının, dış ilişkilerinin biçiminin her biri eğitim sisteminin belirlenmesine katkıda bulunacaktır. Ama en belirgin belirleyiciliğinin sınıfsal yapıdan doğduğu söylenebilir. Eğitim hem aktardığı bilgi ve hünerle toplumsal işbölümünü etkileyerek, hem de aktardığı ideoloji ile kişilerin toplum içinde kendi yerini değerlendirmesini ve beklentilerini belirleyerek, toplumun sınıf yapısının yeniden-üretilmesinin araçlarından biri olmaktadır (Tekeli 1983:650).

Eğitim alanında Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde eğitim kurumları büyük gelişme göstermiştir. Medrese öğretimi ile başlayan süreç, üniversiteye kadar gelişen bir şekilde değişmiştir.

Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Osmanlı toplumunun en yaygın eğitim-öğretim kurumları, medreseler olmuştur. Yıldırım Bayezit, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde medreselerde bir dizi düzeltme faaliyetleri yapılmıştır. Bunlar; Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatına eleman yetiştiriyorlardı. Dini hizmetler ile ilgili alanlar tamamen medrese mezunlarının elinde olduğu gibi, Nişancılık, Defterdarlık, Kazaskerlik, Tabiplik makamları da buradan çıkanlara verilmekteydi (Ergün 1996:22-23).

Osmanlı Devleti'nde ilköğretim sıbyan mektepleri bünyesinde gerçekleşmekte idi. Bunlar köylerde ve mahallerde halk tarafından açılmışlardı. Genellikle cami yanında bulunmaktaydılar ve öğretmenlerin ücretleri de öğrenci aileleri tarafından karşılanmaktaydı. Sıbyan mekteplerinin belli bir yönetmeliği ve devletçe düzenlenmiş bir eğitim-öğretim programı bulunmamaktaydı.

Ortaöğretim kurumları ise, en çok değişmeye uğrayan kurumlar olmuşlardır. Bu kademede II. Meşrutiyete kadar üç kurum ortaya çıkmıştır. Bunlar: rüştiye, idadi ve sultani'dir. İlk rüştiye mektebi 1838 yılında "Mekteb-i Maarif-i Adliye" adıyla açılmıştır. Bu mektebin amacı, daha önce çıraklık yoluyla yetişen memurların

seviyesini yükseltmek ve yeni memurlar yetiştirmektir. Hem yatılı, hem de gündüzlü olan okulun programı müdür ve öğretmenler tarafından tespit edilmekteydi. Tanzimat'ın ilk yıllarında rüştiyeler Harbiye, Bahriye, Mühendishane ve Tıbbiye gibi yüksek okullara öğrenci hazırlıyorlardı. Rüştiyelerin öğrenim süresi, uzun süre 4–6 yıl arasında değişmiş, 1892 okul programları genel düzenlemesinde bu süre 3 yıla indirilmiştir (Ergün 1996:23-24).

Türkiye’de ilk idadiler ise, ordu merkezlerinde 1845 yılında açılmışlar ve 1875’te askeri rüştiyeler açılıncaya kadar, idadi olmalarına rağmen, rüştiye seviyesinde öğretim vermişlerdir.

Sivil alanda, “idadi” adı önceleri rüştiyelerin altındaki bazı özel sınıf ve sıbyan okullarına verilirken, 1869 nizamnamesi ile idadiler, rüştiyelerin üzerinde üç yıl öğretim süreli bir ortaöğretim kurumu olarak düşünülmüştür. Bu süre içinde öğrencilerin alacakları dersler Tablo 1’deki şekilde belirlenmiştir (Ergün 1996:24;Yücel 1994:139):

Tablo 1- İdadilerde Okutulacak Dersler

I. SINIF
Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa
Fransızca
Kavânini Osmaniye
Mantık
II. SINIF
Mebadii İlimi Serveti Milel
Coğrafya
<i>Tarihi Umumi</i>
İlmi Mevalit
Cebir
III. SINIF
Hesap ve Defter Tutmak Usulü
Hendese ve İlmi Mesaha
Hikmeti Tabiiye
Kimya
Resim

İlk sivil idadi, 1873 yılında açılmış, bunların taşrada yaygınlaşması ise, II. Abdülhamit döneminde olmuştur. İdadiler, II. Meşrutiyet'e kadar taşrada, hem yüksek öğretim hem de mesleki öğretim kurumu olmuşlardır. İdadilerin ilk programı yetersiz bulunmuş ve 1892 yılında özel bir komisyon tarafından yeni bir ders programı hazırlanmıştır (Ergün 1996:24).

Sultaniler de, Türk eğitim tarihinde en yüksek ortaöğretim kurumu olarak açılmışlardır. Sultani adı, Fransa'nın bir notasıyla 1868'de açılan ortaöğretim düzeyindeki okula verilmiştir. Bu okul, 1867 yılında İstanbul'da "Galatasaray Sultanisi" adı altında açılmıştır (Cicioğlu 1985:14). Bu, Müslümanlarla Hıristiyanların bir arada okuyacakları, Fransızca öğretim yapan bir öğretim kurumu olmuş ve eğitim yarı yarıya Türkçe ve Fransızca dillerinde yapılmıştır.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim çalışmalarında bir sistemleşmenin olduğunu söyleyebiliriz. Bu nizamnameye göre, köylerde ve mahallelerde sıbyan, beş yüz evli kasabalarda idadiler ve vilayet merkezlerinde sultaniler açılması önerilmiştir. Bunların üstünde ise, "meslek" ve "ihtisas" mektepleriyle "Darülfünun"un yer alması öngörülmüştür (M.U.N. 1869).

II. Abdülhamit döneminde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, uygulamaya konulmuştur. Ancak bu dönemde imparatorluğun yönetsel ve sınıfsal yapısındaki değişimler eğitim yapısında da önemli değişimlere neden olmuştur. Ayrıca Tanzimat döneminde daha çok merkezde kalan eğitim gelişmeleri, bu dönemde ülkeyi kapsayıcı bir hal almıştır. Rüştüyeler, İdadiler ile Sultanilerden meydana gelen ilköğretim ve ortaöğretim kurumları, tüm imparatorluğa yayılmıştır (Tekeli 1983:657-658).

II. Meşrutiyet dönemi siyasi hayat ve fikir hareketleri birden canlanmış, basın daha özgür bir ortama kavuşmuş bunun yanında, özellikle Balkan Savaşları; aydınların, toplumsal sorunları ve dertleri, acımasız bir dille ortaya koymaya itmiştir. Eğitim sorunları da, üzerinde önemle durulan bir alan olmuştur. Dönem başında, Meşrutiyetin ilanı ile beraber, aşırı hürriyetçi bir hava ortaya çıkmış, bu durum okullara da yansımıştır. Bu nedenle, önceleri okullara "hürriyetçi mektepler" dendiği

olmuştur. Fakat bu terimle aslında, okulların içine yuvarlandığı dinsizlik, keşmekeş, başboşluk ve gösteriş (nümayiş) anlatılmak istenmiştir. 31 Mart olayı bastırıldıktan sonra, okullarda da disiplin sağlanmış, Balkan Savaşlarından (1912–1913) sonra ise, toplumda eğitim konularına ilgi artmış, adeta herkesin gözü açılmış, eğitim işleri yalnızca Maarif Nezaretinin işi olmaktan çıkmıştır. Ancak Balkan savaşları felaketlerinden çıkarılan, “toplum olarak uyuşukluktan silkinip çalışıp çaba harcayarak toparlanma gerektiği, yoksa Devletin daha büyük felaketlerle karşılaşacağı” gibi dersler, düşünceler ve öz eleştiriler çabuk unutulmuştur. Balkan Savaşları ve felaketlerinden sonra toplumda, “çökmekte olan devleti eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır” şeklindeki bir görüş benimsenmiş, fakat bu genellikle bir slogan görünümünden ileriye gidememiştir. Bu dönemde kızlar için ilk kez bir yüksek öğretim kurumu açılmış ve dönemin sonuna doğru geleneksel sıbyan mekteplerinin çoğu kapatılmıştır. Ayrıca bu dönemde okulöncesi eğitiminde ilk ciddi adımlar atılmış, medreselerin ıslahı için fikirler ve teşebbüsler yaygınlaşmış, öğretmen yetiştirilmesinde yenilikler yapılmış, önemli adımlar atılmıştır (Akyüz 2001:241-242). II. Meşrutiyet öncesi görülen bu okul sistemi meşrutiyet döneminde de devam etmiştir.

4.2.2. 1919–1931 Dönemi Eğitim Kurumları

Bir ulusun kalkınabilmesi, sağlam bir toplumsal yapıya sahip olabilmesi yetiştirecekleri kuşakların eğitime bağlıdır. Bu nedenle inkılâpçı rejimler eğitime çok önem vermişlerdir. Her inkılâp, kendi amacını gerçekleştirecek ideolojisini, yöntemlerini, kurumlarını, ilkelerini hayata geçirmek için, amacına uygun bir eğitim düzenini getirir. Her inkılâbın, kendine uygun insan modeli yetiştirmesi en önemli sorunlardan biridir (Aybars 1981:1).

Mondros (1918) ve Sevr (1920) Antlaşmalarını imzalayarak yıkılışını dünyaya duyuran Osmanlı Devleti, Anadolu’da İstiklâl Savaşı’nı başlatan Türk halkını; işgal, salgın, yoksulluk ve cehalet içinde bırakarak tarih sahnesinden çekilmişti. 1918–1923 ara dönemi ölüm kalım sorunlarının içinde, eğitimin ön plana alınması oldukça zordur. Ancak Cumhuriyet’e doğru bir yolu akıllarına koyanlar, ulusal bilince ve egemenlik haklarına sahip olma hedefine ulaşmak için eğitimin

gerekli olduğu ve eğitime önem verme noktasında birleşmişlerdir. Kuva-yı Milliye ruhunun köylere kadar yayılmasında, işgallere karşı direnişlerde ve örgütlenmelerde, Osmanlı mekteplerinden yetişen muallimler ile aydınların etkisi açık bir şekilde kendini göstermiştir (Sakaoğlu 1992:12).

Akyüz, İstiklal Savaşı dönemi eğitiminin temel özelliklerini şöyle sıralamıştır (2001:289): “Kurtuluş Mücadelesi, eğitimi derinden etkilemiş, eğitimde bu mücadeleye katkıda bulunmuştur. Savaşın en yoğun olduğu zamanda Ankara’da bir eğitim kongresi toplanmış, burada Mustafa Kemal Atatürk çok önemli bir konuşma yapmıştır. Bu olayın eğitim tarihimizde büyük değeri vardır. O, konuşmasında yeni bir insan tipi yetiştirilmesi gereği üzerinde durmuştur. Bu insan tipi, millî bir eğitim almış, öncelikle millî varlığını koruması kendisine en temel değer olarak öğretilmiş olmalıdır. Ayrıca, halkın millî kurtuluş davası yolunda bilgilendirilmesi amacıyla halk eğitimi çalışmaları da yapılmıştır.”

1920 yılında ilk T.B.M.M. Hükümeti, programına halka dayalı bir eğitim ve öğretimin ilkelerini koymuştur (Öymen 1977:173). 6 Mayıs 1920’de TBMM’de Maarif Vekilliği’ne seçilen Rıza Nur, üç gün sonra okunacak hükümet programına eğitimle ilgili konuları da katabilmek için, Ankara Maarif Müdürlüğünden çağırdığı bir tek kâitle çalışarak, yeni halk hükümetinin eğitim stratejisini belirlemiştir. Yeni eğitim anlayışının özellikleri şöyledir (Sakaoğlu 1992:13):

- Dinî ve Millî eğitim,
- Hayatî, işe dönük, üretkenliği aşıl原因an eğitim,
- Millî yapıya, coğrafyaya, kültüre, geleneklere uygun ders kitapları,
- Çağdaş ve bilimsel olanaklara sahip okul,
- Sözlük, tarihsel, toplumsal, edebî eserler yazdırılması, bunlarla ulusal duyguların geliştirilmesi, Doğunun ve Batının bilim-fen kaynaklarının Türkçeye çevrilmesi,
- Elde bulunan okulların en iyi biçimde, dikkatle ve özel çabalarla yönetilmesi...

15 Temmuz 1921’de Ankara’da Maarif Kongresi toplanmıştır. Yurdun her tarafından gelen 250’den fazla kadın ve erkek öğretmen burada buluşmuş ve kongreyi Mustafa Kemal, cepheden gelerek, bir konuşma ile açmıştır. Mustafa Kemal, bu konuşmada Türkiye’nin millî maarifini kurmasını isteyerek, şu açıklamaları yapmıştır (Akyüz 2001:292-293):

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin milletimizin gerileme tarihinde önemli bir etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğudan, Batıdan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, millî ve tarihî özelliğimizle uyumlu bir kültür anlıyoruz.”

Mustafa Kemal’in açıkça ifade ettiği gibi, eğitim programının temel fikri millileşmek, millileştirmektir, yani milliyetçi bir anlayış ön planda tutulmuştur.

Maarif Kongresi çalışmaları savaş dolayısıyla, bir sonuca varamadan erken bitirilmiş, bu kongrede ele alınan konular “İlk ve ortaokul programları” ve “Köy öğretmeni yetiştirilmesi” ile sınırlı kalmış ve bu konularda da önemli sonuçlara ulaşılamamıştır (Akyüz 2001:293). Ancak bütün bu duruma rağmen böyle bir dönemde maarif kongresinin toplanmış olması bile önemli bir gelişme olarak karşılanmalıdır.

Dönem içindeki çalışmalara bakıldığında millî bir politikanın bütün alanlarda etkili olduğunu görebiliriz. Toplumun millîleşmesi üzerinde etkili olan unsur kültürüdür. Kültür millî bir unsurdur. Bu anlamda millî kültürün kaynağı, halktır. Açıkçası millî kültür, halkın meydana getirdiği değerler sistemidir ve temelinde halk vardır (Türkdoğan 2004:35). Millî kültür halka dayandığı için demokratiktir ve bunu geniş halk kitlelerine yaymanın en iyi yolu ise, “Millî Eğitim”dir.

Cumhuriyet eğitiminin kuruluş döneminin en güçlü Eğitim Bakanı olan İsmail Safa’ya göre, barış döneminde eğitimin terbiye, tahsil ve ihtisas olmak üzere üç amacı olmalıdır. Türk Eğitiminin görevi, yarının fikrî, hukukî ve özellikle iktisadî inançlarıyla doğacak bir uygarlığa gençleri hazırlamak; fikren, ilmen, ahlâken sarsılmaz bir gençlik yetiştirmektir. İsmail Safa, eğitim alanında yeni devletin

ulaşmayı planladığı amaçları gösteren bir “maarif misakı” belirlemiştir. Bu misakın ana ilkeleri şöyledir (Ergün 1982:22-23):

- Türk milletini medeniyet safında en ileriye götürmek ve yeni nesilleri, Türk olmak haysiyetinin gerektirdiği bu amaca en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak aşk, irade ve kudretle yetiştirmek;
- Milliyetçi, halkçı, inkılâpçı ve lâik cumhuriyet vatandaşları yetiştirmek;
- İlköğretimi yaygınlaştırmak, herkese okuma-yazma öğretmek;
- Toplum hayatında dünya ve âhiret cezaları korkusunda doğan ahlak yerine, hürriyet ve barış içindeki gerçek ahlâk ve erdemleri hâkim kılmak.

Safa Bey’e göre yeni Türk eğitiminin amaçları ise şunlar olmalıdır (Ergün 1982:23-Akyüz 2001:300):

- Gençleri, kardeşlik ve memleket sevgisine dayalı millî bir duygu ile yetiştirmek.
- Ekonomik devrimlerin yakın olması dolayısıyla gençliğe çalışma fikrini, üretim amacını ve üretim yollarını iyice öğretmek,
- Eski yorgun uygarlığın ve onun kurumlarının yıkılmasına karşı gençliği soğukkanlı ve metin yetiştirmek.

Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sonuçlanması ve 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti devleti resmen kurulmuştur. Bu dönemde pek çok alanda inkılâplar gerçekleştirilmiştir. İnkılâp gerçekleştirilen alanlardan biri de eğitimidir. Dönemin siyasal, ekonomik, hukukî, kültürel değişimleri gerçekleştirildiğinde toplumun % 10’u bile okur-yazar olmadığı için, bunların kitlelere benimsetilmesi ve kökleşmelerinde eğitim oynayabileceği rol her zamankinden fazla anlaşılmiş ve eğitime bu nedenle önem verilmiştir (Akyüz 2001:297).

Atatürk, bizzat kendisi “Başöğretmen” unvanı ile eline tebeşiri alarak, kara tahta başında halka ders vermiş, kitlelerin eğitim düzeyinin yükselmesi için büyük çaba harcamıştır. Bu hareketiyle Atatürk, öğretmen ve eğitimcilere çok değerli bir

manevi destek sağlamıştır. Eğitim laikleştirilmiş ve demokratikleşmiş özellikle tarih ve dil konularında millî bir amaca yönelme başlamıştır. 1928 tarihinden itibaren Latin harfleri kabul edilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Kadın eğitimine önem verilmiş ve karma eğitim kesin olarak uygulanmıştır (Akyüz 2001:297-298).

Toplumsal yenileşme açısından eğitimin önemi büyüktür. Bu doğrultuda 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş, bu yasa ile birlikte mektep-medrese ikiliği sona ermiştir (Tekeli 1983:660). Bu şekilde tüm eğitim öğretim kurumları Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, medreseler kapatılmış, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmıştır. Ayrıca dini anlamda eğitim veren tekke ve zaviyeler de kapatılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanununa göre askeri idadiler “lise”ye çevrilmiş, bu okullardaki öğretmen subaylardan bazılarının da lise öğretmeni olarak görev yapmaları sağlanmıştır (Ergün 1982:54). Diğer inkılâp kanunları gibi anayasal güvenceye alınan 340 nolu Tevhid-i Tedrisat kanunu yedi maddeden oluşmuştur. Bunlar (Düstur 1931; Genç 1998:22-32):

Madde: 1- Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye e tedrisiye (öğretim ve bilim kurumları) Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde: 2- Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ve yahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde: 3- Şer'îye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtib ve medrese tahsis olunan mebalîğ (ödenek) Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde: 4- Maarif Vekâleti, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve amamet ve hitabet (imamlık ve hatiplik) gibi hidemat-ı diniyenin (din görevlilerinin) ifası vazifesiyle mükellef memurların yetiştirilmesi içinde ayrı mektepler küşat edecektir (açacaktır).

Madde: 5- Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisat-ı umumiye (genel eğitim-öğretim) ile uğraşmakta olup şimdiki kadar Müdafaa-yı Milliye(Milli Savunma)'ye merbut (bağlı) olan askeri rüşti ve idadiler ile Sıhhiye Vekâletine merbut olan Darüleytamlar bütçeleri ve Heyet-i Talimiyeleri öğretim kadroları ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkur rüşti ve idadilerde bulunan Heyet-i Talimiyelerin cihet-i irtibatları (ilişki durumları) atiyen (ilerde) ait olduğu vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir. (637 sayılı 22.04.1925 tarihli kanunla eklenen fıkra: Harbiye Mekteplerine Menşe teşkil

eden askeri liseler bütçe ve kadrolarıyla Müdafaa-yı Milliye Vekâletine devrolunmuştur.)

Madde: 6- İş bu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde: 7- İş bu kanunun icra-yı ahkâmına (hükümlerinin yürütülmesine) İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Dönemin Eğitim Bakanı Vasıf Çınar, 8 Eylül 1924 tarihli genelgesinde eğitim ve öğretimin temel amaçları olarak; “Eğitimin millî esaslara ve Batı medeniyetinin yöntemlerine dayanması, okulların insan ilişkileri, toplumsal yaşama kuralları, temizlik, düzen vs. gibi hususlarda medenî ve örnek alınacak bir eğitim yapmaları, çocukların kalplerinde ve ruhlarında Cumhuriyet için fedakâr olmak ülküsünü taşımaları, okulların vicdan, hürriyet ve bilinçli bir sorumluluk telkin etmesi(Akyüz 2001:301)” ile ilgili gereken eğitimi alması hususlarını belirlemiş ve uygulamaya sokmuştur.

Mustafa Necati Bey, yeni kurulan devletin yedinci eğitim bakanıdır. Necati Bey, bakan olur olmaz uzmanları toplayarak, on yıllık bir eğitim planı yapılmasını istemiş, İsmail Safa ve Vasıf Bey zamanından beri hazırlanmakta olan yeni eğitim örgütü yarasını çıkartmıştır. 1924 yılında davet edilip, rapor alınan John Dewey’nin söyledikleri uygulanmaya, özellikle teknik eğitim alanında yeni uzmanlar çağırılıp, raporları değerlendirmeye başlanmıştır. Ona göre eğitimin amacı; “yeni nesli beden ve fikren olduğu kadar seciye ve millî heyecan yönünden de yeni hayata ve demokrasinin gereklerine hazırlamaktır. Türklük bu şekilde, içinde bulunduğu uygarlık içinde yüksek bir yer elde edecektir (Ergün 1982:38-39).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönemlerde, birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da büyük eksiklikler ve sorunlar vardır. Yukarıda da ifade edildiği gibi dönemin lideri Atatürk, eğitim alanında yaptığı atılımlarla ülkeyi batılılaşma yoluna sokmaya çalışmış ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin inşasında eğitimin oynadığı rolü iyi kavrayarak, bu yönde çalışmaları teşvik etmiştir.

4.2.3. 1908–1918 Dönemi Tarih Ders Programları

Bir bilim olarak eskiçağlardan beri bilinmesine ve üzerinde araştırmalar yapılmasına rağmen, “Tarih”in resmen bir ders olarak programlarda yer alması, Osmanlı İmparatorluğu’nda, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin altıncı, yirmi üçüncü, otuz sekizinci ve kırk altıncı maddeleriyle gerçekleşmiştir. Nizamnamenin altıncı maddesinde Sıbyan mekteplerinde “Muhtasar Tarih-i Osmanî” ve “Tarih-i Umumi” derslerinin konduğu belirtilirken; yirmi üçüncü maddede, Rüştiyelerde “Tarih-i Umumi” ve “Tarih-i Osmanî” derslerinin okutulacağı ifade edilmiştir. Otuz sekizinci maddede idadilerde “Tarih-i Umumi” dersinin yer alacağı ve kırk altıncı maddede de Sultaniyelerin edebiyat sınıflarında “Tarih” adı ile bir tarih dersinin okutulacağı bilgisine yer verilmiştir (M.U.N. 1869). Tarih dersinin bir düzene girmesi ve programlanması açısından Maarif-i Umumiye Nizamnamesi büyük bir öneme sahiptir.

Yapılan incelemelerde görüldüğü kadarıyla tarih dersine yönelik elde edilen ilk program bir kız rüştiyesinin programıdır. 1891 yılında İstanbul’da açılan altı sınıflı “İnas Rüştiyesi” programında tarih dersi dördüncü sınıfta başlamıştır. Bu okullarda (Özçelik 1996:21);

Dördüncü sınıfta :Tarih-i Enbiya (Peygamberler Tarihi)

Beşinci sınıfta :İslam Tarihi

Altıncı sınıfta :Osmanlı Tarihi konularına yer verilmiştir.

Bu programda bulunan “ihtar” bölümünde ise, tarih derslerinin öğretimi ile ilgili olarak öğretmenlere bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tavsiyeleri şöyle sıralayabiliriz (Mahmut Cevat 1338/1919:390):

1. Tarih dersi hiçbir zaman ezber usulü ile öğretilmeyecek,
2. Öğretmen, öğrencilerin anlayacağı bir şekilde, konuları okutturup, anlatıp, anlattıracak,
3. Öğrencilerin daha iyi anlamalarını tekrarlarla sağlayacak.

İnas Rüştüyelerine ait tarih ders dağılımı yüzeysel olarak incelendiğinde ders üzerinde, İslami düşüncenin ve gelenekselciliğin etkisi açık bir şekilde görülmektedir. İlk iki sınıfta Peygamberler Tarihi ve İslam Tarihi ile temellenen öğrenciye son sınıfta “Osmanlı Tarihi” dersi verilmektedir. Bu şekilde İslam dinini özümsemiş ve Osmanlı milleti anlayışına sahip, ülkesine bağlı bireyler yetiştirmek amaçlanmıştır.

Otuz dördüncü Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit 1876–1909 yılları arasında kapsayan otuz üç yıllık iktidar döneminde pek çok konuda olduğu gibi, “Tarih” dersi üzerinde de önemli değişiklikler yapılmış, dersin etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Sıbyan mekteplerinden tarih dersi kaldırılırken, Rüştüyelerde okutulan tarih konularından Fransız İnkılâbı ile ilgili olan, milletin krala karşı direnişini konu alan, devrime teşvik eder nitelikteki bölümler çıkarılmıştır (Özçelik 1996:21-22). Yani ortaokullarda sadece “Osmanlı Tarihi” okutulmuş (Tunçay 1977:276), bu şekilde toplumun kendi milli uyanışını yaşaması engellenmeye, daha doğru bir ifade ile geciktirilmeye çalışılmıştır.

23 Temmuz 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, II. Abdülhamit döneminde kaldırılan tarih dersleri, programdaki yerini yeniden almaya başlamıştır. Bu dönemde Batı’dan tarih kitapları tercüme edilmiş, meşrutiyetin getirdiği, hürriyet ve özgürlük düşüncesi kendini tarih alanında da göstermiştir.

Meşrutiyet ilan edildiği tarihte iptidai mektepler, üç sınıflıdır. Bir öğrenci okulu bitirinceye kadar birinci sınıfta otuz dört, ikinci sınıfta yirmi dört ve üçüncü

sınıfta yirmi beş ders saati olmak üzere, seksen üç ders saati öğretim görmektedir. Bu eğitim içinde, “Tarih” dersi üçüncü sınıfta haftada iki ders saati olmak üzere “Muhtasar Tarihi Osmani” adıyla okutulmuştur (Aytekin 1991:73).

1908 Jön Türk devrimi ile başlayan II. Meşrutiyet döneminin tarih müfredatında yaptığı en önemli değişiklik, ‘dünya tarihi’ konularının ağırlığının artırılmış olmasıdır. O zamana kadar müfredat programlarında toplam sekiz (8) saat olarak görülen ‘dünya tarihi’, on bir(11) saate çıkarılmış, ayrıca bu dönemde ilkökul programlarına da ilk kez ‘dünya tarihi’ konuları girmiştir (Yücel 1938:228). Bu durumu, 1908 devriminin liberal ve evrensel bakış açısının tarih dersi üzerindeki yansıması olarak değerlendirebiliriz. Batılılaşmanın etkileri tarih ders programlarında kendini bu şekilde göstermiş, Batının tarihini öğrenme, Batı’yı merak etmeyi de beraberinde getirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde tarih eğitiminin işlevine dönük yeni görüşler ortaya çıkmıştır. Örneğin dönemin en önemli tarih kitabı yazarı Ali Reşat’a göre, tarih eğitiminin işlevi, eğitim basamaklarına göre üçe ayrılabilir:

- **İlkokulda** : pedagojik işlev
- **Ortaokulda** : siyasi işlev
- **Lisede** : bilimsel işlev.

İlkokulda öğrenci tarih dersi sayesinde hiç görmediği dünyaları hayal ederek kendi dar çevresi dışına çıkabilir; ayrıca neden-sonuç ilişkileri kurmayı öğrenerek anlama yeteneğini geliştirir. Ortaokulda öğrenci insanlığın nasıl vahşi bir dünyadan uygar bir dünyaya geçtiğini, ortaçağda tiranların elinde tutsak olan halkların nasıl özgürlük ve egemenliklerini kazandıklarını öğrenerek siyasi bilincini geliştirir. Liseye gelen öğrenci için ise tarih, sadece hakikatlere dayanan bir bilimdir. Burada öğrenci sosyolojik olguları, insanlığın devrimlerinin ve ilerlemelerinin nedenlerini öğrenir. Ali Reşat’ta evrensel ilerleme inancı o kadar güçlüdür ki, herhangi bir siyasi güç, hatta herhangi bir ülke lehine yazılan ve öğretilen tarihi reddeder (Kaya 2002:44). Bu nedenle de tarih kitabı yazma konusunda oldukça emek harcamıştır. 1908–1931 yılları arasında incelenen ders kitaplarından birçoğu Ali Reşat’a aittir.

1908–1918 yılları arasında idadilerde ve sultanilerde uygulanan ders programları bağlamında “Tarih” dersinin yerinin ne olduğu üzerinde durularak, dönemin düşünce yapısının etkilerinin değerlendirilmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu amaçla aşağıda sıralanan altı(6) program üzerinde incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlar:

- Lise İkinci Devre Ders Programı(1910)
- Yedi Yıllık İdadilere ait Ders Programı(1911)
- İstanbul Mekteb-i Sultaniyesi Ders Programı(1912)
- Sultanilerin Ders Programı(1913)
- Sultanilere ait Ders Programı(1914)
- Mekteb-i Sultaniye Ders Programı(1915)

1910 Lise İkinci Devre Programı

İlk olarak Lise İkinci Devre Ders Programı incelenmiştir. Yıl olarak Rumi1326-Hicri1328 ve Miladi 1910 şeklinde tarihlenen programın derslerinin ve ders saatlerinin dağılımını gösteren çizelge Tablo 2’de verilmiştir (Yücel 1994:147).

Tablo 2- 1910 Lise İkinci Devre Ders Programı

Dersler	Birinci Yıl	İkinci Yıl	Üçüncü Yıl
Ulûm-u Diniye	2	1	1
Arabî	2	2	1
Farisî	1	1	—
Türkçe	2	2	2
Fransızca	3	3	3
Hendese	2	2	2
Cebir	2	2	—
Müsellesat	1	—	—
Usul-ü Defteri	1	1	1
Hendese-i Resmiye	—	—	1
Kozmografya	1	—	—
Hikmeti Tabiiye	1	1	1
Mihanik	1	—	—
Kimya	1	1	1
Tarihi Tabiî	1	1	1
İlm-i Ahlâk	—	2	1
İlm-i Kavânin	—	2	2
İlm-i İktisat	—	—	1
Tarih	1	1	1
Coğrafya	1	1	—
Felsefe	—	—	3
YEKÛN	23	23	22
Resim	1	1	1
Hat	1	1	1
Jimnastik	1	1	1
Tatbikat ve Tecarüb-i Fenniye	2	2	2
Almanca veya İngilizce	2	2	2

Miladi 1910 tarihine denk gelen Lise ikinci devre ders programı incelendiğinde programın, yirmi bir(21) ana ders ve beş(5) yardımcı dersten oluştuğu görülmektedir. Her alana yönelik derslerin bulunduğu programın ilk sırasında her yıl okutulmak üzere belirlenen ‘Ulûm-u Diniye’ dersi yer almaktadır. İkinci, üçüncü,

dördüncü ve beşinci sıralarda ise, dil eğitime yönelik olarak ‘Arabî’, ‘Farsî’, ‘Türkçe’ ve ‘Fransızca’ dersleri bulunmaktadır. Bu dillerden özellikle ‘Fransızca’nın programdaki toplam dokuz(9) saatlik yeri, Batı’ya yönelişin bir etkisi olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde fikri açıdan da bir sentez söz konusudur. Batıcılık ve İslâmcılık sentezi, eskinin devamı ve yenileşmeye duyulan özlem bir birliktelik ile ders programlarında kendini bu şekilde yansıtmıştır.

1910 ders programı “Tarih” dersi açısından incelendiğinde, bu dersin program içinde oldukça ihmal edildiği ve arka plana atıldığı eleştirisini yapmak çok da yanlış olmayacaktır. On dokuzuncu(19.) sırada yer alan tarih dersi, birinci, ikinci ve üçüncü sınıfta sadece birer saat okutulmaktadır. Tarih dersine yardımcı olabilecek derslerde program içinde yer almamıştır.

Ders programında “resim, hat ve jimnastik... gibi öğrencilerin yetenek gelişimine de hitap eden derslerin bulunduğu görülmektedir. Matematik ve dil eğitiminin ağırlıkta olduğu programda sosyal dersler ihmal edilmiştir. II. Meşrutiyet döneminin ilk programlarından biri olan 1910 Lise İkinci Devre Ders Programının bu yapısı, “Tarih” dersinin eğitim açısından önemini anlaşılmadığının göstergesi niteliğindedir.

1911 Yedi Yıllık İdadilere Ait Program

II. Meşrutiyet döneminde uygulamaya konulan bir diğer program, Rumi 1327, Hicri 1330 ve Miladi 1911 tarihli Yedi Yıllık İdadilere aittir.

Yedi yıllık idadiler, ilk dört(4) yıl rüştiye düzeyinde eğitim verilirken son üç(3) yıl idadi düzeyinde eğitim vermişlerdir. Bu nedenle eğitim süreleri yedi(7) yıl olmaktadır. Bu çalışmada ortaöğretim kurumlarının ikinci devresinin incelenmesi nedeniyle daha çok bu okulların son üç yılı ile ilgilenilmiştir. Miladi 1911 tarihli Yedi Yıllık İdadilere ait ders programı Tablo 3’te gösterilmiştir (1330/1911:5).

Tablo 3- 1911 Yedi Yıllık İdadilere Ait Müfredat Programı

DERSLER	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf	Altıncı Sınıf	Yedinci Sınıf
HAFTADA							
Kuran-ı Kerim Maa Tecvit	2	2	1	-	2	-	-
Ulûmu Diniye	2	2	2	2	-	2	2
Hesap	-	-	-	3	-	-	-
Hendese	-	2	2	1	2	1	1
Cebir ve Müsellesat	-	1	2	-	2	1	-
Kozmografya							
Malûmat-ı Fenniye	2 ilmieşya	1 ilmieşya	2 ilmieşya	1 mebaî ulûmu hikemiye ve tabiiye	1 tarihi tabii ve tatbikatı		1
Hikmeti tabiiye ve Mihanik	-	-	-	-	-	2	3
Kimya						2	2 madeniyat
Tarih-i Tabîî						2 hayvanat	1 nebatat, 1 tabakat
Hıfzıssıhha							1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	2 (Tarih-i Enbiya ve Tarih-i İslam)	2 (Tarih-i Osmanî)	2 (Tarih-i Umumî)	2 (Tarih-i Umumî)	2 (Tarih-i Umumî)	2 (Tarih-i Umumî)	3 (Tarih-i Umumî)
Arabî	3	2	1	2	2	2 Tatbikatı Arabiye	3 Tatbikatı Arabiye
Farsî							
Türkçe	6	1	1	2	1	-	-
Fransızca	-	5	4	4	3	-	-
Usulü Defterî	-	1	2	4	5	2	2
Malumat-ı Medeniye	-	-	-	-	1	3	3
Ahlak ve Malumat-ı Medeniye	-	1	1	1	-	1	1
Malumat-ı İktisadiye	-	-	-	-	1	-	-
Malumat-ı Kanuniye	-	-	-	-	1	-	-
YEKUN	22	22	22	24	24	23	23
Arapça				2	2	1	1
Rumca				2	2	2	2
Bulgarca				2	2	2	2
Ermenice				2	2	2	2
Hat (rık'a ve sülüs)	1	1	1	1	1	2	2

1911 tarihli Yedi yıllık idadilere ait bu müfredat programı genel olarak incelendiğinde, programın yirmi bir(21) ana ders ve beş(5) yardımcı dersten oluştuğu görülmektedir. Bu programda yer alan derslerde bazı değişikliklerin olduğu açıktır. “Ulum-u Diniye” dersinin üzerine “Kuran-ı Kerim Maa Tecvit” adı ile bir ders daha eklenmiştir. İdadilerin ilk dört devresinde toplam on üç(13) saat olan bu iki ders, ikinci devrede toplam altı(6) saate düşmüştür. Buradan dini bilgilerin temelde daha yoğun bir şekilde verildiği ve ikinci devrede ise pekiştirilme yoluna gidildiği yorumunu çıkarmak mümkün olabilir. 1911 Programı, 1910 yılına ait lise ikinci devre programıyla karşılaştırıldığında din içerikli dersin 4 saatten 6 saate çıkarıldığı sonucuna varılmaktadır. Bu da, İslamiyet dininin toplum içindeki öneminin programlardaki bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

1911 Programı “Tarih” dersi açısından incelendiğinde, öncelikli olarak dersin programdaki sırasının değişerek on dokuzuncu sıradan, on ikinci sıraya yükseldiği görülmektedir. Programdaki tarih dersine yönelik bir diğer saptama da, dersin her yıl okutulmak üzere konmasıdır. Tarih dersi; birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı sınıfta iki(2) saat, yedinci sınıfta ise üç(3) saat olarak belirlenmiştir. Dersin sadece haftada kaç saat olduğu değil, aynı zamanda hangi alana yönelik olarak okutulacağı da programa not olarak eklenmiştir. Buna göre; Birinci sınıfta Tarih-i Enbiya ve Tarih-i İslam, ikinci sınıfta Tarih-i Osmanî, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıfta ise Tarih-i Umumi alanlarına yönelik tarih dersi konularının okutulacağı belirtilmiştir. Yedi yıllık idadilere yönelik bu program, öncesinde incelenen ve sonrasında incelenecek programlardan bu yönü ile açık bir şekilde ayrılmaktadır. 1911 müfredat programında dikkati çeken bir diğer konu ise, “Malumat-ı Medeniye” adı ile yurttaşlık bilgisi dersinin programa girmiş olmasıdır. Bu dersin, tarih dersini destekleyici bir ders olması nedeniyle programda yer alması da önemli görülebilir.

Ders program çizelgesini incelediğimiz yedi yıllık idadilerde Mekâtib-i İdadiye öğretimi için oluşturulan ve Meclis-i Maarifçe incelenen Tarih dersine yönelik açıklayıcı ve ayrıntılı müfredat programı aşağıda verilmiştir. Burada sınıflara

yönelik olarak ‘Tarih’ dersi kendi içinde yıllara göre şöyle ayrılmıştır (Tunçay 1977:277):

- Birinci Sene : “Tarih-i Enbiya ve Tarih-i İslâm”
- İkinci Sene : “Muhtasar Tarih-i Osmanî”
- Üçüncü Sene : “Tarih-i Umumî”

1.Kurun-u Evvel,	2.Kurun-u Vusta,
3.Kurun-u Cedid,	4.Asr-ı Hazır
- Dördüncü Sene: “Tarih-i Umumî”
Mısırlılar, Asurlular ile Babililer, İbraniler, Finikeliler, İraniler, Yunaniler, Makedonyalılar, Romalılar, Kurun-u Vusta, Şarkî Roma...
- Beşinci Sene : “Tarih-i Umumî”- İslam Tarihi-
- Altıncı Sene : “Tarih-i Umumî”- Osmanlılar-
- Yedinci Sene : “Tarih-i Umumî” Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve Asr-ı Hâzır

Bu müfredat programı ile ‘Tarih’ dersi içinde yıllara göre hangi konuların yer aldığını yüzeysel olarak görmek mümkündür. Tarih dersi konularının daha ayrıntılı şekli ise aşağıda gösterildiği gibidir (1330/1911:10-22):

“**1. Sınıf - Tarih-i Enbiya ve Tarih-i İslam:** Hz. Adem, İdris, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, İsmail, İshak, Lut, Hz. Yakup, Yusuf, Eyyub, Zülkefil, Şuayb, Musa, Harun, Davud, Süleyman, İlyas, Elyasa, Yunus, Zekeriya, Yahya, İsa(a.s.) Hazretlerinin muhtasiran kıssalarının beyanı.

Kureyşiler ve amûd-ı nesib cenâbı peygamberi, Velâdet-i peygamberi, Kefaleti Ebu Talib, Şam Seferi, İzdivacı Nebevî, Tamiri Kabe-i Muazzama, Bi’set peygamberi, sabıkın il’el İslam, Ta’zib-i müstesib, Habeş’e hicret, İslam-ı Hamza ve Ömer, kıta’ rahim, Fesh-i ahd, Vefatı Ebû Talib ve Hatice, Mi’racı Nebî, seferî Taif, Biat-ı Akibe, Hicret-i seniyye, Bina-ı mescid, Me’vâhat, Mevadda’, Tahvili kible, Emir-i Cihad, Bedir, Uhud, Hendek gazveleri, Mesalih-i Hudeybiye, sefer-i Nebî, Feth-i Hayber, Vakaî Mute, İslam-ı Halid ve Ömer ve Bin As ve Osman Bin Ebû Talha, Fethî Mekke, Gazve-i Huneyn, Muhasara-i Taif ve Kufe, Gazve-i Tebuk, Seriyeye esame, İrtihal-i Nebî, Şimâil-i Nebî ve Evladî Kiram. Hz. Ebû Bekir Devri; Biat-ı Ebû Bekir, Mütenebbîler ve Mürtedler Muharebesi, Cem-i Kur’an, İran ve Rum Seferleri. Hz. Ömer Devri; Suriye Fütuhâtı, İran Fütuhâtı, Afrika Fütuhâtı, Tarih-i vaz’i Basra ve Kufe’nin binası, Vaz’i divan ve tertib-i maâş. Hz. Osman Devri; Sûret-i intihâb, İlk donanma, Hadise-i şahadet. Hz. Ali Devri; Cemal ve Siffin Muharebeleri, Nihriyan Muharebesi. Hz. Hasan Devri; Terk-i Hilafet.

Devlet-i Emeviye, Birinci Muaviye, Birinci Tezid, Abdülmelik, Velid Evvel, Süleyman, Ömer Bin Abdülaziz, İkinci Yezid ve Hişam devirleri, Hilafet-i İslamiyyenin El Abbase sûret-i intikali, Devlet-i Abbasi’ye, sûret-i zuhuru, El Mansur, El Mehdi, Harun, Me’mun devirleri, Endülüs Devlet-i Emeviye’si, Asya ve Afrika’daki Tevâif-i Mülûk, Medeniyet- İslamiyye.

2. Sınıf - Muhtasar Tarih-i Osmanî: Osmanlıların evvâli, Ertuğrul Gazinin imarâtı, Konya hükümdarı tarafından tabl ve âlem gönderilmesi, İstiklâl-i Osmanî, Anadolu’daki Tavâif-i Mülûk, tekfurlarla muharebe, Bursa fethi, Sultan Orhan’ın devri Hükümeti Anadolu’daki Fütuhâtı ıslahat ve Tanzimat-ı dâhiliye, Rum iline vürûd, Murad Hüdavendigâr’ın devri saltanatı; Anadolu vukuatı Rum ili fethi, Bulgaristan’ın fethi. Kosova muharebesi. Yıldırım Bayezid Devri; Anadolu Fütuhâtı, İstanbul Muhasarası, Niğbolu muharebesi, Ankara vakası. Fâsıla-i

saltanat; Çelebi Sultan Mehmed devri, Murad Sâni devri, Anadolu vukuatı, İstanbul muhasarası, Hünyadi ile muharebe, Terk-i saltanat, Varna muharebesi, İkinci cülusları, Germehisar vakası, İskender Bey hadisesi, İkinci Kosova muharebesi, Fatih Sultan Mehmed Han devri; Fethî İstanbul, Çandarlı Halil Paşanın keyfiyet-i katli, Sırbistan, Bosna ve Hersek, Mora, Arnavutluk Fütuhâtı, Venedik cengi ve Sinop ve Amasra ve Trabzon'un Fütuhâtı, Karaman Zabtı, Otlukbeli Muharebesi, Germiyan Zabtı, Eflak ve Boğdan seferleri, İtalya seferi. Bayezid Sâni Devri; Sultan Cem vakası, Vakaî harbiye, şehzâdegan meselesi, Terk-i saltanat, Sultan Selim Evvel Devri; İran sefer-i Kebirî, Kürdistan Fethi, Zülkadriye hükümetinin zabtı, Mısır seferi, Hilafet-i İslamiyyenin Ali Osmân'a intikali, Son sefer. Kanunî Sultan Süleyman Devri; Belgrat'ın zabtı, Macaristan'ın zabtı, Avusturya seferleri ve Bağdat ve Tebriz'in fethi, Derya seferleri, Kanunî'nin son seferleri, Selim Sâni Devri; Murad Sâlis Devri; İran seferi, Teşvîşât-ı dâhiliye, Avusturya seferi, Mehmed Sâlis devri; Avusturya muharebeleri, Ahval-i dâhiliye, İran vukuatı, Sultan Ahmed Evveli Devri; Zıtvatoruk muahedesi, Vukuat-ı dâhiliye ve hariciye, Sultan Mustafa ve Sultan Osman devirleri; Sultan Murad Râbia Devri; Teşvîşât-ı dâhiliye, İcraat-ı şedide, Irakeyn seferi, Sultan İbrahim Devri; Sultan Mehmed Rabia Devri; Ahval-i dahiliye, Köprülüler devri vüzerâtı, Avusturya Seferi, Sultan Süleyman Sâni Devri; Sultan Ahmed Sâni Devri; Mustafa Sâni Devri; Karlofça Muahedesi, Edirne vakası, Sultan Ahmed Sâlis Devri; Prut, Pasorofça muahedesi, Ahval-i İran, İbrahim Paşa'nın idaresi, Sultan Mahmud Evvel Devri; Vaka-i iraniye, Avusturya ve Rusya seferleri, Belgrad muharebesi, Sultan Osman Sâlis Devri; Mustafa-i Sâlis Devri; Rusya seferi, Abdülhamid Evvel Devri; Küçük Kaynarca Muahedesi, Kırım ahvali, Selim Sâlis Devri; Ahvâl-i seferiye, İslahat-ı askerîye, Ahvâl-i Mısıriye, Vukuat-ı dahiliye, Rusya muharebesi, İrtica-i evvel, Hadise-i şahadet, Mustafa Râbia Devri; Alemdar Mustafa Paşa'nın sadareti, Rusya seferi, Ahvali Hicaziye, Derebeyler, Mora vakası, Vakai Hayriye, Navarin vakası, Rusya seferi, Edirne ve Hünkar İskelesi Muahedeleri, Vakai Mısıriye, Sultan Abdülmecid Devri; Vakai Tanzimat-ı Hayriye, Hidiviyyet-i Mısıriye, Terkiyat-ı maddeye ve maneviye, Sivastopol Muharebesi, Yaş Muharebesi, Şam vakası, Abdülaziz Devri; Girid hadisesi, Mısır ve Avrupa seyahatleri, Yeni Osmanlılar, Buhran-ı Malî, Karadağ ve Sırbistan vakai, Sultan Murad Hâmis Devri; Abdülhamid Devri; Kanun-î Esâsi İlanı, Meclis-i Mebusan'ın küşâdı, Rusya Muharebesi, Ayestefanos ve Berlin Muahedeleri, İrtica-i Sâni, Abdülhamid'in devri saltanatına aid başlıca vakai dahiliye ve hariciye, Abdülhamid'in son idaresi, Jön Türkler, İnkılâb-ı Kebir.

Birinci Kısım – Kurun ı Evvel; Mısırlar: Mısır kavmi, Mısır kıtası, firavunlar, muharebeler, mezarlar, ihramlar, Mısır sanayi, Mısır yazısı, Asurîler, Keldaniler: Bu kıtalar ile kavimler hakkında malumat, Ninova, Babil, Fenikeliler; Medeniyet, yazı, müstemlikat, İraniler, Anadolu'da müteşekkil hükümet-ı kadime hakkında malumat-ı mücmele, İbraniler: Hz. İbrahim, Beni İsrail, Hz. Musa, Filistin, Hz. Süleyman ve Davud Peygamberler, Kudüs'ün tahribi, Beni İsrail'in ehemmiyeti, Yunanlılar: Yunan kavmi, Yunan müstemlekeleri, şehirleri, Isparta, Atina, Likörg ve solon kanunları, Medya muharebeleri, Perikles asrı, Pelopones muharebeleri, Makedonya, Filibe, İskender'in fütuhâtı, İnkıraz, İskenderiye ve müzesi, Sanayi ve ulûm, Romalılar: Roma'nın tesiri, Roma Cumhuriyeti, Zadehan ve avam, Roma ordusu, Pon muharebeleri, Şark fütuhâtı, Garb fütuhâtı, Muharebat-ı dahiliye, imparatorluk, Kırsalar, Antoninler, Roma medeniyeti, kavanini, Konstantiniye'nin tesisi, Şark İmparatorluğu, İnkıraz.

İkinci Kısım – Kurun-u Vasat; Cermenlerin istilası: Cermen, Got, Vandal, Frank, Anglo Sakson akvamı ve muhacereti ve istilaları netayici, Şarلمان. Tarih-i İslam: Zuhuru İslam; Müslümanların fütuhâtı, Afrika ve Endülüs, Arapların medeniyeti, hizmetleri, Avrupalılarla münasebetleri. Ehl-i Salib-i Şark ve Garb Salibiyyun, Endülüs'de Ehl-i Salib muharebatı. Avrupa: Derebeylik, şövalyeler, İngiltere Krallığının tesisi, Almanya İmparatorluğu, Papalar, Almanya İmparatorluğu'nun inkırazı, Avrupa'nın ahval-i umumisi, Osmanlılar tarafından

Konstantiniye'nin fethi, fetihten evvel ve sonra Osmanlıların mavkii, Kurun-u Vasatın hitamı.

Üçüncü Kısım – Kurun-u Cedide: Keşfiyat ve İhtiraât, Barut ve pusula, Afrika ve Hindistan, Amerikanın keşfi, Meksika ve Peru fütuhâtı, tabaât ve keşfiyat ve ihtiraânın netayici. Kurun-ı cedide evvelinde Avrupa– Protestanlık, mezheb muharebeleri, Şarlken, İkinci Filipe, Otuz sene muharebesi. İngiltere–Parlamento ve Kral, 1688 inkılâbı, Parlamento usulü. Fransa– Ondördüncü Lui ve terakkiyat. Rusya– Rusya'nın teşkili, Büyük Petro, Osmanlılarla Muharebat, Lehistan'ın mukasemesi. Prusya– Prusya'nın teşkili, Büyük Frederik, Avrupa müstemlikatı, İngiltere müstemliatı, Şimal-i ömr-ü bekanın istiklâli. Hükümet-i Osmâniyye: Yedi sene muharebesi ile İspanya veraset muharebesinin Devlet-i Osmâniyye ye tesiri, Lehistan meselesi, Viyana muhasarası gibi* Tarih-i Umumiye talik eder cihetler.

Dördüncü Kısım – Asr-ı Hazır: Fransa İnkılâbı, Avrupa ve Fransa, İmparatorluk, Büyük Napolyon, Viyana Kongresi, Avrupa'da 1830 ve 1838 inkılâpları. Devlet-i Osmaniyye'nin ahvali umumiyesi ve münasebetleri hariciyesi. Avrupa'nın Hal-i Hazır– Almanya, İtalya ittihatları, Avrupa Devletleri arasındaki ittifak ve itilaflar. Avrupa Müstemlikatı– Hindistan'da İngilizler, Asya'da Ruslar, Çin ve Japon muharebesi, Rus-Japon muharebesi, Afrika ve Amerika asrı hazır medeniyeti.

3.Sınıf - Tarih-i Umumî: Tarih-i Umumi; Mukaddime; Taksimât-ı Tarihiye

Birinci Kısım: Kurûn-u Evvel; Mısırliler: Mısır kavmi, Mısır kıtası, firavunlar, muharebeler, mezarlar, ihramlar, Mısır sanayi, Mısır yazısı, Asuriler, Keldaniler: Bu kıtalar ile kavimler hakkında malumat, Ninova, Babil, Fenikeliler; Medeniyet, yazı, Müstemlikat, İraniler: Anadolu'da müteşekkil hükümet-i kadime hakkında malumat-ı mücmele, İbraniler: Hz. İbrahim, Beni İsrail, Hz. Musa, Filistin, Hz. Süleyman ve Davud Peygamberler, Kudüs'ün tahribi, Beni İsrail'in ehemmiyeti, Yunanlılar: Yunan kavmi, Yunan müstemlekeleri, şehirleri, Isparta, Atina, Likörk ve Solon Kanunları, Medya Muharebeleri, Perikles Asrı, Pelepones Muharebeleri, Makedonya, Filibe, İskender'in Fütuhâtı, inkıraz, İskenderiye ve müzesi, sanayi ve ulûm, Romalılar: Roma'nın tesiri, Roma cumhuriyeti, Zadeğân ve avam, Roma ordusu, Pon Muharebeleri, Şark Fütuhâtı, Muharebat-ı Dahiliye, İmparatorluk, Kırsalar, Antoninler, Roma Medeniyeti, Kavanini, Konstantiniye'nin tesiri, Şark imparatorluğu, inkıraz.

İkinci Kısım: Kurûn-u Vasat; Cermenlerin istilasî: Cermen, Gut, Vandal, Frank, Anglo Sakson akvamı ve muhaceret ve istilaları netayici, Şarlman. Tarih-i İslam: Zuhuru İslam: Müslümanların fütuhâtı, Afrika ve Endülüs, Arapların medeniyeti, hizmetleri, Avrupalılarla münasebeti. Ehl-i Salib- Şark ve Garb Salibiyyun, Endülüs'de Ehl-i Salib Muharebatı. Avrupa: Derebeylik, şövalyeler, İngiltere Krallığının tesisi, Almanya İmparatorluğu, Papalar, Almanya İmparatorluğunun inkırazı. Avrupa'nın ahval-i umumisi, Osmanlılar tarafından Konstantiniye'nin fethi, fetihten evvel ve sonra Osmanlıların mevki, Kurun-u Vasatın hitamı.

Üçüncü Kısım: Kurun-u Cedide – Keşfiyat ve ihtiraât, barut ve pusula, Afrika ve Hindistan, Amerika'nın keşfi, Meksika ve Peru fütuhâtı, tabaât ve keşfiyat ve ihtiraânın netayici. Kurun-u cedide evvelinde Avrupa- Protestanlık, Mezheb Muharebeleri, Şarlken, İkinci Filipe, Otuz sene muharebesi, İngiltere-Parlamento ve Kral, 1688 inkılâbı, Parlamento usulü. Fransa- Ondördüncü Lui ve terakkiyat. Rusya- Rusya'nın teşkili, Büyük Petro, Osmanlılarla Muharebat, Lehistan'ın mukasemesi. Prusya- Prusya'nın teşkili, Büyük Frederik, Avrupa Müstemlikatı, İngiliz Müstemlikatı, Şimal-i ömr-ü bekanın istiklali. Hükümet-i Osmaniyye- Yedi sene muharebesi ile İspanya veraset muharebesinin Devlet-i

* İkinci sınıfta ayrıca Tarih-i Osmanî okunduğu dikkate alınarak.

Osmaniyyeye tesiri, Lehistan meselesi, Viyana muhasarasi gibi** Tarih-i Umumiye talik eder cihetler.

Dördüncü Kısım: Asr-ı Hazır- Fransa İnkılâbı, Avrupa ve Fransa, İmparatorluk, Büyük Napolyon, Viyana Kongresi, Avrupa'da 1830-1838 inkılâpları. Devlet-i Osmaniyye'nin ahvali umumiye ve münasebeti hariciyesi. Avrupa'nın Hal-i Hazır- Almanya, İtalya ittihatları, Avrupa devletleri arasında ittifak ve itilaflar. Avrupa Müstemlikâtı – Hindistan'da İngilizler, Asya'da Ruslar, Çin ve Japonya Muharebesi, Rus ve Japon Muharebesi, Afrika ve Amerika asr-ı hazır medeniyeti.

4.Sınıf - Tarih-i Umumi: Tarih ve ehemmiyeti, Tarihin me'hazları, Tarihin taksimatı, Ezmine-i kabulul tarihiye, Hacer, Tuç ve Hadid devirleri, Ezmine-i tarihiye ve Kurun-ı Kadime, Kurun-ı Vasat ve Kurun-ı Cedide, Asr-ı Hazır, ırk-ı beşer, ırk-ı beyaz. Mısırliler; Mısır ve Nil (harita), Ahval-i Kadime, İdare-i Ruhaniye, Firavun, Hyksoslar, Sezustres, Habeş sülalesi, oniki kumandan, Pesametih, Nihav, Emasis, Esbab-ı inkıraz, Ahvail-i ahiriye; medeniyet, Sınıf-ı ahali, âdat ve kanun ve mezheb ve asâr. Asurîler ile Babilîler; Irak (harita), Dicle ve Fırat, Ninova ve Babil, Ahval-i Kadime, Asurîler ve Keldaniler, Nemrud ve Asur, Ninus ve Semiramis, Asurya'nın Zevali, Yeni sülale, Esbab-ı inkıraz, İnkıraz-ı Babil, Ahval-i ahiriye, Medeniyet, Sanayi, Meşagil, Âdat, Mezahib, asâr. İbraniler; Arz-ı Filistin (harita), İbrahim ve oğulları (aleyhisselâm), İsrailîler, Beni İsrail'in Mısır'a hicretleri, Musa ve Harun (aleyhisselâm), Devr-i Mülûk, Tâluk, Davut ve Süleyman (aleyhisselâm), Yahuda Devleti, İsrailiye Devleti, Esbab-ı İnkıraz, Ahval-i Ahire, medeniyet; şeriat ve müsaviye, Ahdî akik ve telmud, Evâmir-i aşire, Mezheb ve âdat, asâr. Fenikeliler; Fenike (harita), ahval-i kadime, Esbab-ı İnkıraz, ahval-i ahiriye, medeniyet; sanayi, ticaret, bahriye, yazı, ihtiraât ve keşfiyat, müste'mirat, Kartaca (harita), ahval-i kadime ve ahiriye, usul-i idare, Hanun ve Bareke familyaları. İraniler; Med'ya ve Fars (harita), Akvâm-ı mütecâvire, Suriye, Lidya, Pont, Ermenistan, Pişedadyan, Medyalılar, Keykubad, Ferhad, Farşlılar, Keyhüsrev, Keykavus, Dara, Serhas, Esbab-ı inkıraz, Ahval-i ahiriye, Medeniyet; usul-i idare, elsine, mezahib ve âdat, asâr. Yunaniyeler; Yunanistan (harita) Ahval-i Kadime, kahramanlar, Truva muharebesi, İspartalılar, Liskurug kuvvaniyeni, Mesine Muharebeleri, Solon ve Filistiyen kuvvaniyeleri, Hükümet-i âyan ve âvam, Müste'mirat, Medya muharebeleri, Ahval-i ahire, medeniyet; Usul-i idare, Mezahib, âdat, hatıflar, Felsefe, Edbâ, Müverrihin, asâr. Makedonya; Makedonya (harita), Ahval-i kadime, Filip, Demustin, Büyük İskender, İskenderiye, Silifkiyan, Batelema, Bergama devletleri, Ahval-i ahire, medeniyet; kütüphane, müze, hekma. Romalılar; İtalya (harita), Ahval-i kadime, Roma, Sabinliler, ilk hükümdarlar, İlan-ı Cumhuriyet, Zadeğân ve avam münazaraları, Musavat-ı Hukuk, İtalya Fethi, Pirus Muharebeleri, Pon Muharebelerinin esbabı ve neticesi, Anibal ve Esbiçuanlar, İspanya ve Galya muharebeleri, Şark fütuhati, Fütuhatlardan sonra Roma'nın ahvali, Katun, Garakahuslar, Mariyus Vasilla, Pomipus ve Kayser, Antuvan, İmparatorluk, Augustus, Felavir, Antuniler, Konstantin, Roma'nın inkısamı, Garbî Roma'nın inkırazı, Ahval-i ahire, medeniyet; Usul-i İdare, Senato, Diktatör, Tribün, Veto, Hukuk-i siyasiye ve medeniye, ticaret, Hekma, Edbâ ve müellifin, Hıristiyanlık, Papalık, asâr.

Kurun-ı Vasat: Galler, Cermenler ve Keltler, Hutlar, Vizigotlar, Ositgotlar, Vandallar, Franklar, Mayurdumlar, Longublerdiler, Normanlar, Anglo Saksonlar, Feodalizm, Şehirler, Şövalyeler, Derebeyler. Şark-ı Roma (harita); İran (harita); Eşgiyan ve Sasaniyan, Şark-ı Roma ile İran'ın ahval-i ahiriyesi. Frank Hükümeti (harita); Meruve sülalesi, Karluving sülalesi, Şarlman, Verdun Muahedesi. Almanya (harita); Şarlman sülalesi, Derebeylikler, Birinci Konrad, saksonya sülalesi, Büyük Otun, Frankonya sülalesi, Dördüncü Henri, Papa Gregorya, Vormes muahedatı, Hohenşa ve Fun sülalesi, Fasıla-i saltanat, Haspburg

** İkinci sınıfta ayıca Tarih-i Osmanî okunduğu dikkate alınarak.

sülalesi, Luksemburg sülalesi, Segizmund. İsveç (harita); ahval-i umumiye. Fransa (harita); Şarلمان sülalesi, Derebeyler. İngiltere (harita); Yedi Krallık, Egbert, Alfred, Normandiya sülalesi. İtalya (harita); Milan, Florensina, Cenevre, Venedik Cumhuriyetleri. İskandinavya (harita); Normanlar, Kamlar İttihadı. Rusya (harita); Ahval-i kadime, Ruslar, Vlademir, Moskova. Lehistan (harita); Ahval-i Umumiye.

5.Sınıf - Tarih-i Umumi: Araplar: Arabistan (harita), Mekke, Medine, Sabâ, Ahval-i kadime, Arab-ı Ba'de, Müsta'ribe, El-Adnan ve Kahtan, Beni Hamir, Mülük, Kanda ve Gassan, Kureyşiler, Amûd-ı nesib cenabı peygamberi, Mezahib ve âdat ve asâr. Siyer-i Nebî: Veladet, Rezâ', Kefalet, Şam Seferi, İzdivaç, Tamiri Kabe-i Mükerrime, Bi'set seneye, Sabıkın El-İslam, Ta'zib-i müztezifin, Habeşe hicret, İslamî ceza ve emr, Fesih-i ahd, Mi'râc-il Nebî, Seferî Taif, Biat-ı Akibe, Hicret-i saniye, Bina-i mescid, Me'vahat ve Mevadeâ, Mevâddaâ, tahsil-i kible, Emr-i Cihad, Bedir, Uhud, Hendek gazaları, Mesalih-i Hudeybiye, ethi Hayber ve safrâi Nebî, Vakaî Mute, İslamî Halid ve Ömer ve Bin As ve Osman Bin Ebu Talha, Fethi Mekke, Gazve-i Huneyn ve Evtas, Muasara-i Taif, Gazve-i Tebük, İrtihal-i Nebî, Şemâil-i Nebî, Ezvacı Nebî, Evladı Kiram, Ashab-ı Güzin, Memelik-i meftuhâ haritası.

Halife-i Raşidin: Hz. Ebu Bekir suret-i fütuhâtı, Mürtedler ve mütenebbiler muharebesi, Cem-i Kur'an, İran ve Rum seferleri, Hz. Ömer'in hilafeti, Suriye ve İran fütuhâtı, Afrika fütuhâtı, Vaz'ı tarih, Bina-i Basra ve Kufe, Vaz'ı divan, Tertib-i maaş, Şahadet-i Ömer, Hz. Osman'ın suret-i fütuhâtı, Âbadele muharebesi, ilk donanma, Ahval-i İran, Zuhur-i fitne, Hadise-i şahadet, Hz. Ali'nin suret-i intihabı, Beynel ashabı tefrika, Cemel ve Sıffin Muharebeleri, Hakemiyan meselesi, Nihriyan muharebesi, Şahadet-i Ali, Hz. Hasan'ın hilafeti, Terk-i hilafet, Hilife-i Raşid'inin hizmeti, Memalik-i meftuhâ haritası.

Emeviler Devri; Devlet-i Emeviye'nin suret-i zuhuru, Birinci Muaviye, İstanbul muhasarası, Afrika vukuatı, Velihtlık meselesi, Birinci Zeyd, Facia-i Kerbela ve Hüre, Muhasara-ı Kâbe, Tevvabin, Matem-i Hüseyin, Mervan-ı İbn-hakem İbn-As, İbn Zübeyr, Abdülmelik Bin Mervan, Vukuat-ı dahiliye, Türkler muhaberesi, Afrika Fütuhâtı, Sene-i İslamiye, Endülüs Fethi, Rum muharebeleri, Türkistan Fethi, Hind Seferi, Süleyman Devri, Vakaî Dahiliye, İstanbul muhasarası, Ömer b. Abdülaziz ve Yezid Sâni devirleri, El-Mühleb, Hişam devri, Puvatya muharebesi, Son Emeviler, Zab Suyu muharebesi, Esbab-ı inkıraz, Emevilerin hizmetleri, "Memâlik-i Meftuhâ Haritası".

Abbasiler Devri; El-Ali ve Abbas, Abbasilerin Zuhuru, Sefâh, El-Mansur, El-Mehdi, Harun devirleri, Rum muharebeleri, Veliht meselesi, Beramike, Mü'min ve Mutasım devirleri, Türkler, Emri-ul Ümeralar, Son Abbasiler, Esbab-ı inkıraz, Abbasiye-i Mısır, Abbasilerin hizmetleri, "Memâlik-i Meftuhâ Haritası".

Tevâif-ul Mülûk; Tarih-i Te'sisi ve İnkırazı ve me'vus mahline mubeyyin bir cedvel.

Endülüs Devlet; Endülüs (harita) El-Mervan, Abdurrahmân, Hişam, Hakem, Abdurrahmân Sâni, Abdurrahmân Sâlis, Hakem-i Sâni, Hişam-ı Sâni devreleri, Mansur, Son Emeviler, Tevâif-ul Mülûk, Merabiteyn, Muhiddin, Beni Hud, Beni Hamir, Endülüs mezalimi, Esbab-ı inkıraz, Beni Ağleb, Fatımi, El-Samani, El Buye, El-Sebuktegin, El-Nuştegin, Eyyubiye, Memalik-i Bahriye ve Çarakse Devletleri (muhtasar), El-Selçuk, El-Cengiz, Gürkaniye Devletleri "mufassal" (haritalar).

Muhacerat-ul Salibiyye; Ehl-i Salibin Zuhuru, Birinci Salibun ve Kılıç Arslan, İkinci Salibun, Nureddin ve Salahaddin, Üçüncü Salibun, Salibunâire, Garb Salibiyyunu, Muhacemat-ü Salibiyyenin Netayici. Medeniyet-i İslâmiyye; Şeriat-ı İslâmiyye, Hilafet ve Hükümet-i İslâmiyye, Ulûm, Sanayi, Ticaret, Ziraat, Mezahib, Edbâ, Müellifin, asar. Fransa; Kapt Sülalesi, Filib ve August, Üçüncü Filib, Güzel Filib. İngiltere; Belanetacene Sülalesi, Henri, Rişar ve halefleri, Lanekster ve York Hanedanı, Yüz Sene muharebesinin Esbab-ı zuhuru, Karesi Muharebesi, Ezingör Muharebesi, Jan Dark, Aras Kongresi, Muharebenin Netayici. Kurûn-ı Vusta Medeniyeti; Ticaret, Ziraat, Maârif ve Sanayi.

6.Sınıf - Tarih-i Umumi: Osmanlılar; Ertuğrul Gazi, Osman Gazi'nin İmaratı ve Saltanatı, Bekaya-i Selçuki'ye, Tekfurlar, Fethi Bursa, Orhan Gazi, Anadolu Fütuhâtı, İslahat-ı ve Tanzimat-ı Dâhiliye, Rum İliye Mürûr, Murad Hüdâvendigâr'ın Anadolu Vakayîi, Rum İli Fethi, Bulgaristan'ın Fethi, Kosova Muharebesi, Yıldırım Bayezid, Anadolu Fütuhâtı, İstanbul'un Muhasarası, Niğbolu Muharebesi, Ankara Vakası, Fâsıla-i Saltanat, Çelebi Sultan Mehmet, Bedreddin Simavi, Murad Sâni, Düzmece Mustafa, Anadolu Vukuatı, İstanbul Muhasarası, Hünyadi ile muharebe, Terk-i Saltanat, Varna Muharebesi, İkinci Cüsları, Germanhisar Vakası, İskender Bey ailesi, İkinci Kosova Muharebesi, Feth-i İstanbul. Medeniyet-i Osmaniye; Maarif, Sanayi, Ticaret, Ziraat.

Kurûn-ı Cedide; İnkılâb-ı Siyasiye ve Ulûmiye ve Diniye. Almanya (harita); Üçüncü Frederik, Maksimilyan, Martin Luter, Mezheb Muharebeleri, Osburg Muahedesi, Protestan Fırkaları, Ferdinand, Maksimilyan, Otuz Sene Muharebesi ve Setefalya Muahedesi, Hubertesbug Muahedesi, İslahat-ı İdare, İkinci Frederik Vilhelm, Lehistan Meselesi, Avusturya, Marya Terez, Jozef. İtalya (harita); Ahval-i Umumîye, Roma, Papalar, Senpiyer Kilisesi, Engizisyon, Endekis Cizvitler, Venedik, Milan, Floransa. İspanya (harita); Ahval-i Umumîye, Eragonya, Kastilya, Ferdinand ve İzebella, Kristof Kolomb, Amerika Keşfi, Meksika ve Perv Fetihleri, Beşinci Şarl, Ahval-i Dâhiliye ve Hariciye, İspanya Müstemlikatı, İkinci Filib, Taassup Mezalimi, Esbab-ı Zaif. Portekiz (harita); Birinci Jan, Henri Melah, Vaskodügama, Potekiz Müstemlikatı ve Esbab-ı Zaif. Flemenk (harita); Ahval-i Umumîye, Kân Meclisi ve Cumhuriyetleri. İngiltere (harita); İki Gül Muharebesi, Sekizinci Henri ve Halefleri, Reforme, Büyük Elizabeth, Baron Komitesi, Birinci Şarl, Parlamento, Usul-ı Meşrutiyet, İskoçya İttihâtı, Hanuvru Sülalesi, Pars Muahedesi, Amerika Müstemlikatı, Cemahir-i Müttefik-i Amerika (harita), Amerika muharebeleri ve Netayic-i Muharebe, Ahval-i Ahire.Fransa (harita); Yedinci Şarl, Onbirinci Lui, Sekizinci Şarl, Muharebat-ı Devliye, Avrupa Mevazinesi, Onikinci Lui, Birinci Fransuva, Devdullar, Pavya Muharebesi, İkinci Henri, Mezheb Muharebeleri, Senpartelmi Vakası, Dördüncü Henri, Nant Fermanı, Onüçüncü Lui, Kardinal Rişliv ve Kardinal, Ondördüncü Lui, Kulber, Belçika Muharebeleri, Protestanlık Meselesi, İspanya Veraseti Muharebesi, Onbeşinci Lui, Gözdeler, Ahval-i Dâhiliye. İskandinavya (harita); Danimarka, İsveç, Gustav ve Eza ve İhlaf, Gustav Edvelf Onuncu Şarl, Onikinci Şarl, Esbâb-ı Zaif. Rusya (harita); Ahval-i Umumîye, Moskova Hükümeti, Üçüncü İvan, Müthiş İvan, Ahval-i Dahiliye, Romanof Sülalesi, Büyük Petro, İslahat, Prut Muharebeleri, Petro'nun Vasiyetnamesi, Petro'nun Halefleri, Katarina, Ahval-i Dahiliye. Lehistan (harita); Ahval-i Umumîye, Mukaseme, Esbab-ı İnkıraz. Kurûn-ı Cedide Medeniyeti; Keşfiyat, İhtirâât, Barut, Kağıt, Usul-ı Tıbbî, Ticaret, Ziraat, Maârif, Sanâyi.

7.Sınıf - Tarih-i Umumi: Devlet-i Âliye-i Osmâniye; (Memalik-i Osmâniye Haritası), Payitaht-ı Osmâniye, Vaka-i Sadaret, Sırp, Bosna Hersek, Arnavutluk Fütuhâtı, Venedik, Muharebeleri, Sinop, Amasra, Trabzon Fütuhâtı, Karaman'ın Zabtı, Uzun Hasan Muharebesi, Eflak ve Boğdan Seferleri, Beyazid Sâni, Sultan Cem, Mora Sevahilinin Zabtı, Mısırlılarla Muharebe, Şeytan Kulu Vakası, Şehzadegân Meselesi, Terk-i Saltanat. Selim-i Evvel; İran Sefer-i Kebiri, Kürdistan ve Zülkadiriye'nin Zabtı, Mısır Seferi, Hilafet-i İslâmiye Âli Osman'a Nakli, Son Sefer. Süleyman Evvel; Belgrat'ın Fethi, Rodos'un Fethi, Macaristan'ın Zabtı, Avusturya Muharebeleri, Şark Seferleri, Esfar-i Bahriye, Son Seferi. Selim Sâni; Vakaî Hayriye. Murad Sâlis; İran Seferi, Teşevvüşat-ı Dâhiliye, Avusturya Seferleri. Mehmed Sâlis; Avusturya Muharebeleri, Ahval-i Dâhiliye, Vukuat-ı İbrani'ye. Ahmed Evvel; Ahval-i Dâhiliye ve Hariciye. Sultan Mustafa Evvel, Osman Sâni, Murad Râbia; Teşevvüşat-ı Dahiliye, İcraat-ı Şedide, İrakeyn Seferi. İbrahim Evvel; Hanya'nın Zabtı. Mehmed Râbia; Ahval-i Dâhiliye, Köprülüler, Girit'in Zabtı, Avusturya Muharebeleri, İkinci Viyana Muhasarası. Süleyman Sâni, Ahmed Sâni, Mustafa Sâni; Ahval-i Hariciye, Edirne Vakası. Ahmed Han Sâlis; Prut Muzafferiyatı, Ahval-i Dâhiliye ve Hariciye, Damat

İbrahim Paşa'nın Devri Vezareti. Mehmed Evvel Devri; Vakaî İraniye, Rusya Seferi, Medeniyet-i Osmâniyye; Ticaret, Ziraat, Maârif, Sanayi.

Asr-ı Hazır: Fransa; Onaltıncı Lui, Esbâb-ı İnkılâb ve Ahval-i Dâhiliye, Millet Meclisi, Müdahale-i Ecnebiye, İlan-ı Cumhuriyet, Krallık i'damı, Selamet-i Umûmiye Komitesi, Kanuni Esasi, Napolyon Bonapart, İtalya ve Mısır Seferleri, Konsolosluk Devri, İmparatorluk Devri, Tilsit Muahedesi, İspanya Muharebesi, Ahval-i Dahiliye, Moskova Seferi, İttihat-ı Umumi, Onsekizinci Lui, Viyana Kongresi, İkinci imparatorluk, Paris Muahedesi, Ahval-i Dahiliye, Onuncu Şarl, Orlain Krallığı, İkinci Cumhuriyet, Üçüncü Napolyon, Rusya Muharebesi, Üçüncü Cumhuriyet, Tayyare, Ahval-i Ahire, Müstemlikat, Hal-i Hazır Harita. İngiltere; Dördüncü Gilyevm, İntihâb Nizâmnamesi, Esaretin İlgası, Viktorya, İrlanda Meselesi, Ahval-i Ahire, Müstemlikat, Hal-i Hazır Harita. Almanya; Ahval-i Umumiye, Ren Heyeti Müttefikesi, Alman Hükümetleri, Savda Muharebesi, Alman İmparatorluğu, Bismark, Ahval-i Ahire, Müstemlikat, Hal-i Hazır Harita. Rusya; Aleksandır, Nikola, Kırım Muharebesi, Rum İli Muharebesi, Japon Muharebesi, Nihilistler, Ahval-i Ahire, Müstemlikat, Hal-i Hazır Harita. Avusturya; Ahval-i Umumiye, İkinci Franç, Macaristan Kıyımı, Ahval-i Ahire, Hal-i Hazır Harita. İtalya; Ahval-i Umumiye, Sardunya Krallığı, Viktor Emanuel, İtalya İttihadi, Ahval-i Ahire, Müstemlikat, Hal-i Hazır Harita. Amerika; Ahval-i Umumiye, Cemahir-i Müttefike, Ahval-i Ahire(Hal-i Hazır Harita). Japonya; Ahval-i Umumiye, Çin Muharebesi, Hal-i Hazır Harita. Çin; Ahval-i Umumiye, Vakaî Harbiye, Ahval-i Ahire, Hal-i Hazır Harita. Küçük Devletler; Belçika ve Flenk ve Müstenlikatı, İspanya ve Portekiz ve Müstemlikatı, İsveç ve Danimarka, Yunan, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan, İran, Afgan, Fas ve Hükümet-i Zaire-i Saire. Balkan Hükümetleri, Hükümet-i İslamiyye. Şark Meselesi; Memalik-i Osmaniye, Yunanistan, Sırbistan, Mısır, Hind, Aden, Kafkasya, Türkistan, İran, Afgan, Çin Meseleleri. Hal-i Hazır Medeniyeti: İhtirâât, Keşfiyat, Ziraat, Ticaret, Maarif, Sanayi. Devlet-i Âliye-i Osmâniyye; Selim Sâlis; Ahval-i Seferiye, İslahat-ı Askeriye, Ahval-i Mısıriye, Vukuat-ı Dahiliye, Rusya Muharebesi, İrtica-i Evvel, Hadise-i Şahadet. Mustafa Rabia, Mahmud Sâni; Vaka-i Dâhiliye, Rusya Seferi, Ahval-i Hicaziye, Derebeyler, Mora Vakası, Vaka-i Hayriye, Navarin Vakası, Rusya Seferi, Vaka-i Mısıriye. Abdülmecid; Tanzimat-ı Hayriye, Kırım Muharebesi, Şam Vakası, Abdülaziz, Girit Meselesi, Mısır ve Avrupa Seyahatleri, Yeni Osmanlılar, Buhran-ı Mali, Karadağ ve Sırp Vakası. Murad Hamis, Abdülhamid Sani; Kanun-ı Esasiye'nin İlanı, Parlaento'nun Küşadı, Rusya Muharebesi, Çırağan Hadisesi, İrtica-i Sani, Vaka-i Dâhiliye ve Hariciye, İdare-i Müstebiddî Ciddiye, Jön Türkler, İnkılab-ı Kebir, Meşrutiyet, Hal-ı Hazır Haritası, Medeniyet-i Osmaniye, Ziraat, Ticaret, Maarif.”

Yukarıdaki Tarih dersinin konu dağılımının verildiği müfredat programı incelendiğinde, yedi yıllık idadilerin bugünkü ortaokullara karşılık olan ilk üç yılında gelenekçi(alaturka), bugünkü liselere karşılık olan sonraki dört yılında ise, çağdaş(alafra) bir tarih öğretim programı uyguladığı görülmektedir (Tablo 3).

1911 tarihli Yedi yıllık idadilere ait program içeriği ve ders içeriği incelendiğinde, Batıcılığın etkileri daha da hissedilir bir düzeye çıkmıştır. Milli açıdan hiçbir konunun yer almadığı bu programda, birinci yıl verilen “Tarih-i Enbiya ve Tarih-i İslam” dersleri ile İslâmcılık etkisinin devam ettiği değerlendirilmesine varmak çok yanlış olmayabilir.

Konuların dağılımı sınıflar arasında eşit olmamış, gereksiz ayrıntılara inildiği gözlenmiştir. İlk yıllarda İslami etkinin ağır bastığı konular öğretilmiş ve öğrencilerde bir temel oluşturma amacı güdülmüştür. Son sınıflara doğru ise, çizgi değişmiş ve Batı etkisi programda kendini hissettirmiştir. Hatta bu etkinin oldukça abartılı olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Tarih dersi konularının sınıflara göre sıralandığı bölüm, incelendiğinde, birinci sınıf programının tamamen “İslam Tarihi”ni içerdiği görülür. İkinci sınıfta, Osmanlı padişahlarına göre bir dağılımla olayların işlendiği ve II. Abdülhamit devri olaylarına kadar konuların getirildiği görülmektedir. İkinci sınıfın bir bölümünde de, Avrupa, keşifler, aydınlanma, Fransız İnkılâbı... gibi konular ele alınmıştır. Üçüncü sınıfta, ikinci sınıfın ilk konuları hariç, konularda bir tekrar söz konusudur. Dördüncü sınıfta ilk olarak tarih tanımı, önemi, faydaları... gibi konulara yönelik bilgiler verilmiştir. Devamında ilk çağ uygarlıklarının siyasal ve kültürel özelliklerine yönelik bilgiler verilmiştir. Ayrıca orta çağda Avrupa tarihine yönelik bilgiler verilmiştir. Beşinci sınıf konuları, Arap tarihi ile başlamış, dört halife devri, haçlı seferleri ve orta çağ medeniyetinin kültürel yapısına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Altıncı sınıfta konular, Ertuğrul Gazi'nin devlet kurması ile başlamış ve II. Murat dönemine kadar getirilmiştir. Günümüzde “Osmanlı kuruluş dönemi” olarak ifade edilen bir bölüm oluşturulmuştur. Dersin devamında, yeniçağda Avrupa tarihine yönelik konulara yer verilmiştir. Yedinci sınıfta ise, önce Osmanlı'da yeniçağ tarihi, altıncı sınıfta kaldığı yerden devam etmiş, devamında da Avrupa'da ve Osmanlı'da yakınçağ tarihi olayları verilmiştir. Olaylar ele alınırken, çağlara yönelik ayrımlar dikkati çeken özelliklerdir. Ayrıca son dört sınıfta kültüre yönelik bilgilere daha fazla yer verilmiş olması da önemli bir noktayı oluşturmuştur. Kısacası konular daha çok İslam ve din tarihi üzerine başlamış, sınıflar ilerledikçe dünya meseleleri, Osmanlı tarihi konularına yönelik bilgiler de ders içeriğine girmiştir.

İstanbul Mekteb-i Sultanisi Müfredat Programı

İstanbul Mekteb-i Sultanisi Ders Müfredat Programı ise, Rumi 1328, Hicri 1331 ve Miladi 1912 yılları ile tarihlenmiştir. Bu programın derslerinin ve ders saatlerinin dağılımını gösteren çizelge aşağıda yer alan Tablo 4'te gösterilmiştir (Yücel 1994:150).

Tablo 4- 1912 İstanbul Mekteb-i Sultanisi Ders Müfredat Programı

Derstler in esamisi	HAFTADA					
	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf	Altıncı Sınıf
Ulüm-u Diniye	1	2	1	1	1	—
Arabî	2	2	2	1	1	1
Türkçe	4	2	3	3	3	3
Farisî	2	2	1	1	1	—
Fransızca	6	6	6	6	6	6
Tarih	1	1	2	2	2	2
Coğrafya	(İki Haftada) 1	(İki Haftada) 1	1	1	2	2
Tarih-i Tabii	1	(İki Haftada) 1	2	1	1	2
Hikmet	1	1	1	2	2	2
Kimya	(İki Haftada) 1	1	1	1	1	2
Riyaziyat	4	4	4	4	3	—
Malûmat-ı Kanuniye	1	1	1	2	2	1
Ulüm-u Ticariye	—	—	1	1	1	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2	2
YEKÜN	27	26	29	29	29	26

İstanbul Mekteb-i Sultanisi'ne ait Miladi 1912 tarihli müfredat programı yukarıda yer almaktadır. Tablo 4 incelendiğinde programın on beş(15) dersten oluştuğu görülmektedir. Programa genel itibari ile baktığımızda, haftada altı saatlik süresi ile en ağırlıklı dersin 'Fransızca' olduğu dikkati çekmektedir. Standart olarak her yıl haftada altı saat verilmesi planlanan dersin, bu durumunda dönemin siyasi koşullarının etkili olduğunu söylemek mümkün olabilir. Ülke siyaseti gereği Yabancı dil olarak özellikle Fransızca seçilmiştir. Fransızca dersinin yanı sıra programda dil

derslerine önem verilmiş; Arabî, Farisî ve Türkçe de ihmal edilmemiştir. Bu durum ülkenin etnik yapısıyla da yakından ilintilidir. Ulum-u Diniye dersi de diğer programlarda da gözlemlendiği gibi yerini korumuştur. Dersin, ortaöğretimin ilk devresinde toplam dört(4) saat, ikinci yarısında da toplam iki(2) saat verilmesi planlanmıştır. 1910 ve 1911 programı ile karşılaştırıldığında dersin haftalık süresinin önemli ölçüde azaldığı görülebilir.

Programda, Tarih dersi birinci ve ikinci, sınıflarda birer saat; üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı sınıflarda da ikişer saat olmak üzere hafta toplam on saat olarak belirlenmiştir. Tarih dersi ayrıca 1910 programında on dokuzuncu sırada, 1911 programında on ikinci sırada yer alırken, 1912 programında altıncı sırada yer almıştır. Bu nedenle dersin itibarının arttığını söylemek yanlış olmayabilir. Diğer bir bakışla Tarih dersi her yıl okutulan bir ders görünümünün yanı sıra ağırlığının da giderek arttırıldığı noktası da önemlidir. Ancak Yedi yıllık idadilerdeki gibi her yıl hangi alana yönelik tarih konularının okutulacağı ile ilgili bilgiye program içerisinde yer verilmemiştir.

1912 İstanbul Mekteb-i Sultani programında “Malumat-ı Medeniye” dersine de yer verilmemiştir. 1911 programında bulunan bu ders “Tarih” dersi için de önemli bir katkı sağlarken, 1912 programında kaldırılmış olması “Tarih” dersi açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirilebilir.

Müfredat programının genel değerlendirilmesi olarak söylenecek şey, İslâmcılık ve Batıcılık akımlarının ders programı içindeki yerini koruduğudur. Geleneksel çizgi korunmuş ve modernleşme anlamında küçük adımlar atılmaya devam edilmiştir. Tarih dersi ise, her yıl biraz daha önem kazanarak gelişim göstermiştir. Ancak bu gelişim sürekli ileri şeklinde değil, aksaklıklarla birlikte bir ileri bir geri şeklinde seyretmiştir. Örneğin, 1911 tarihli Yedi yıllık idadilere ait programda tarih dersi içinde yıllara göre hangi konuların işleneceğine ilişkin bilgi verilirken, daha sonra hazırlanan 1912 programında bu bilgilere rastlanmamaktadır. Ayrıca 1911 programında tarih dersi altıncı sınıfa kadar haftada iki saat, yedinci sınıfta ise üç saat olarak belirlenmişken, 1912 programında ders saatlerinin

düşürüldüğü, birinci ve ikinci sınıfta bir saat, devamında ise ikişer saat olarak belirlendiği görülmektedir.

1913 Sultanilerin Birinci Devresine Ait Program

İncelenen bir diğer ders programı ise, Rumi 1329, Hicri 1332 ve Miladi 1913 yılları ile tarihlenen Sultanilerin birinci devresine ait olan ders programıdır. 1913 tarihli programın derslerini ve haftalık ders saatlerini gösteren çizelge Tablo 5'te verilmiştir (Yücel 1994:151).

Tablo 5- 1913 Sultanilerin Birinci Devresine Ait Ders Programı

Ulum ve Fünun	Altıncı Yıl	Yedinci Yıl	Sekizinci Yıl	Dokuzuncu Yıl	AÇIKLAMALAR
Ulûm-u Diniye	1	1	2	2	
Lisan-ı Osmanî	5	5	4	4	
Tarih	2	2	2	2	
Coğrafya	1	1	1	1	
Malûmat-ı Tabiiye ve Sıhhiye	2	2	—	1	
Hikmet-i Tabiiye	—	—	2	2	
Kimya	—	—	1	1	
Hesap ve Cebir	2	2	2	2	
Usul-ü Defteri	—	—	—	1	
Hendese	2	2	2	2	
Resim ve Resim Hattı	2	2	2	2	
Arabî	5	5	4	3	
Farisî	—	—	1	1	
Lisan-ı Ecnebi	5	5	4	4	(Fransızca, İngilizce, Almanca)
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	
Gına (Musiki)	1	1	1	—	
YEKÜN	30	30	30	30	

1913 tarihli Sultanilere ait ders programına yönelik olarak oluşturulan tablo incelediğinde toplam on altı(16) dersin yer aldığı görülmektedir. Bu programda da “Ulum-u Diniye” dersi aynı statüsünü koruyarak, ilk sıradaki yerini almıştır. Dersin toplam süresi altıncı ve yedinci sınıfta birer, sekizinci ve dokuzuncu sınıfta ikişer olmak üzere haftada 6 saattir. 1913 programında “Lisan-ı Osmanî” adı ile yeni bir ders dikkati çekmektedir. Daha önce incelenen programlarda yer almayan bu dersin, altıncı ve yedinci sınıfta beşer, sekizinci ve dokuzuncu sınıflarda ise dörder saat olmak üzere toplam on sekiz saat verilmesi planlanmıştır. Programda dikkati çeken bir yenilik ise, “Lisan-ı Ecnebi” adı ile yer alan dersin diğer programlarda olduğu gibi sadece Fransızca’yı değil, Almanca ve İngilizceyi de içermesidir. Bu şekilde öğrencilere seçim hakkı tanınmış, Fransızcanın programdaki hâkimiyeti de bu uygulamayla giderek bölünmüştür. Dersin yoğunluğunda bir değişme olmamış, dersin süresi, altıncı ve yedinci sınıfta beşer, sekizinci ve dokuzuncu sınıflarda ise dörder saat olmak üzere toplam on sekiz saat olarak belirlenmiştir. Bu program, önceki programlarla karşılaştırıldığında dil derslerinin ilk sıralardaki yerlerini kaybettiği ve arka sıralara düştüğü gözlenmektedir.

1913 tarihli Sultanilerin birinci devresine ait programda tarih dersinin yerine bakıldığında; “Tarih” dersinin altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sınıflarda ikişer saat olmak üzere toplam sekiz saat olarak verilmesinin planlandığı görülmüş, konulara yönelik olarak ise, ayrıntılı bir açıklamada bulunulmamıştır. Ayrıca dersin sırasında da bir değişme görülerek, 1913 Sultani programında ders üçüncü sıraya çıkmıştır. Bu durum dersin itibarının arttığı düşüncesini destekler niteliktedir. Balkan yenilgisinin de yaşandığı bu dönemde çizgi değişimi başlamış, mili birlik anlayışı Osmanlı birliği anlayışının önüne geçmiştir.

1914 Sultanilerin ikinci Devresine Ait Program

Sultanilerin ikinci devresine ait olan, Rumi 1329, Hicri 1333 ve Miladi 1914 yıllarıyla tarihlenen programın dersleri ve haftalık ders saatleri Tablo 6'da gösterilmiştir (Yücel 1994:152).

Tablo 6- 1914 Sultanilerin ikinci Devresine Ait Ders Programı

Ulum ve Fünun	Onuncu Sınıf		On Birinci Sınıf		On İkinci Sınıf	
	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat
Ulûm-u Diniye	2	2	2	2	1	1
Lisan-ı Osmanî	4	4	3	3	3	5
Tarih	2	2	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1	1	1
Hayvanat	—	—	1	1	} 2	} 2
Nebat	—	—	—	—		
İlm-ül-arz	—	—	—	—		
Hıfzıssıhha	—	—	—	—	1	1
Hikmet-i Tabiiye	2	2	2	2	2	—
Kimya	2	2	2	2	2	—
Cebir ve Hesabı Nazarî	3	2	2	1	2	—
Müsellesat-ı Müsteviye	—	—	2	1	—	—
Hendese	3	1	2	—	—	—
Kozmografya	—	—	—	—	2	2
Mihanik	—	—	—	—	2	—
Mantık ve Felsefe	—	—	1	1	1	2
Resim ve Resim Hattı	2	1	1	1	1	1
Arabî	—	4	—	4	—	4
Farisî	—	1	—	1	—	2
Lisan-ı Ecnebi	5	5	5	5	4	4
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2	2
Tatbikat-ı Fenniye	2	1	2	1	2	1
YEKÛN	30	30	30	30	30	30

Sultanilerin İkinci devresine ait Miladi 1914 tarihli ders programında toplam yirmi iki ders bulunmaktadır. 1913 programı ile karşılaştırıldığında derslerin sayısının arttığı ve ağırlaştığı görülmektedir. Bu programdaki en önemli ayırım, sınıfların edebiyat ve fen olmak üzere şubelere ayrılmış olmasıdır. Derslerin haftalık ders saatleri de şubelere göre farklılaşmıştır. Programda ilk sırayı “Ulum-u Diniye” dersi almış, dersin işlenişi, edebiyat ve fen sınıflarında haftada toplam beşer saat olarak planlanmıştır. “Lisan-ı Osmanî” dersi, ikinci sırada yer almıştır. Onun haftalık dağılımı ise, edebiyat sınıflarında haftada toplam on iki saat, fen sınıflarında ise haftada toplam on saat olarak belirlenmiştir. Programda “Lisan-ı Ecnebi” dersi incelediğinde; dersin, edebiyat sınıflarına da fen sınıflarına da haftada toplam on dörder saat konduğu görülmektedir. Ayrıca dil derslerinin(Arabî, Farsî, Ecnebi Lisanı) 1910–1911–1912 programlarındaki yerlerini bırakarak, programda alt sınıflara düştükleri de diğer gözlemler arasındadır.

1914 Sultanilerin ikinci devresine ait müfredat programında “Tarih” dersinde, ayırım yapılamaksızın edebiyat sınıflarında da, fen sınıflarında da hafta toplam altışar saat olarak verilmesinin planlandığı görülmektedir. Programda tarih dersinin hangi konu alanlarına yönelik olarak işleneceğine ait bir bilgi bulunmamaktadır. Bu programda, tarih dersinin itibarı açısından da önemli bir gelişme söz konusudur. 1910 müfredat programında on dokuzuncu sırada yer alan “Tarih” dersi, 1914 programında üçüncü sıraya yükselerek oldukça önemli bir çıkış yakalamıştır. Bu durum ülkedeki siyasi ve düşünsel yapının değişimi ve gelişimi ile bağlantılıdır. Bu dönemde I. Balkan Savaşında alınan yenilgi ile milli bilinçlenme başlamış ve bir ulus olarak birlik içinde kenetlenme düşüncesi ile Türkçülük etkisini arttırmıştır. Zaten tarih literatüründe Türkçülük akımının belirginleşmesinin, 1913 Balkan Savaşları sonrasında olduğu bilinmektedir. Tarih dersinin gelişimi ve ön plana çıkışı da Türkçülük akımının gelişimi ile bir paralellik göstermektedir.

1915 Mekteb-i Sultaniye Ders Programı

İncelenen bir diğer ders programı ise, Rumi 1331, Hicri 1334 ve Miladi 1915 yılları ile tarihlenen Mekteb-i Sultaniye'ye ait ders programıdır. Dersleri ve haftalık ders saatlerini gösteren çizelge, Tablo 7'de verilmiştir (Yücel 1994:155).

Tablo 7- 1915 Mekteb-i Sultaniye Ders Programı

Dersler	Onuncu Yıl		On birinci Yıl		On ikinci Yıl	
	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat
Ulüm-u Diniye	2	2	2	2	1	1
Lisanı Osmanî	4	4	3	3	3	5
Tarih-i Kadim	—	1	—	1	—	1
Tarih	2	2	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1	1	1
Hayvanat	—	—	2	2	—	—
Nebatat	—	—	—	—	2	2
İlm-ül-arz	1	1	—	—	—	—
Hıfzıssıhha	—	—	—	—	1	1
Fizik	2	2	2	2	2	2
Kimya	2	2	2	2	2	—
Cebir ve Hesab-ı Nazari	3	2	2	1	2	—
Müsellesat-ı Müsteviye	—	—	1	1	—	—
Hendese ve Resim Hattı	3	1	3	—	3	—
Kozmografya	—	—	—	—	2	2
Mihanik	—	—	—	—	2	—
Mantık ve Felsefe	—	—	1	1	2	2
Resim	1	1	1	1	—	—
Arabî	—	4	—	4	—	4
Farisî	—	1	—	1	—	2
Lisan-ı Ecnebi	5	5	5	5	4	4
Terbiye-i Bedeniye	1	1	1	1	1	1
Tatbikat-ı Fenniye	4	1	3	1	2	1
YEKÜN	31	31	31	31	31	31

Mekteb-i Sultaniye ait Miladi 1915 tarihli ders programında toplam yirmi üç ders bulunmaktadır. 1914 programında olduğu gibi sınıflar edebiyat ve fen şubelerine ayrılmış, derslerin ağırlıkları da şubelere göre değişmiştir. Bu programda da “Ulum-u Diniye” dersi aynı statüsünü koruyarak, ilk sıradaki yerini almıştır. Dersin toplam süresi, edebiyat şubelerinde de, fen şubelerinde de beşer saat olarak planlanmıştır. Programda yer alan “Terbiye-i Bedeniye” dersi ile ilgili olarak “Sabah ve akşamları mektep idaresince tayin olunacak haftada iki veya üç günde Terbiye-i Bedeniye, mektep oyunları gösterilecektir.” açıklaması eklenmiştir. Bu okullarda ders saatleri de birer saat olarak verilmektedir. Yani bir ders süresi 60 dakikadır.

1915 programında tarih dersine yönelik olarak önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Öncelikle araştırma kapsamında bu aşamaya kadar incelenen programlardakinin aksine sadece bir tarih dersi yerine “Tarih-i Kadim” ve “Tarih” adları ile iki tarih dersinin konduğu görülmüştür. Bu durum, tarih dersi açısından önemli bir gelişmeyi ifade etmektedir. “Tarih-i Kadim” adı ile programda yer alan tarih dersi sadece edebiyat şubelerinde okutulmak üzere konmuştur. Bu ders onuncu, on birinci ve on ikinci sınıfların edebiyat şubelerinde birer saat olmak üzere, toplam haftada üç saat olarak belirlenmiştir. Bu derste eskiçağ tarihine ait medeniyetlerle (Mısır, Hint, Asur, Keldani, İran... vs.) ilgili bilgiler verilmiştir. “Tarih” adı ile programda yer alan ikinci tarih dersi ise, her sınıfın her şubesine her yıl ikişer saat olmak üzere haftada toplam altı saat olarak belirlenmiştir. Bu derste ise, yeniçağ, yakınçağ Avrupa ve Osmanlı tarihlerine ait bilgiler karşılaştırmalı olarak işlenmiştir.

Tarih derslerinin programdaki yeri incelendiğinde, “Tarih-i Kadim” dersinin üçüncü sırada yer aldığı, “Tarih” dersinin ise onu takip ederek dördüncü sıraya konduğu görülmektedir.

1915 tarihli müfredat programında II. Meşrutiyetin sonlarına doğru tarih eğitiminin içeriği yeniden değişikliğe uğramıştır. Bu programda göze çarpan ilk değişiklikler, genel olarak tarih ders sayısının ve bu dersler arasında Türk ve İslam tarihinin oranının artmasıdır. Arap tarihi, İslamiyet konuları ve Türkler konuları birlikte verilmiştir (Ali Reşat 1334).

Tarih dersinde İslami ve milliyetçi konuların ağırlıklı olarak yer alması, özellikle ilkokullarda görülmüştür. Ancak bu dönemde insanların çoğunluğunun ilkokulu okuyabildikleri düşünülürse, bu durumun önemini anlamak daha kolay olabilir. Bu şekilde toplumun kendisini Türk ve Müslüman hissetmesi sağlanmaya çalışılmış, İslâmcılık ve Türkçülük bu dönemde birbirini destekler nitelikte kullanılmıştır. Ancak, I. Dünya Savaşından yenilgiyle çıkılması milliyetçi uyanışı perçinlemiş ve “Türklük” kimliği ön plana çıkmaya başlamıştır.

4.2.4. 1919–1931 Dönemi Tarih Ders Programları

1919–1922 tarihleri arası mütareke dönemi olarak adlandırılan bir dönem olup, bu dönemi inkılâplar ve yeni düzenlemeler takip etmiştir. Savaş döneminde önemli toplumsal gelişmelerin olmadığı, sadece vatan savunmasına dayanan bir siyaset izlendiği görülürken, siyasi istiklâle kavuşulmasıyla birlikte ülke gelişimi için önemli olan diğer etkinliklere de zaman ayrılmıştır.

Büyük bir savaştan çıkan ve bir bağımsızlık mücadelesi veren Türk milleti, artık yaralarını sarma ve tedavi etme dönemi içine girmiş ve bu aşamada silah değil, kalem tutma zamanı da gelmiştir. Eğitim, toplumu yenileştirecek ve geliştirecek önemli bir dinamik olarak kullanılmış ve çağdaş Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, eğitimin önemini kavramış bir kişi olarak, milli bir eğitim anlayışı içinde olmuştur.

Atatürk’ün çağdaş ve milliyetçi anlayışının etkisiyle sadece eğitim değil, tarih eğitimi de bu yönde bir ilerleme göstermiştir. 1919–1931 yılları arasını kapsayan dönemde öncelikli olarak “Batıcılık” ve “Türkçülük” akımlarının etkisi büyük olmuştur. Dönemin ilk başlarında gelenekten gelen “İslâmcılık” akımının etkileri görülse de bu durum sınırlı kalmıştır. 1908 yılından itibaren uyanmaya başlayan Türkçülük, 1913 Balkan Savaşları ile ön plana çıkmış, 1918 I.Dünya Savaşı sonrasında ise, bilinçli bir politika olarak devam etmiştir. Türkçülük, ülke siyasetinde

1913 yılından sonra önplanda görülse de tarih eğitimi alanına yansımalarını görmek 1924'ten sonralara denk gelmiştir.

Atatürk'ün milli eğitim, milli iktisat ve milli devlet anlayışları da Türkçülük akımının gelişmesinde etkili olmuştur. Atatürk'ün eğitim ile ilgili düşünceleri ise, çağdaş bir Türk toplumunu oluşturmak yönündedir. Atatürk eğitime vermiş olduğu önemi şu sözleri ile açıkça ifade etmiştir (Atatürkçülük-I,1982:113):

“Eğitimidir ki, bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, âli bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder.”

“Eğitim kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman herkesin kendi niyetine göre farklı ifadeler bulabilir. Meselâ dini eğitim, milli eğitim, beynelmilel eğitim... Bütün bu eğitimlerin hedef ve gayeleri başka başkadır... Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni nesle vereceği eğitim ise, *milli eğitimidir*.”

Atatürk yeni devlet için yapılacak en önemli işin eğitim ve öğretim olduğunun farkındadır. Bu farkındalığını, “En mühim ve feyizli vazifelerimiz, eğitim ve öğretim işleridir. Eğitim ve öğretim işlerinde mutlaka muzaffer olmak lazımdır. Bir milletin hakiki kurtuluşu ancak bu suretle olur (Kocatürk 1999:119)” şeklindeki sözleriyle de yinelemiştir.

Atatürk'ün düşün sistemi dünyayı saran siyasal, sosyal ve ekonomik krizler döneminde ortaya çıkan bir olgudur. Bu olgu, Türk ulusunun toplumsal vicdanında oluşmuş ve Atatürk'ün önderliğinde belirginleşmiştir. Bu bir dünya oluşumunun, ulusal kurtuluş hareketinin büyük bir devrimin simgesi olmuştur. Bu düşün sisteminin oluşum nedeni; Türk milli kurtuluş hareketi, Türk devrim gereksinimi ve uluslararası çelişkilerdir. Atatürk “Bizim yolumuzu çizen içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk ulusu ve bir de milletler tarihinin bin bir facia ve ızdırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir.” demekle bu düşün sisteminin kaynağını ve hedefini belirtmektedir. Gerçekten bu düşün sisteminin kaynağı (Alkan 1998:13): Ulusal ve evrensel dengesizlikler, endüstriyel devrimin yarattığı uyumsuzluklar ve sorunlar ile mevcut felsefe ve ideolojilerin yetersizlikleridir. Atatürk düşün sisteminin ana hedefi; bağımsızlık içinde devrimler yoluyla çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkmak, ulusun siyasal, hukuksal, ekonomik istiklalini ve bağımsız bir devlet yapısını oluşturmak, bütünlük içinde denge, sağlıklı gelişim ve

onurlu yaşam sağlama, ulusal ve uluslar arası dengesizliklere çözüm bulma, mevcut ideolojilerin yetersizliğinden açmazla giren rejimlere çıkış yolu gösterme, çelişkisiz ve tezatsız çağdaş bir toplum yaratma, sağlıklı ve dengeli bir dünya düzeni oluşturmak olarak belirlenmiştir.

Bu düşün sisteminin dayandığı temel ilkeler ise (Alkan 1998:13): Ulusal inanç ve iradeye dayalı ülküler, ilkeler ve eylemleri esas alma, çoklu güç dengelerinden oluşan ileri düzeyde örgütlü, sosyal düzeni emeğin hukukuna dayanma, toplumun koşullarına ve sorunların uygunluk anlayışını esas alma, Doğu-Batı, madde-mana, fizik-fizikötesi, materyalist-idealist, sanayileşme, kuşaklar, cinsler ve sınıflar arası ikilemlerle savaşı esas alma, devrimcilik, halkçılık, cumhuriyetçilik, devletçilik ve milliyetçilik esaslarını temel alma olmuştur.

Atatürkçü düşünce sistemi, demokratik, çağdaş, laik çizgisi ve kültürüne, tarihine sahip çıkan bir anlayışla şekillenmiştir. Atatürk'ün öğrencilik yıllarından beri ilgi duyduğu alanlardan biri olan tarih ve tarih dersi, 1919–1924 yılları arasında ihmal edilmiş ve pek ilgilenilen bir alan olmamıştır. Ancak Atatürk, tarihe büyük önem vermiş, bu alanda araştırmalar yaptırmıştır. O, tarihi araştırmalardan edindiği bilgilerle Türk milletiyle gururlanmış, gördüğü hatalar karşısında da ders almasını bilmiştir. Atatürk'e göre; maddi kurtuluştan sonra manevi kurtuluş mücadelesi yani kültürel bağımsızlığa kavuşmak önemli bir konudur. İnkılâp dönemlerinde, inkılâbı gerçekleştirenler tarihe yeniden bakma ve yorumlama ihtiyacı hissederler. Bunun nedeni, inkılâbın mevcut durumun yanı sıra geçmişi de altüst etmesidir. İnkılâp eskiyi yıkarken onun tarihi temellerini, mantığını en azından sarsar, yeniyi ortaya koyarken ona tarihi temeller arar. İşte Atatürk'ü tarih çalışmalarına iten gerçek de bu olmuştur (Koç 1987:67).

Yeni Türk devleti, fertlerini milliyet fikri etrafında toplamış, bundan böyle ne din tarihi, ne de hanedan tarihi öğretim müesseselerinde ön plana geçememiştir. Türklerle Avrupalılar arasında çok sert siyasi münasebetler yüzünden, bazı tek taraflı görüş sahibi Avrupalı bilginler tarafından, Türkler hakkında kin ve hırs ürünü görüşler ortaya atılmış, Dünya genel görünüşü, bu görüşlerin tesiriyle, Türk'ü sarı ırka bağlı, batılılara nispetle geri bir insan tipi olarak tanımıştır (Tosun 2003:58).

Türklerin yalnız asker oldukları, her türlü medeni kabiliyet ve istidattan mahrum buldukları, hiçbir medeni eser yaratmadıkları ve hatta medeniyetleri yok ettikleri ilmi hakikat görüntüsüne büründürülerek ileri sürülmüştür. Bunlardan başka Türklerin yüzyıllardan beri üzerinde yaşadıkları ve orijinal medeniyet eserleriyle süsledikleri vatan toprakları üzerinde bile türlü devletler ilmi dayanaklardan mahrum sözde tarihi deliller ileri sürerek bu toprakların kendilerine ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonunda da bu düşünceden yola çıkılarak, ülke toprakları paylaşılmış ve bunu fiiliyata geçirecek Sevr antlaşması hazırlanmıştır. Bütün bu olumsuz çalışmaları engellemenin ve yanlış tanıtıma son vermenin en medeni şeklinin tarih araştırmalarının hızlanması ile tarih eğitim ve öğretimine olan önemin artırılması ile mümkün olacağını farkında olan Atatürk, bu yönde girişimler yapmıştır (Koç 1987:67-68).

Atatürk bu iddiaların doğru olmadığına inanıyordu. Türk milletinin eski ve beyaz ırktan bir millet olduğu, parlak medeniyet örnekleri meydana getirdiği, üzerinde yaşadığı toprakların hakiki sahibi bulunduğu bazı batılı bilginler tarafından bile kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele ile sadece askerî zaferleri hedeflememiştir. Türk milletinin muasır medeniyet seviyesine çıkmasına engel olan ne kadar olumsuzluk, eksiklik varsa hepsiyle mücadele etmeyi amaçlamıştır. Eksikliklerimizden bir tanesi de köklü tarihimizi tam anlamıyla araştırıp, ortaya koyamamamızdır. “Bugün, aynı inanç ve katıyetle söylüyorum ki, milli ülküye, tam bir bütünlükle yürümekte olan Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medeni âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır.”

“Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile atının yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır”

diyen Atatürk (Söylev III 1989:319), Türk tarihinin ilmî esaslara göre araştırılması, tarih şuurunun uyandırılması için çalışmaları bizzat başlatmıştır. Atatürk’ün bu çalışmaları üç noktaya yönelmiştir. Birincisi, Türk ve Dünya tarihini eski, yanlış,

ideolojik yaklaşımlardan kurtarmak. İkincisi, dünya medeniyetine Türk medeniyetinin yapmış olduğu katkıları ortaya çıkarmak. Üçüncüsü ise, Türk tarihini ilmî metotlarla modern, orijinal bir tarih haline getirmektir. Bu üç hususu ise Atatürk “tarih, hakikatleri tahrif eden bir sanat değil, belirten bir ilim olmalıdır” şeklinde ifade etmiştir (Süslü 1998:137).

Atatürk’ün, Türk Tarih Tezinde belirttiği hususları ise şöyle sıralayabiliriz (Tosun 2002:1-2):

- Türkler, brakisefal ve beyaz ırktandır. Beyaz ırkın anayurdu Orta Asya’dır.
- Medeniyetin beşiği Türklerin anayurdu olan Orta Asya’dır.
- Anayurtları olan Orta Asya’dan değişik sebeplerle göç eden Türkler böylece dünyaya medeniyeti yaymışlardır.
- Anadolu’nun ilk yerli halkları da Türklerdir, dolayısıyla buranın ilk sahipleri Türklerdir.
- Türklerin İslâm Medeniyetine katkıları araştırılmalıdır.
- Osmanlı Devleti’nin kuruluşu ile ilgili iddialar araştırılmalı, gerçek ortaya çıkarılmalıdır.

O, bütün bu konularda araştırma yapılması için direktifler vermiş, yapılan çalışmaları takip etmiş ve ortaya çıkan eserleri bizzat okuyarak incelemiştir.

Türk Tarih Kurumu da bu çalışmalarını yürütmek üzere 15 Nisan 1931 tarihinde kurulmuştur. Türk Tarih Tezi’nin tartışıldığı I.Türk Tarih Kongresi, 2-11 1932 tarihinde Ankara’da yapılmıştır. 1935 yılında, tarihçi ve öğretmen yetiştirmek üzere Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur (Tosun 2002:1-2).

Tarih alanında bu gelişmeler yaşanırken tarih eğitim ve öğretimine yönelik atılımlarda da bulunulmuştur. 1924 yılında Türkiye’de incelemelerde bulunan John Dewey, tarih öğretimine ilişkin olarak görüş ve önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler; 1926 tarih programına yansıtılmış, ancak II. Meşrutiyet’ten beri süre gelen tarih öğretimi geleneğini yıkamamıştır. Bu yıllar arasında John Dewey’i doğru olarak anlayanların tarihçi kökenli olmayıp, Ali Fahreddin ve İhsan Sungu gibi eğitimci olmaları, Dewey’nin tarih eğitimine etkisinin sınırlı kaldığının bir göstergesidir. 1923 sonrası Türk tarihçiliğinin, hanedan tarihçiliğinden arındırılması, bilimsel ve ulusal görüş açısından yazılması problemi, tarihin pedagojik öğretimini gölgede bırakmış,

çocuğa uygun tarih öğretimi ikincil plana düşmüştür. 1930 sonrasında Atatürk, tarihin, Türk ulusu görüşü açısından yazılması birincil problemi üzerinde yoğunlaşmış, tarih öğretiminin pedagojik öğretimine ilişkin düşünsel atmosfer oluşmamıştır (Ata 1998:60).

John Dewey'nin Türkiye'de yaptığı inceleme ilköğretime yönelik olsa da tarih öğretimi ile ilgili olarak ortaya konulan saptamalar, genel anlamda da değerlendirilebilecek niteliktedir. Dewey; tarihe sadece geçmiş zamanlarda olmuş bitmiş şeylerin kaydı ve nakli olarak bakmamaktadır. Ona göre, "Tarih öğrenmede asıl olan, insancıl bağlantı ve ilişkileri tanıyabilme gücünü edinmedir. Geçmişin bilgisi, bugünü anlamada anahtar olduğu için tarih öğretilmelidir (Dewey 1923:10).

John Dewey, tarih ders programının toplumsal amaçları ile ilgili olarak şu saptamalarda bulunmuştur (Dewey 1995:47-50):

- Tarih, bugün var olan toplumsal ilişkileri yorumlamaya yarayan bir araçtır.
- Tarih, toplumsal gelişmenin en iyi örneklerini verir.
- Tarih, çelişki ve zıt durumları sergiler. Dolayısıyla görüş açısı kazanma ve tahayyül imkânı sağlar.
- Tarih, toplumsal ilerlemenin yöntemlerini öğretir.

Tarih, sebep-sonuç ilişkisi içinde incelenen ve okutulan bir ders olma durumunu geçmişten günümüze sürdürmüştür. Ancak John Dewey'nin, bu durumun doğruluğu ile ilgili yorumu önemlidir. Dewey'e göre; tarihi sebep-sonuç bağlamında okutmanın doğruluğu yoruma bağlıdır. Toplum hayatı karmakarışık ve doğal çevre ile organik bağlantılıdır ki; bir durumun bir başka durumun nedeni olduğunu söylemek olanaksızdır (Dewey 1996:200-201).

1923–1930 yıllarında, tarih programlarının içeriğinin belirlenmesi, hanedan tarihçiliğinden arındırılması, ulusal ve bilimsel görüş açısından yazılması birincil sorun olarak ele alınmış, tarih öğretiminin pedagojik temelleri üzerinde durulmamıştır. 1930 sonrasında Atatürk'ün tarih yazımı üzerinde bizzat

yoğunlaşması, Türkiye’de ulusal ve bilimsel Türk tarihçiliğinin gelişmesine yol açmıştır (Ata 1998:73).

Atatürk’ün tarihi bilgilere çok önem verdiği ve belirli konularda kamuoyunu oluşturmak için bunlardan yararlandığı Büyük Millet Meclisindeki konuşmalarından ve diğer konuşmalarından anlaşılmaktadır. 1931 yılında diyor ki; “Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır”. Bu fikirde tarihçiye çok büyük sorumluluk düşüyor. Tarihi incelemelerde gerçeği aramak ve onları değerlendirme gayesi başta gelir. Tarihi olayların yazılı belgelerle zaptedilmesi ve onların bir metot’a göre yapılması ve öğretilmesi milletleri daima meşgul etmiştir. Nesilden nesile anlatılan olaylar ile başlayan tarih, yazılı belgelerin ve devlet arşivlerinin kaynak olarak toplanması sonunda, binlerce yıldır üzerinde işlenen sosyal bir ilim olma özelliği gösterir. Aynı zamanda geçmişi anlatırken olayların nedenlerinin araştırılması ve sonuçların bugünkü hayatın akışına etkilerini bulmaya çalışmak da gereklidir. Geçmişteki medeniyet eserleri esaslı ve ayrıntılı olarak bilinirse bugünkü kurtuluşlarla mukayeseleri yapılabilir (Afetinan 1998:151). Belki de, tarihe bakış açımızı belirleyecek en önemli nokta da budur.

1919–1931 yılları arasındaki dönemin ortaöğretim kurumlarından olan idadi, sultani ve liselerde uygulanan ders programları ve bu programlar içerisinde tarih dersinin gösterdiği hareket, tarih eğitimi ve öğretimi açısından önemlidir. Dersin çeşitliliği, programdaki yeri, haftalık ders saati, sınıf ve şubelerdeki dağılımı göz önünde bulundurulması gereken önemli noktalar.

Bu nedenle, bu ana noktalar ışığında, 1919–1931 tarihleri arasında idadilerde, sultanilerde ve liselerde uygulanan ders programları içinde “Tarih” dersinin yerinin ne olduğu üzerinde durularak, dönemin düşünce yapısının etkilerinin değerlendirilmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu amaçla aşağıda sıralanan sekiz program üzerinde incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlar:

- Erkek ve Kız Liselerine Ait Ders Programı (1922)
- Sultani (Yeni Medrese) Ait Ders Programı (1922)

- Lise Müfredat Programı (1924)
- Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl (1924)
- Lise İkinci Devre Ders Programı (1927)
- Orta Mektep Birinci Devreye Ait Ders Programı (1928)
- Lise İkinci Devreye Ait Ders Programı (1928)
- Lise Sınıflarına Ait Ders Programı (1931)

1922 Erkek ve Kız Liselerine Ait Ders Programı

Bu dönem içinde ilk olarak “Erkek ve Kız Liseleri”ne ait ders programı incelenmiştir. Yıl olarak Rumi 1338-Hicri 1341 ve Miladi 1922 şeklinde tarihlenen programın derslerinin ve ders saatlerinin dağılımını gösteren çizelge Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8- 1922 Erkek ve Kız Liselerine Ait Ders Programı

Dersler	Dokuzuncu Yıl		Onuncu Yıl		On Birinci Yıl		YEKÛN	
	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat
Akaid ve Fıkıh	1	1	1	1	1	1	3	3
Lisan-ı Osmanî (Edebiyat)	2	4	2	4	2	5	6	13
Felsefe	—	—	2	2	1	2	3	4
Tarih	4	4	2	4	2	4	8	12
Coğrafya	1	1	1	1	2	7	4	4
Malûmatı Hukukiye ve İktisadiye	2	2	—	—	—	—	2	2
Hayvanat	2	2	—	—	—	—	2	2
Nebatat	—	—	2	2	—	—	2	2
İlm-ül-arz	—	—	—	—	2	2	2	2
Hıfzıssıha	—	—	—	—	1	1	1	1
Fizik	3	2	3	2	2	1	8	5
Kimya	2	1	2	1	2	—	6	2
Cebir	3	1	3	1	—	—	6	2
Hesab-ı Nazari	—	—	—	—	2	—	2	—
Müsellesat	—	—	2	1	—	—	2	1
Hendese ve Resim Hattı	3	1	3	—	3	—	9	1
Kozmografya	—	—	—	—	2	1	2	1
Mihanik	—	—	—	—	2	—	2	—
Arabî	—	4	—	3	—	3	—	10
Farisi	—	1	—	2	—	2	—	5
Lisan-ı Ecnebi (Fransızca, İngilizce, Almanca)	6	6	6	6	6	6	18	18
YEKÛN	29	30	29	30	30	30	88	90

Miladi 1922 yılına denk gelen Erkek ve Kız Liselerine ait ders programında toplam yirmi bir(21) ders bulunmaktadır. Programdaki sınıflar edebiyat ve fûnun olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Çok yönlü derslerin bulunduğu programda ilk göze çarpan, ilk sırada yer alan “Akaid ve Fıkıh” dersidir. Bugünkü karşılığı ile “İnanç ve Dini Hükümlerin Uygulanışı” olarak çevirebileceğimiz ders her yıl, her şubede birer saat okutulmak üzere programa alınmıştır. Bu dersin yanı sıra “Felsefe” dersinin de program içinde yer aldığı görülmektedir. Felsefe dersinin programda yer alması ve daha önceki döneme göre ağırlığının arttırılmış olması önemli bir gelişme olarak gösterilebilir.

Programın genel çerçevesi içinde her yıl, her şubede altışar saat olmak üzere okutulan ve oldukça dikkat çeken bir ders de “Lisan-ı Ecnebi” dersidir. Bu ders, öğrencilere üç farklı dil seçme özgürlüğü ile sunulmuştur. Bunlar; Fransızca, İngilizce ve Almancadır. Daha önceki dönemle karşılaştığımızda dönemin son yılları hariç yabancı dil olarak Fransızcanın program üzerinde kayıtsız şartsız bir egemenliği olduğu görülüyordu. Ancak bu programlarla birlikte bu egemenliğin sona erdiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu durum tabii ki devlet politikasının eğitim programına yansımalarının bir sonucu olarak kabul edilebilir.

“Tarih” dersi açısından bakıldığında, öncelikli olarak gözlenen durum dersin programda dördüncü sırada yer aldığıdır. Dersin dokuzuncu sınıfta hem edebiyat hem de fen şubelerinde dört saat olarak okutulması planlanmıştır. Onuncu ve On birinci sınıflarda ise, tarih dersi fen şubelerinde ikişer saat, edebiyat şubelerinde ise dörder saat uygulanmak üzere programda yer almıştır. Bu dönemde savaş sonrası bir değişim söz konusudur. Daha özgürlükçü anlayışla tarih dersi de yenilenmiştir.

1922 Sultani (Yeni Medrese) Ders Programı

Rumi 1338-Hicri 1341 ve Miladi 1922 yılları ile tarihlenen bir diğer program Sultani (Yeni Medrese) ders programıdır. Bu okullara ait dersleri gösteren çizelge Tablo 9’de verilmiştir(Yücel 1994:160).

Tablo 9- 1922 Sultani (Yeni Medrese) Ders Programı

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Din Dersleri	2	2	2
Türkçe	4	3	3
Arapça	4	3	3
Farisî	1	1	—
Ecnebi Lisani	5	5	5
Tarih	3	2	2
Hukuk	—	1	1
Coğrafya	1	1	1
İktisat	—	2	2
Fizik	2	2	2
Kimya	2	2	2
Hayvanat	2	—	—
Nebatat	—	2	—
Tabiiyat	—	—	2
Heyet	—	—	1
Cebir	2	1	—
Müsellasat	1	—	—
Hesap	1	—	1 Temamı ve Tefazuli
Hendese	1 Musattaha	2 Mücesseme	1 Halliye ve Resmiye
Makine	—	—	1
Resim	1	1	1
Felsefe	—	2	2
YEKÛN	32	32	32

Miladi 1922 tarihli Sultani (Yeni Medrese) ders programında toplam yirmi iki(22) ders bulunmaktadır. Programda ilk sırayı “Din Dersleri” adı ile bir din dersi almıştır. Bu dersin her sınıfta ikişer saat verilmesi planlanmıştır. Bu dersi takiben ise, “Türkçe”, “Arabî”, “Farisî” ve “Ecnebi Lisani” dersleri sıralanmıştır. Ecnebi Lisani dersinin haftalık ders sayısı beş olarak belirlemiştir. Daha önceki programda belirtildiği gibi ders için seçilebilecek diller belirtilmemiştir.

Sultani (Yeni Medrese) ders programında “Tarih” dersi incelendiğinde dersin, altıncı sırada yer aldığı görülmektedir. Tarih dersinin haftalık ders saati ise, birinci sınıfta üç saat, ikinci ve üçüncü sınıfta ikişer saat olarak belirlenmiştir. Programda tarih dersine yardımcı bir başka ders konulmamıştır. Örneğin, önceki programlarda “Malumat-ı Medeniye” dersi programda yer alırken bu programlarda bu ders

görülmemektedir. Aynı yılın lise programı ile farklılıklar gösteren sultani programında Felsefe dersi de son sırada ve haftalık ders sayısında bir azalma ile görülmektedir. Burada eski eğitim kurumu ile yeni eğitim kurumu arasındaki fark anlaşılmaktadır. Gerek dersler, gerek derslerin ağırlıklarının değiştiği görülmektedir. Sultanilerin ne kadar geliştirilmeye çalışılsa da geleneksel anlayışın etkisinden kurtulamadığı anlaşılmaktadır.

1924 Lise Müfredat Programı

Rumi 1340, Hicri 1343 ve Miladi 1924 yılları ile tarihlenen Lise Müfredat Programının derslerini gösteren tablo aşağıda verilmiştir (1340/1924:3):

Tablo 10- 1924 Lise Müfredat Programı

Dersler Adları	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf	Altıncı Sınıf	
			Fen	Edebiyat
Türkçe ve Edebiyat	3	3	2	5
Ecnebi İisani	5	5	5	5
Tarih	2	2	2	4
Coğrafya	1	1	1	1
Tabiiyat	3	—	—	—
Arziyat	—	2	—	—
Fizik	2	2	2	—
Cebir	3	2	1	—
Hendese ve resmi hattı	4	3	4	—
Lâboratuar	2	1	3	2
Arabî	2	2	—	4
Farisî	1	1	—	2
Felsefe	—	2	2	4
İçtimaiyat	—	—	2	2
Mihanik	—	—	2	—
Kozmografya	—	—	2	1
Müsellesat	—	2	—	—
Kimya	2	2	2	—
YEKÜN	30	30	30	30

1924 Lise Müfredat Programı, Cumhuriyet döneminin ilk lise programı olması açısından önemlidir. Bu programda, toplam on sekiz(18) ders bulunmaktadır. Programda öncelikli olarak gözlenen durum, daha önceki programlarda ilk sıralarda yer alan din derslerinin bulunmamasıdır. Bu dönemden itibaren artık programın ilk sırasında “Türkçe ve Edebiyat” dersi bulunmaktadır. İkinci sırada “Ecnebi Lisan” dersi yerini almıştır. Cumhuriyetin ilk lise programı olan 1924 programında “Tarih” dersinin yeri incelendiğinde, dersin programda üçüncü sırada bulunduğu görülmektedir. Dersin dördüncü ve beşinci sınıfta haftada ikişer saat, altıncı sınıfta da fen şubesinde iki, edebiyat şubesinde dört saat verilmesi planlanmıştır. 1924 yılı müfredat programında sınıflara göre Tarih dersi konularının dağılımı ise, aşağıda sıralandığı gibi belirlenmiştir (1340/1924:7-14).

Dördüncü Sınıf: (Haftada iki saat)

Tarih-i Kadim-

Eski Şark Milletleri: Mısırlılar, Keldani, Asuri, Fenikeliler, Hititler, İraniler, İbraniler hakkında şu suretle izah verilecektir:

Memleket: Bu milletlerin menşei ve ırki mahiyetleri, Asar-ı atika keşfiyatı ve keşfiyatın netayicine göre tarihlerinin umumi hatları.

Medeniyetleri: Din, içtimai teşkilat, hükümet teşkilatı ve ordu, hükümdar ve saray, ziraat, sanayi ve ticaret, sanayi-i nefise, yazı. Yunanlılar(Adalar Denizi Medeniyeti): Yunanistan hakkında malumat-ı coğrafya, eski devirler, Truva ve miken. Esatir: İlahlar ve kahramanlar. Isparta: Ahali, terbiye vesair, müessesat, tiranlar. Atina: Atina'nın ilk devirleri. Yunan Kolonileri: Asya'da, Karadeniz sahilinde, Afrika'da, Sicilya'da, Galya ve İspanya'da. Beşinci asra kadar medeniyet: Ticaret ve sanayi, edebiyat, din ve mezhep, büyük mabetler ve oyunlar.

Medya Muharebeleri, Atina İmparatorluğunun teşkili, Isparta ve Atina Mücadelati, Atina demokrasisi. Peleponnez Muharebeleri: Isparta tevaffuku, Teb tevaffuku, Makedonya tevaffuku(İskender-i Kebir, Asyanın fethi) Yunan krallıklarının tesisi: İskenderiye, Asya krallıkları, Şarkta Yunan medeniyeti.

Yunanistan'da son mücadelat: ittifaklar ve fütuhât. Romalılar: İtalya hakkında malumat-ı coğrafya, Etrüskler, mezarlar, din, Latinler. Roma'nın ilk zamanları, Krallar ve Cumhuriyetin ilk zamanlarına ait menkıbeler, sınıf mücadelati, müessesatın mücmel tavsifi. Din, mabetler, dini ayinler, ruhban, ocak ve ululara hürmet, Roma ordusu hakkında umumi malumat.

İtalya fütuhât. Roma'da yollar. Bahr-i sefit havzasının fethi, Takip olunan siyaset ve yapılan muharebatın evsaf-ı memizesi. Makedonya, Kartaca, İspanya, Cenub Galya. Fütuhâtın netayici. Yunan tesiratının başlaması; Sipson ve tahvil, fikri hayat, ahlak. İçtimai tahvilat: Mütevassıt sınıfının ortadan kalkması, Kelyenetler, asilzadegan, şövalyeler, plep ve asra. Siyasi hayat: Hakimler, pensorlar, sena, meclis ve intihabat. Eyaletlerin idaresi, mahkum kavimler, perukonsiller, poplikenler, Grekler, zirai kanunlar. Maryus ve Silla: içtimai murebat, dahili murebat, Silla kanunu. Pompe, ıspartakus, Şark harpleri, Katyelinya. Sezar, Galya kıtasının fethi. Cumhuriyetin nihayeti. Avgustos, hükümet teşkilatı ve mezhep, eyalet idaresi. Koloniler, serhat orduları, edebiyat ve sanat. Abideler, ticaret. İmparatorlar. Üçüncü asırda Roma imparatorluğu. İmparatorluk devrinde Roma medeniyeti. Roma hukuku. Hıristiyanlık, iptidai kilise. Konstantin, Hıristiyanlığın galebesi, kilise teşkilatı. İmparatorluğun son

zamanları, putperestliğin ilgası, yeni imparatorluk teşkilatı, Roma ve İstanbul, sara, memurin, ordudaki barbarlar.

Kurun-ı Vusta-

Barbarlar: Hunlar, İslavlar ve Cermenler. Cermenler hakkında umumi malumat, İmparatorlukta Cermenlerin yerleşmesi, Ostrogotlar ve Franklar, Angıl ve Saksonlar, Cermenlerin tesisi, Gavlova ve Franklar, imparatorluğun yeniden tesisi, Şarlman, İmparatorluğun inkısamı, Yeni barbar istilaları ve netayici. Kurun-ı vustada Avrupa hükümetleri: Fransa, Kapet ve Valuva hanedanları. İngiltere’de Norman istilasası, büyük şart ve parlamento. Almanya: Büyük Ogüst, Frederik Barbaros. Fetret Devri: Papa ve İmparatorluk mücadelatı safahatı. Bizans imparatorluğu(1453)’e kadar (daha ziyade medeniyet nokta-i nazarından tedkik olunacaktır.) Ehl-i Salıp muharebatı: esbab ve netayici. Yüz sene muharebatı, esbab ve netayici. Kurun-ı Vustada Avrupa medeniyeti: Muhtelif memleketlerde hükümet teşkilatı, içtimai ve dini hayat, içtimai sınıflar ve kilise, Darülfünun, şehirler ve köyler, ziraat, sanayi ve ticaret, kurun-ı vustada mimari, Roman ve Gotik tarzları, kıyafet ve silahlar. (13.,14. ve 15 inci asırlarda Türkler: Devre-i evveli için çizilen çerçeve dahilinde Avrupa ile münasebetimiz nokta-i nazarından gösterilecektir.)

Beşinci Sınıf: (Haftada iki saat)

Kurun-ı Cedide-

Avrupa Tarihi

On beşinci asır sonlarına doğru Avrupa’ya umumi bir nazar. Deniz keşfiyatı ve netayici, müstemlekeler, ticaret yolları, baharat ve kıymetli madenler. Rönesans; muhtelif memleketlerde Rönesans, artistler, hümanistler, muharirler. On altıncı asrın ilk nısfında Avrupa’nın siyasi vaziyeti: Fransa ve Avusturya hanedanları arasında rekabet, Şarlken İmparatorluğu, Birinci Fransuva, İtalya muharebeleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa işlerine müdahalesi. On altıncı asırda dini hareketler: Reforma, Lüter ve Kalven, Protestanlık ve muhtelif şekilleri, Katolik reformu, Teranet konsili, Cezvitler. Mezhep muharebeleri: Muhtelif memleketlerde mezhep muharebelerinin geçirdiği safhalar, Sen Bartelimi gecesi, Dördüncü Henri, Nant Fermanı, İkinci Filip’in takip ettiği siyaset ve onun zamanı saltanatı,. İspanya’nı ifa ettiği rol; Flemenk’te isyan ve (Muhtelif eyaletler) in teşkili. Elizabet zamanında İngiltere: İngiltere ve İspanya rekabeti ve neticesi, İspanya’nın zaafa düşer olması, Elizabet devrinde İngiltere’nin umumi vaziyeti. Fransa’da mutlakiyet: Rişliyo, Mazeran, Lafroind ve hükümdarlığın kati zaferi. On yedinci asrın ilk nısfında Avrupa’nın siyasi vaziyeti: Almanya’da imparatorluk dahili siyaseti, otuz sene muharebeleri, bu muharebelerin umumi evsafı, muhtelif safhaları, ordular, Vestfalya (1648) ve Pirene (1659) muahedeleri, netice. On yedinci asırda (müttehith eyaletler): Etajenero, statüder, ticaret şirketleri, hayat-ı fikriye. On yedinci asırda İngiltere: Stüvartlar, mutlakiyete doğru, dahili mücadeleler(1642-1648) Kromvel. Stüvartların iadesi, irtica, dini ve siyasi mücadelat, 1688 ihtilali ve kıyım, Duranjın galibiyeti netice. Fransa’da 14. Lui, mutlakiyet, hükümet. Koliber Valuva, 14.Lui zamanında din mesaili. Kallikanizm, Jansenizm ve Protestanlık, harbi siyaset, Fransa hududlarının tevsi, Fransa’ya karşı ittifak (1715) de Fransa. On yedinci asırda Garbi Avrupa’nın umumi vaziyeti; İçtimai ve dini hayat, hükümet teşkilatı, ahalinin hükümetler münasebeti, içtimai sınıflar arasındaki farklar, ulum, felsefe, edebiyat, sanat hayatı, iktisadiye. On yedinci asırda Şarkî Avrupa’nın umumi vaziyeti: 16. ve 17 inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğu. 18 inci asırda Fransa: Niyabet, parlamento, dini mesail, mali müşkülât. 18 inci asırda İngiltere: Usul-i meşrutiyetin tesisi, meşrutiyet buhranı, Turi irtica (1765-1783), on sekizinci asrın İngiltere tarihinde ehemmiyeti. 18 inci asırda Rusya: Büyük Petro’nun ıslahatı, İkinci Katerin, 18 inci asırda Prusya: Büyük Elektör, Birinci Frederik Giyom, ikinci Frederik. 18 inci asırda Avusturya: Pragmatik, Mari Terez, İkinci Jozef’in ıslahatı. 18 inci asırda Avrupa’nın siyasi vaziyeti: Fransa’nın siyaseti, Prusya-Avusturya, İngiltere-Fransa rekabeti, Avusturya, Prusya ve Rusya’nın şark siyaseti, Şark meselesi. Müstemleke siyaseti: Amerika’da (1763)e kadar mücadele, Hindistan ticaret şirketleri, Britanya

İmparatorluğunun teşkili, İngiliz müstemlekelerinde kıyam: (1787)ye hükümet-i müttehidenin teşkili. On sekizinci asrın evsaf-ı umumiyesi: içtimai ve iktisadi hayat, felsefe ve iktisadi fikirler, ilim, edebiyat ve sanayi nefise. *Osmanlı Tarihi*: On sekizinci asra kadar Osmanlı İmparatorluğu tarihi. Büyük ihtilal. 16.Lui, mali buhran. 1789'da Fransa: saray, hükümet, tarz-ı idare, maliye, adliye, ahval-i içtimaiye. Hükümdarlık Devri: Etajenero ve Konstitivant, eski şekil idarenin ilgası, 1791 Kanun-ı Esasisi, asamble lejistlatiyo, kralın mukavemeti, Cumhuriyet partisinin teşkili, krallığın sükûtu. Cumhuriyet: Konvansiyon, fırkalar, isyanlar, ihtilal hükümeti, Termeydurden sonra irtica, üçüncü senesi Kanun-i Esasisi, Konvansiyonun eseri, Direktuvar Hükümeti. Konsüllük ve İmparatorluk Hükümeti: Sekiz senesi Kanuni Esasisi, imparatorluk kudretinin evsafı, dahili teşkilat.Napolyon'un siyaset-i hariciyesi: İngiltere'ye karşı muharebe, Tilsit muahedesine kadar muharebat, Osterliç, Yena, Fridlane, muhasaray-ı beriye, milli mukavemetler, İspanya, Almanya, Prusya'da ıslahat. İmparatorluğun nihayeti: Rusya muharebesi, umumi ittifak, işgal, Burbonların, bozgun, Vaterlo, Paris muahedesi.

Altıncı Sınıf: (Haftada iki saat)

Asr-ı Hazır Tarihi-

(Viyana Kongresinden sonra)

Viyana Kongresi ve bu kongreden sonra Avrupa, Mukaddes ittifak. Fransa: Restorasyon Hükümeti, şart, usul-i intihap, matbuat, bütçe, fırka münsebatı, 1835 ihtilali, Lui Filip Hükümeti, muhalefet fırkaları, Katolik ve sosyalist fırkalarının teşkili, 1848 ihtilali. İngiltere (1848)e kadar: 1832 ıslahatı, Şartistlerin ve İrlandalıların tahribatı, serbest-i ticaret taraftarlarının tahrikatı. On dokuzuncu asrın birinci nısfında Avrupa'da hareket-ı fikriye, sanayi nefise, edebiyat, ulum ve fünun. Fransa'da ikinci cumhuriyet. İntihab-ı umumî, irtica ve 1851 Zerbe-i hükümeti. İkinci İmparatorluk (1852) kanun-ı esasisi.

Eskiçağ, ortaçağ, yeniçağ ve yakınçağ olarak bölümlere ayrılan tarih dersi konuları, daha çok Osmanlı Devleti ve Avrupa ağırlıklı olarak sıralanmıştır. Derste özgürlükçü fikirlere de yer verilmesi önemli bir durum olarak görülebilir. Fikirsal hareketliliğinde konu olarak verildiği programda, Fransız İnkılâbı, “Büyük İhtilal” başlığı altında ve ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Oysaki II. Abdülhamit döneminde “Fransız İnkılâbı” gibi özgürlükçü fikirleri vurgulayan, halkın krallara direnişini konu alan bölümler kitaplardan çıkarılmış, bu şekilde konuların toplumu olumsuz etkilemesi engellenmeye çalışılmıştır. Ancak 1924'lere gelindiğinde bu kaygılar bir tarafa bırakılarak, tarihi gerçekler göz önüne serilmiştir.

1924 Lise Müfredat Programının Zeyli

1924 programında görülen eksiklikleri düzeltmek amacıyla bir ek program çıkarılmıştır. Bu programda dersler ise, Tablo 11’de verildiği gibi sıralanmıştır (1340/1924:5).

Tablo 11- 1924 Lise Müfredat Programının Zeyli

Dersler	Birinci Sınıf		İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf		YEKÛN	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Türkçe	7		5		4		16	
Vatani malûmat	—		1		1		2	
Tarih	2		2		3		7	
Coğrafya	2		2		1		5	
Hayvanat	2		—		—		2	
Nebatat	—		1		—		1	
Araziyat	—		—		1		1	
Fizyoloji ve Hıfzıssıhha	—		—		2		2	
Fizik	—		2		2		4	
Kimya	—		1		2		3	
Riyaziyat	5		4		4		13	
Ecnebi lisanı	5		5		5		15	
Resim	2		2		1		5	
Musiki	1		1		1		3	
Jimnastik	2		2		2		6	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Ev idaresi	—	—	1	—	—	—	1	—
Çocuk bakımı	—	—	—	—	1	—	1	—
Atölye	2	2	1	2	1	2	4	6
Laboratuar	2		2		1		5	
YEKÛN	32		32		32			

1924 programının zeylinde toplam on beş(15) ana ders, dört(4) yardımcı ders bulunmaktadır. Yardımcı dersler kız ve erkek öğrencilere yönelik olarak ayrılmıştır. Bu programda ilk sırada “Türkçe” dersi yer almıştır. İkinci sırada ise, “Vatan-ı Malumat” dersi gelmiştir. Daha önceki programda ikinci sırada bulunan “Ecnebi Lisani” dersi bu programda çok gerilere düşmüştür.

1924 programının zeylinde “Tarih dersinin yeri değişmemiştir ve ders üçüncü sıradaki yerini almıştır. Dersin birinci ve ikinci sınıfta haftada ikişer saat okutulması planlanırken, üçüncü sınıfta şubelere ayrılmamış ve dersin bu sınıfta üçer saat okutulmasına karar verilmiştir. 1924 ilk programında üçüncü sınıf fen ve edebiyat şubelerine ayrılmıştı ve burada tarih dersi fen şubesinde iki, edebiyat şubesinde dört saat olarak belirlenmişti. Zeyl programda bu ayırım sona ermiş ve ders, üçüncü sınıfta üç saat olarak belirlenmiştir. Bu programda dikkati çeken bir diğer ders “Vatani Malumat” dersidir. Bu ders tarih dersine yardımcı bir ders olması açısından önemli görülebilir.

1927 Lise İkinci Devre Ders Programı

1924 Lise programı uygulandıktan sonra, programda uygulama boyutunda bazı eksikliklerin gözlenmesi nedeniyle yeni bir programa ihtiyaç duyulmuştur. Hicri 1346, Miladi 1927 yıllarıyla tarihlendirilen Lise İkinci Devre Ders Programı hazırlanmıştır. Programdaki dersler Tablo 12’te sıralanmıştır (1927:4-6).

Tablo 12- 1927 Lise İkinci Devre Ders Programı

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf		YEKÛN
			Fen	Edebiyat	
Türkçe ve Edebiyat	3	3	3	5	11
Tarih	2	2	2	3	7
Coğrafya	2	2	1		5
Nebatî ve Hayvanî			—		
Fizyoloji	3	—	—		3
Arziyat	—	2	—	—	2
Fizik	2	2	2	1	7
Kimya	2	2	2	—	6
Hendese ve resmi hattı	3	2	2	—	8
Cebir	3	2	2	1	7
Nazarî Hesap	—	—	1	—	1
Müsellesat	—	—	1	—	1
Mihanik	—	—	2	—	2
Kozmografya	—	—	2	1	3
Felsefe ve İctimaiyat	—	2	3	6	8
Arabî	2	2	—	4	8
Farisi	1	1	—	2	4
Ecnebi Lisanı	5	5	5		15
Jimnastik	2	2	1		5
Laboratuar	3	3	2		8
YEKÛN	32	32	32		

1927 yılına ait Lise İkinci Devre Ders Programında toplam yirmi(20) ders bulunmaktadır. İlk sırada “Türkçe ve Edebiyat” dersi bulunmaktadır. Bu programda da üçüncü sınıf fen ve edebiyat olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Bu ayrımla, “Türkçe ve Edebiyat”, “Tarih”, “Felsefe ve İctimaiyat” dersleri üçüncü sınıfta fen şubesindeki haftalık ders saati kadarını ortak, kalan kısmı ise edebiyat şubesi ayrı işlemektedir.

1927 programında “Tarih” dersi ikinci sırada yer almaktadır. Birinci ve ikinci sınıfta haftada ikişer saat işlenen ders, üçüncü sınıfta fen şubesinde ikişer, edebiyat şubesinde ise, üçer saat işlenmiştir. Ancak üçüncü sınıfta iki şube ikişer saati ortak

yapmışlar diğerk kalan bir saati edebiyat şubesi ayrı yapmıştır. Bu programda ayrıca notlar kısmında şu hususlara dikkat edilmesi istenmiştir(1927:6).

- Her dersin süresi ellışer dakikadır.
- Her gün öğleden evvel dört ders, öğleden sonra haftada dört gün ikişer ders okutulacaktır.
- Perşembe günler öğleden sonra eğitim yapılmayacaktır.
- Pazartesi günleri öğleden sonraki serbest zamanda öğrenciler şu işlerle meşgul olacaklardır: Kütüphanede tatbi', laboratuarda kişisel mesai, atölyelerde serbest faaliyet, spor faaliyetleri, öğretmen refakatinde okul dışında tetkikler, gezintiler, serbest resim ve fotoğraf işleri, musiki ve bunlara mümasil faaliyetler.
- Öğle tatilinin saat 12.30'dan sonraya kalmaması gerekir. Gündelik evkat cetveli buna göre yapılacaktır.

Programda, saat azlığı ve kitapların içeriğinin ağır olması üzerinde durularak, Türk tarihi merkezli bir anlayış getirilmiştir. Tarih programında yapılan düzenlemelerin nedenleri ise "Tarih Programındaki Tadilat" başlığı altında şöyle sıralanmıştır (1927:11-12):

"Tarih programı hakkında vaki bulunan şikâyetler şu noktalar etrafında tespit olunabilir:

1.Mevcut program ekseri sınıflarda saat azlığı dolayısıyla ikmal edilememektedir.

2.Tarih kitapları programın birçok mebahisi sıkıştırmış olması yüzünden çok mufassal olmakta ve talebe bu kitaplar içinde tekamil-i tarihiyi gösterecek vak'aları bulmakta müşkülât çekmekte ve tarih dersine karşı lazım gelen muhabbeti duymamaktadır. Bu şikâyetler etrafında yapılan tedkikat şu neticeyi göstermiştir:

(1) Mevcut müfredat programı Türk Tarihi mihveri etrafında cem' edilmemiştir. Bu yüzden Türk talebesi için bilinmesi zaruri olmayan malumat da programda mühimce bir yer işgal etmektedir.

(2) Mektep kitapları fer'i malumata çok zaman esaslı malumat derecesinde yer vermektedir. Muallimlerin mühim bir kısmı ise kitapta mevcut olan bütün malumatı tamamı tamamına söylemeyi ve talebeden istemeyi vazife bilmekte ve hatta bir kısmı fer'i ve ekseriya talebe için lüzumsuz malumatı kitaba ilaveten söylemekte hatta not edilmekte ve bunun da talebe tarafından bilinmesini istemektedir.

(3) Muallimlerin ekserisi, tarih tedrisatında talebeyi şahsi ve serbest mesaiye teşvik etmeyi vazifeleri cümlesinden addetmedikleri ve talebenin bir takım malumatı da bu sayede öğreneceklerini düşündükleri için bütün malumatı tedris saati içindeki takrirlere sıkıştırmağa çalışmaktadırlar. Bittabi bu yüzden tedris saati kafî gelmemekte ve program ikmal olunmamaktadır.

Bütün bu noktalar düşünülerek atideki hususata karar verilmiştir:

1.Tarih programı kurun-ı evlanın bir kısmı müstesna olmak üzere Türk tarihi etrafında cem'ine çalışılmak suretiyle tadil olunmuştur.

2.Tadil olunan program mütehasısların mütalâasına göre üçüncü senenin iki saati üçe baliğ edilmek ve iyi bir tedarik tarzı takip olunmak şartıyla senelerinde tamamen okutulabilir.

Ancak en mühim şart muallimlerin tarih tedrisatında iyi bir yol takip etmeleridir. Bunun için muallim, elinde mevcut olan kitabı harfî harfine çocuğa takrir etmemelidir. Sınıfta tarihi tekâmüle müessir olan talebeye fikir tarihi verecek olan malumatı bilhassa lisenin ikinci devresine geçmiş olan talebenin kendi kendilerine okuyarak öğrenmelerini temin için talebeye vazifeler vererek şahsi mesainin inkişafına yardım suretiyle çalışmalıdır. Vekâlet, üzerinde tevakuf edilmesi lazım gelen tarihi vakalara ait metin kitap(talebe kitabı) larını hazırlatacaktır. O vakte kadar muallimler, elde mevut olan kitaplardaki esaslı malumatı tefrik ederek tahrir edecekler ve diğer kısımları öğrenmesi için gerek ellerindeki kitaptan ve gerekse mektep kütüphanesindeki asardan talebeyi mütalâaya teşvik eyleyeceklerdir. Bu şerait altında tebliğ edilen programın muayyen olan saatler zarfında ikmal edilebileceği mütehasısların mütalâalarından anlaşılmiştir.”

1927 ders programına göre Tarih dersi müfredatındaki konular ise aşağıda sıralandığı şekilde belirlenmiştir (1927:13-23).

“TARİH (Birinci Devre)

Birinci Sınıf (Haftada 2 Ders)

Medhal

Tarihin Başlangıcı- Kabl-et-tarih ve Tarihi Devirler.

Kurun-u Kadime

1- Şark Milletleri : Mısri, Keldani ve Asuri, Fenikeli ve İranilerin Kurun-u Evveldeki Siyasi vezayitleri. Din ve İtikadiyatdaki Evsaf-ı Mümeyyizeleri ile Abdeleri ve Medeni Asırları. (Bu hususda asar-ı atika keşfiyatı esas ihaz idilecek, Kadim-i efsaneler katiyen nazar-ı itibare alınmayacaktır.) İbraniler, Arz-ı mev'ived, menşe', Mısırdan hurûc, İbrani Hükümetleri, Medeniyeti. Lidya ve Hitit Medeniyetler. Hindliler ve Çinliler.

2- Eski Türkler: Orta Asya Yaylası hakkında coğrafi malumat; Eski Türkler(Hiyongnular, Yüesiler), Asya Medeniyeti tarihindeki rolleri, Eftalitler, Tukeyular, Uygurlar ve Medeniyetleri, Şarki Avrupa'da Türkler, Türklerin İslamiyeti kabulden evvelki Medeniyetleri.

3- Yunanlılar ve Makedonyalılar: Yunanistan, Esâtir Devri, hakkında mecmul bir fikir, Adalar Denizi Medeniyeti. Solon ve Likorg Kanunları, sebepleri ve neticeleri. Yunan müstemlekeleri. Midye ve Peloponez Harblerinin sebepleri ve neticeleri. Makedonya; Filip ve İskender, Makedonya imparatorluğunun inkısamı. Yunan Medeniyeti: Din, ictimai ve siyasi teşkilat. Fikri hayat.

4- Romalılar: İtalya: Etrüskler, Eski rivayetler hakkında mecmul bir fikir, Romada Cumhuriyet, Fütuhât, Halk sınıfları arasında muharebeler ve neticeler. Pon Muharebelerinin sebepleri ve neticeleri. Cumhuriyet Devrinde ictimai, idari ve askeri teşkilat. Cumhuriyet Devri inhitatının sebepleri; Grekler, Maryus ve Silla, Pompe ve Sezar, Galya Fütuhâtı, diktatörlük, Birinci ve İkinci Triyumura. İmparatorluğun inkımatı, sebepleri, Konstantin, Romanın inkısamı. İmparatorluk

devrinde siyasi, ictimai hayat, hududların müdafası, medeni asırlar, ahlak, âdet, din ve Hıristiyanlık.

5- Şarki Roma ve İran: Romanın inkısamından itibaren Şarki Romaya umumi bir nazar; Garba doğru fütuhât, İranilerle mücadele, Şarki Romada etizaller, Şarki Romada Yunan harsının tefviki, Bizans Medeniyetinin Yakın Şarkda tesirleri. Makedonya istilasından sonra İrana umumi bir nazar; Sasaniler, teşkilat ve medeniyetleri.

6- Garb Kurun-u Vustasının Mebadisi: Umum-i Muhaceret ve neticeleri.

İkinci Sınıf (Haftada 2 Ders)

Kurun-u Vusta

1- Garb Tarihi: Kablel selam Araplar, din, ahlak, adet. İslamiyetin zuhuru intişarı esnasında İran ve Şarki Roma. Müslümanlığı doğuran emeller, Hz. Muhammed ve Hayatı, Kur'an, tesisat. Dâhili meseleler ve fütuhât, İran ve Roma Medeniyetleri ile temasların tesirleri, dini ve siyasi ihtilaflar. Hulafa-ı Raşidin devrinde siyasi ve ictimai teşkilat. Emevi saltanatının tesisi; dini ve siyasi mücadeleler, fütuhâtın devamı, Araplık siyaseti ve şübiyyeyi doğruran emeller, aksamalar, Emeviler devrinde Türklerin ve İranilerin rolleri, Emevi Devletinin inkırazı. Abbasiler; Abbasi Devletinin tesis ve inkışafı, İranilerin ve Türklerin rolleri; Irak, Anadolu ve Kilikyada Türk istilaları, Abbasi Devletinin inhitatındaki emeller. Abbasi Medeniyetinde Türklerin tesiri, Emevi ve Abbasi devirlerinde idare tarzı, ictimai hayat ve medeniyet. İslam Feodalitesi. Endülüsde Emeviler, medeni Türkiyat, ictimai hayat.

2- Türkler ve İslamiyet: İlk Türk ve İslam münasebeti, İslam memleketlerinde Türkler. Samaniler, Karahanlılar ve Gazneviler devrinde teşkilat, medeniyet.

3- Oğuz Türkleri ve Selçuk Devleti: Oğuz Türklerinin garba muhaceretleri; Oğuzların İslamiyeti kabulleri; Şimali İran, Cenubi Kafkas, El-cezire, Şimali Suriye ve Şarki Anadolu'nun Türkleşmesi. Beşinci asır sonlarında Oğuzların coğrafi sahaları. Selçukiler; Selçukilerin Samaniler ve Gaznevilerle münasebetleri. Selçuk Devletinin tesisi ve inkışafı, fütuhâtı, Bizanslılarla temaslar, Malazgird Muharebesi, Selçuk İmparatorluğu, İmparatorluğun inkısamı. Selçuk Devleti zamanında medeniyet, idari, askeri teşkilat, mukataalar, divan, hükümet, sufilik, medreseler, kütüphaneler, acem edebiyatının tesiri ve inkışafı, Türk lisan ve edebiyatı. Selçuk vahdetinin inhilalinde Türkler – İslam Feodalitesi (Tevaiif-i Mülûk)

4- Garb Kurun-u Vustası: Roma İmparatorluğunun Büyük Karl (Şarlman) tarafından ihyası, Frank İmparatorluğunun inkısamı, imparator ve papa mücadeleleri – Hıristiyan Feodalitesi. Ehl-i Salib seferleri, mahiyet ve neticeleri.

5- Anadolu'da Türkler: Anadolu'da Selçuk Devletinin tesisinden evvel Anadolunun siyasi ve ictimai vaziyeti (Malum bu fasılda Bizans hakkında da mecmul malumat virecekdir.) Anadolu Selçukilerinin tesis ve inkışafı, Anadolunun Türkleşmesi. Busırada Orta Asyaya umumi bir nazar. Havarzemiler Devleti, tesis, inkışafı. Cengiz İstilas, sebep ve neticeleri, Cengiz İmparatorluğunun inkısamı, İlhaniler. Moğol tahkimi altında Anadolu, Anadolu'da teşekkül iden Türk Beylikleri. Bizans serhadında Türkler, Balkan Yarım Adasında Türk istilas, bu istilayı teshil iden emeller, mali ve hadan harbleri ve neticeleri, Osmanlı Devleti. Anadoluda Türk medeniyeti; idari ve siyasi teşkilat, ictimai hayat, dini hareketler, fikri hayat, lisan, edebiyat ve sanayi-i nefise.

6- Timur Devri: Timurdan evvel Orta Asya, Timur ve imparatorluğu, Anadoluda Timur istilas, neticeleri, Timur İmparatorluğunun inkısamı, Timur ve halefleri zamanında Orta Asyada Türk Medeniyeti.

7- Osmanlı Devletinin Yeniden Tesisi: Devletin Anadolu ve Rum İlide tesisi, Şeyh Bedreddin hareket-i ihtilaliyesi, Karaman ve Osman oğullarının mücadeleleri. Salib harbleri, Balkanlarda Türk istilasının tevs'i, İstanbulun fethi ve Bizansın inkırazı.

8- Osmanlı İmparatorluğu: İstanbulun fethi sonrasında Avrupanın ve Yakın Şarkın umumi manzarası (muhtasaren). On beşinci asır nihayetine kadar Osmanlı Devletinin ittisâi, Osmanlı – asır, Osmanlı – saguy ? Münasebet ve mücadeleleri. Osmanlı Devletinin Şark ve cenub siyaseti, on altıncı asırda şarka ve cenuba doğru tevsi’, garb ile münasebet: karada ve denizde mücadele ve neticeleri. On beşinci asır nihayetine kadar dâhili mühim vakalar.

Üçüncü Sınıf (Haftada 3 Ders)

Kurun-u Cedide ve Asr-ı Hazır

1- On Altıncı Asırda Avrupaya ve Yakın Şarka Umumi Bir Nazar: Avrupada Rönesans, Reformasyon, bu devirde İslami şark medeniyetine bir nazar, Osmanlı Türklerinde teşkilat ve medeniyet, Avrupa tekvinin başlaması.

2- On Yedinci Asırda Osmanlı Devleti: Osmanlı istilasının tevkifi ve sebepleri, dahili ve harici vezait ve bu vaziyeti doğuran esbab ve şerait, garb ve şark devletleri ile siyasi münasebetin geçirdiği safhalar, idari ve askeri karışıklıklar ve tesirleri, saray entrikaları ve neticeleri, Köprülüler, ikinci Viyana Muhasarası.

3- On Yedinci Asırda Avrupa: On Yedinci asırda Avrupaya umumi bir nazar, Avrupanın terkiyatı ve şarka tegvikan tebarizi.

4- Osmanlı Devletinin Avrupada ricatı ve Avrupayı taklid teşebbüsleri: İkinci Viyana Muhasarası ile başlayan harbin safhatı, Karlofça muahedesi, dâhili ve harici vakai, on sekizinci asr-ı rabi’ evvelinde Rusya ve Avusturya ile Osmanlı Devletinin münasebeti ve mücadeleleri, Damad İbrahim Paşa, Avrupa te’vkinin Osmanlı Türklerine tesirleri, Osmanlı – İran münasebeti, dâhili ahval, 1736, 1768, 1787 seferlerini ihdas iden ahval ile vakai ve neticeleri.

5- Osmanlı Türk Medeniyeti: Osmanlı Türk Medeniyetinin evsaf mümeyyezesi, teşkilat, ulum ve fünun, sanayi-i nefise, içtimai hayat, zanaat, sanayi ve ticaret.

6- On Sekizinci Asırda Avrupa: On sekizinci asırda Avrupa ve Yeni Avrupayı hazırlayan emeller; Fransa İhtilali, Sanayi İnkılâbı, bu inkılabların Avrupada ve Memalik-i Osmaniyede tesirleri [Milliyet fikri üzerinde bilhassa tevkif olunacaktır].

7- On Dokuzuncu Asırda Osmanlı Devleti ve Avrupa: Devlet-i Osmaniyede ıslahat teşebbüsleri – Fransa, İngiltere ve Rusya ile münasebet – imparatorluğun parçalanması – Balkan Hükümetlerinin teşkili. Fransız İnkılâbı ve Napolyon devri vakai’nin tasfiyesi: Viyana Kongresi ve Avrupada restorasyon. Mısır ve Boğazlar meselesi, Osmanlı saltanatının Avrupa himayesi altına girmesi. Tanzimat Devri; Tanzimatın sebepleri ve neticeleri. Avrupada 1848 İhtilalleri ve avamlı [İktisadi, içtimai ve mali hareketler] – Avrupada İrtica’ – Üçüncü Napolyon İmparatorluğu – Avrupanın inhilali mukaddimesi – İtalyan ve Alman ithadları. Kırım Muharebesi, sebepleri ve neticeleri – Tanzimata irtiba’ – Meşrutiyet tesisi teşebbüsleri – 1877 harbi – Ayastefanos ve Berlin Muahedenameleri – Abdülhamid devri. On Dokuzuncu asır salis ahirinde Avrupa ve Amerika, Avrupa müstemlekeleri.

9- Meşrutiyet Devri: Osmanlı saltanatında meşrutiyet, İtalya ve Balkan Harbleri, umumi harb ve umumi harbde Osmanlı saltanatının rolü, Paris Konferansı, Osmanlı İmparatorluğunun inhilali, Avrupada yeni devletler.

10- Yeni Türkiyenin Tesisi: Türklerin mukavemeti, yeni Türk devletinin kuruluşu, bu günkü garb ve şark âlimleri hakkında mecmul malumat, cumhuriyet, Gazi Mustafa Kemal. [Aylık devrede mühim vakaların muntazam bir sıra takib itmesine dikkat olunacak ve esbab ü netayicin, sınıfın seviyesine göre, nisbeten basit olanları izah idilecektir].

TARİH (İkinci Devre)

Birinci Sınıf (Haftada 2 Ders)

Medhal

Tarihin tarifi, ehemmiyeti, menbaaları, diğer ilimlerle münasebetleri, inşa ve tahriri.

Kurun-u Kadime

1- Eski Şark Milletleri: Mısırlılar, Keldani ve Asurlular, Fenikeliler, Hititler, İraniler, İbraniler, Türkler hakkında şu suretle izahat verilecektir: Memleket, bu milletlerin menşe' ve ırki muhitleri, asar-ı atika keşfiyatı ve bu keşfiyatın neticelerine göre tarihlerinin umumi hatları. Medeniyetler: din, ictimai teşkilat, hükümet teşkilatı ve ordu, hükümdar ve saray, ziraat, sanayi ve ticaret, sanayi-i nefise, yazı.

2- Yunanlılar ve Makedonyalılar: Adalar Denizi ve Yunanistan hakkında coğrafi malumat, eski devirler ve Adalar Denizi medeniyeti, Truva ve misen. Esatir: ilahlar ve kahramanlar. Isparta: Ahali, terbiye vesair muvassat, tiranlık. Atina: Atinanın ilk devirleri. Yunan Müstemlekeleri: Asyada, Karadeniz sahilinde, Afrikada, Sicilyada, Galya ve İspanyada. Beşinci asra kadar medeniyet: Ticaret ve sanayi, edebiyat, din ve mezheb, büyük mabedler ve oyunlar. Medya Muharebeleri, Atina İmparatorluğunun teşkili, Atina Demokrasisi. Peloponez Muharebeleri. Yunan Krallıklarının tesisi: İskenderiye, Asya Krallıkları, Şarkda Yunan Medeniyeti. Yunanistanda son mücadeleler: İttifaklar ve Fütuhat.

3- Romalılar: İtalya hakkında coğrafi malumat. Eski senne. Etrüskler; mezarlar, din. Latinler. Romanın ilk zamanları. Krallar ve Cumhuriyetin ilk zamanlarına aid menkıbeler; sınıf mücadeleleri; muvassatın mecmul tevzifi. Din: mabudlar; dini ayinler, ruhban, cak ve ululara hürmet. Roma ordusu hakkında umumi malumat. İtalya fütuhattı. Takib olunan siyaset ve yapılan muharebelerin evsaf-ı mümezyesi. Makedonya, Kartaca, İspanya, Cenub-i Galya. Fütuhatın neticeleri, Yunan tesiratının başlaması. Sipyun ve kanun. Adetin tahvili; meskun kıyafet, yemek, oyunlar. Dinde tahvil; Fikr-i hayat, ahlak. İctimai tahviller; mütevessit sınıfın ortadan kalkması, kalyanlar ve zadegan, şövalyeler, peleb ve esirler. Siyasi hayat; hakimler, sansurler, sena, meclisler ve intihabat. Eyaletlerin idaresi; mahkum kavimler, peru konsollar, publiyekenler, graflar, araziye mütallik kanunlar. Maryus ve Silla; ictimai-i mücadelat. Kornelyan kanunları. Pompe. Şarkda zaferler, muharedad; Çiçero, Verres ve Katilina. Sezar. Birinci Triyumuyıra, Galyanın fethi. Cumhuriyetin nihayeti; İkinci Triyumuyıra. Oguşet. Yeni hükümet teşkilatı. Hududların müdafaası. Oguşet devrinde edebiyat ve sanayi-i nefise, ibdeler, ticaret. İmparatorlar, hükümet, eyaletler. İmparatorluk devrinde umumi ve hususi hayat. Oguşet devrinden sonra edebiyat. Hıristiyanlık; İlk Kilise. Üçüncü ve dördüncü asırlarda imparatorluk. Hıristiyanlık galebesi. Kilise teşkilatı. İmparatorluğun son zamanları; putperestliğin ilgası, yeni imparatorluk teşkilatı, Roma ve İstanbul, saray, memurin, ordu.

4- Umumi Muhaceret ve Garb Kurun-u Vustası: Umumi muhaceret ve neticeleri. Hunlar, İslavlar ve Cermenler hakkında malumat. İmparatorlukda Cermenlerin yerleşmesi ve Hıristiyanlığı kabulleri. Roma İmparatorluğunu Cermenleri yakından tesisi: Büyük kral (Şarlman). Büyük Kral imparatorluğunun inkısamı ve Kurun-u Vustada başlıca Avrupa hükümetleri: Almanya, Papa ve imparatorluk mücadeleleri. Fransa. İngiltere, Büyük şart ve parlamento. Bizans. İtalya cumhuriyetleri. Ehl-i Salib Muharebeleri. Kurun-u Vustada Avrupa Medeniyeti: İmparator, Papa, Hükümet teşkilatı, feodalite, şehirler ve köyler, ictimai ve dini hayat, ictimai sınıflar ve kilise, darülfünun, zanaat, sanayi ve ticaret, kurun-u vustada mimari, kıyafet ve silahlar, kurun-u Vusta fikriyatı.

İkinci Sınıf (Haftada 2 Ders)

1- Şark Kurun-u Vustası: Garblılar: Kabulesselam garblılar, din, ahlak, adet. İslamiyetin zuhur-u intişarı esnasında İran ve Şarki Roma. Müslümanlığı doğuran emeller, Hazreti Muhammed ve hayatı, Kurân, tesisat. Dahili meseleler ve fütuhat. İran ve Roma medeniyetleri ile temasların tesirleri, dini ve siyasi ihtilaflar.

Hulafa-i Raşidin devrinde siyasi ve ictimai teşkilat. Emevi saltanatının tesisi; dini ve siyasi mücadeleler, fütuhattın devamı, Garblık siyaseti ve şüpheli doğuran emeller, aksamalar, Emeviler devrinde Türklerin ve İranilerin rolleri, Emevi devletinin inkırazı. Abbasiler; Abbasi devletinin tesisi ve inkişafı, İranilerin ve Türklerin rolleri; Grek, Anadolu ve Kilikyada Türk istilaları. Abbasi Devletinin inhitatındaki emeller. Abbasi medeniyetinde Türklerin tesiri, Emevi ve Abbasi Devletlerinde idare tarzı, ictimai hayat ve medeniyet. İslam Feodalitesi. Endülüste Emeviler, medeni Türkiyat, ictimai hayat. Türkler ve İslamiyet: İlk Türk ve İslam münasebeti, İslam memleketlerinde Türkler. Samaniler, Karahanlılar ve Gazneviler devrinde teşkilat, medeniyet. Oğuz Türkler ve Selçuk Devleti: Oğuz Türklerinin garba muhacereti. Oğuzların İslamiyeti kabulleri; Şimali İran, Cenubi Kafkas, El-Cezire, Şimali Suriye ve Şarki Anadolu'nun Türkleşmesi, Beşinci asır sonlarında Oğuzların coğrafi sahaları. Selçukiler; Selçukilerin Samaniler ve Gaznevilerle münasebetleri. Selçuk Devletinin tesis ve inkişafı. Fütuh. Bizanslarla temaslar. Malazgird muharebesi, Selçuk İmparatorluğu, İmparatorluğun inkısamı. Selçuk Devleti zamanında medeniyet, idare, askeri teşkilat. Mukataalar, divan, hükümet, sufilik, medreseler, kütüphaneler, acem edebiyatının tesiri ve inkişafı. Türk lisan ve edebiyatı. Selçuk veadetinin inihilalinde Türk – İslam feodalitesi (Tevaif-i Mülük). Anadoluda Türkler; Anadoluda Selçuk Devletinin tesisinden evvel Anadolu'nun siyasi ve ictimai vaziyeti. Anadolu Selçukilerinin tesis ve inkişafı, Anadolu'nun Türkleşmesi bu sırada Orta Asyaya umumi bir nazar. Havarzamiler Devleti, tesis ve inkişafı. Cengiz istilası, sebep ve neticeleri, Cengiz İmparatorluğunun inkısamı, İlhaniler. Moğol tahkimi altında Anadolu. Anadoluda teşkil iden Türk beylikleri. Bizans serhadında Türkler, Balkan yarımadasında Türk istilası. Bu istilayı teshil iden emeller, mali ve hudut harbleri ve neticeleri. Osmanlı Devleti. Anadoluda Türk medeniyeti; idari ve siyasi teşkilat. İctimai hayat. Dini hareketler, fikri hayat. Lisan, edebiyat, sanayi-i nefise. Timur Devri: Timurdan evvel Orta Asyaya, Timur İmparatorluğu, Anadoluda Timur istilası ve neticeleri, Timur İmparatorluğunun inkısamı. Timur ve halefleri zamanında Orta Asyada Türk Medeniyeti. Osmanlı Devletinin yeniden tesisi: Devletin Anadolu ve Rum ilinde tesisi. Şeyh Bedreddin hareket-i ihtilaliyesi. Karahan ve Osman oğullarının mücadeleleri. Salib harbler. Balkanlarda Türk istilasının tevzi. İstanbulun fethi ve Bizansın inkırazı. Osmanlı İmparatorluğu: İstanbulun fethi sırasında Avrupanın ve Yakın Şarkın umumi manzarası. On beşinci asır nihayetine kadar Osmanlı Devletinin itsai. Osmanlı – Mısır, Osmanlı – Safevi münasebet ve mücadeleleri. Osmanlı Devletinin şark ve cenub siyaseti. On altıncı asırda şarka ve cenuba doğru tevzi. Garbi ile münasebet; kara ve denizde mücadele ve neticeleri. On beşinci asır nihayetine kadar dâhili mühim vakalar. [Birinci devre ikinci sınıfta da okutulan bu maddeler, bu sınıfta mümkün olduğu kadar teslisel gözetilerek izahi bir tarzda okutulacak fakat bu tesliselde merkez sekalet Türk tarihinin tanımlı olduğuna göre bu nükte-i nazardan o derece himayete haiz olmayan vakalar üzerinde tevkif idilmeyecektir].

2- Kurun-u Cedide: Onbeşinci asır sonlarına doğru Avrupaya umumi bir nazar. Denizde ve karada seyahatler ve keşifler. Keşiflerin mahiyeti ve sebepleri, müstemlekeler, ticaret yılları, baharat ve kıymetli madenler. Rönesans: Avrupa memleketlerinde Rönesans, dini, ictimai, siyasi ve bedi' fikirler. Onaltıncı asır ibtidasında Müslümanlar ve Türkler: Türk ve Müslüman medeniyetinin iktisaden ve fikren Avrupaya teviki. Onaltıncı asırda Osmanlı İmparatorluğu. Rönesans ve keşfiyat sonlarında garb medeniyetinin şarka tevk itmeye başlaması. Onaltıncı asırda Avrupanın siyasi vaziyeti: Osmanlı – Avusturya ve Fransa – Avusturya mücadeleleri. Onaltıncı asırda dini hareketler: Reformasyon, fetvalin reformi, mezheb mücadeleleri, Osmanlı devletinin bu mücadelelerden istifadesi. Avrupa muasır devletlerinin teşekküle başlaması ve bu teşekkülün iktisadi, ictimai ve siyasi sebepleri. Belli başlı Avrupa Devletlerinin (İngiliz, Fransa, Almanya, İspanya) teşkilatı. Onbeşinci asırda Avrupa hayat ve medeniyeti. On yedinci asırda devletlerin münasebeti. Onyedinci asırda Türk ve Müslüman devletlerinin siyasi tahvilleri. Şark-ı İslamiyede ticaret, sanayi, hayat ve medeniyet. Garbın şarka

tevki. Osmanlı İmparatorluğunun inhitatı. Onsekizinci asır nasif evvelinde İngiltere, Fransa ve Avusturyanın ahval-i umumiyesi, yeni devletler: Rusya, Prusya. Onsekizinci asır nafis evvelde Avrupa Devletlerinin kendi aralarında ve şark devletleri ile, Ali-Elhusus Omsalı Devleti ile münasebet iktisadiye ve siyasiyeleri. Şarkın tedenniyesinde, Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasında iktisadi, ictimai, fikri ve siyasi emeller. Avrupanın müstemleke siyaseti (Amerika, Hindistan, Afrikada müstemlekeler) Amerikada mücadeleler, garbi Avrupa Devletlerinin Şark-ı karib siyaseti (kapitülasyonlar), Rusya ve Avusturyanın Şark-ı karib siyaseti (istilalar).

Üçüncü Sınıf (Haftada 2 Ders-Müşterek)

(Ayrıca haftada 1 ders) (Edebiyat şubelerinde)

Asr-ı Hazır Tarihi

1-Asr-ı Hazır ihzar eden emeller: On sekizinci asrın ictimai ve iktisadi hayatı, iktisadi ve felsefi fikirler; ilm, edebiyat ve sanayi-i nefise.

2-Yeni demokratik devletler; Şimali Amerika devl mütehadisinin teşkili; Fransa ihtilalinin yakın sebepleri; 1789 de Fransa, ictimai teşkilat, idare tarzı, iktisadi ahval, mali buhran; ihtilalin hükümdarlık devri. 1789 esasları ve milliyet fikri. 1791 kanun-i esasiyesi, Birinci irtica'. Direktuvar, konsillik ve imparatorluk, imparatorluğu doğuran sebepler.

3-Asr-ı Hazır bedayetinde şarkın ve bilhassa Osmanlı Devletinin dâhili ve harici vaziyeti. Avrupanın şark siyaseti.

4-Viyana Kongresi ve kongereden sonraki Avrupa, Avrupada restorasyon, meternih siyaseti ve itizak-ı mukaddes.

5-Viyana Kongresini müteakib şarkın vezayiti, Osmanlı İmparatorluğunun inhilali, milliyet fikrinin tesirleri, ıslahat teşebbüsleri.

6-Restorasyon devrinde Fransa ve İngiltere.

7-Sanai' İnkılab; makine icatları, buhar makinesi, kapitalizm ve sanayi-i azime, sosyalizm.

8-Fransada 1830 ihtilali, temviz krallığı; İngilterede 1832 ıslahatı, şartistlerin tahrikâtı, iktisadi serbesti hareketi.

9-1848 ihtilalini hazırlayan iktisadi, ictimai, fikri, siyasi emeller; 1848 ihtilalleri.

10-Fransada ikinci cumhuriyet, intihab-ı umumi, sosyalizm tecrübeleri, irtica' ve ikinci imparatorluk.

11-1848 den sonra milliyet fikrinin tezahürleri: Avusturya inhilali, İtalya ittihadı, Alman ittihadı.

12-Avrupa'nın şarka doğru ve atseande milliyet fikrinden istifadesi; Osmanlı İmparatorluğunun İnhal ve inkısamı; Balkan Hükümetlerinin teşkili; Kırım Muharebesi, Paris muahedesi.

13-Osmanlı Saltanatında Tanzimat devri; esbabı, siyasi, iktisadi, ictimai ve fikri sahalarda müsbit ve menfi neticeleri.

14-Rusya'da Milliyetler: Lehistan meselesi. Rusya'da sanayinin inkışafı. İhtilal fikir ve hareketleri. İslahat irtica'.

15-Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ve milliyet mücadeleleri.

16-Almanya İmparatorluğu; teşkilat-ı esasiyesi, iktisadi terkiyatı, ıslahat ictimaiyası ve askeri teşkilatı.

17-Fransa'da üçüncü cumhuriyet.

18-İngiltere; İngiltere'nin teşkilat-ı esasiyesi, ıslahat. İngiltere'de iktisadi inkışaf ve müstemleke imparatorluğunun itsai, Hindistan ve Hindistan'ın ihtilalleri.

19-İspanya ve ihtilaller. İsviçre teşkilatı ve tekammili.

20-Ondokuzuncu asrın ikinci nısfında Avrupa'nın sanayi, ticaret ve fikir sahasında tarkiyatı ve bu devrede şarkın vaziyeti.

21-Avrupa milletlerinin diğer kıtalarda itsa', hâkimiyet ve rekabeti; Emperyalizm, Afrika'nın zabt ve taksimi, Avrupa'nın yakın şarkta mevkiyetleri,

Asyada Rusya ve İngiltere rekabeti; Almanya'nın Şark siyaseti; Japonya'nın mukavemeti.

22-Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat'tan sonra Meşrutiyet ve irtica': Abdülhamit devri, ikinci meşrutiyet, İtalyan ve Balkan harpleri.

23-Umumi harb: Esbabı ve en mühim vakaları, Şark ilminin ve Osmanlı İmparatorluğunun umumi harbde rolü, harbi kapayan sulh muahedeleri, yeni Avrupa haritası, cemiyet-i akvam.

24-Türklerin mukavemeti: Mondros Mütarekesi ve neticeleri, Ali intibah, İstiklal Muharebeleri, bu muharebeleri muavfakiyetle tetvih iden itilaf muahedeler, Türkiye Cumhuriyeti.

25-Avrupa'da yeni devletler ve yeni teşkilat, içtimai ve iktisadi tahviller.

[İkinci devredeki maddeler, sebep ve neticeleri üzerinde tevkif edilerek daha izahi bir surette okutulmalıdır. Tekâmül tarihinin izahında kıymeti olmayan müvesse vakalar ihmal edilmelidir. İkinci derecedeki malumatın hazırlanması talebenin ferdi ve serbest mesaisinden istinacan, bu hususta muallimin kontrolü kafi görülerek takrir cihetine katılmayacaktır. Son sınıfın edebiyat şubesinde tarihe tahsis edilmiş olan fazla bir saat dolayısıyla daha ziyade tafsilata ve şahsa müşaiye-i imkân bulunduğundan muallim dersini ona göre tanzim edecektir.]”

1927 yılına ait tarih dersi müfredat programı nincelendiğinde programda Türkçülük akımının hakimiyeti görülmektedir. Bu programla birlikte Türk kültür ve medeniyeti de önemli bir nokta olarak derslerdeki yerini almıştır.

Milli eğitim anlayışı çerçevesinde yapılan çalışmaların somut ilk göstergesi 1927 programında görülmektedir. 1924 yılına kadar programlarda yer alan İslam tarihi ve Arap tarihine yönelik konular 1924 programında tamamen çıkarılmış ve bu program salt batı medeniyetine ait bilgilerin verildiği bir program halini almıştır. Milliyetçi anlayışın programlara ve ders kitap içeriklerine yansımaları ise 1927 programı ile gerçekleşmiştir.

Orta Mektep Birinci Devre Derslerine Ait Program

Hicri 1347, Miladi 1928 yılları ile tarihlenen Orta Mektep Birinci Devre Derslerine ait ders programı Tablo 13'de verilmiştir (M.V.T.M. 1928:91).

Tablo 13- Orta Mektep Birinci Devre Derslerine Ait Program

Dersler	Birinci Sınıf		İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf		YEKÛN	
	K	E	K	E	K	E	K	E
Türkçe	7		5		4		16	
Vatan-ı Malumat	—		1		1		2	
Tarih	2		2		3		7	
Coğrafya	2		2		1		5	
Nebatat	—		1		—		1	
Arziyat	—		—		1		1	
Fizyoloji ve Hifzelsihha	—		—		2		2	
Fizik	—		2		2		4	
Kimya	—		1		2		3	
Riyaziyat	5		4		4		13	
Ecnebi Lisani	5		5		5		15	
Resim	2		2		1		5	
Musiki	1		1		1		3	
Jimnastik	2		2		2		6	
	K	E	K	E	K	E	K	E
Ev İdaresi	—	—	1	—	—	—	1	—
Cocuk Bakımı	—	—	—	—	1	—	1	—
Atölvé	2	2	1	2	1	2	4	6
YEKÛN	32		32		32			

1928 tarihli Orta Mektep Birinci Devre Derslerine ait ders programında on dört(14) ana ders ve üç(3) yan ders olmak üzere toplam on yedi(17) ders bulunmaktadır. Bu programda da ilk sırada “Türkçe” dersi görülmektedir. Bu dersi takiben ise, “Vatan-ı Malumat” dersi bulunmaktadır.

Programda, “Tarih” dersi üçüncü sırada yer almıştır. Ders birinci ve ikinci sınıfta haftada ikişer saat, üçüncü sınıfta ise üçer saat olarak uygulanmak üzere planlanmıştır. Programda “Vatan-ı Malumat” dersinin bulunması tarih dersi açısından da önemlidir. Çünkü bu dersle işbirliği içinde daha kalıcı bilgiler öğrencilere kazandırılabilir.

1928 Lise İkinci Devre Derslerine Ait Program

Hicri 1347, Miladi 1928 yılları ile tarihlenen Lise İkinci Devre Derslerine ait programda yer alan dersleri gösteren tablo aşağıda yer almaktadır (M.V.T.M. 1928:90).

Tablo 14- 1928 Lise İkinci Devre Derslerine Ait Program

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	
			Fen	Edebiyat
Türkçe ve Edebiyat	3	3	3	5
Tarih	2	2	2	3
Coğrafya	2	2	1	—
Nebati ve Hayvani Fizyoloji	3	—	—	—
Arziyat	—	3	—	—
Fizik	2	2	2	1
Kimya	2	2	2	—
Hendese ve Resim Hattı	3	2	3	—
Cebir	2	2	2	1
Nazari Hesab	—	—	1	—
Müsellesat	—	—	1	—
Mihaniyat	—	—	2	—
Kozmografya	—	—	2	1
Felsefe ve İhtimaiyat	—	2	3	6
Arabî	2	2	—	4
Farsî	1	1	—	2
Ecnebi Lisanı	5	5	5	—
Jimnastik	2	2	1	—
Laboratuar	3	3	2	—
YEKÛN	22	22	22	

Lise İkinci Devre ders programında birinci ders “Türkçe ve Edebiyat” dersidir. Bu dönemde Türk dili öğretimini içeren ders, programlarda hep birinci sırada yer almıştır. Bu dersin üçüncü sınıftaki haftalık ders saati Fen ve Edebiyat şubelerinde ortak olarak yapılmakta, sadece artan saatler edebiyat şubelerinde ayrı yapılmaktadır.

1928 programında “Tarih” dersi ikinci sırada yer almaktadır. Birinci ve ikinci sınıfta haftada ikişer saat işlenen ders, üçüncü sınıfta fen şubesinde ikişer, edebiyat şubesinde ise üçer saat işlenmiştir. Ancak yine “Türkçe ve Edebiyat” dersinde olduğu gibi, üçüncü sınıfta iki şubede dersin ikişer saati ortak yapılmış, diğer kalan bir saat edebiyat şubesi tarafından ayrı yapılmıştır.

1931 Lise Ders Programı

Hicri 1350, Miladi 1931 yıllarıyla tarihlendirilmiş Lise ders programı derslerini içeren tablo ise şöyledir (1931:5):

Tablo 15- 1931 Lise Ders Programı

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	
			Fen	Edebiyat
Edebiyat	—	3	2	5
Felsefe ve İktisadiyat	—	2	2	6
Tarih	2	2	2	3
Coğrafya	2	2	1	1
Riyaziye	5	4	9	2
Tabiiye	3	2	1	1
Fizik	3	2	2	1
Kimya	3	2	2	1
1. Yabancı Dil	5	5	5	5
2. Yabancı Dil	3	3	2	3
Jimnastik	1	1	1	1
Askerlik	1	2	2	2
YEKÜN	31	30	31	31
Yurt Bilgisi	1	1	—	—
Serbest Zaman	2	3	3	3
YEKÜN	34	34	34	34

1931 Lise ders programında on iki(12) ana ders ve iki(2) yan ders olmak üzere toplam on dört(14) ders bulunmaktadır. Program genel itibariyle incelendiğinde derslerin olabildiğince yalınlaştığı göze çarpar. Temel kabul edilebilecek dersler programa alınmış, ayrıntılı dersler programdan çıkarılmıştır. Programdaki dersler genel kültür dersleri olarak da adlandırılabilir. “Edebiyat” dersi yine programdaki ilk sırayı almıştır. Onun altında ikinci sıraya ise “Felsefe ve İhtimaiyat” dersi yerleşmiştir. Programa iki yabancı dil dersi konulmuş ve bunlar “1.Yabancı Dil”, “2.Yabancı Dil” şeklinde adlandırılarak sıralanmıştır.

1931 programında “Tarih” dersi açısından incelendiğinde, dersin üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür. Dersin birinci ve ikinci sınıfta haftada ikişer saat verilmesi planlanırken, üçüncü sınıfın fen şubesinde haftada ikişer, edebiyat şubesinde de haftada üçer saat verilmesi kararlaştırılmıştır.

1919–1931 yılları arası okul programları ve müfredat programları incelendiğinde derslerin ağırlık olarak azaltıldığı göze çarpar. 1931’lere doğru yaklaştıkça temel dersler belirmiş ve bu dersler programdaki yerlerini almışlardır. Bu temel derslerden biri de tarih dersi. 1908’den itibaren ortaöğretim programlarındaki yeri incelenen ders 1919–1931 yılları arasında oldukça itibar kazanmış ve ilk incelemelerde görülen 19. sıradaki yerini bırakarak, 3. sıralara kadar gelmeyi başarmıştır. Tarih dersi müfredatında da değişim görülmüş, İslam ve Batı etkisindeki konular, milli kimliğin kazanılmaya başlanmasıyla Türklük, Türk toplumu ve Türk tarihi üzerine kaydırılmıştır. Özellikle 1927 programı ile birlikte Türkçülük hakim düşünce olmuş ve bu yönde yapılan çalışmaların somut göstergeleri Türk Tarih Tezi düşüncesi ile dünyaya duyurulmuştur.

4.3. 1908-1931 Yılları Arasında Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları

Bu başlık altında, siyasi fikir akımlarının 1908-1918 ve 1919-1931 dönemi ortaöğretim kurumlarında kullanılan “Tarih-i Umumi”, “Tarih-i Osmanî” ve “Türkiye Tarihi” kitaplarına yansımaları üzerinde durulmuştur.

4.3.1. 1908–1918 Dönemi Tarih Ders Kitapları

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı eğitim teşkilatının örgütlenmesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu nizamnameye göre eğitim sistemini oluşturan okullar; sıbyan, rüştiye, idadiye, sultaniye ve Mekteb-i Âliye olmak üzere ayrılmıştır. Sıbyan mekteplerine, “Muhtasar-ı Tarih-i Osmanî” dersi, rüştiyelere “Tarih-i Umumi” ve “Tarih-i Osmanî”, idadilere “Kavanin-i Osmaniye”, “Tarih-i Umumi”, sultani mekteplerinin edebiyat bölümlerinde “Tarih”, Mekteb-i Âliye’nin rüştiye için darülmuallimin bölümünün edebiyat sınıfında “Tarih-i Umumi”, idadiye için darülmuallimin edebiyat sınıfında “Kavanin-i Osmaniye”, darülmuallimatın sıbyan okullarına öğretmen yetiştiren bölümünde “Tarih-i Osmanî”, rüştiyelere öğretmen yetiştiren bölümünde “Tarih” adları ile tarih derslerinin okutulmasına karar verilmiş ve bu karar uygulanmıştır. Yine aynı nizamnamede derslerin işlenişinde kullanılacak en önemli materyal olarak da kitap gösterilmiş ve bu kitapların telif ve tercüme ile ilgili esasları belirtilmiştir. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak da senelik iki bin (2000) kese altın ayrılmıştır (M.U.N. 1869; Unat 1964:111).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sonrasında yayınlanan ilk tarih ders kitabı Ahmet Vefik Paşa’nın “Fezleke-i Tarih-i Osmanî” adlı eseridir. Selim Sabit Efendi’nin ilkokul öğrencileri için hazırlanan “Muhtasar Tarih-i Osmanî”si ve Süleyman Hüsnü Paşa’nın “Tarih-i Âlem”i (Tekin 2002:51) de ilk tarih ders kitapları arasında yer almaktadırlar.

II. Abdülhamit döneminde devlet okullarının yaygınlaşması nedeniyle, daha fazla tarih kitabı yazılmıştır. Bu ders kitaplarında; devlet merkezilik, toprak kazanım ve kayıplarının vurgulanması, Osmanlı tarihinin padişahlara bölünerek

anlatılması, Osmanlı hanedanının Orta Asya göçlerinden söz edilmesi, Şiilere karşı uygulanan şiddet tedbirlerinin ve Yavuz Sultan Selim'in onlara karşı başarılarının genelde onaylanması... gibi ortak konuların işlendiği görülmektedir (Alpugan 1999:265).

Ali Reşat, tarih ders kitabı yazma konusunda önemli isimlerdendir. 1908–1931 yılları arasında da kitapları, idadilerin son sınıflarında ve sultanilerde okutulmuştur. Kendisinin Mekteb-i Sultaniye'lerin en son müfredat programına uygun olarak yazdığı Tarih Külliyyatı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir (1334/1916:2):

Tablo 16- Ali Reşat'ın Mekteb-i Sultaniye'ler İçin Yazdığı Tarih Külliyyatı

Mekteb-i Sultaniye'nin 2. Sınıfına Mahsus:	Tarih Dersleri
Mekteb-i Sultaniye'nin 3. Sınıfına Mahsus:	Tarih-i Osmanî
Mekteb-i Sultaniye'nin 4. Sınıfına Mahsus:	Tarih-i Umumi
Mekteb-i Sultaniye'nin 5. Sınıfına Mahsus:	Kurun-u Cedide Tarihi
Mekteb-i Sultaniye'nin 6. Sınıfına Mahsus:	Tarih-i Umumi
Mekteb-i Sultaniye'nin 7. Sınıfına Mahsus:	Tarih-i Umumi
Mekteb-i Sultaniye'nin 8. Sınıfına Mahsus:	Tarih-i Umumi
Mekteb-i Sultaniye'nin 9. Sınıfına Mahsus:	Tarih-i Umumi

Ali Reşat'ın yazdığı bu kitaplardan incelenebilenler ilerleyen bölümlerde ele alınmıştır.

II. Abdülhamit döneminde olduğu kadar, 1908 sonrası II. Meşrutiyet döneminde de birçok tarih kitabının yazıldığı görülmüştür. Bu tarih kitaplarını; Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmanî olarak ayırabiliriz. Yaptığımız bu sınıflama ile birlikte dönem içinde yayınlanan ve ortaöğretim kurumlarında okutulan “Tarih-i Umumi” kitaplarının üzerinde durarak devam edebiliriz.

II. Meşrutiyet döneminde “Tarih-i Umumi” adı ile pek çok tarih kitabı yazılmış ve basılmıştır. İdadiler ve Sultaniler için yazılanlardan incelemeye alınan kitaplar ise aşağıda sıralanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- A.Sabri Cemil; **Küçük Tarih-i Umumi**, 1910 (H. 1328).
- Ahmet Refik; **Büyük Tarih-i Umumi**, Cilt:1, 1910 (H. 1328).
- Ahmet Refik; **Büyük Tarih-i Umumi**, Cilt:2, 1910 (H. 1328).
- Ahmet Refik; **Büyük Tarih-i Umumi**, Cilt:3, 1910 (H. 1328).
- Ahmet Refik; **Büyük Tarih-i Umumi**, Cilt:4, 1909 (H. 1327).
- Ahmet Refik; **Büyük Tarih-i Umumi**, Cilt:5, 1910 (H. 1328).
- Ahmet Refik; **Büyük Tarih-i Umumi**, Cilt:6, 1910 (H. 1328).
- Ali Reşat; **Asr-ı Hazır Tarihi**, 1909 (H. 1327).
- Ali Reşat; **Tarih-i Umumi**, Cilt:1, 1916 (H. 1334).
- Ali Reşat; **Tarih-i Umumi**, Cilt:2, 1912 (H. 1330).
- Ahmet Refik; **Muhtasar Tarih-i Umumi**, 1914 (H. 1332).

II. Meşrutiyet döneminde “Tarih-i Osmanî” adı ile de birçok kitap yayımlanmıştır. Araştırma içinde aşağıda adları bulunan kitaplara yer verilmiştir. Bunlar:

- Abdurrahmân Şeref; **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, Cilt:1, 1898 (H.1315).
- Abdurrahmân Şeref; **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, Cilt:2, 1901 (H. 1318).
- Ahmed Sâki; **Muhtasar Osmanlı Tarihi**, 1908 (H. 1326).
- Ahmed Rasim; **Osmanlı Tarihi**, Cilt:1, 1908–1910 (H. 1326–1328).
- Ahmed Rasim; **Osmanlı Tarihi**, Cilt:2, 1908–1910 (H. 1326–1328).
- Ahmed Rasim; **Osmanlı Tarihi**, Cilt:3, 1909–1911 (H. 1327–1329).
- Ahmed Rasim; **Osmanlı Tarihi**, Cilt:4, 1910–1912 (H. 1328–1330).
- Zühtü; **Muhtasar Tarih-i Meşrutiyet-i Osmaniye**, 1910 (H. 1328).
- Ali Reşat – Ali Seydi; **Tarih-i Osmanî**, 1909 (H. 1327).

1908 II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ders kitaplarının yapısında niteliksel ve düşünsel farklılıklar açıkça görülmektedir. Bu dönem ders kitaplarında resim, harita

gibi görsel öğelere yer verildiği gözlenirken, düşünsel anlamda da Avrupa etkisi, Batılılaşma etkisi kendini fark ettirmektedir. Bu etkilerin ardında İslâmcılık ve Osmanlıcılığın kalıntılarına da rastlamak mümkündür.

4.3.1.1. Genel Tarih Ders Kitapları

Küçük Tarih-i Umumi

İlk olarak, A. Sabri Cemil tarafından yazılan “Küçük Tarih-i Umumi” adlı tarih ders kitabı üzerinde durulacaktır. Kitabın yazılma amacı, “Eski ve Yeni mekteplerden başlıcalarının tarihi kısaca tedris etmeleri” (1328/1910:3) olarak verilmiştir. Çünkü “bu ilim çok geniştir, her şeyi söylemek arzusundan sakınmak ve tafsilatı katiyen feda etmek gerekmektedir.” Bu kitap ise, bu noktalar dikkate alınarak oluşturulmuştur (1328/1910:3).

Kitap içerisinde yer alan konular, doğru bir değerlendirme yapılması açısından aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 17- A. Sabri Cemil’e Ait “Küçük Tarih-i Umumi” Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
Tarih – Kurun	1-5
BİRİNCİ KİTAP: Kurun-u Evvel	
Dünyanın başlangıcından Roma İmparatorluğu’nun Düşmesine Kadar(Milattan 395 sene sonra)	5
1.Fasıl	5
Mısırlılar	5-13
Hulasa(Ezberlenecek)	13-14
2.Fasıl	14
İsraililer	14-20
Hulasa(Ezberlenecek)	20-21
3.Fasıl	21
Yunaniler	21-30
Hulasa(Ezberlenecek)	31
4.Fasıl	31
Roma Cumhuriyeti	31-37
Hulasa(Ezberlenecek)	37
5.Fasıl	38
Roma İmparatorluğu	38-43
Hulasa(Ezberlenecek)	43
6.Fasıl	44
Hıristiyan Dini	44-47
Hulasa(Ezberlenecek)	47-48
Birinci Kitap Üzerine Düşünceler	48-49
İKİNCİ KİTAP: Kurun-u Vusta	50
1.Fasıl	50
Cermen İstilas	50-55

Hulasa(Ezberlenecek)	55-56
2.Fasıl	56
Müslümanlar	56-65
Hulasa(Ezberlenecek)	66
3.Fasıl	67
Avrupa'da Derebeylik	67-71
Hulasa(Ezberlenecek)	72
4.Fasıl	72
Ehl-i Salib Muharebeleri	72-77
Hulasa(Ezberlenecek)	77-78
5.Fasıl	78
Kurun-u Vustada Almanya, İtalya ve Türkiye	78-91
Hulasa(Ezberlenecek)	91-92
İkinci Kitap Üzerine Düşünceler	92-93
ÜÇÜNCÜ KİTAP: Kurun-u Ahire	94
1.Fasıl	94
İcadlar ve Keşifler	94-101
Hulasa(Ezberlenecek)	101
2.Fasıl	102
Tecdid Devri	102-103
Hulasa(Ezberlenecek)	103-104
3.Fasıl	104
İslahat ve Din Muharebeleri	104-109
Hulasa(Ezberlenecek)	109
4.Fasıl	110
Fransa Hanedanı ve İspanya Hanedanı Muharebeleri	110-119
Hulasa(Ezberlenecek)	119-120
5.Fasıl	120
İngiltere İnkılâbı	120-124
Hulasa(Ezberlenecek)	124
6.Fasıl	125
Avrupa'nın Fransa'ya Karşı İttifakı	125-127
Hulasa(Ezberlenecek)	127
7.Fasıl	127
Rusya İmparatorluğu'nun Teşkili	127-131
Hulasa(Ezberlenecek)	131
8.Fasıl	131
Prusya Hükümetinin Teşkili	131-134
Hulasa(Ezberlenecek)	135
9.Fasıl	135
İngiltere İmparatorluğu'nun Teşkili	135-138
Hulasa(Ezberlenecek)	138
10.Fasıl	138
Hükümet-i Müttehaddenin Kurulması	138-141
Hulasa(Ezberlenecek)	141
Üçüncü Kitap Üzerine Düşünceler	141-142
DÖRDÜNCÜ KİTAP: Asr-ı Hazır	143
1.Fasıl	143
Avrupa'da Fransız İnkılâbı	143-150
Hulasa(Ezberlenecek)	150-151
2.Fasıl	151
İmparatorluk Muharebeleri	151-161
Hulasa(Ezberlenecek)	162-163
3.Fasıl	163
1815'den Beri Avrupa'da İnkılâplar ve Siyasi İslahat	163-176
Hulasa(Ezberlenecek)	176-178
4.Fasıl	178
Şarkda Siyasi Muharebeler	178-184
Hulasa(Ezberlenecek)	184-185
5.Fasıl	185

1815'den Beri Mali ve Kavmi Muharebeler	185-197
Hulasa(Ezberlenecek)	197-199
6.Fasıl	199
Avrupa'nın Şimdiki Hali	199-202
Hulasa(Ezberlenecek)	202-203
7.Fasıl	203
Fen, Sanat ve Ticaret	203-211
Hulasa(Ezberlenecek)	211-212
8.Fasıl	224
Avrupa Haricinde Avrupalılar	224-233
Hulasa(Ezberlenecek)	233-234
9.Fasıl	224
Afrika'da ve Amerika'da Avrupalılar	224-233
Dördüncü Kitap Üzerine Düşünceler	234-235
Her Bir Hükümetin Hususi Tarihi	235-284
Devlet-i Aliye-i Osmaniye	253-255
Afrika'nın Şimali	255
Avusturya	259
İngiltere	262
İspanya	264
İsveç ve İsviçre	267
İtalya	268
Belçika	271
Prusya	271
Portekiz ve Peru	274
Hükümet-i Mütehadde	275
Fransa	277
Mısır	281
Meksika ve Hollanda	282
Hindistan	283
Yunanistan	284

Yukarıda kitap içeriği verilen A. Sabri Cemil'e ait "Küçük Tarih-i Umumi" adlı eser toplam 286 sayfadır. Kitap sonunda fihristi de bulunan bu eserin içinde, 18 harita ve 30 resim mevcuttur. Bu resimler daha çok padişahlara, dönemin önemli şahsiyetlerine, kullanılan kap-kacak, silahlara, önemli mabet ve binalara aittir. Resimlerin alt kısımlarında açıklamaları bulunmakta, bu da öğrencinin bilgilenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Her konunun sonunda "Hulasa" adı ile özet bölüm bulunmaktadır. Burada konunun önemli noktaları vurgulanmakta ve özellikle bu bilgilerin öğretilmesi gerektiği "Hulasa" başlığının yanında parantez içinde yazılı duran "Ezberlenecek" ibaresi ile vurgulanmaktadır. Günümüzde oldukça eleştiri alan tarih eğitimindeki ezberci uygulamaların, daha bugünlerden başladığının somut göstergesi olan bu durum, geçmişteki alışkanlıkların çabuk kaybedilmediğinin açık bir ifadesi olabilir. Eserin tamamı incelendiğinde, konuların tamamen dünya ve Avrupa tarihine ait olduğu dikkati çeker. Türklerden söz edilmemiştir, sadece "Devlet-i Aliye-i Osmaniye" başlığı altında iki sayfa ile bilgi verilmiştir. Bu

dönemde Avrupa'yı tanımaya yönelten Batıcılık akımının etkisi büyüktür, bu durum kendisini ders kitabına da bu şekilde yansıtmıştır.

Büyük Tarih-i Umumi

Dönemin bir diğer önemli şahsiyetlerinden Ahmet Refik, Tarih dersi açısından da önemli bir eğitici olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok tarih ders kitabı yazan Ahmet Refik'in "Büyük Tarih-i Umumi" kitabının yayımcısı İbrahim Hilmi, bu ders kitabının giriş bölümünde tarih ve tarih öğrenme ile ilgili olarak görüşlerini şu şekilde özetlemiştir (1328/1910:2):

"Bir milletin atılasına hidamet iden vesaitden biri de tarihtir. Tarih kadar bir milleti irşad eden, mazinin edvar-ı şevket ve itibarını gösteren terbiye eyleyen hiçbir kuvvet yoktur. Osmanlı milleti uyanmak ve mevcudiyetini temin etmek ister ise geceli gündüzlü tarih okumalıdır. Biz şimdiye kadar tarihi vukufsuzlukla yaşadık. Ne esbab-ı talimizi ne de esbab-ı intihatımızı araştırmadığımız gibi akvam-ı saireninde hayat-ı tarihiyesine ehemmiyet vermedik. Bunun için bilcümle mevahir-i milliyemiz sevindi, kanımız korudu, hayatımız gevşedi. Tarih okumadığımız için vatan ve milliyet hasları bizce mechul kaldı. Biz böyle tahelaktan asr-ı cedide kadar geçen vakayın yabancı, cahili kaldıkça akvam-ı saire kendi ananet tariyelerini safha safha okudu. Maziden müstefid oldu. Vaka-i tarihiyelerine daha şanlı hadiseler kaydederek uc terkiye vasıl oldular. Lisanımız tarihçe en fakir lisanlar sırasına geçti. Hala mükemmel bir tarihimiz, bir tarih-i umumiyemiz yoktur. Halkımız o eski hurafete, masallara esirdir. İki senelik devr-i meşrutiyede tarih namına neşr olunan mecelledat her halde meşrutiyet ile idare olunan serbest ve medeni bir milletin asar-ı tarihiyesi idadına geçemez.

Tarih namına lisanımıza tercüme edilen eserler başka bir kavmin hissiyatına, temelliyatına, seviye-i fikriyesine göre yazılmış oldukları için ne maksada kifayet eder, ne de efrad-ı milletin intibahına hidamet eyler. Bu gibi asar-ı tarihiyenin müveddesi geçti. Almanya, İngiltere, hatta İtalya'da yetişen müverrihler tarih-i umumiye, felsefe-i tarihiyeyi bu sebebden değiştirerek bir fen haline koydular. Bu adım müverrihinin mesalen-i tarihiyesi tarihlerimizde müttesif tatbik edilen usullerin bir çoğunu zerzebir etti. Bundan sonra her kim tarih yazacak olursa birkaç milletin tarihini okumalı ve bu kavimlerin vücuda getirdikleri Asar-ı Tarihiyeyi tetkik etmelidir.

Bizim için en mükemmel tarih, Alman, İngiliz, İtalyan ve Fransız müellifatını tetkik ederek ve her birinden ayrı ayrı istifade eyleyerek milletimizin ihtiyacatına, seviye-i fikriye ve temelliyat-ı kavmiyesine göre yazılmış olandır ki hem intibahımıza, hem de hissiyat ve vataniyemizin taliyesine hedamet eyler."

İbrahim Hilmi Bey'in yorumları o günün tarih öğretimine bakışı göstermesi açısından önem taşımaktadır. Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere tarihin ve tarih eğitiminin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca bu görüş, yabancı yazarlardan

çevrilen tarih ders kitaplarının, ihtiyacı karşılama konusunda yetersiz olduğunu vurgular niteliktedir.

Ahmet Refik'e ait "Büyük Tarih-i Umumi" adlı tarih ders kitabının birinci cildinin içeriği aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 18- Ahmet Refik'e Ait "Büyük Tarih-i Umumi" Kitabının Birinci Cildinin İçeriği (1328/1910)

KONULAR	SAYFA
MEDHAL	5
1- Tarih ve Müverrihleri	5-20
2- Arz ü Beşer	20-38
3- Beşeriyetin Suret-i Tekamülü	38-44
MISİRLİLER	
1.Fasıl: Mısır, Mısırlıların cins ve menşei	46-62
2.Fasıl: Menfis Hükümeti(Hükümet-i Kadime)	62-75
3.Fasıl: Teb Hükümeti(Hükümet-i Müteveste)	75-108
4.Fasıl: Seyis Devri(Hükümet-i Ahire)	108-123
5.Fasıl: Din, Hayat-ı İctimaiye ve Siyasiye	123-141
6.Fasıl: Ulum ve Fünun ve Sanayi	141-154
KELDANİLER ve ASURİLER	
1.Fasıl: Eski Babil	158-171
2.Fasıl: Asurilerin Tesisi	171-182
3.Fasıl: Asurun İkbali ve Zevali	182-206
4.Fasıl: Yeni Babil	206-213
5.Fasıl: Din, Hayat-ı İctimaiye ve Siyasiye	213-227
6.Fasıl: Ulum ve Fünun ve Sanayi	227-244
BENİ İSRAİL	
1.Fasıl: Beni İsrail'in Tarih-i Kadimi	245-256
2.Fasıl: Beni İsrail'in Devr-i Şevket ve İkbali	256-269
3.Fasıl: İsrailiye Devleti	269-280
4.Fasıl: Yahudiye Devleti	280-289
5.Fasıl: Din, Hayat-ı İctimaiye ve Edebiyat	289-298
FENİKELİLER	
1.Fasıl: Fenikeliler ve Fenike Müstemreleri	301-311
2.Fasıl: Sor ve Kartaca	311-317
3.Fasıl: Fenikelilerin Medeniyeti	318-326
ASYA-İ SAGRİ AKVAMI	
1.Fasıl: Hititler	329-337
2.Fasıl: Lidyalılar	337-345
3.Fasıl: Anadolu ve Suriye Akvamı	345-360
İRANİLER	
1.Fasıl: İran ve Medya	363-370
2.Fasıl: İraniler. Kihser ve Kikavus	370-385
3.Fasıl: Dara ve Halefleri	385-398
4.Fasıl: İran Medeniyeti	398-423
HİNDLİLER	
1.Fasıl: Tarih-i Kadim ve Brahman Mezhebi	423-437
2.Fasıl: Buda Mezhebi ve Hind Hükümetleri	437-455
ÇİNLİLER	
1.Fasıl: Çinlilerin Tarih-i Kadimi	455-463
2.Fasıl: Din ve Hayat-ı İctimaiye	464-472
Tarih-i Umumiye'de Asya'nın Mevk-i Vahamiyeti	473

Fihris Vaka-i	479-482
Telifuzu Müşköl Bazı Kelimatın Fransızcaları	483-484
Fihrist Mendercat	485-488
Boyalı Levhalar (listesi)	488
Haritalar (listesi)	488

Ahmet Refik’e ait “Büyük Tarih-i Umumi” adlı ders kitabının 1. cildi toplam 488 sayfadan oluşmaktadır. İçinde çok sayıda resim ve harita bulunmaktadır. Dönemin incelenen tarih ders kitapları arasında en kaliteli baskıya sahip olanı olması ve konuların ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olması kitapla ilgili olarak söylenebilecek diğer özelliklerdir. Resimlerin altında bilgi yazıları bu kitapta da mevcuttur. Bazı resimlerin arka sayfaları boş bırakılmış, bu şekilde resmin de yazının da kalitesinin bozulmamasına dikkat edilmiştir. Bazı resimler renkli verilmiştir. Özellikle kapağın hemen arka sayfasında bir sayfa renkli güzel bir resim konmuştur. Konular incelendiğinde ise göze çarpan en önemli nokta ilkçağ medeniyetlerinin kültürel yapıları ile anlatılmış olmasıdır. Burada da “Türkler”den söz edilmemiştir.

Ahmet Refik’in “Büyük Tarih-i Umumi” eserinin ikinci cildinin kitap içeriği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 19- Ahmet Refik’e Ait “Büyük Tarih-i Umumi” Kitabının İkinci Cildinin İçeriği (1328/1910)

KONULAR	SAYFA
YUNANİLER	
1.Fasıl: Yunanilerin Tarih-i Kadimi	3-31
2.Fasıl: Yunan Hükümetlerinin Teşkili - Tiranlar	31-70
3.Fasıl: İran Harbleri	70-106
4.Fasıl: Atina’nın Devr-i İkbali - Perikles	106-135
5.Fasıl: Peloponez Harbleri	135-172
6.Fasıl: Otuz Tiran – Isparta ve Teb	172-198
7.Fasıl: Yunanistan ve Makedonya	198-218
8.Fasıl: Büyük İskender	218-248
9.Fasıl: İskender Memalikinin İnkısamı	248-266
10.Fasıl: Yunanistan’ın Son Günleri	266-284
11.Fasıl: Din, Hayat-ı İçtimaiye ve Siyasiye	284-311
12.Fasıl: Homer Devrinde Şiir ve Sanayi	311-343
13.Fasıl: Atina Devletinde, Tiyatro, Tarih, Felsefe	343-411
14.Fasıl: Atina Devrinde Mimari, Heykeltıraşlık, resim	411-430
15.Fasıl: İskender Devrinde Yunan Medeniyeti	430-466
Fihris Vaka-i	469
Telifuzu Müşköl Bazı Kelimatın Fransızcaları	474
Fihrist Mendercat	475-478
Boyalı Levhalar (listesi)	478
Haritalar (listesi)	478

Tabloda içeriği görülen, “Büyük Tarih-i Umumi” kitabı toplam 478 sayfadan oluşmuştur. Tabloda da görüldüğü gibi kitabın tamamı Yunan medeniyetine ayrılmıştır. Yunan medeniyetinin siyasi olayları, kültürel yaşamı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ortaöğretime yönelik olarak basılmış bu kitapta, bu derece ayrıntılı bilgi verilmesi ve tek bir medeniyet üzerine yoğunlaşılması yoruma açık bir konudur. Öğrencilerin ise, bu kadar yoğun bilgiyi nasıl alacakları da bir soru işaretidir.

Kitabın üçüncü cildine yönelik olarak kitap içeriğini gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 20- Ahmet Refik’e Ait “Büyük Tarih-i Umumi” Kitabının Üçüncü Cildinin İçeriği (1328/1910)

KONULAR	SAYFA
ROMALILAR	
1.Fasıl: Memleket ve Ahali	3-25
2.Fasıl: Roma Krallığı	20-31
3.Fasıl: Krallık Devrinde Medeniyet	31-58
4.Fasıl: Roma Cumhuriyeti	58-104
5.Fasıl: Cumhuriyet Devrinde Hayat-ı Siyasiye ve İçtimaiye, Ulum ve Fünun	104-140
6.Fasıl: Roma’nın Devr-i Şevketi	140-209
7.Fasıl: Roma’nın Devr-i Şevketinde Hayat-ı Siyasiye ve İçtimaiye, Ulum ve Fünun	209-233
8.Fasıl: İnkılâp ve Muharebat-ı Dâhiliye	233-273
9.Fasıl: Pompeyus ve Çezzar	273-331
10.Fasıl: Cumhuriyetin Son zamanlarında Hayat-ı Siyasiye ve İçtimaiye	331-342
11.Fasıl: İmparatorluk	343-417
12.Fasıl: Roma’da İstibdat-ı Askeri	417-428
13.Fasıl: İmparatorluk Devrinde Hayat, Siyasiyat ve İçtimaiye	428-458
14.Fasıl: Konstantin ve Son Devirler	458-474
Fihris Vaka-i	475-478
Telaffuzu Müşkül Bazı Kelimatın Fransızcaları	479-480
Fihrist Mendercat	481-483
Renkli Tablolar (listesi)	484
Haritalar (listesi)	484

Hicri 1328/1910 tarihinde basılan “Büyük Tarih-i Umumi” kitabının üçüncü cildi toplam 484 sayfadan oluşmuştur. Kitabın bu cildinin tamamı ise, Roma medeniyetine ayrılmıştır. Roma’nın dönemlik yönetim değişiklikleri, siyasi olayları, askeri teşkilatı, kültürel yaşayışı ikinci ciltte Yunanlıların anlatıldığı gibi ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Yine tek bir medeniyet için bu kadar geniş yer ayrılması ilginçtir.

Ahmet Refik'in bu kitabının dördüncü cildinin içeriği de aşağıdaki tablodadır.

Tablo 21- Ahmet Refik'e Ait "Büyük Tarih-i Umumi" Kitabının Dördüncü Cildinin İçeriği (1327/1909)

KONULAR	SAYFA
MUHACERAT-I AKVAM VE ROMALILAR	
1.Fasıl: Barbar İstilas ve Roma'nın İnkırazı (375-476)	3-24
2.Fasıl: Barbar Krallıkları (476-650)	25-45
3.Fasıl: Barbarlar Devrinde Türkiyat-ı Fikriye (375-650)	46-56
FRANSA ve ŞARLMAN	
1.Fasıl: Merovenjiler, Karolenjiler (638-768)	57-64
2.Fasıl: Şarlman ve İmparatorluğu (768-814)	65-79
3.Fasıl: Karolenjilerin İnkırazı (814-887)	80-92
BİZANS İMPARATORLUĞU	
1.Fasıl: Bizans İmparatorluğu, Justinyanus, Heroklyus (395-717)	93-130
2.Fasıl: İzavrili İmparatorlar, İkonoklasitler (717-867)	131-146
3.Fasıl: Makedonyalı İmparatorlar (867-1057)	147-164
4.Fasıl: Komnenler, Anjeler (1057-1204)	165-180
5.Fasıl: Konstantiniye'de Latinler (1204-1261)	181-189
6.Fasıl: Bizansın Son Günleri (1261-1453)	190-207
7.Fasıl: Bizans Medeniyeti, Hayat-ı Siyasiye ve İctimaiye (375-1453)	208-260
TÜRKLER	
1.Fasıl: Asya-ı Vesati ve Türk Akvamı (300-712)	261-279
2.Fasıl: Türkler ve İslamiyet (712-1162)	280-288
3.Fasıl: Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu (1162-1223)	289-312
4.Fasıl: Cengizin Halefleri (1223-1333)	313-323
5.Fasıl: Timurlenk ve İmparatorluğu (1333-1405)	324-350
AVRUPA-İ ŞARKİ ve GARBİ HÜKÜMETLERİ	
1.Fasıl: Fransa (987-1328)	351-366
2.Fasıl: İngiltere (871-1272)	367-383
3.Fasıl: Almanya (843-1273)	384-401
4.Fasıl: İberya Şebi' Ceziresi (739-1280)	402-410
5.Fasıl: İskandinavya Şebi' Ceziresi (600-1397)	411-417
6.Fasıl: Ruslar, Polonyalılar, Çekler, Bağarlar (568-1240)	418-442
7.Fasıl: Macarlar (892-1301)	443-452
8.Fasıl: İtalya, Papalık (395-1303)	453-474
Fihris Vaka-i	475
Telaffuzu Müşkül Bazı Kelimatın Fransızcaları	479-480
Fihrist Mendercat	481-484
Renkli Tablolar (listesi)	484
Haritalar (listesi)	484

Kitabın dördüncü cildi toplam 484 sayfadır. Bu kitapta, hiçbir tarih kitabında yer verilmeyen "Türkler" başlıklı bir bölüm vardır. Yaklaşık yüz sayfayı geçmeyen bu bölüm oldukça yüzeysel bir şekilde geçilmiş ve daha çok Cengiz Han ve Moğol İmparatorluklarına değinilmiştir. "Türkler ve İslamiyet" başlığı altında yaklaşık sekiz sayfa İslamiyet'i kabul serüveni anlatılmıştır. Kitabın geri kalanında ise, Romalılar,

Bizans İmparatorluğu ve diğer Avrupa ülkelerine yönelik konular anlatılmıştır. Çok fazla bir özelliği olmasa da “Türkler” şeklinde bir başlığın dahi konmuş olması dönem için önemli bir gelişme olarak sayılabilir. Bunlar ilk kıpırtılardır ve arkası gelecektir.

Kitabın beşinci cildinin içeriğini ise aşağıda tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 22- Ahmet Refik’e Ait “Büyük Tarih-i Umumi” Kitabının Beşinci Cildinin İçeriği (1328/1910)

KONULAR	SAYFA
ARABLAR	
1.Fasıl: Kableselam-ı Arablar (Kablemilad 3000- Badelmilad 570)	3-26
2.Fasıl: Hazreti Muhammed, İslamiyet (Badelmilad 570-632)	27-47
3.Fasıl: Cumhuriyet ve Fütuhât (Badelmilad 632-661)	48-94
4.Fasıl: Emeviler, Fütuhât Devri, Şark ve Garb Hilafeti (661-750)	95-151
5.Fasıl: Abbasiler, Bağdadın Devr-i İkbalî (750-1258)	152-222
6.Fasıl: Anadolu’da Emeviler, Kurtuba, Gırmata (755-1492)	223-280
7.Fasıl: İslamlarda Hayat-ı Siyasiye ve İctimaiye (661-1492)	281-343
8.Fasıl: İslamlarda Şiir ve Edebiyat, Ulum ve Fünun, Sanayi (661-1492)	343-442
9.Fasıl: İslam Medeniyeti, Beynelmîlîl Tesirat, Esbab, İnkıraz (661-1492)	443-468
Fihris Vaka-i	469-474
Telaffuzu Müşkül Bazı Kelimatın Fransızcaları	475-476
Fihrist Mendercat	477-479
Renkli Tablolar (listesi)	479
Haritalar (listesi)	479
Tashihat	480

Beşinci cildinin tablo haline getirilmiş kitap içeriği incelendiğinde kitabın toplam 480 sayfa olduğu görülür. Bu cildin tamamı Arap medeniyetine ayrılmıştır. Arap Medeniyetinin siyasi ve sosyal yapısı ile ilgili geniş bilgi verilen bu cilt, Milattan önce 3000’lerden 1492 tarihine kadar olan dönemi içermektedir. İdadi ve Sultaniler için oldukça ayrıntılı ve ağır olan bu kitap, İslami akımın etkilerini de üzerinde taşımaktadır.

Kitabın altıncı cildi ise, Miladi 1076–1453 tarihleri arasını kapsamıştır. Kitabın içerdiği konular Tablo 23’te sıralanmıştır.

Tablo23- Ahmet Refik’e Ait “Büyük Tarih-i Umumi” Kitabının Altıncı Cildinin İçeriği (1328/1910)

KONULAR	SAYFA
EHL-İ SALİB MUHAREBELERİ	3
1.Fasıl: 11.Asırda Şark, I.Ehl-i Salib (1076-1100)	3-23
2.Fasıl: Şarkda Frank Beylikleri, 12.Asırda Ehl-i Salib (1100-1199)	24-42
3.Fasıl: 13.Asırda Ehl-i Salib Muharebat-ı Salibiyenin Netayici (1199-1291)	43-60
AVRUPA-İ ŞARKİ VE GARBİ HÜKÜMETLERİ	63
1.Fasıl: Derebeylik, Köylüler, Zadeğân, Esval-i Hükümet (900-1400)	63-95
2.Fasıl: Fransa (1368-1498)	96-122
3.Fasıl: İngiltere (1472-1485)	124-135
4.Fasıl: Almanya (1273-1492)	136-150
5.Fasıl: İberya Krallıkları, Kavanin ve Nizam (1285-1474)	151-158
6.Fasıl: İskandinavya, Danimarka, Felemenk (1230-1480)	159-166
7.Fasıl: İtalya, İtalya’da Devr-i İntibah, Papalık ve Kilise (1218-1492)	167-192
8.Fasıl: Bohemya, Macarlar (1290-1526)	193-206
9.Fasıl: Polonya, Ruslar, Balkan Hükümetleri (1240-1492)	207-231
Kurun-u Vusta’da Şehirler, Ticaret ve Sanayi	232-266
SELÇUKİLER	267
1.Fasıl: Selçukluların zuhuru, Selçukluların İnkısamı (1030-1092)	267-285
2.Fasıl: Rum Selçukileri, Muharebat, Salibiye, Selçukilerin Son Zamanları (1092-1300)	286-320
OSMANLILAR	321
1.Fasıl: Osmanlıların Terakki Devri, Kosova Muharebesine Kadar (1300-1389)	321-360
2.Fasıl: Yıldırım Bayezid, Ankara Muharebesi İhtilafat-ı Dahiliyesi (1389-1453)	361-414
3. Fasıl: Terakki Devrinde Osmanlı Medeniyeti (1300-1453)	415-448
Kurun-u Vustanın Safahat ve Mahiyeti	449
Fihris Vaka-i	471-474
Telaffuzu Müşkül Bazı Kelimatın Fransızcaları	475-476
Fihrist Mendercat	477-480
Resimli Tablolar (listesi)	480

Eserin altıncı cildi toplam 480 sayfadan oluşmuştur. Kitabın içeriği incelendiğinde “Selçuklular” ve “Osmanlılar” bölümlerinin yer aldığı görülmüştür. Çok ayrıntılı olmasa da bu bölümlere yer verilmiş olması önemlidir. Osmanlılara yönelik bilgiler 1453 İstanbul’un fethine kadardır. Bu tarihten sonrasına yer verilmemiştir.

Bu eser dönemin önemli çalışmalarındandır. Konulara yönelik olarak oldukça ayrıntılı bilgi verilen eser dönemin politik, siyasi yapısını da yansıtır niteliktedir. Batıcılık akımının etkisiyle Batı medeniyetlerini her açıdan açıklamaya çalışan eser, gelenekten gelen İslami anlayışı da unutmuyarak konular arasına almış ve bu konuda da ayrıntılı bilgi vermeye çalışılmıştır. “Türkler” de unutulmamış ve bir başlık altında yüzeysel olarak geçilmiştir.

Asr-ı Hazır Tarihi

Bir diğ er incelenen kitap, Ali Reş at tarafında yazılan ve 1327(M.1909) tarihinde yayımlanan “Asr-ı Hazır Tarihi” adlı tarih ders kitabıdır.

Ali Reş at Asr-ı Hazır Tarihi adlı eserini yazma amacını kitabın giriş bölümünde şöyle açıklamıştır (1327/1909:2):

“Geç en sene Mercan Mekteb-i İdadiye muntahi sınıfında Tedris ettiğim “Tarih-i Umumi” dersinden Fransa İnkılabı Kebirine aid olan kısmı ayrıca bir kitab şeklinde neş retmiş tim. Maksadım mükemmel bir eser vücuda getirmek değil, mahzâ Avrupa’nın Asr-ı Hazır Tarihini öğrenmeleri lazım gelen gençlere, bilhassa idadi talebesine naciz bir hizmette bulunmak olduğundan kitab-ı esna-i tedriste nasıl yazılmış, nasıl zabıt edilmiş ise öylece basılmışdı.

Bu sene Mekteb-i İdadiye’nin muntahi sınıflarında “Asr-ı Hazır Tarihi” okunacağı resmi programda gösterildiği halde meydana hiç kitab bulunmadığından İnkılab-ı Kebirin alt tarafını teşkil edip geçen seneki ş akirdleri tarafından zabt ve istinsâh edilen dersleri – vak’î olan ihtar üzerine – tabi’ ederdim. Bu suretle mükemmel bir “Tarih-i umumi” intiş ar edinceye kadar ş akirdanın istifade edebilecekleri bir (Asr-ı Hazır Tarihi) meydana çıkardım. 15 Teş rin-i evvel 1325(1907-1908)”

Ali Reş at’a ait bu kitabın içeriği ise, tablo 24’te verilmiştir.

Tablo 24- Ali Reş at’ın “Asr-ı Hazır Tarihi” Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
Birinci Bab	3
İnkılabdan Evvel Fransa	3-27
İkinci Bab	28
On Altıncı Lui’	28-41
Üçüncü Bab	42
İhtilal-i Kebir	42-88
Dördüncü Bab	89
Cumhuriyet	89-111
Beş inci Bab	112
Fransa İnkılabı ve Avrupa	112-140
Altıncı Bab	141
(Konsül)lük ve İmparatorluk	141-184
Yedinci Bab	185
Viyana Kongresi	185-197
Sekizinci Bab	197
Krallığın Adeten Tesisi	197-212
Dokuzuncu Bab	213
Lui’ Filip Hükümeti	213-233
Onuncu Bab	234
İkinci Cumhuriyet	234-249
On Birinci Bab	250
İkinci İmparatorluk	250-261
On İkinci Bab	261
İtalya İttihadı	261-277

On Üçüncü Bab	278
Alman İttihadı	278-322
On Dördüncü Bab	323
1871'den Sonra Almanya ve Fransa	323-348
On Beşinci Bab	349
Avusturya ve Macaristan	349-358
On Altıncı Bab	358
Rusya	358-377
On Yedinci Bab	378
Şark Meselesi	378-411

Ali Reşat'ın "Asr-ı Hazır Tarihi" adlı idadiler için yazılmış eseri toplam 411 sayfadır. Kitabın içinde resim ve harita yer almamaktadır. Bu durum boyut olarak da küçük olan kitabı oldukça sıkıcı yapmıştır. Bu kitapta yabancı kelimeler ve isimler, Osmanlıca yazılmadan direkt Latince olarak verilmiştir. Bu duruma yönelik olarak aşağıda örnekleme yapılmıştır.

“... Ahali arasında imtiyazat-ı mahsusaya malik bir sınıf bulunması pek tabii geliyordu. Bu sınıf halka Aristocratie denirdi...” (1327/1909:9).

Kitapta ayrıca yabancı kelime ve isimlerin hem Osmanlıca hem de Latince yazı ile verilmesi de söz konusudur. Bu, özel isimlerin okunmasında hata olabileceği düşünülerek verilmiş olabilir.

“Paris mebusanından mürekkebin olan küçük fırka Cumhuriyet taraftarı idi, bunlara (مونتنا نيار Montagnard) deniliyor idi...” (1327/1909:76).

Avrupa'nın yakın tarihi ile ilgili olarak oldukça geniş bilgi veren eserde dönemin modernleşme çabalarının etkileri hissedilmektedir. Sadece Batı medeniyetini anlatan bu eser, Batıcılık akımının tarih eğitime yansımalarından biri olarak görülebilir.

Tarih-i Umumi

Ali Reşat'a ait bir diğer kitap da "Tarih-i Umumi"dir. Kitabın birinci cildinin ders içeriği Tablo 25'te verilmiştir.

Tablo 25- Ali Reşat'ın "Tarih-i Umumi" Adlı Kitabının Birinci Cildinin İçeriği

Konular	SAYFA
MEDHAL	2-21
Tarihin tarifi, Tarihin elhasiliyeti, Tarihin faidesi, Tarihin taksimiyesi.....	21
BİRİNCİ KISIM	21
Akvam-ı Kadime-i Şarkiye	23
Mısırlılar	24
1-Nil Nehri, Mısır, Mısırın Tarihi Kadimi	25-38
2-Din. Hürmet-i Emtat. Muhakeme-i Emtat. Ahlak ve Adet. Kavim ve Hükümdar	38-59
Asuriler, Keldaniler	60
1-Keldanistan ve Asuristan	60-82
2-Ahval-i Medeniye, Ahlak ve Adet	82-94
İbraniler	95
1-Beni İsrail	95-122
2-Tevrat, Ahkam-ı Mezhebiye, Ahkam-ı Medeniye ve İktisadiye – Yeni İsrailin Hayatı, Adeti, Asarı	122-125
Fenikeliler	127
1-Fenike ve Müstemrani	127-138
2-Kartaca	138-140
İraniler	141
1-Iran ve İraniler	141-159
2-İran ve İran İmparatorluğu	159-170
Asya ve Sağrı Akvamı	171
Hititler, Lidyalılar.-Likya, Kayra, Pamfilya, Kilikya, Kapadokya, Frigya, Misya, Galatya....	171-187
Çin, Hindistan, Türkistan	188
1-Çin	188-194
2-Hindistan	194-201
3-Türkistan	202-212
İKİNCİ KISIM	213
Yunaniler	213
1-Yunaniler	213-220
2-Mabedler ve Kahramanlar	220-231
3-Isparta ve Atina	232-241
4-Yunan Müstemlekeleri	242-247
5-Meddiye Muharebeleri	247-261
6-Atina Medeniyeti	261-280
7-Atinanın İnhitacı	280-291
8-Makedonya	292-308
ÜÇÜNCÜ KISIM	309
Romalılar	309
1-Eski İtalya	309-327
2-Roma Dini	327-335
3-Roma Ordusu	336-344
4-Romalıların Fütuhacı	344-366
5-Roma Hayatı	367-374
6-Roma Hayat-ı İctimaiyası	374-380
7-Dâhili Karışıklıklar	380-401
8-İmparatorlar	402-417
9-İmparatorluk Devrinde Hayat-ı İctimaiye	417-435
10-Hristiyanlığın Bedayet-i Ahvali	435-440
11-İstilalar	441-448
12-Hristiyanlığın Hükümetçe Kabulü	448-456

Ali Reşat'ın kaleme aldığı “Tarih-i Umumi” ders kitabı sultani müfredat programı göz önünde bulundurularak hazırlanmış bir kitaptır. Eser toplam 456 sayfa olup, kapak ve fihrist bu rakama dahil edilmiştir. Kitabın içinde 226 resim ve 17 harita bulunmaktadır. Resim ve haritalar anlatılan konulara uygun olan yerlere konulmuş ve altlarına açıklayıcı bilgiler yazılmıştır. Konular, iyi anlaşılmaları için alt başlıklar halinde ayrılarak verilmiştir. Bazı bilgiler parantez içinde hem Osmanlıca hem de Latince yazıları ile birlikte verilmiştir. Bu da, okuma hatalarının önlenmesi açısından oldukça önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bu konuyu kitaptan alınan bir alıntıyla daha iyi açıklayabiliriz (1334/1916:331):

“Romalılar avluların revhane sahip nüfuz ve kudret perleri tarzında terakki ederlerdi. Bunlara (مان **Manes**) derlerdi.”

Ayrıca eserde önemli olan ve vurgulanması gereken terimler de parantez içinde verilerek, dikkat buna çekilmeye çalışılmıştır. Buna örnek olarak da yine kitaptan alınan bir bölümü örnek olarak verebiliriz (1334/1916:314):

“ (البه ن) Albain) Dağının üzerinde bütün Latinler için bir mabed-i müşterek olan (**Jupiter**) namına yapılmış bir maabed vardır.”

Kitabın ikinci cildinin içeriğini gösteren tablo ise şöyledir:

Tablo 26- Ali Reşat'ın “Tarih-i Umumi” Adlı Kitabının İkinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
MEDHAL	1-2
BİRİNCİ KISIM	1-2
Garbi Avrupa	3
1-Barbarların İstilaları	3-28
2-Barbar Krallıkları	28-47
3-Karolenjiyen Hanedanlığının İkbal ve İnkırazı	48-73
4-Saksonya ve Frankonya Hanedanları	73-90
5-“Hevhešta ve Fan”lar zamanında Almanya ve İtalya	91-102
6-13.,14. ve 15 inci Asırlarda Almanya	102-109
7-11.,12. ve 13 üncü Asırlarda Fransa	109-127
8-14. ve 15 inci Asırlarda Fransa	127-151
9-İngilterede Norman Krallığı	151-160
10-İngilterede Pelantacenet Sülalesi	160-169
11-14. ve 15 inci Asırlarda İngiltere	170-177
12-Avrupanın İkinci Derecedeki Hükümetleri	177-246
İKİNCİ KISIM	246
1-Tarih-i İslam	246-247
2-Kablelsem Arablar	247-267

3-Asr-ı Saadet	267-293
4-Hulafa-i Raşidin Devri	293-333
5-Devlet-i Emeviye	333-378
6-Devlet-i Abbasiye	379-416
7-Endülüs	416-437
8-Tevaif-i Mülük	437-474
9-Ehl-i Salib Seferleri	474-499
10-Medeniyet-i İslamiyyet	500-524
ÜÇÜNCÜ KISIM	524
Türkler, İraniler, Bizans	524-525
1-Türkler	525-547
2-Iraniler	547-552
3-Bizans İmparatorluğu	553-568

Ali Reşat bu eserini, Mekteb-i Sultaniye programına sadık kalarak yazmıştır. Eser toplam 572 sayfadan oluşmuş olup, bu sayfalara kapak ve fihrist dahildir. Kitabın içinde 412 resim ve 19 harita yer almaktadır. Resim ve haritalar konularına uygunluk derecelerine göre sayfalara yerleştirilmiş ve altlarına da açıklamalar yazılarak okuyucu bilgilendirilmiştir. Konu ile ilgili resimler arasında önemli şahsiyetler, dönem içinde kullanılan kap kacaklar, silahlar, giysiler, paralar, armalar ve döneme ait önemli yapılar yer almıştır. Konular yukarıda da görüldüğü gibi Avrupa ve Batı ağırlıklıdır, ayrıca konulara yönelik olarak da çok ayrıntı bilgi verilmiştir. Genel tarih bilgisine sahip olmayı sağlama amacından uzak ağır bir Tarih dersi ile öğrenciler karşı karşıya bırakılmıştır. O dönemde Batıyı daha iyi tanımak, teknolojilerinden yararlanmak bir ülke politikası durumundadır. Bu nedenle batı tarihine de ağırlık verilmiştir. Dönemin bu fikri ortamının etkisi de kendini ders kitaplarında göstermiş, ders kitaplarında batılılara ait bölümler arttırılmış, Batılılaşma görüşü kitap içeriğinde hâkimiyetini ilan etmiştir. Üç bölümlük kitabın yaklaşık 250 sayfası batı medeniyetini anlatmaktadır. Bunun yanında azımsanmayacak bir İslamiyet düşüncesi ve etkisi de görülmektedir. İkinci bölümü İslam medeniyeti kaplamıştır. Yaklaşık 250 sayfalık bir bölümdür. Batı – İslam sentezi ağırlıklı kitapta sadece “Türkler” başlığı altında Türk kültür ve medeniyetine ait bilgi verilmiş ancak bu bilgiler yaklaşık 30 sayfa ile sınırlı kalmıştır.

Muhtasar Tarih-i Umumi

Ahmet Refik'e ait bir başka ders kitabı da, "Muhtasar Tarih-i Umumi" adını taşımaktadır. Hicri 1332(M.1914) yılında üçüncü basımı yapılan eserin konuları Tablo 27'de gösterildiği gibidir.

Tablo 27- Ahmet Refik'in "Muhtasar Tarih-i Umumi" Adlı Eserinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
ASR-I CEDİDE	
1- Yeni Keşifler, Devr-i İntibah	3-20
2- Osmanlı Medeniyeti	21-43
3- Bizde Tecdit Devri	43-55
4- Rusya'da Büyük Petro ve Islahatı	55-80
ASR-I HAZIR	
1- Fransa İnkılâbı, Napolyon, Sultan Selim Salis ve Mahmud Sani	81-99
2- Avrupa'da Hükümet-i Meşruta. Tanzimat. Osmanlı İnkılâbı	99-135
3- On Dokuzuncu Asırda İhtiraat ve Keşfiyat	135-140
4- Avrupalıların Müstemlikat Siyaseti	140-144

Ahmet Refik'e ait "Muhtasar Tarih-i Umumi" adlı ders kitabı, Asr-ı Cedide ve Asr-ı Hazır olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sultaniyelerin 5. ve 6. sınıfı için uygun görülen bu kitap kapak da dahil olmak üzere 144 sayfadan oluşmuştur. Kitapta fihrist ve giriş bölümleri bulunmamakta, kapağın hemen ardından konulara girilmektedir. Eserde 94 resim ve 1 harita bulunmaktadır. Resimler daha çok önemli şahsiyetleri ve önemli yapıları içermektedir. Her sayfada mutlaka bir resim bulunmasına dikkat edilmiştir. Bu da öğrencinin derse ve kitaba daha ön yargısız ve ilgili yaklaşmasını sağlaması açısından önemlidir. Konular kısa ve öz anlatılmış, gereksiz ayrıntılara yer verilmemiştir. Bu umumi tarihi diğerlerinde ayıran önemli bir özellik vardır. O da, eserin Osmanlı Medeniyetini temel alarak yazılmış olması ve olayların bu çerçevede işlenmesidir. Kitapta Osmanlı – Batı medeniyeti karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Kurun-u Cedide Tarihi

Ali Reşat tarafından yazılan bir başka tarih ders kitabı “Kurun-u Cedide Tarihi”dir. İlk cildi, İstanbul’un fethinden başlayan ve Karlofça Antlaşmasına kadar gelen eser, sultanîyelerin beşinci ve onuncu sınıflarında okutulmuştur. Kitabın içeriği Tablo 28’de verilmiştir: (Rumi 1332, Hicri 1336, Miladi 1917 tarihli.)

Tablo 28- Ali Reşat’ın “Kurun-u Cedide Tarihi” Adlı Kitabının Birinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
1. KISIM: Tarih-i Osmanî	
1-İstanbul’un Fethine Kadar Teşkilat-ı Melekiye	3-27
2-Fatih Devri	27-68
3-Bayezid Sani ve Selim Evvel	68-117
4-Sultan Süleyman Devri	117-196
5-İlk Âlem-i İnhitat	248-273
6-Esbab-ı İnhitat	248-273
7-Devr-i Ricat	273-305
2. KISIM: Onaltıncı ve Onyedinci Asırda Avrupa	
1-1493’den 1559 Tarihine Kadar Avrupa Siyaset-i Umumiyesi	306-340
2-Keşfiyat-ı Bahriye ve Tesis-i Müstemlikat	341-379
3-Rönesans	381-406
4-Reforma	407-481
5-Fransa’da Mezheb Muharebeleri ve Menazaat-ı Dâhiliye	481-507
6-Onaltıncı ve Onyedinci Asırlarda İngiltere	507-554
7-Onyedinci Asırda Fransa	555-629
8-Onyedinci Şarki Avrupa	629-694

Ali Reşat’ın “Kurun-u Cedide Tarihi” adlı ders kitabı, toplam 694 sayfadan oluşmuştur. Orta boy ve resimsiz olan kitap oldukça sıkıcı ve içerik olarak da ağır bir yapıdadır. “Tarih-i Osmanî” ve “16.-17. Asırda Avrupa” adlı iki ana kısımdan oluşan eserde 305 sayfa Osmanlı medeniyeti anlatılmıştır. 390 sayfa ise, Avrupa medeniyeti ile ilgili bilgi verilmiştir. Osmanlı devleti ile ilgili konular, padişahlar ile dönemlendirilmiştir. Avrupa tarihi konuları ise, yüzyıllara ayrılmıştır. Kitapta dikkati çeken en önemli nokta, İslam tarihine yönelik başlıkların yer almamasıdır. Kanaatimizce bu dönem içinde önemli bir ayrıntıdır.

Kitabın Rumi 1333, Hicri 1336 ve Miladi 1917 tarihli ikinci cildinin içeriği ise, Tablo 29’da verilmiştir:

Tablo 29- Ali Reşat'ın “Kurun-u Cedide Tarihi” Adlı Kitabının İkinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
1. KISIM: Karlofça Muahedesinden Pasarofça Muahedesine Kadar	
1-Karlofça Muahedesinden Parasofça Muahedesine Kadar Devlet-i Osmaniye	3-30
2-Pasarofça Muahedesinden Kaynarca Muahedesine Kadar Devlet-i Osmaniye	30-90
3-Rusya ve Avusturya ile İhtilafat ve Muharebat	91-130
4-Selim Salis Devri	140-167
5-İslahat Teşebbüsü	167-222
6-Sultan Mahmud Saninin Evail-i Saltanatı	222-258
2.KISIM: Onsekizinci Asırda Avrupa	259
— Fransa'da 18. Lui Devri	259-284
—18. Asırda İngiltere	285-311
—18. Asırda Rusya	311-331
—17. ve 18. Asırlarda Prusya	331
—18. Asırda Avusturya	359-376
—1715'ten 1763 Tarihine Kadar Avrupa Siyaset-i Umumiyesi	376-413
—Müstemlikat Siyaseti	414-461
—Şark Siyaseti	461
—1795 Tarihine Kadar Lehistan	461-510
—Fransa	510
1-16. Luinin İdare-i Dahiliyesi	510-522
2-İhtilal-i Kebir	522-557
3-Cumhuriyet	557-573
4-Fransa İhtilal-i Kebir-i Avrupa	573-591
5-Konsüllük ve İmparatorluk	592-597
6-Napolyon'un Harici Siyaseti	597-613
7-İmparatorluk İnhitai	613-647

Kitap toplam 647 sayfadan oluşmuştur. Sultanilerin on birinci sınıfları için hazırlanmış, oldukça yoğun bir kitaptır ve içinde resim, harita gibi ilgiyi arttırıcı öğeler bulunmamakta, konular akıcılığı olmayan düz bir anlatımla anlatılmaktadır. Birinci cildinde olduğu gibi Osmanlı tarihi ve Avrupa tarihi konuları yer almaktadır. 18. yüzyıl tarihi anlatılmıştır. Osmanlı Devletinde Karlofça antlaşması ile başlayan konular, II. Mahmut dönemi olaylarına kadar getirilmiştir. Avrupa tarihinde ise, Fransa, Rusya, Prusya, Avusturya devletlerinin siyasi tarihlerine yer verilmiştir. İçerikte gözlenen en önemli nokta Fransa'nın popüleritesidir. Yaklaşık 150 sayfa bu devletin siyasi olaylarına yer verilmiştir. Burada önemli noktalardan biri de Fransız İnkılâbının konular arasında bulunmasıdır. Çünkü bu ve benzeri konular, halkı isyana teşvik edebileceği düşüncesi ile II. Abdülhamit devrinde müfredattan kaldırılmıştı.

4.3.1.2. Osmanlı Tarihi Ders Kitapları

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet döneminde pek çok “Osmanlı Tarihi” ders kitabı yazılmıştır. Bunlardan hepsine ulaşmak mümkün olmasa da bazıları günümüze kadar korunmuştur.

Tarih-i Devlet-i Osmaniye

Osmanlı tarih yazarlarından Abdurrahmân Şeref “Tarih-i Devlet-i Osmaniye” adlı eseriyle tanınmıştır. F.V. Kraelitz-Greifenhorst bunu bir Türk tarafından yazılmış olan ilk bilimsel Türkiye tarihi diye tanımlamıştır (Babinger 1982:440). Devlet adamı, tarihçi ve Osmanlı Devletinin son vak’anüvisti olan Abdurrahmân Şeref, 1853'te İstanbul'da doğmuş ve 1925'te ölmüştür. 1873'te Mekteb-i Sultaniyi yani Galatasaray Lisesini bitirmiş, Mahrec-i Aklam adlı mektebe umumi tarih hocası olmuştur. Bu görevinden sonra da Mekteb-i Sultanide daha sonra da, Muallim Mektebinde umumi tarih hocalığı yapmıştır. Daha sonra Mülkiye Mektebine müdür olmuş, burada genel coğrafya, Osmanlı tarihi, İslam tarihi, istatistik ve ahlak dersleri okutmuş, sonra da Darülfünuna devletler tarihi hocası olmuştur. İki defa Maarif Nazırı olmuştur. Bu vazifesinin yanında telif edilen eserleri tetkik komisyonu üyeliği, vak’anüvistlik, Tarih-i Osmanî Encümeni Reisliği ve A'yan Heyeti ikinci reisliği gibi görevler üstlenmiştir.

Hicri 1315 (M.1898) tarihinde yayımlanan “Tarih-i Devlet-i Osmaniye” adlı eserinin birinci cildinin konuları Tablo 30'da sıralanmıştır.

Tablo 30- Abdurrahmân Şeref'in “Tarih-i Devlet-i Osmaniye” Adlı Eserinin Birinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
MEDHAL	5
Makale-i Evvel: Devlet-i İslamiye'nin Tesisi	8-19
Makale-i Sani: Devlet-i İslamiye'nin İnbisat ve İhtişamı	19-34
Makale-i Salise: Devlet-i İslamiye'nin İnkısamı, Saltanat-ı Arabın İntihadı	34-59
DEVLET-İ ÂLİYE-İ OSMANİYE	60
Osmanlıların Evail-i Ahvali	60-64
Birinci Bab	65
Tesis ve Tezelzül (699-805)	65
• Devlet-i Sultan Osman Han Gazi Bin Ertuğrul Gazi (699-726)	65-68
• Ahid Sultan Orhan Gazi Bin Sultan Osman Gazi (726-761)	68-76
• Ahid Sultan Murad Han-ı Evvel Hüdavendigâr Bin Sultan Orhan Gazi (761-791)	76-90
• Ahid Sultan Yıldırım Bayezid Han Gazi Bin Sultan Murad Hüdavendigâr (791-805)	90-115
İkinci Bab	116
İntibah ve Teid (805-918)	116
• Fasıla-i Saltanat ve Fetret-i Şehzadegân (805-816)	116-125
• Ahid Çelebi Sultan Mehmed Han-ı Evvel Bin Sultan Bayezid Han-ı Evvel (816-824)	125-133
• Ahid Fatih Sultan Mehmed Han-ı Sani Bin Sultan Murad Han-ı Sani (855-886)	153-188
• Ahid Sultan Bayezid Han-ı Sani Bin Sultan Mehmed Han-ı Sani (886-918)	188-204
Üçüncü Bab	205
Şevke ve İkbâl (918-1003)	205
• Ahid Yavuz Sultan Selim Han-ı Evvel Bin Sultan Bayezid Han-ı Sani (918-926)	205-229
• Ahid Kanuni Sultan Süleyman Han Bin Sultan Selim Han-ı Evvel (926-974)	230-269
• Ahid Sultan Selim Han-ı Sani Bin Sultan Süleyman Han (974-982)	269-273
• Ahid Sultan Murad Han-ı Salis Bin Sultan Selim Han-ı Sani (982-1003)	273-280
Dördüncü Bab	281
Tekmil-i Evvel	281
• Teşkilat ve Nizam-ı Kadime. Derece-i Maarif ve Sanayi	281-314
• Feodalite ve Suret-i İdare-i Arazi	314-323
• Teşkilat-ı İdareye ve Ahval-i Erkan-ı Devlete Bir Nazar	323-329
• Ulum ve Edebiyat ve Sanayi-i Nefise	329-339
• Servet ve Ticaret ve Hurafet	340-347
• Eyalet	348-351
Hata ve Sevab Cedveli	352

Abdurrahmân Şeref'e ait “Tarih-i Devlet-i Osmaniye” adlı eserin, 1315/1898 tarihli birinci cildi toplam 352 sayfadan oluşmuştur. Eserde, giriş bölümü ve “Devlet-i Âliyeyi Osmaniye” adlı ana bölüm altında bulunan dört kısım söz konusudur. Kitabın girişinden itibaren başlıklar İslamiyet üzerine şekillenmiş, İslamiyet, yayılışı ve Osmanlı Devleti'ne girişine ilişkin üç makale yer almıştır. Daha sonra ise, Ertuğrul Gazi'den II. Selim'e kadar olan dönem olaylarına yer verilmiştir. Son bölümde teşkilat yapısı, edebiyat, sanayi, ticaret ve diğer konularda da bilgiler verilmiştir. Dönemin anlayışına uygun olarak konular padişahlara göre dönemlere ayrılarak başlıklandırılmıştır.

Eserin ikinci cildi ise, Hicri 1318 yılında yayımlanmıştır. Bu kitabın içeriği aşağıda yer alan tabloda gösterilmiştir.

Tablo 31- Abdurrahmân Şeref’in “Tarih-i Devlet-i Osmaniye” Adlı Eserinin İkinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
Hitab	
Beşinci Bab	
Tevkif ve Teştit (1003-1066)	
• Saltanat-ı Sultan Mehmed Han-ı Salis Bin Sultan Murad Han-ı Salis (1003-1012)	8-18
• Saltanat-ı Sultan Ahmed Han-ı Evvel Bin Sultan Mehmed Han-ı Salis (1012-1026)	19-28
• Ahid Sultan Mustafa Han-ı Evvel ve Sultan Osman Han-ı Sani(1026-1032)	28-35
• Ahid Sultan Murad Han-ı Rabi Bin Sultan Ahmed Han-ı Evvel (1032-1049)	35-47
• Ahid Sultan İbrahim Han Bin Sultan Ahmed Han-ı Evvel (1049-1058)	48-51
• Ahid Sultan Mehmed Han Rabi Bin Sultan İbrahim Han (1058-1099)	51-66
Altıncı Bab	
• Köprülülerin Devr-i Vezareti (1066-1087)	66-107
Yedinci Bab	
• Fazıl Ahmed Paşa'nın Vefatından Yaş Muhaedesine Kadar (1087-1206)	107-118
• Ahid Sultan Süleyman Han-ı Sani Bin Sultan İbrahim Han (1099-1102)	118-122
• Ahid Sultan Ahmed Han-ı Sani Bin Sultan İbrahim Han (1102-1106)	122-125
• Ahid Sultan Mustafa Han-ı Sani Bin Sultan Mehmed Han-ı Rabi (1106-1115)	125-136
• Ahid Sultan Ahmed Han-ı Salis Bin Sultan Mehmed Han-ı Rabi (1115-1143)	136-163
• Ahid Sultan Mahmud Han-ı Evvel Bin Sultan Mustafa Han-ı Sani (1143-1168)	163-179
• Ahid Sultan Osman Han-ı Salis Bin Sultan Mustafa Han-ı Sani (1168-1171)	179-180
• Ahid Sultan Mustafa Han-ı Salis Bin Sultan Ahmed Han-ı Salis (1171-1187)	180-194
• Ahid Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel Bin Sultan Ahmed Han-ı Salis (1187-1203)	194-209
• Ahid Sultan Selim Han-ı Salis Bin Sultan Mustafa Han-ı Salis (1203-1222)	209-222
Sekizinci Bab	
• Tekmile-i Saniye	223-244
• İğtişâş-ı Nizamât	245-259
• Kava-i Dâhiliye-i Memleket	260-264
• Ulum ve Edebiyat ve Sanayi-i Nefise	264-282
Dokuzuncu Bab	
Tekmile-i Salise	395-464
• Ahid Sultan Mustafa Han-ı Rabi Bin Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel (1222-1223)	306-311
• Ahid Sultan Mahmud Han-ı Sani Bin Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel (1223-1255)	311-354
• Ahid Sultan Abdülmecid Han Bin Sultan Mahmud Han-ı Sani (1255-1277)	354-395
Onuncu Bab	
• Tekmile-i Salise	395-403
• Teşkilat ve Tensikat-ı Ahire	403-423
Fihris	424-431

“Tarih-i Devlet-i Osmaniye” adlı eserin ikinci cildi ise, toplam 431 sayfadan oluşmuştur. Eserde birinci cildin kaldığı yerden konular verilmeye devam edilmiştir. Konular Padişah III. Mehmet'ten başlatılarak, II. Mahmut'a kadar getirilmiştir. Kültürel hayattan da bahsedilen eser, fihrist bölümü ile bitirilmiştir.

Yüksek okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere yazılan tarihin ilk cildi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan III. Murad devrinin sonuna kadar (1003/1595), ikinci cilt ise bu tarihten 1272/1856 yılına kadarki olayları içermektedir. Birinci babda “Tesis ve Tezelzül” başlığı altında Osman Gazi'den (726/1326) Ankara savaşı (804/1402) sonuna; ikinci babda “İntibah ve Teyid” başlığı altında Ankara savaşından II. Bayezid dönemi sonuna (918/1512); üçüncü babda ise “Şükûh ve İkbal” başlığı altında I. Selim döneminden (918/1512) III. Murad dönemi sonuna (1003/1595) kadarki siyasi gelişmeler ele alınmıştır. Dördüncü babda “Teşkilat ve Nizam-ı Kadime, Derece-i Maarif ve Sanayi” başlığı altında önce siyasi gelişmelerin kısa bir değerlendirmesi yapılmış, daha sonra da “İdare-i Merkeziye, Divan-ı Hümayun, Mülkiye, İlmiye, Kalemîye ve Seyfiye, Kapıkulu Ocakları, Feodalite ve İdare-i Arazi” konularından sonra “Teşkilat-i İdareye ve Erkan-ı Devlete Bir Nazar” başlığı ile genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Bundan sonra ise, “Ulum ve Edebiyat ve Sanayi-i Nefise, Servet ve Ticaret ve Hırfet ile Eyalat” konuları ele alınmıştır.

İkinci ciltte bulunan beşinci babda “Tevakkuf ve Teşettüt” başlığı altında III. Mehmed döneminden (1003/1595) IV. Mehmed dönemine (1058/1648) kadarki; altıncı babda Köprülüler devrindeki (1066-87/1656-76) ve yedinci babda Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünden (1087/1676) III. Selim dönemi sonuna (1223/1808) kadarki siyasi gelişmeler ele alınmıştır. Sekizinci babda ortaçağ ve yeniçağ Avrupasında meydana gelen olaylar ve bunların sonuçları ele alınmıştır. Dokuzuncu bab “Teceddüdat ve Terakkiyat” başlığını taşır ve tarihi 1203/1789'dan 1272/1856 yılına kadar getirir. İkinci cildin sonunda “nizam-ı kadimenin” nasıl bozulduğuna ve “teşkilat-ı ahireye” dair iki ek bulunmaktadır. Onuncu babda “Tekmile-i Salise” başlığı altında ele alınan bölümde; Avrupa Tarihi (Fransız İnkılâbı ve sonrasındaki gelişmeler, Kutsal İttifak, Viyana kongresi, 1830 ve 1848 ihtilalleri, İtalyan ve Alman birliklerinin kurulması, İngiliz-Çin Afyon savaşı, Amerikan iç savaşı ve 19. yüzyılda Avrupa'daki teknik buluşlar vb.) ile 19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahatlar ele alınmıştır.

Abdurrahmân Şeref önsözde, olayların tarih sayılması için üstünden en azından 30 yıl geçmiş olması gerektiğini söylese de, bu kısımda siyasi olaylara son verdiğini söylediği 1272/1856 yılından sonraki gelişmelere değinilmiştir. Abdurrahmân Şeref bu eserin birinci cildinde, okullar için ders kitabı yazılırken en fazla tarih konusunda zorluk çekildiğini, özet bilginin tarihten beklenen faydayı sağlayamayacağını, ayrıntılara girmenin de bir fayda sağlayamayacağını belirterek Ibn Haldun'un tarih biliminde bir çığır açmış olduğunu ifade etmektedir. Abdurrahmân Şeref'e göre olayların yalnız oluşumunu anlatmakla yetinilmemeli, sebepleri ve sonuçları da araştırılarak olayların özü kavranmalı ve meydana gelen olaylardan gelecekte olabilecek olayları anlamaya çalışılmalıdır ki, tarih eğitiminden beklenen amaç budur.

Muhtasar Osmanlı Tarihi

Bir başka eser, Giridî Ahmed Sâki tarafından yazılan “Muhtasar Osmanlı Tarihi” adı ile Rumi 1324, Hicri 1326 ve Miladi 1908 tarihli ders kitabıdır. Kitabın yazarı olan Ahmed Sâki, eserinin başında yazım amacını şu şekilde ifade etmiştir (1326/1908:2-3):

“Her milletin efradı kendi tarihini pek güzel öğrenmeye gayret eder. Milletlerin geçirdiği felaketleri, nail olduğu zuhurları ancak tarih sayesinde bilebiliriz. Devlet-i Osmaniye'nin tesisinden bu ana kadar geçirdiği devreleri, ettiği muharebeleri, kazandığı, zaptettiği ve sonraları elinden çıkardığı bazı yerleri bilmek herkes için lazımdır. Bu küçük kitabı açık bir lisan ile yazıyoruz. Maksudumuz tarihimizi herkesin anlayabileceği bir surette millettaşlarımıza hulasa etmektir. Avrupalılar içinde kendi tarihini muhtasaran olsun bilmeyen bir köylüye rast gelmek adeta güçtür. Osmanlıların tarihi ise, pek kolay hatırdadır. Çünkü pek büyük muharebe ve vakalarıyla doludur. Ümidimiz var ki şu küçük kitabımız vatandaşlarımız için faydalı olacaktır. Vatanımızı ne derece seviyor isek, tarihimizi dahi öyle sevmeliyiz. Bize bir vaka sordukları vakit hemen cevap vermeliyiz ki vatan ve milletimize ne kadar bağlı olduğumuzu göstermiş olalım. Temiz kalb ile şu kitabın mütealasına koyulanlar emin ki az bir zahmet ile şimdiye kadar devlet ve milletimizin başından geçen vakaları pek güzel öğrenmiş olacaklar. İnayet Allahaandır.”

Ahmed Sâki'nin bu düşüncelerle yazdığı “Muhtasar Osmanlı Tarihi” adlı eserin içeriği ise, aşağıdaki Tablo 32'de sıralanmıştır:

Tablo 32- Ahmed Sâki'nin "Muhtasar Osmanlı Tarihi" Adlı Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
Osmanlıların Aslı	4-6
Birinci Padişah:(Sultan Osman Gazi Bin Ertuğrul 699-726)	6-7
İkinci Padişah:(Sultan Orhan Gazi 726-761)	7-10
Üçüncü Padişah:Sultan Murad Hüdavendigâr 761-791)	10-14
Dördüncü Padişah:(Sultan Yıldırım Bayezid 791-805)	14-16
Beşinci Padişah:(Çelebi Sultan Mehmed 816-824)	16-17
Altıncı Padişah:(İkinci Sultan Murad 824-855)	17-19
Yedinci Padişah:(Fatih Sultan Mehmed 855-886)	20-22
Sekizinci Padişah:(İkinci Sultan Bayezid 886-918)	22-24
Dokuzuncu Padişah:Yavuz Sultan Selim 918-926)	25-26
Onuncu Padişah:(Kanuni Sultan Süleyman 926-974)	27-29
On birinci Padişah:(İkinci Sultan Selim 974-982)	29-30
On ikinci Padişah:(Üçüncü Sultan Murad 982-1003)	30-31
On üçüncü Padişah:(Üçüncü Sultan Mehmed 1003-1012)	31-32
On dördüncü Padişah:(Birinci Sultan Ahmed 1012-1026)	33-34
On beşinci Padişah:(Birinci Sultan Mustafa)	34
On altıncı Padişah:(İkinci Sultan Osman 1027-1031)	34-35
On yedinci Padişah:(Dördüncü Sultan Murad 1032-1049)	35-36
On sekizinci Padişah:(Sultan İbrahim 1049-1058)	36-37
On dokuzuncu Padişah:(Üçüncü Sultan Mehmed 1058-1099)	38-39
Yirminci Padişah:(İkinci Sultan Selim 1099-1102)	39
Yirmi birinci Padişah:İkinci Sultan Ahmed 1102-1106)	40
Yirmi ikinci Padişah:(İkinci Sultan Mustafa 1106-1115)	40-41
Yirmi üçüncü Padişah:(Üçüncü Sultan Ahmed 1115-1143)	41-42
Yirmi dördüncü Padişah:(Birinci Sultan Mahmud 1143-1168)	42-43
Yirmi beşinci Padişah:(Üçüncü Sultan Osman 1158-1171)	43
Yirmi altıncı Padişah:(Üçüncü Sultan Mustafa 1171-1187)	43-44
Yirmi yedinci Padişah:(Birinci Sultan Hamid 1187-1203)	44-45
Yirmi sekizinci Padişah:(Üçüncü Sultan Selim 1203-1222)	45-47
Yirmi dokuzuncu Padişah:(Dördüncü Sultan Mustafa 1222-1223)	47
Otuzuncu Padişah:(İkinci Sultan Mahmud 1223-1255)	47-51
Otuz birinci Padişah:(Sultan Abdülmecid 1255-1277)	51-53
Otuz ikinci Padişah:(Sultan Abdülaziz 1277-1293)	53-55
Otuz üçüncü Padişah:(Beşinci Sultan Murad 1293)	55-56
Otuz dördüncü Padişah:(İkinci Sultan Hamid 1293-1327)	56-59
Otuz beşinci Padişah:(Beşinci Sultan Mehmed Hazretleri)	60
SON SÖZ	60-63
Hala ve Sevak Cedveli	64

Ahmet Sâki'nin konuları kısa olarak anlattığı Osmanlı Tarihi eseri, kitabın içeriği incelendiğinde de anlaşılacağı üzere, olayların padişahlara göre sınıflandırıldığı bir görünümde. Toplam 64 sayfa olan kitap, küçük boyuttadır ve içinde hiçbir resim ve harita bulunmamaktadır. Kitabın son sözünde yazar kitaba ilişkin değerlendirmede bulunmuştur. Değerlendirme şöyledir (1326/1908:63):

“Cahillik lekesini üzerimizden atmağa ne kadar çalışırsak devletimiz ve milletimiz o kadar ileriye gidecek ve o vakit hakikat meydana çıkacak: dostlarımız ve düşmanlarımız tasdik edecek ki: *‘Osmanlılar büyük bir millettir!’*”

Yazarın son sözünden de çıkarılacağı gibi, “bir millet vardır; kendini yenilemeli ve geliştirmelidir, o millet Osmanlı milletidir.” Bu sözlerden de açıkça anlaşılmaktadır ki gibi “Osmanlılık” bilincinin topluma ve entelektüel kesime yansıdığı ve Ahmet Sâki’nin ders kitaplarında da kendini hissettirdiği söylenebilir. Osmanlı üst kimliği anlayışının bir ifadesi olarak kabul edilebileceğimiz bu yapının işlevsiz olduğu kısa zamanda görülmüştür. Ancak bu bilinçteki yazarlar nedeniyle eserlerde etkileri bir süre daha devam etmiştir.

Osmanlı Tarihi

Gazeteci, tarihçi, yazar Ahmet Rasim 1865’te İstanbul’da doğmuştur. Cumhuriyet döneminde İleri, Vakit, Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinde yazılar yazmış, ders kitabı ve çevirileri dışında 140 esere imza atmıştır. Liselerde okutulmak üzere yazdığı Resimli ve Haritalı “Osmanlı Tarihi” adlı dört ciltlik eser oldukça önemlidir. Eserin birinci cildi Rumi 1324–1326, Hicri 1326–1328 ve Miladi 1908–1910 yılları ile tarihlenmiştir. Yazar, eserinin birinci cildinin önsözünde kitabın amacını şöyle ifade etmiştir (1326/1908:1):

“Darülfakada üçüncü sınıftan dördüncüye terfi’ ettikten sonra bir gün divanhaneye talik edilen ders cetveline bakarken “Fezleke-i Tarih-i Osmanî” diye bir terkib gördüm. O ana kadar tarihi lafazen işitmiş, fakat ne olduğunu bilmiyordum. Derslere başlandı. Her dersin hocası geldi. Tarih hocası yok. Bulunamıyor. Birkaç ay sonra “Rıza Bey” namında bir zat sınıfa tarih hocası sıfatıyla gelerek derse başladık. Nasıl? Karait kitabı imiş gibi dere tepe aşarak okuyoruz. Bir fazlası var ise o da ezberlenecek.

Ne kadar güç, ne kadar metab (متعب) bir ders değil mi? Anlamak ihtimali mefkud. Cenab hak yine merhum Refik Paşa’dan razı olsun ki bir o sene fezlekeyi de bitiremedik. Hatta yazı bile edemedik. Ertesi sene de hiçbir tarih dersi görmedik. Altıncı sınıfta Tarih-i Umumiye ibtida ettik. Hoca mesude (مسودة) getirir, biz tebyiz ederiz. Umumiyenin Kurun-u Evveli kısmını okuyamadık. Velhasıl sekiz sene zarfında tarihin umumi ve hususi kısımlarından yalnız ellişer, altmışar sahifelik mukaddemetıyla kaldık.”

Yazarın kendi yaşantısından bir örnekle dikkat çekmek istediği gibi tarih dersinin durumu ortadadır. Ders için öğretmen bulunamamakta, bulunsa dahi dersin işlenişi monoton, sıkıcı geçmekte ve öğrenciler iyi bir verim alamamaktadırlar. Tarih eğitimindeki eksiklik ve sıkıntılardan birinin düzensiz ve anlaşılmasız kitaplar

olduğunu düşünen Ahmet Rasim, bu sıkıntının giderilmesine bir katkı yapacağını düşündüğü kitabını miladi 1910 tarihinde yayımlamıştır. Kitabın birinci cildinin içeriği Tablo 33’te verilmiştir:

Tablo 33- Ahmed Rasim’in “Osmanlı Tarihi” Adlı Kitabının Birinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
Süleyman Şah – Ertuğrul Bey	1-5
1.Bab: Osman Gazi	6-10
İstiklal-i Osmanî	11-18
2.Bab: Orhan Gazi	19-24
Rumeli’ye Geçiş	24-28
Vesait-i Etraf	29-32
3.Bab: Murad Hüdavendigâr	32-42
4.Bab: Yıldırım Bayezid	43-56
Timur	57-62
5.Bab: Devr-i Fetret	63-76
6.Bab: Çelebi Sultan Mehmed	77-90
7.Bab: İkinci Sultan Murad	91-115
8.Bab: Fatih Sultan Mehmed	116-126
Feth-i Konstantiniye Esnasında Ahval ve Etraf	127-152
9.Bab: İkinci Sultan Bayezid	153-175
10.Bab: Yavuz Sultan Selim	176-206
11.Bab: Sultan Süleyman Kanuni	207-216
Avusturya Seferleri	217-219
Viyana Muhasarası	220-270
Zigetvar Seferi	271-281
12.Bab: Üçüncü Sultan Selim	282-321
13.Bab: Üçüncü Sultan Murad	322-331
İran Seferi	332-347
Yeniçeri ve Sipahi İsyaları	347-369
14.Bab: Üçüncü Sultan Mehmed	370-431
15.Bab: Birinci Sultan Ahmed	432-471
16.Bab: İkinci Sultan Osman	472-483
Halife-i Osmaniye	484-505
Birinci Cildin Sonu	505
Fihrist	506-519

Toplam 519 sayfadan oluşan kitapta olaylar padişahlar ile dönemleştirilmiştir. Ayrıca dönemin olaylarına yönelik başlıklar da eklenmiştir. Kitabın sonunda son söz niteliğinde bir yazı ve buna ek olarak da bir fihrist bulunmaktadır. Kitap oldukça kalındır ve olaylar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Ahmed Rasim'in eserinin ikinci cildi, Rumi 1324–1326, Hicri 1326–1328 ve Miladi 1908–1910 yıllarıyla tarihlendirilmiştir. Kitapta yer alan konular birinci cildin bıraktığı yerden devam etmiştir. İkinci cildin içeriği de Tablo 34'te verilmiştir:

Tablo 34- Ahmed Rasim'in "Osmanlı Tarihi" Adlı Kitabının İkinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
17.Bab: Dördüncü Sultan Murad	520
İran Seferi	531
Payitahtın Ahvali	540
Sultan Murad Rabi' vefatı	547
18.Bab: Sultan İbrahim	550
Tarih-i Culusu	565
Girid Vakası	570
19.Bab: Dördüncü Sultan Mehmed	578
Sultan Ahmed Camii Vakası	584
Köprülü Mehmed Paşa Sadareti	603
Fazıl Ahmed Paşanın Sadareti	629
İkinci Viyana Muhasarası	637
Budin Valisi	658
20.Bab: İkinci Sultan Selim	679
Culüs Bahişi	689
21.Bab: İkinci Sultan Ahmed	718
22.Bab: İkinci Sultan Mustafa	755
Büyük Petro	768
23.Bab: Üçüncü Sultan Ahmed	773
Prut Muahedesi	791
Büyük Petro'nun Harb-i Askeriyesi	809
Venedik-Avusturya Seferi	826
Patrona Halil Vakası	839
24.Bab: Birinci Sultan Mahmud	853
Rusyaya İlan-ı Harb	876
İran Seferi	887
25.Bab: Üçüncü Sultan Osman	901
26.Bab: Üçüncü Sultan Mustafa	926
1182 Seferi	944
Vehamet-i Ahval	959
27.Bab: Birinci Sultan Abdülhamid	976
Fihrist	994-1008

Eserin ikinci cildi toplam 449 sayfadan oluşmuştur. Kitabın sonunda ayrıntılı bir fihrist yer almıştır. Konular birinci cildinin konularının devamı durumda sıralanmış, hatta sayfa numaraları dahi birinci cildin bittiği sayfayı takiben verilmeye devam edilmiştir.

Eserin üçüncü cildi Rumi 1325–1327, Hicri 1327–1329 ve Miladi 1909–1911 yıllarıyla tarihlendirilmiştir. Konular ikinci cildin devamını oluşturur bir şekilde ve yine padişahlarla dönemlendirilmiştir. Kitabın üçüncü cildinin içeriği ise, tablo 35’te gösterilmiştir:

Tablo 35- Ahmed Rasim’in “Osmanlı Tarihi” Adlı Kitabının Üçüncü Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
1- Bir Hulusa	1011
Kaynarca Muahedesini Haricden İcab Eden Esbab-ı Siyasi	1017
2- Kaynarca Muahedesinden Sonra	1023
3- İran Seferi	1040
4- Kırım Meselesi	1081
5- Kırım İstilas ve Netayici	1088
6- Yine Rusya Meselesi	1098
7- Rusyaya İlan-ı Harb	1113
28.Bab: Üçüncü Sultan Selim	
1- Vaka-i Cülus	1158
2- Cezzar Ahmed Paşa	1194
3- Nizam-ı Devlete ve Asakir-i Malum-ı Tertibine Dair Lahiyalar	1223
4- Sefer-i Osmaniye Meselesi	1255
5- Mısır Meselesi	1288
6- Avrupa Ahval-i Siyasiyesi	1324
7- İkinci Safha-Mısır ve Kölemenler	1261
8- Vehabiler	1376
9- Zuhur-u Mehmed Ali	1384
10- Rumelide Tepedelenli Ali Paşa	1400
11- Rusya Muharebesi	1433
29.Bab: Dördüncü Sultan Mustafa	
1- Tarih-i Cülusu	1490
2- Rusçuk Yazanı Alemdar Vakası	1504
Fihrist	1519-1524

Üçüncü cilt toplam 516 sayfadan oluşmuştur. Bu cildin de sonunda ayrıntılı bir fihrist bulunmaktadır.

Ahmed Rasim’in “Osmanlı Tarihi” adlı eserinin son cildi olan dördüncü cildi, Rumi 1326–1327, Hicri 1328–1330 ve Miladi 1910–1912 yıllarıyla tarihlendirilmiştir. Kitabın son cildinin içeriği ise tablo 36’da verilmiştir:

Tablo 36- Ahmed Rasim'in "Osmanlı Tarihi" Adlı Kitabının Dördüncü Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
30.Bab: İkinci Sultan Mahmud	
1- Cülus	1527
2- Alemdar Paşa Vaka-i Faicası	1547
3- Büyük Napolyon	1580
1225 de Ruslarla Muharebeye Devam	1611
1226 da Ahval-i Dâhiliye	1614
Bağdad Ahvali	1629
Ahval-i Umumiye-i Hariciye	1633
4- Rusya Muharebesi	1637
5- Moskova Muharebesi ve Netayici	1658
6- Hurşid Paşanın Sadaret	1663
Napolyon Siyasetinin Şarka Olan Tesiri	1689
7- 1231, 1232, 1233 Seneleri Vukuatı	1695
8- 1233: 1236 da Ahval-i Dâhiliye	1705
9- Tepedelenli Ali Paşa-Mora İhtilali	1720
10- Mora İsyanı	1740
11- Vakayi Hayriye	1807
12- Akkerman Mukaleması	1830
13- Navarin Vakası	1850
14- Rusya Seferi	1864
15- Cezayir Meselesi	1870
16- Sultan Mahmud-Mehmed Ali Paşa	1881
17- Ahval-i Dâhiliye	1902
18- Tezib Vakası	1909
31.Bab: Sultan Abdülmecid	1927
1- Tarihi Cülusu	1927
2- Tanzimat-ı Hayriye	1928
3- Lübnan Meselesi	1952
4- Macar İhtilali-Memleketin Meselesi	1906
5- Kırım Muharebesi	1930
6- İrtihal-i Abdülmecid	2115
32.Bab: Sultan Abdülaziz	2123
1- Tarih-i Cülusu	2124
2- Avrupa Devlet-i Düveliyesi	2165
3- Girid İhtilali	2175
4- İcraat ve Vukuat-i Muhtelifi	2194
5- Garbi Avrupa	2205
6- Mahmud Nedim Paşa Sadareti	2214
7- Hersek İhtilali	2231
8- Mahmud Nedim Paşa Siyaseti	2236
Fihrist	2241-2276

Kitabın dördüncü cildi de toplam 749 saftadır. Bu cildin de sonunda fihristi mevcuttur. Eser bir bütün olarak toplam 2276 sayfadır. Oldukça ayrıntılı olan bu dört ciltlik eserin ortaöğretim öğrencileri açısından da oldukça ayrıntılı ve ağır bir içerik sergilediği açıktır. Yazarın üslubunun akıcı olması dahi, bu yoğunluğu örtememiştir.

Ahmed Rasim'in "Osmanlı Tarihi" adlı eseri, 1966 yılında Meydan gazetesi tarafından yeni hafli olarak yayınlanmıştır. Gözlem yeteneği yüksek olan yazar sadece kıvrak üslubuyla değil, sohbet havasında yazıları ile ilgi çeken bir şahıs olmuştur. Dört ciltlik eserde konular padişahlarla dönemlendirilmiştir. Süleyman Şah ile başlayan konular, Sultan Abdülaziz dönemi olaylarına kadar getirilmiştir. Her dönem ve olay ayrıntılı bir şekilde Avrupa tarihi olayları ile de ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Kitap içeriğinde olaylar Batıcılık ekseninde anlatılmıştır. Ayrıca Osmanlılık düşüncesinin etkileri de bulunmaktadır. Ancak İslamcı etkilere kitapta rastlanmaktadır.

Muhtasar Tarih-i Meşrutiyet-i Osmaniye

Zühtü tarafından yazılan; Rumi 1327, Hicri 1328 ve Miladi 1910 tarihinde yayımlanan "Muhtasar Tarih-i Meşrutiyet-i Osmaniye" adlı eser meşrutiyet ve getirdiklerine yönelik o dönemin anlayışı çerçevesinde bir bakış açısı sunmaktadır. Kitabın içeriği aşağıdaki tabloda şöyle verilmiştir:

Tablo 37- Zühtü'nün "Muhtasar Tarih-i Meşrutiyet-i Osmaniye" Adlı Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
Fasıl-ı Evvel	
Muhtasar Tarih Zuhur Meşrutiyet Umumiye	2-4
Fasıl-ı Sani	5
İlm-i İslamiyede Usul-ü Meşrutiyetin Tarih-i Zuhuru ve Esbab-ı İndirası ve Tesis-i Ahiri	5-10
Tesis-i Hayri-i Ahir	10-14
Zatime	14-15

Tabloda da görüldüğü üzere kitapta, meşrutiyet yönetimine ilişkin tarihi, siyasi ve ilmi bilgiler verilmiştir. 15 sayfadan oluşan eser, bir konuya ait bilgi veren bir makale niteliğindedir. Bu eserde meşrutiyet düşüncesinin İslamiyet içindeki yeri tartışılmıştır. Eser, bir çelişki döneminin içsel tartışmasını, yazılı olarak gündeme getirmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bir ders kitabı değil, kaynak kitap niteliğindedir. Ancak dönem anlayışına ilişkin bilgi vermektedir.

Tarih-i Osmanî

Bir eser de, Ali Reşat ve Ali Seydi tarafından yazılan ve Rumi 1326, Hicri 1327, Miladi 1909 tarihinde basılan “Tarih-i Osmanî”dir. Kitabın içeriği aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 38- Ali Reşat ve Ali Seydi'nin “Tarih-i Osmanî” Adlı Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
BİRİNCİ KISIM: Devr-i Tesis (699-855)	3
Birinci Fasil	3
1- Osmanlıların Evaili	3
2- Ertuğrul'un Anadolu'ya Gelmesi	4
3- Osman Gazi'nin Vilayeti	4-5
4- Osman Gazi'nin İmaretı	5-6
5- İstiklal	6-7
6- Osman Gazi'nin Fütuhata	7-9
İkinci Fasil	9
1- Orhan Gazi (726-761)	9-10
2- Anadolu Fütuhata	10
3- Rumeliye Geçiş	10-11
4- Osman Gazi'nin İrtiali	11
5- Sultan Murad (Hüdavendigâr) Gazi [761-791]	11-12
6- Anadolu Vukuata	12
7- Rumeli Fütuhata	12-13
8- Bulgaristan'ın Fethi	13
9- Kosova Muharebesi	13-14
Üçüncü Fasil	15
1- Yıldırım Bayezid [891-895]	15
2- Anadolu Fütuhata	15
3- Ulah Seferi	16
4- Niğbolu Vakası	16-17
5- Ankara Vakası	17
6- Yıldırım Bayezid'in Ahvali	18
7- Fasl-ı Saltanat	18-20
Dördüncü Fasil	20
1- Sultan Mehmed Han [816-821]	20
2- Vaka-i Saire	20
3- Çelebi Sultan Mehmed'in Vefatı	21
4- Sultan Murad Sani Devri	21
5- Anadolu Vakayı	21-22
6- Rumeli Vakayı	22
7- Yanku Hunyad	22-23
8- Terk-i Saltanat	23
9- Varna Muharebe ve Müşahadesi	23-24
10- Mora'nın İstidadı ve İskender Bey Galesi	24
11- İkinci Kosova Muharebesi	24-25
12- Murad Saninin irtihali	25-26
İKİNCİ KISIM	26
Devr-i İstila (855-1003)	26
Birinci Fasil	26
1- Fatih Sultan Mehmed Han Sani Devri (855-886)	26-27
2- İstanbulun Fethi	27-29
3- Karahalil Paşanın Katli	29-30
4- Sırbistan ve Mora Fütuhata	30

5- Bosna Hersek ve Arnavudluk Fethi	30-32
6- Venedik Muharebesi	32
7- Karaman Diyarının Zabtı	32-33
8- Uzun Hasan Vakası	33
9- Eflak ve Boğdan Seferi	33-34
11- İtalya Seferi	34
12- Fethin İrtihali	34-35
İkinci Fasil	35
1- Bayezid Han Devri (886-916)	35-36
2- Sultan Cem Vakası	36
3- Vakayi Saire	36-39
4- Vakayi Bahriye	39
5- Şehzadeler Meselesi	39-41
6- Terk-i Saltanat	41-42
Üçüncü Fasil	43
1- Yavuz Sultan Selim Evvel Devri (916-926)	43
2- İran Seferi	43-45
3- Kürdistanın Fethi	45
4- Dulkadiiriye Hükümeti	45
5- Mısır Seferi	46-47
6- Hilafetin El-Osmaniye İntikali	47
7- Son Sefer	47-49
Dördüncü Fasil	50
1- Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974)	50
2- Belgrad Seferi	50
3- Rodos ve Cezayir Bahr-i Seferinin Fethi	50-51
4- Macaristan Seferi	51
5- Viyananın Muhasarası	52
6- Irak, Arab ve Acem Seferleri	52-53
7- Vakayi Saire	53
8- Derya Seferleri	53-54
9- Macaristan'ın Galya Fethi ve Bir Vilayet Haline Gelişi	54
10- Son Vakai	54-57
Beşinci Fasil	57
1- Sultan Selim Sani Devri (974-982)	57
2- Fütihat	57-58
3- Sultan Murad Salis Devri (982-1003)	58
4- İran Seferi	58-59
5- Dahili Karışıklık	59
6- Avusturya Seferi	59-60
7- Sultan Murad Salisin İrtihali	60-61
ÜÇÜNCÜ KISIM	61
Devr-i Tevkif ve İnkıtat	61
1- Sultan Mehmed Han-ı Salis (1003-1012)	61-62
2- Akra Seferi	62-63
3- Kanijenin Fethi	63
4- Ahval-i Dahiliye	63
5- İran Seferi	63-64
6- Sultan Ahmed Han-ı Evvel Devri (1012-1026)	64
7- Zidvatorok Muahedesi	64-66
8- Ahval-i Dâhiliye	66
9- Vakayi Ahire	67
10- Sultan Ahmed Hanın Vefatı	67-68
İkinci Fasil	69
1- Sultan Mustafa Han-ı Evvel (1026-1027 ve 1032) ve Sultan Osman-ı Sani (1027-1031)	69-70
2- Sultan Mustafa'nın İkinci (Tahta Çıkışı) Culusu	70
3- Sultan Murad Rabi Devri (1032-1049)	70-71
4- İcraat-ı Şerri	71
5- İrakeyn Seferi	71-72
Üçüncü Fasil	73

1- Sultan İbrahim Devri (1049-1058)	73
2- Sultan Mehmed Han-ı Rabi Devri (1058-1099)	73-75
3- Sultan Süleyman Sani Devri (1099-1102)	75
4- Sultan Ahmed Han-ı Sani Devri (1102-1106)	76
5- Sultan Mustafa Han-ı Sani Devri (1106-1115)	76-77
6- Karlofça Muahedesi (26 Receb sene 1110)	77-78
7- Edirne Vakası	78-79
8- Mustafa Saninin İrsani	79-82
3- İstiraad	82
4- Bazı neticat	82
5- Avusturya Seferi	82-83
6- Pasarofça Muahedesi	83
7- İran Muharebeleri	83-84
Dördüncü Fası	84
1- Sultan Ahmed Han-ı Salis Devri (1115-1143)	84-85
2- Prut Muzafferiyeti (1123)	85-87
11- Belgrad Muahedesi	87-88
8- Damad İbrahim Paşa	88-89
9- Sultan Mahmud Han-ı Evvel Devri (1143-1167)	89
10- Rusya ve Avusturya Seferleri	89-90
Beşinci Fası	90
1- Sultan Mustafa Han-ı Salis (1171-1187)	90
2- Rusya Muharebesi (1187)	90-91
3- Sultan İbrahim Han-ı Evvel Devri (1187-1203)	91-92
4- Kınacı Muahedesi (1188)	92
5- Rusya Muharebesi	92-93
6- Netice-i Ahval	94-95
DÖRDÜNCÜ KISIM	95
Devr-i Tecrid	95
Birinci Fası	95
1- Sultan Selim Han-ı Salis Devri (1203-1222)	95-96
2- Ahval-i Seferiye	96-97
3- Islahat ve Tecrid	97
4- Mısır Meselesi (1214)	97-98
5- Ahval-i Dahiliye	98-99
6- Rusya Muharebesi (1221)	99
7- İrtica-i Evvel (1222)	99-102
İkinci Fası	102
2- Sultan Mahmud Han-ı Sani Devri (1223-1255)	102-103
3- Rusya Muharebesi(1224)	103-106
4- Vehabiler	106-107
5- Derebeyliklerin Kaldırılması	107
6- Mora Vakası (1237)	107-108
7- Vakay-i Hayriye (1241)	108-109
8- Navarin Vakası	110
9- Rusya Seferi	110-111
10- Mısır Vakası (1247)	111-112
11- İrtihal-i Padişah	112-113
Üçüncü Fası	114
1- Sultan Abdülmecid Han Devri (1255-1277)	114
2- Tanzimat Fermanı (1255)	115
3- Hadivin Seferi	116
4- Islahat-ı Melikiye	116
5- Kırım veya (Sivastopol) Muharebesi	116-117
6- Şam Vukuatı	117-118
7- İrtihal-i Padişah	118-119
Dördüncü Fası	119
1- Sultan Abdülhamid Han Devri (1277-1293)	119-120
2- Mısır ve Avrupa Siyasetleri	120
3- Vakayı Saire	120-121

4- Yeni Osmanlılar (Jön Türkler)	121-123
5- Karatah Vesperabya Muharebeleri	123-124
6- Sultan Murad Hamis Devri (1293)	124-125
Sultan Abdülhamid Devri (1327-1293)	125-132
Lahika	132
Osmanlı Medeniyeti	132-137
Latince Sözlük	138-143

Ali Reşat ve Ali Seydi tarafından kaleme alınan “Tarih-i Osmanî” adlı tarih ders kitabı toplam 143 sayfadan oluşmuştur. “Resimli ve Haritalı” olan kitapta 10 resim, 2 tanesi büyük boy 5 harita bulunmaktadır. Kitapta önemli olan ve dikkat çeken bir unsur her sayfa sonunda dipnot çizgisinin altında “sualler” başlığı altında anlatılan konuya yönelik soruların bulunmasıdır. Bu konunun değerlendirilmesi ve çocukların bilgilerinin sınanması açısından önemlidir. Kitaptan bu uygulamayı örnekleyen bir parça aşağıda verilmiştir (1327/1909:28).

“-----
Sualler. – Sultan Mehmed İstanbulu almak için neler yaptı? Rumeli Hisarını kim yaptı? Ve ne maksatla yapıldı? Padişah harb gemilerini nereden nereye ve ne vasıta ile nakletti?”

Eserde, toplam dört kısım ve bu kısımların alt bölümleri bulunmaktadır. Ertuğrul Gazi'nin Osmanlı Devleti'nin temelini atmasından Sultan Abdülhamit dönemine kadar geçen süre anlatılmıştır. Kısımlar padişahlara göre ayrılmış ve olaylar bu alt başlıklarda anlatılmıştır. Son kısımda ise “Osmanlı Medeniyeti” başlıklı bir yazı yer almıştır.

İncelenen “Tarih-i Umumi” ve “Tarih-i Osmanî” ders kitapları idadi ve sultaniler bünyesinde okutulmuştur. Bu eserlere bir bütün olarak bakıldığında dönemin hâkim düşüncesinin Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Batıcılık düşünce akımları çerçevesinde şekillendiği sonucu çıkarılabilir. Osmanlıcı çizgi ağırlığını yitirmiş olmasına rağmen kalıntılarının yansıtıldığı kitaplar bulunmaktadır. Ayrıca dönemin tarih kitabı yazarlarının bu düşüncenin hakim olduğu dönemde yetişmiş olmaları da bu düşüncenin kitaplarda görülmesinin temel sebebi olarak gösterilebilir. Dönemin düşünsel yapısına da uygun olan bu şekillenme, programlarda dine ve dile yönelik derslere verilen ağırlıktan çıkarılabileceği gibi, ders kitaplarında da Avrupa'ya ve İslamiyet'e ayrılan yerin yoğunluğundan çıkarılabilir. Ayrıca ders kitapları içinde yer

alan “Osmanlı birliği”, “İslam birliği” gibi söylemler de birer ipucu olarak görülebilir.

Genellikle belirli kişiler tarafından yazılan tarih kitapları, birbirine benzer özellikler sergilemiş ve konuların dağılımı konusunda da benzerlikler görülmüştür. Genel tarih kitapları ülkelere göre bölümlenirken, Osmanlı Tarihi kitapları daha çok padişahlara göre sınıflanmıştır.

1908–1918 döneminde incelenen kitaplar bağlamında bu değerlendirmeler yapılırken 1919–1931 dönemindeki durumun ne olduğu bir sonraki bölümde incelenmiştir.

4.3.2. 1919–1931 Dönemi Tarih Ders Kitapları

1919–1931 yılları arasında ortaöğretimde uygulanan programları inceledikten ve bu programlarda tarih dersinin yerini değerlendirdikten sonra, dönem içinde tarih dersi kapsamında okutulan ders kitaplarının da incelenmesinin doğru olacağı kanaatine varıldı. Bu bağlamda “Tarih-i Umumi”, “Tarih-i Osmanî” ve “Türkiye Tarihi” kitaplarından elde edilebilenler incelendi ve konuya yönelik olarak üzerlerinde değerlendirme çalışmaları yapıldı.

Dönemin tarih kurumu Tarih-i Osmanî Encümeni “Osmanlı Tarihi” adı ile bir kitap hazırlatmıştı. Ancak kitabın ilk cildinin yayınlanmasından sonra, aldığı tepkilerin fazlalığı nedeniyle bu görevinden vazgeçmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı tarihi yazma, genel Türk tarihi içerisinde bir bölümün yazılması şekline dönüşmüştür. Osmanlılık akımının başarısızlığa uğraması ve Türkçülük akımının ön plana çıkması, Osmanlı öncesi Türk tarihine ağırlık verilmesi sonucunu doğurduğu gibi, Osmanlı tarihinin genel Türk tarihi içerisinde algılanması anlayışını da güçlendirmiştir (Yalansız 2000:12). Hatta “Türkiye Tarihi” adı ile ders kitaplarının yazılmaya başlandığı da görülmüştür. Osmanlı Tarihi bu kitaplar içinde belli bir bölüm oluşturmuştur.

Bu dönemde yazılan Tarih ders kitaplarından incelenebilenler aşağıda sıralanmıştır. Bunlar:

- Ali Reşad; **Yeni Tarih-i Umumi**, Cilt:2, H.1341(M.1922).
- Ali Reşad; **Yeni Tarih-i Umumi**, Cilt:3, H.1341(M.1922).
- Ahmet Refik; **Tarih Dersleri Umumi Tarih**, H.1341(M.1922).
- Ali Reşad; **Tarih-i Umumi**, Cilt:4, H.1339(M.1920).
- Ahmet Refik; **Umumi Tarih**, 1926.
- Ali Reşat, **Asr-ı Hazır Tarihi**, 1926.
- Emin Ali; **Umumi Tarih**, Cilt:1, 1929.
- Emin Ali; **Umumi Tarih**, Cilt:2, 1929.
- Ali Reşat; **Umumi Tarih**, Lise 1. Sınıflar İçin, 1929.
- Ali Reşat; **Umumi Tarih**, Lise 3. Sınıflar İçin, 1929.
- Necip Asım ve Mehmet Arif; **Osmanlı Tarihi**, Cilt:1,H.1338(M.1919).
- Ali Reşat; **Tarih-i Osmanî**, H.1341(M.1922)
- Ahmet Refik, **Türkiye Tarihi**, Cilt:1, H.1341(M.1922).
- Ahmet Refik, **Türkiye Tarihi**, Cilt:2, H.1341(M.1922).
- Ahmet Refik; **Muhtasar Türkiye Tarihi**, H.1340(M.1921).
- Mehmet Fuat Köprülü; **Türkiye Tarihi**, 1923.
- Muhsin Hamit; **Türkiye Tarihi**, 1930.
- **Türk Tarihinin Ana Hatları-Medhal**, 1931.
- **Türk Tarihinin Ana Hatları**, 1996.

1908–1918 dönemi içinde kitaplarını incelediğimiz Ali Reşat ve Ahmet Refik’in kitaplarına bu dönemde de sıkça başvurulmuştur. Emin Ali, Muhsin Hamit de karşılaştığımız diğer tarih ders kitabı yazarlarıdır. Dönemin içinde incelenen kitapların, ortaöğretim kurumlarında okutulduklarına ilişkin bilgiye, araştırmalar sırasında incelenen kitapların ön kapaklarında bulunan bilgiler sonucu ulaşılmıştır.

Bu bölümlerde, kitabın hangi okul, devre ve sınıf için yazıldığı belirtilmiştir. Bu nedenle araştırma sırasında bu bilgiler dikkate alınmıştır.

Ancak Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuasında, 1927 yılı itibariyle liselerin ikinci devresinde okutulan tarih dersi için belirlenen kitaplar bir tablo halinde verilmiştir. Bunlar (1927:170-173):

Tablo 39- 1927 Yılı İtibariyle Liselerin İkinci Devresinde Okutulacak Tarih Ders Kitapları

SINIF	OKUTULACAK KİTAP	YAZARI
1. Sınıf	Umumi Tarih	Ahmet Reşat
2. Sınıf	Kurun-u Cedide ve Asr-ı Hazır Tarihi	Ahmet Hamit
3. Sınıf	Asr-ı Hazır Tarihi	Ali Reşat

Tarih ders kitapları, Cumhuriyetin ilk on yılında Türk Tarih Tezinin şekillenmesi konusunda iyi bir fikir vermektedir. Tarih yazımını ulusçuluğun belirmesiyle siyasal atmosferin ideolojik bir anlatımı olarak ele aldığımızda, ders kitaplarının incelenmesi dönemin hem siyasi hem de Türk ulusçuluğunun özellikleri hakkında önemli derecede bilgiye götürecektir (Behar 1992:98). Sadece konu başlıklarından ve yazarların kitapların giriş bölümlerindeki ifadelerinden dahi anlaşılabilir açık bir milliyetçilik anlayışını görmek mümkün olabilmektedir.

Dönemin siyasal ve eğitimsel eğilimini 1924–1931 yılları arasında kullanılan bazı örnek ders kitaplarının incelenmesiyle daha iyi anlaşılabilirliği kanısıyla araştırma kapsamında incelenen kitaplar, içerikleri ve değerlendirmeleriyle verilmiştir.

4.3.2.1. Genel Tarih Ders Kitapları

Yeni Tarih-i Umumi

Ali Reşat, dönemin önemli tarih ders kitabı yazarlarından biri olarak karşımıza çıkar, 1908–1918 dönemi içinde de tarih kitaplarını incelediğimiz yazar, dönemin siyasi bakışına göre yazım çizgisinde değişiklikler yaparak tarih ders kitabı yazma görevini bu dönemde de devam ettirmiştir. Onun “Yeni Tarih-i Umumi” adlı tarih ders kitabının ikinci cildi, Rumi 1338, Hicri 1341 ve Miladi 1922 yıllarıyla tarihlendirilmiştir.

Yazarın eserinin birinci cildine ulaşamamıştır. Ancak o ciltte Kurun-u Evvel tarihi anlatıldığı tahmin edilmektedir. İkinci ciltte, Kurun-u Vusta ve Kurun-u Cedide dönemleri anlatılmakta, kitabın kapağında da bu ifade edilmektedir. Dönemin önemli kitabhanelerinden olan “Kanaat Kitabhanesi”nden çıkan ikinci cildin içeriği Tablo 40’ta verilmiştir.

Tablo 40- Ali Reşat’ın “Yeni Tarih-i Umumi” Adlı Kitabın İkinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
Müfredat Programı	3
Arap Tarihi	4
İslamiyet’in Zuhuru	7
1- İslamiyet’ten Evvel Araplar	7
2- İslamiyet’in Zuhuru Esnasında İnan ve Bizans	21
3- İslamiyet’in Zuhur ve İntişarı	35
İslam’da Cumhuriyet	46
İslam’da Mutlakiyet	72
1- Emevi Devleti	100
2- Abbasi Devleti	132
3- Endülüs	154
Türkler ve İslamiyet	172
Oğuz Türkleri, Selçukiler	192
Fatimiler, Atabeyler, Eyyübiler	210
Ehl-i Salib Seferleri	217
Anadolu’da Türkler	242
Timur Devri	302
Osmanlı Devleti’nin Yeniden Teşkili	315
Türk Medeniyeti	325
Avrupa – Rönesans	366-395

Ali Reşat'a ait "Yeni Tarih-i Umumi" adlı tarih ders kitabının 2. cildi toplam 396 sayfadan oluşmuştur. Kitabın başında, dönemin tarih müfredat programı verilmiştir. Bu şekilde konuların, tarih müfredatına da uygun olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Arap tarihi konuları ile başlayan kitap, Türkler ve Türk medeniyetine dair konularla devam etmiştir. Son olarak da Avrupa ve Rönesans konularına değinilmiştir. Türklere oldukça çok yer veren kitap, orta boy olup, içerisinde pek çok resim ve harita bulunmaktadır.

Kitabın 3. cildi de aynı tarih basımıdır. İstanbul'un fethinden zamanımıza kadar Türkiye tarihini anlattığı ibaresi kitabın kapağında belirtilmiştir. Yine Kanaat Kitabhanesi'nden çıkan üçüncü cildin konularını gösteren çizelge Tablo 41'de verilmiştir.

Tablo 41- Ali Reşat'ın "Yeni Tarih-i Umumi" Adlı Kitabın Üçüncü Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
Osmanlı İmparatorluğu'nun Devr-i İstilas	3-68
Tevkif Devri	69
Köprülüler Devri	103
17. ve 18. Asırlarda Avrupa	122
Ricat Devri	170
19. Asırda Avrupa	229
Islahat Teşebbüssatı	271
Tanzimat Devri	337
Meşrutiyet Devri	391
Âli İntibah Devri	429
Bugünkü Türk Âlemi	452-453
Fihrist	454

Ali Reşat'ın "Yeni Tarih-i Umumi" adlı eserinin 3. cildi, kapak ve fihrist de dahil olarak toplam 455 sayfadır ve eser içinde, yüzden fazla resim, harita bulunmaktadır. Kitapta bulunan resim ve haritaların altlarında açıklamalarının olmasına dikkat edilmiştir. Kitapta Osmanlı'nın duraklama, gerileme dönemleri ve bu durum karşısında Avrupa'ya yönelişin anlatıldığı ıslahat dönemlerini içeren konulara yer verilmiştir. Türklük bir milli kimlik olarak da kitabın bütününde kendini hissettirmiştir. Son konu olarak geçen "Bugünkü Türk Âlemi" başlıklı yazı da bu durumun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kitapta olağan yanlışları düzeltmeye yönelik notlar da bulunmaktadır. Örneğin “İhtar” başlığı altında 455. sayfada böyle bir düzeltme yapılmıştır. Buna örnek vermek gerekirse; “İhtar: 49. sayfada Barbaros Hayreddin Paşanın Preveze Muharebesi diye konan resmin Navarin Muharebesine aid olduğu bilahare görülmüş olmakla maâli-i tizâr beyan olunur.” şeklindeki yazının yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Tarih-i Umumi

Dönem içinde ortaöğretim kurumlarında okutulan bir diğer kitap, yine Ali Reşat’a ait olan “Tarih-i Umumi” adlı eserdir. Rumi 1336, Hicri 1339, Miladi 1920 yıllarıyla tarihlenen eserin dördüncü cildi içerisinde, “Kurun-u Cedide ve Ahiri ve Asr-ı Hazır” dönemlerine ait konular bulunmaktadır. Daha ayrıntılı olarak konulara bakmak gerekirse, aşağıdaki tabloyu incelemek yetecektir.

Tablo 42- Ali Reşat’ın “Tarih-i Umumi” Adlı Kitabın İçeriği

KONULAR	SAYFA
BİRİNCİ KISIM	2
Devlet-i Osmaniye	2
1- Devri Ricatının Devamı	3
2- Tecdid ve Islahat Devri	71
3- Meşrutiyet Devri	237
İKİNCİ KISIM	245
Avrupa	245
1.Fasıl: On sekizinci Asırda Avrupa	274
1- Fransa	274
2- İngiltere	298
3- Prusya	310
4- Avustralya	323
5- Rusya	331
2.Fasıl: On Sekizinci Asırda Siyaset-i Hariciye	348
1- İspanya Veraseti Meselesinin Halli; Lehistan Veraseti	348
2- Prusya ve Avusturya	352
3- Lehistan’ın Taksimi	360
4- Fransa ve İngiltere; Hindistan ve Kanada	368
5- Amerika Hükümet-i Müthadesinin İstiklali	385
3.Fasıl: On Dokuzuncun Asrın nasf-i evvelinde Avrupa	394
1- İnkılâb-ı kebir	394
2- Cumhuriyet	418
3- Direktuar	430
4- Konsola	437
5- İmparatorluk	445
6- Napolyon’un Sükûtu; Viyana Kongresi	458
7- Restorasyon	469
8- 1830 ve 1848 İhtilalleri	473

9- İkinci İmparatorluk	482
4.Fasıl: Milli İttihadlar	487
1- İtalyan İttihadı	487
2- Alman İttihadı	496
3- Fransa ve Almanya Muharebesi	504
4- Yeni Balkan Hükümetleri	511
5.Fasıl: Avrupa Devletlerinin Müstemlikat Siyasetleri	514
1- Aksa-i Şark	526
6.Fasıl	534
1- 1871'den Sonra Fransa	534
2- 1870'den Sonra Almanya	540
3- Avusturya ve Macaristan	547
4- Rusya	553
5- İngiltere	559
6- Şimali Amerika Hükümet Mütahadesi	568
7.Fasıl: Garb-ı Umumi ve Netice	575

Yukarıda kitap içeriği görülen eser, kapak ve fihrist dahil olmak üzere toplam 592 sayfadan oluşmuştur. Kitap içinde 17 harita ve 81 resim bulunmaktadır. Gerilemenin son dönemi ile başlayan konular, yenileşme hareketleri ile devam etmektedir. Ancak kitabın büyük çoğunluğunu on sekizinci asır Avrupa tarihi işgal etmiştir. Bu kitapta dikkat çeken önemli bir nokta büyük boy, bir sayfayı kaplayan Atatürk'e ait bir resmin olmasıdır. Bu durum, milli bilinçlenme açısından bir gösterge kabul edilebilir. Atatürk bir lider olarak kitaplara girmiştir. Kitapta Batıcılık ve Türkçülük etkileri birlikte yürümüştür.

Tarih Dersleri Umumi Tarih

Tarih eğitimi açısından bir inceleme söz konusu olduğunda ve ders kitapları bu araştırmanın içinde yer alıyorsa, sık rastlanan isimlerden bir diğeri, dönemin önemli tarih ders kitabı yazarlarından Ahmet Refik'tir. Araştırmanın 1919–1931 yıllarını kapsayan ikinci dönemi içinde yapılan incelemelerde Ahmet Refik'in birçok tarih ders kitabı incelenmiş ve bunlardan yararlanılmıştır.

İncelenen eserlerden biri de Ahmet Refik tarafından kaleme alınan “Tarih Dersleri Umumi Tarih” ders kitabıdır. Rumi 1339, Hicri 1341, Miladi 1923 yıllarıyla tarihlenen eser içinde yer alan konular sırasıyla aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 43- Ahmet Refik'in “Tarih Dersleri Umumi Tarih” Kitabının İeriği

KONULAR	SAYFA
Tarih, Cinsler ve Kavimler	3-4
Mısırlılar	5-11
Fenikeliler	12-15
Asuriler	15-20
İraniler	20-24
Hittitler	24-27
Türkler	27-32
Beni İsrail	32-40
Yunaniler	41-52
Romalılar	52-61
Kavimlerin Muhaceretleri	62-66
Arabistan, Araplar	66-77
Türkler	77-83
Ehl-i Salib Muharebeleri	83-88

“Tarih Dersleri Umumi Tarih” adlı ders kitabı toplam 88 sayfadan oluşmuştur. Eser orta boy olup, sayfa sonlarında konuya yönelik yardımcı bilgileri içeren dipnotlar bulunmaktadır. Örneğin, Mısır medeniyeti konusunun anlatıldığı sayfanın altında Nil nehrinin taşması (1341/1922:6) ve bu taşmanın medeniyete, takvimi bulma konusunda yararlar sağladığına ilişkin bilgiler verilmiştir. Genel itibariyle konulara bakıldığında ilk medeniyetlere yönelik bilgilerin verildiği görülmektedir. “Türkler”e yönelik bir başlığın bulunması da dikkat çeken bir diğer noktayı oluşturmaktadır. Türkler konusu iki başlık altında verilmiştir. Birinci başlıkta ilkçağda medeniyetin ilk oluşması anlatılırken, ikinci başlıkta ortaçağ döneminde Türk medeniyeti üzerinde durulmuştur.

Umumi Tarih

Ahmet Refik tarafından lise dokuzuncu sınıfta okutulmak üzere kaleme alınmış bir ders kitabı da “Umumi Tarih”tir. Kitap, miladi 1926 yılında basılmıştır. Kitap içeriği Tablo 44’te yer almaktadır.

Tablo 44- Ahmet Refik’in “Umumi Tarih” Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
KURUN-U EVVEL	5
1. Eski Şark Milletleri	5
Mısırlılar	5
1- Mısır	5
2- Mısır Medeniyeti	16
Asurîler ve Keldaniler	31
1- Asuriye ve Keldaniye	31
2- Asurî ve Keldani Medeniyeti	45
Fenikeliler	58
Hititler	70
İranlılar	76
1- Anadolu, İran	76
2- İran Medeniyeti	86
İbraniler	94
1- Filistin Yahudi Kavmi	94
2- İbrani Devleti	100
2. Yunanlılar	107
1- Yunanistan, Eski Devirler	107
2- Esatir, İlahlar, Kahramanlar	118
3- Isparta, Ahali, Terbiye ve Müvessat, Tiranlar	126
4- Atina, Atina'nın İlk Devirleri	137
5- Yunan Kolonileri	147
6- Beşinci Asra Kadar Yunan Medeniyeti	157
7- Medya Harbleri, Atina İmparatorluğu	166
8- Atina Demokrasisi	180
9- Hususi ve Umumi ve Hayat, Perikles Asrı, Sanat ve Edebiyat	191
10- Poloponezos Harbi, Isparta, Teb, Makedonya Tevki	208
11- Yunan Krallıklarının Tesisi, Şarkda Yunan Medeniyeti	228
12- Yunanistan'da Son Mücadeleler: İttifaklar ve Fütuhât	242
3. Romalılar	251
1- İtalya Hakkında Coğrafi Malumat, Eski Sakine	251
2- Romanın İlk Zamanları, Krallar, Cumhuriyetin İlk Zamanları	258
3- Roma Dini, Mabedler ve Rahibler	278
4- Roma Avrupası, İtalya Fütuhâtı, Yollar	288
5- Akdeniz Havzasının Fethi, Makedonya, Kartaca, İspanya ve Şark	309
6- Fütuhâtın Netayici, Yunan ve Şark Tesirâtı, İktisadi ve Siyasi Bihran	309
7- Maryus ve Silla, İçtimai Muharebeler, Dâhili Muharebeler	326
8- Pompeyus, Şark Harbleri, Julius Sezar, Cumhuriyetin Sonu	340
9- İmparatorluk, Augustus, İmparatorluk Teşkilâtı	360
10- Augustus Devri: Edebiyat ve Sanat, Abideler, Ticaret	371
11- Birinci ve İkinci Asırda Roma İmparatorluğu, Augustus ve Halefleri	382
12- Üçüncü Asırda Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlık	392
13- İmparatorluk Devrinde Roma Medeniyeti, Edebiyat, Sanat, Hukuk	405
14- İmparatorluğun Son Zamanları, Yeni Teşkilâtı	425
KURUN-U VUSTA	437
1. Barbarlar, Barbar Hükümetleri	437

1- Barbarlar, Hunlar, Cermenler, Gotlar, Franklar	437
2- Franklar ve Frank Krallığı, İtalya ve Papalık	453
3- İmparatorluğun Tesisi, Şarlman, İmparatorluğun İnkısamı	471
2. Kurun-u Vustada Avrupa Hükümetleri	486
1- Fransa ve Kapet Hanedanı	486
2- İngiltere, Turman İstilasası, Büyük Ferman, Parlamento	504
3- Almanya, Papa ve İmparatorluk, Papa ve İmparatorluk Mücadelesinin Sonu	509
4- Bizans İmparatorluğu, Bizans Medeniyeti, Bizans'ın Sukutu	532
5- Ehl-i Salib Harpleri, Sebepleri, Neticeleri	543
6- Yüz Sene Harbi, Sebepleri, Neticeleri	561
3. Kurun-u Vustada Avrupa Medeniyeti	572
1- Derebeylik İdaresi, İçtimai Sınıflar	572
2- Kurun-u Vustada Kilise	586
3- Kurun-u Vusta Medeniyeti, Darülfünunlar	595
4. Eski Türkler	609
1- Orta Asya'da Türk Devletleri	609
2- Türklerin İslamiyet'i Kabulünden Evvelki Medeniyetleri	619
Hulasa	634
Mendercatın Fihristi	635-637

Ahmet Refik'in bu kitabı toplam 637 sayfadan oluşmuştur. İlk ve ortaçağ tarihlerine yönelik bilgi veren kitap, oldukça yoğun bir konu sayısına sahiptir. Konuların çok olmasının yanı sıra düzey olarak konular çok ayrıntılı incelenmiş ve sıkıcı bir hava yaratılmıştır. Avrupa ve Avrupa medeniyeti ağırlıklı konuların yer aldığı kitabın ancak son kısmında Türklere ait yaklaşık otuz sayfalık bir yer ayrılabilmiştir. Batı medeniyetinin tanıtıldığı bir kitap niteliği taşıyan eser, batılılaşma ve modernleşme çizgisindedir.

Asr-ı Hazır Tarihi

Dönem içinde yazılan bir başka tarih ders kitabı Ali Reşat'a ait olan, "Asr-ı Hazır Tarihi"dir. Miladi 1926 yılında basılan kitap, liselerin ikinci devre son sınıflarına yönelik olarak hazırlanmıştır. Kitabın konuları aşağıda yer alan tabloda sıralanmıştır.

Tablo 45- Ali Reşat'ın "Asr-ı Hazır Tarihi" Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
1.KISIM: Viyana Kongresi ve Bu Kongreden Sonra Avrupa	3
1-Viyana Kongresi; Avrupa Haritasının Yeniden Tanzimi	3
2-Mukaddes İttifak	11
2.KISIM: Fransa'da Restorasyon ve Lui Filip Hükümeti	17
1-Fransa'da Restorasyon Hükümeti: Şart ve Fırkalar	18
2-1830 İhtilali	32
3-Lui Filip Hükümeti: Fırkalar ve 1848 İhtilali	38
3.KISIM: İngiltere; 1848 Senesine Kadar	54
4.KISIM: Ondokuzuncu Asrın Birinci Nefsinde Avrupa'da Harekât-ı Fikriye	70
5.KISIM: Fransa'da İkinci Cumhuriyet ve İkinci İmparatorluk	88
1-Ara-i Umumiye, İrtica', 1851 Hükümeti	88
2-İkinci İmparatorluk, 1852 Kanun-i Esasîyesi	98
6.KISIM: Ali İttihatlar	106
1-İtalyan İttihadı (1848-1870)	106
2-Alman İttihadı	115
3-Fransa-Almanya Harbi	121
7.KISIM: Ondokuzuncu Asırda Türkiye	127
1-Balkanlarda Hıristiyan Milletler, Sırp ve Yunan Hükümetlerinin Teşkili	127
2-Asr-ı Mesalesi	144
3-Ondokuzuncu Asrın İlk Nefsinde Harbi Münasebetler, Harbler	155
4- Ondokuzuncu Asrın İlk Nefsinde Islahat Teşebbüsleri	163
5-Kırım Seferi; Paris Muahedesi	183
6-1856'dan Sonra Türkiye: Berlin Konferansı; Balkanlarda Avusturya ve Rusya	192
8.KISIM: Ondokuzuncu Asrın İkinci Nefsinde Avrupa	233
1-1871'den Sonra Fransa	233
2-1871'den Sonra Almanya	238
3-Avusturya ve Macaristan	244
4-Rusya	249
5-İngiltere	253
6-İspanya: İhtilaller	257
7-Belçika	263
8-İsviçre: Şekl-i Hükümet	267
9.KISIM:	
1-Ondokuzuncu Asrın İkinci Nefside Harekat-ı Fikriye	271
2-Sanayi ve Ticarete Yeni Terkiyat	282
10.KISIM: Avrupa Müstemlikatı	297
1-Afrika'da Avrupa Hükümetleri	298
2-Asya'da Avrupa Hükümetleri	320
11.KISIM: Şimali Amerika Hükümet Metehadesi	351
12.KISIM: Medeniyet-i Hazrenin Umumi Vasıfları	367
1-Sulh Meslih, İttifaklar, İktisadi Menfaatlerin, Emperyalizm	367
2-Şahsiyet-i Beşeriyeye Hürmet; Esaretin ve Serflığın İlgası; Ceza Ahkâmının tahkiki. Dini Harit: Temsil Usulü; Başlıca Hükümet Şekilleri, Demokratik Usul-i İdarenin Teşkili: İntibah-ı Haki; Ara-i Umumiye-i Usul; Maarif-i Umumiye Hıdmet-i Askeriye	393
3-İçtimai Meslekler ve Cümlelerin Vaziyeti Islaha Matuf Ahkâm	409
13.KISIM: Yirminci Asırda Türkiye	422
1-Meşrutiyet Devri	422
2-Harb-i Umumi ve Netayici	442
3-İstiklal Harbi; Cumhuriyet	454-472
Fihrist	473-474

Ali Reşat'ın *Asr-ı Hazır Tarihi* adlı eser, 474 sayfadan oluşmuştur. Orta boy olan tarih ders kitabının içinde hiçbir resim ve harita bulunmamaktadır. Özel adların yazımında dikkatli davranılmış ve kelimelerin hem Latince harflerle, hem de Osmanlıca harflerle yazılmış halleri verilmiştir.

“... Bunlar köylerin idadi ve adli işlerine bakarlardı. Her bir nahiyede dahi اوبرقنز Oberknez namıyla bir serkerde mevcut idi.”

Yukarıda görülen örnek, kitaptaki uygulamaya açıklama oluşturması açısından verilmiştir (1926:132). Kitapta yakınçağ Avrupa ve Osmanlı Devleti tarihine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Konular cumhuriyetin ilanına kadar getirilmiştir. Ağırlık noktası Avrupa tarihi olmuştur. Bu durumun eksikliği eleştiriler sonucunda 1927’de yeni tarih müfredat programı ile giderilmeye çalışılmıştır. Çünkü konular öğrenci düzeyine göre çok ağır ve yoğundur. Ayrıca müfredatın yetiştirilmesi kaygısı, tarih dersini işlevsiz hala getirmiştir.

Umumi Tarih

Dönem içinde pek çok tarih kitapları yazılmıştır. Araştırma içinde incelenen bir kitap da, Emin Ali tarafından miladi 1929 tarihinde yayınlanan “Umumi Tarih” adlı tarih ders kitabının ikinci cildidir. Bu kitabın ilk sayfalarında dönemin tarih müfredat programına yer verilmiştir. Bu şekilde kitabın müfredat göz önünde bulundurularak yazıldığına dikkat çekilmiştir. Bilgilendirmek açısından, dönemin orta mektep birinci devre ikinci sınıf tarih müfredat programı aşağıda verilmiştir (1929:1-4):

“Kurun-u Vusta

I. Arap Tarihi: – Kablelislâm Araplar, din, ahlâk, âdat. İslamiyet’in zuhuru ve intişarı esnasında İran ve Şarkî Roma. Müslümanlığı doğuran amiller, Muhammed ve hayatı, Kur’an, tesisat, dahili meseleler ve fütuhât, İran ve Roma medeniyetleri ile temasların tesirleri, dini ve siyasi ihtilaflar. Hulafa-i Raşidin devrinde siyasi ve içtimai teşkilat. Emevi saltanatının teessüsü; dini ve siyasi mücadeleler, fütuhâtın devamı, Araplık siyaseti ve şüpheyi doğuran amiller, Emeviler devrinde Türklerin ve İranilerin rolleri, İran, Anadolu ve Kilikyada Türk istilaları. Abbasi devletinin inhitatındaki amiller, Abbasi medeniyetinde Türklerin tesiri, Emevi ve Abbasi devirlerinde idare tarzı, içtimai hayat ve medeniyet.

II. Türkler ve İslamiyet: – İlk Türk ve İslam münasebatı, İslam memleketlerinde Türkler, Sasaniler, Karahanlılar ve Gazneviler devrinde teşkilat, medeniyet.

III. Oğuz Türkleri ve Selçuk Devleti: – Oğuz Türklerinin garba muhaceretleri, Selçuk devletinin teessüs ve inkişafı, fütuhât, Bizanslılarla temasları. Malazkirt Muharebesi, Selçuk İmparatorluğu, imparatorluğun inkısamı. Selçuki devleti zamanında medeniyet, idari, askeri teşkilat, mukatalar, divan, hükümet, sofuluk, medreseler, kütüphaneler, acem edebiyatının tesiri ve inkişafı, Türk lisan ve edebiyatı. Selçuk vahdetinin inhilalinde Türk-İslam feodalitesi(Tavaif-i Mülük).

IV. Garp Kurun-u Vustası: – Roma İmparatorluğunun Büyük Karl (Şarlman) tarafından ihyası, Frank İmparatorluğunun inkısamı, imparator ve papa mücadeleleri – Hıristiyan feodalitesi. Ehl-i Salip Seferleri, mahiyet ve neticeler.

V. Anadolu'da Türkler: – Anadolu'da Selçuk devletinin teessüsünden evvel Anadolu'nun siyasi ve içtimai vaziyeti (muallim bu fasılda Bizans hakkında mücmel malumat verecektir.) Anadolu Selçukilerinin teessüs ve inkişafı, Anadolu'nun Türkleşmesi. Bu sırada orta asyaya umumi bir nazar. Harezmiler devleti, teessüs ve inkişafı. Cengiz istilası, sebep ve neticeleri, Cengiz imparatorluğunun inkısamı, ilhaniler. Moğol tahakkümü altında Anadolu, Anadolu'da teşekkül eden Türk beylikleri. Bizans serhaddin de Türkler, Balkan yarımadasında Türk istilası, bu istilayı teşkil eden amiller, milli vahdet harpleri ve neticeleri, Osmanlı devleti. Anadolu'da Türk medeniyeti; idadi ve siyasi teşkilat, içtimai hayat, dini hareketler, fikri hayat, lisan, edebiyat ve sanayi-i nefise.

VI. Timudan evvel orta asya, Timur ve imparatorluk – Anadolu'da Timur istilası, neticeleri, Timur imparatorluğunun inkısamı, Timur ve halefleri zamanında orta asyada Türk medeniyeti.

VII. Osmanlı Devletinin yeniden teessüsü devletin Anadolu ve Rumeli'de teessüsü, Şeyh Bedrettin hareketi ihtilaliyesi, Karaman ve Osman oğullarının mücadeleleri, salip harpleri, Balkanlarda Türk istilasının tevessuu, İstanbulun fethi ve Bizansın inkırazı.

VIII. Osmanlı İmparatorluğu: – İstanbul'un fethi sırasında Avrupanın ve yakın şarkın umumi manzarası (muhtasaran). Onbeşinci asır nihayetine kadar Osmanlı devletinin ittisai, Osmanlı-Mısır, Osmanlı-Safevi münasebet ve mücadeleleri. Osmanlı devletinin şark ve cenup siyaseti, onaltıncı asırda şark ve cenuba doğru tevessu, garp ile münasebet. Karada ve denizde mücadele ve neticeleri. Onbeşinci asır nihayetine kadar dâhili mühim vak'alar."

Dönemin orta mektep 2.sınıf, tarih müfredat programında konular yukarıda görüldüğü gibi sıralanmıştır. Bu müfredat programına uygun olarak Emin Ali tarafından hazırlanan "Umumi Tarih" adlı tarih ders kitabının içeriği ise Tablo 46'da gösterilmiştir.

Tablo 46- Emin Ali'nin "Umumi Tarih" Kitabının İkinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
1.KISIM: ARAP TARİHİ	6
1.Arabistan ve İslamiyetten Evvel Araplar	6-14
2.İslamiyetin Zuhuru Esnasında Bizans ve İran İmparatorlukları	15
— Bizans	16
— İran	26
3.İslamiyetin Zuhuru Muhammet-Mekke	32
4.İslamiyetin Teessüsü-Medine	40
5.İslamiyetin İntişari-Cumhuriyet devri	46
6.Arap İmparatorluğu-Emeviler	55
7.Arap İmparatorluğu-Abbasiler	67
8. Arap İmparatorluğunun İnkısamı	79
İslam Medeniyeti	90
2.KISIM: TÜRK TARİHİ	110
1.Oğuz Türkleri	110
2.Orta Asyada Müstakil Türk Devletleri, Gazneviler, Karahanlılar, Selçukiler	115
3.Anadolu'nun Zabtı-Selçukiler	128
4.Orta zamanda Garp Tarihi	149
5.Ehl-i Salip Muharebeleri	158
6.Moğol İmparatorluğu	174
3.KISIM: TÜRK İMPARATORLUĞUNUN TEŞEKKÜLÜ	185
1.Kayıhanlılar ve Osmanlı Sülalesi	185
2.Ondördüncü Asır-Anadolu'da milli vahdetin teessüsü ve Rumeli'de istila harpleri	191
(Bulgaristan ve Sırbistanın Zaptı, 1300-1400)	195
3.Ondördüncü Asırda Orta Asya Timurlenk İmparatorluğu	203
4.Millî vaat etin Tekrar Teessüsü İstanbul'un Zabtı 1403-1453	213
5.yeni zaman başlangıcında Avrupa'nın Umumi Manzarası	226
6.Türk İmparatorluğunun Teşekkülü Büyük İstilâ Devri 1453-1603	235
Büyük İstila Devri Harplerinin Tafsilatı	254
1.Avrupa İstilâ Harpleri Harpleri Balkanların Zaptı	257
2.Anadolu'nun Zabtı	282
3.Suriye-Mısır ve Arabistan Zabtı	282
4.Akdeniz Havzasında Fütuhât-Şimali Afrika'nın Zabtı	299

1929 tarihli basılan içinde pek çok resim ve harita bulunan "Umumi Tarih" adlı kitap toplam 304 sayfadır. Resim ve haritaların altında açıklayıcı bilgileri bulunan kitapta, bu şekilde öğrencilerin konular ile resimler arasında bağ kurmaları kolaylaştırılmaktadır. Türk tarihi ve Türk medeniyetine oldukça yer verildiği görülen kitap, renkli bir yapıya ve anlaşılır bir dile sahiptir. Bu durum 1924 müfredat programına yönelik yapılan eleştiriler göz önünde bulundurularak 1927 müfredat programının oluşturulmuş olmasının sonucudur. Konular daha az yoğunluk içinde verilmiştir ve ayrıca dış medeniyetlere ait gereksiz konular kitaba alınmamıştır.

Emin Ali'nin "Umumi Tarih" adlı eserinin üçüncü cildi ise, miladi 1930 tarihinde basılmıştır. Bu kitap orta mektep üçüncü sınıflarda okutulmak üzere hazırlanmıştır. Bu dönemde, haftada üç saat olarak belirlenen tarih dersinin konuları

yeni zaman ve yakın zaman devirlerini kapsamaktadır. İkinci kitapta olduğu gibi bu kitapta da öncelikli olarak kitabın dikkate aldığı tarih müfredat programı bulunmaktadır. Program kitapta şu şekilde verilmiştir (1930:3-4):

“1.Onaltıncı asırda Avrupa’ya ve Yakın Şarka umumi bir nazar – Avrupa’da Rönesans, reformasyon; bu devirde İslamî şark medeniyetine bir nazar; Osmanlı Türklerinde teşkilat ve medeniyet; Avrupa tefevvukunun başlaması.

2.Onyedinci asırda Osmanlı Devleti – Osmanlı istilasının tavakkufu ve sebepleri, dâhili ve harici vaziyet ve bu vaziyeti doğuran esbap ve şerait, garp ve şark devletleri ile ilgili siyasi münasebatın geçirdiği safhalar, idari ve askeri karışıklıkları ve tesirleri, saray entrikaları ve neticeleri, Köprülüler, ikinci Viyana Muhasarası.

3.Onyedinci asırda Avrupa – Onyedinci asırda Avrupaya umumi bir nazar, Avrupa’nın terakkiyatı ve şark tefavvukunun tebarüzü.

4.Osmanlı Devletinin Avrupa’da ric’atı ve Avrupa’yı taklit teşebbüsleri – İkinci Viyana Muhasarası ile başlayan harbin safahatı, Karlofça Muahedesi, dâhili ve harici vekayi, onsekizinci asır rub’u evvelinde Rusya ve Avusturya ile Osmanlı Devletinin münasebeti, dâhili ahval, 1739, 1768, 1787 seferlerini ihdas eden ahval ile vakayi neticeleri.

5.Osmanlı Türk Medeniyeti – Osmanlı Türk Medeniyetinin evsaf-ı mümeyyizesi, teşkilat, ulum ve fünun, sanayi-i nefise, içtimai hayat, ziraat, sanayi ve ticaret.

6.Onsekizinci asırda Avrupa ve yeni Avrupa’yı hazırlayan âmiller; Fransa ihtilâli, sanayi inkılabı, bu inkılâpların Avrupa’da ve Memalik-i Osmaniye’de tesirleri.(Milliyet fikri üzerinde bilhassa tevakkuf olunacaktır)

7.Ondokuzuncu asırda Osmanlı Devleti ve Avrupa-Devleti Osmaniyede ıslahat teşebbüsleri, Fransa, İngiltere ve Rusya ile münasebat, imparatorluğun parçalanması, Balkan hükümetlerinin teşekkülü. Fransız İnkılâbı ve Napoleon devri vakayininin tasfiyesi: Viyana kongresi ve Avrupa’da restorasyon. Mısır ve boğazlar meselesi, Osmanlı saltanatının Avrupa himayesi altına girmesi.

8.Tanzimat devri; tanzimatın sebepleri ve neticeleri. Avrupa’da 1848 ihtilalleri ve avamili(iktisadi, içtimai ve milli hareketler) – Avrupa’da irtica. Üçüncü Napoleon İmparatorluğu – Avusturya’nın inhilâli mukaddimesi – İtalya ve Alman ittihatları. Kırım muharebesi, sebepleri ve neticeleri – tanzimata irtica – meşrutiyet tesisi teşebbüsleri – 1877 harbi – Ayastefanos ve Berlin Muahedenameleri – Abdülhamit devri. Ondokuzuncu asır sülüsü ahiresinde Avrupa ve Amerika, Avrupa müstemlekeleri.

9.Meşrutiyet devri – Osmanlı saltanatında meşrutiyet, İtalya ve Balkan harpleri, umumi harp ve umumi harpte Osmanlı saltanatının rolü, Paris konferansı, Osmanlı İmparatorluğunun inhilali, Avrupa’da yeni devletler.

10.Yeni Türkiye’nin Teessüsü – Türklerin mukavemeti, yeni Türk devletinin kuruluşu, bugünkü garp ve şark âlimleri hakkında mücmel malumat, cumhuriyet, Gazi Mustafa Kemal. (İlk devrede mühim vakıaların muntazaman bir sıra takip etmesine dikkat olunacak ve esbap ve netayicin, sınıfın seviyesine göre, nispeten basit olanları izah edilecektir.)”

Kitap girişinde tarih müfredat programı bu şekilde belirtilirken, kitap içindeki konular ise Tablo 47’de gösterildiği gibi sıralanmıştır:

Tablo 47- Emin Ali'nin "Umumi Tarih" Kitabının Üçüncü Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
Müfredat Programı	3-5
1.KISIM: YENİ ZAMAN TARİHİ	
I. Cihan Tarihini Alakadar Eden Mühim Hadiseler	6
1.İstanbul'un Zaptı	6-7
2.Mühim İhtiralar	8
3.Coğrafi Keşfiyat	15
4.Rönesans	30
5.Reform	51
II. Onyedinci Asırda Türk İmparatorluğu Tarihi	67
1.Türk İmparatorluğunun Harici Siyaseti	77
III. Onyedinci Asırda Avrupa Tarihine Umumi Bir Bakış	91
IV. Onsekizinci Asırda Türk İmparatorluğu Tarihi	112
V. İmparatorluk Devrinde Medeniyet Hayatı	137
VI. Onsekizinci Asırda Avrupa Tarihi	165
2.KISIM: YAKIN ZAMAN TARİHİ	
I. Büyük Fransız İhtilâli	186
II. Ondokuzuncu Asırda Avrupa Tarihinin Büyük ve Mühim Hadiseleri	219
III. Yakın Zamanlar Tarihi Türk İmparatorluğu	246
1.Orduda Islahat	246
2.Hükümet İşlerinde Islahat	271
3.Hükümet Şeklinde Islahat	283
4.Umumi Harp	304
5.Cumhuriyet	324
Gazinin Hitabesi	348

Kitabın üçüncü cildi toplam 350 sayfadan oluşmuştur. İçerisinde konulara yönelik olarak pek çok harita ve resim bulunmaktadır. Bu kitapta yenileşme ve keşifler konuları ile başlanmış ve cumhuriyetin ilanına kadar konular getirilmiştir. Konular Türk ve Avrupa olmak üzere iki medeniyet açısından irdelenmiş ve karşılaştırmalı bir bakış açısı ile verilmiştir. Ancak kitapta Türk tarihi baskın bir şekildedir. Kitapta konular hiçbir engelleme olmadan yer alabilmiştir. Mustafa Kemal'e ait hitabet de kitap sonunda verilmiştir.

Umumi Tarih

Liselerde okutulmak üzere Ali Reşat tarafından yazılan bir diğer kitap da, "Umumi Tarih"tir. Ders kitabının lise birinci sınıflar için olanı miladi 1929 tarihinde yayınlanmıştır. Kitap içinde yer alan konuları gösteren çizelge Tablo 48'de verilmiştir.

Tablo 48- Ali Reşat'ın “Umumi Tarih” (Lise 1) Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
Methal	1-3
Birinci Fasil: Eskizamanlar - Mısırlılar	4-8
İkinci Fasil: En Eskizamanlar ve Eski Menfis İmparatorluğu	9-14
Üçüncü Fasil: Tep İmparatorluğu	15-22
Dördüncü Fasil: Ecnebi Nüfuzları ve Mısırın Sonu	23-26
Beşinci Fasil: Sami Kavimleri – Keldaniler ve Asurîler	27-33
Altıncı Fasil: Asurîler ve Asuriye	34-40
Yedinci Fasil: Keldani ve Asurî Medeniyeti	41-53
Sekizinci Fasil: İbraniler	53-65
Dokuzuncu Fasil: Fenikeliler	66-76
Onuncu Fasil: Hititliler	77-81
On Birinci Fasil: İbraniler	82-94
On İkinci Fasil: Türkler	95-119
On Üçüncü Fasil: Yunanlılar ve Makedonyalılar	121-183
Romalılar	183-279
Umumi Muhaceret ve Garp Kurun-u Vustası	279-336
İçindeki Yazılar	337-338

Yukarıda görülebileceği gibi ilkçağ uygarlıklarına yönelik bilgileri içeren kitap, toplam 338 sayfadan oluşmuştur. İlkçağ uygarlıkları ile ilgili bilgiler verilen kitapta, Türkler konusu da bir başlıkla eklenmiştir. Konular arasında “Türkler” başlığının bulunması dönemin siyasi yapısı ve düşün sistemi ile yakından ilgili olmaktadır. Gelişen milliyetçilik akımı kendisini tarih ders kitaplarına özellikle 1924'ten sonra bu şekilde yansıtmıştır. Özellikle kitapta Türk Tarih Tezinde yer alan ‘Sümerlerin Türk asıllı’(1929:97) olma ihtimalinden söz edilmiştir. Bu da önemli bir nokta oluşturmaktadır.

Ali Reşat'ın miladi 1929 tarihli “Umumi Tarihi”nin lise üçüncü sınıflar için hazırlanmış olanının içeriği ise Tablo 49'da gösterilmiştir.

Tablo 49- Ali Reşat'ın "Umumi Tarih" (Lise 3) Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
İçindeki Yazılar	1-2
Asrı Hazır İhzar Eden Amiller	3-9
Yeni Demokratik Devletler	10-16
Fransız Büyük İhtilali	17-58
On Dokuzuncu Asır Bidayetinde Türkiye	59-64
On Dokuzuncu Asrın İlk Rud'unda Harici Münasebetler	64-69
On Dokuzuncu Asrın İlk Rud'unda Dâhili Vaziyet	70-77
Viyana Kongresi ve Kongreden Sonra Avrupa	78-87
Viyana Kongresinden Sonra Türkiye	88
Rum İsyanı; Yunanistan Devletinin Teşekkülü	88-94
Mehmet Ali Paşanın İsyanı; Mısırın Muhtariyeti İdaresi	94-102
Islahat Teşebbüsleri	103-107
Restorasyon Devrinde Fransa ve İngiltere	108-112
19 uncu Asrın İlk Rub'unda İngiltere	113-117
On Dokuzuncu Asrın Birinci Nıfısında Smaî İnkılâp	118-123
Fransa'da 1830 İhtilâli	124-126
Temmuz Hükümeti	126-131
İngiltere	132-140
Fransa'da ve Başka Memleketlerde 1848 İhtilâlleri	141-147
Fransa'da İkinci Cumhuriyet ve İkinci İmparatorluk	148-153
İkinci İmparatorluk	154-158
1848 den Sonra Milliyet Fikrinin Tezahürleri	159-165
Alman İttihadı	165-169
Fransa – Almanya Harbi	170-173
Kırım Seferi	174-183
Tanzimat Devri	184-188
19 uncu Asrın İkinci Nıfısında Rusya	189-191
Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu	192-195
Almanya İmparatorluğu	196-200
Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet	201-204
İngiltere	205-210
İspanya	211-215
İsviçre	215-217
19 uncu Asrın İkinci Nıfısında Avrupa'nın Sanayi, Ticaret ve Fikir Sahasında Terakkiyatı	218-237
Avrupa'dan Başka Kıtalarda Avrupalılar	238-241
Afrika'nın Zabtı ve Taksimi	241-253
Asya'da Avrupa Hükümetleri	253-366
Tanzimat'tan Sonra Osmanlı İmparatorluğu	267-289
Umumi Harp	290-300
Türkiye Cumhuriyeti	301-315
Avrupa'da Yeni Devletler ve Yeni Teşkilat, İctimai ve İktisadi Tahavvüller	316-319

Avrupa tarihi konularını içeren ve Kurun-u Cedide dönemini anlatan bu kitap toplam 319 sayfadan oluşmuştur. Her türlü Avrupa ülkesine yönelik bilgilerin bulunduğu kitapta Tanzimat'tan sonra Osmanlı Tarihi konularından başlayıp, Türkiye Cumhuriyetinin ilanına kadar konular getirilmiştir. Kitapta, Avrupa Tarihi ve Türk Tarihi eşgüdümlü bir sıra izlemiştir. Demokrasiden ilk olarak söz edilen kitapta aydın bir çizgi yakalanmaya çalışılmıştır.

4.3.2.2. Osmanlı Tarihi ve Türkiye Tarihi Ders Kitapları

1910’larda Tarih-i Osmanî Encümeni’nin geniş kapsamlı “Osmanlı Tarihi” yazma çalışmaları içine girdiğini, ancak bu konuda pek de istenen başarıya ulaşılmadığından daha önce de söz edilmişti. Necip Asım ve Mehmet Arif tarafından yedi yıllık uzun bir çalışma sonrasında bir “Osmanlı Tarihi” ders kitabının tek cildi yayınlanabilmiş, ancak bu cilt de Fuat Köprülü, Yusuf Akçura ve Ahmet Refik tarafından ciddi bir biçimde eleştiri almıştır (Behar 1992:81). Yusuf Akçura, Tarih-i Osmanî Encümeni’nin faaliyetleri ile ilgili olarak eleştirilerde bulunmuş ve Necip Asım ile Mehmet Arif’in yazdıklarının, tarihin eski Osmanlı vakanüvislik geleneğinin bir devamı olduğunu ileri sürmüştür (Georgeon 1987:106).

Türkiye Tarihi bir ders anlamında değil, Osmanlı tarihi dersi içinde bir kitap olarak işlenmiştir. Yapılan araştırmalarda 1908–1931 yılları arasında böyle bir dersin olduğuna ilişkin bir bulguya rastlanamamıştır. Ancak milliyetçilik akımının etkisi ile Osmanlı Tarihi, Türkiye Tarihi ders kitapları içinde konularak yer almış ve ders bu kitaplardan okutulmuştur.

Osmanlı Tarihi

Necip Asım ve Mehmet Arif’in çok da kolay bir çalışmayla hazırlanmayan “Osmanlı Tarihi” adlı eserlerinin yayınlanan ilk ve tek cildi Rumi 1335, Hicri 1338, Miladi 1919 yıllarıyla tarihlenmiştir. 1919 yılında yayınlanan eserin içeriği Tablo 50’de verilmiştir.

Tablo 50- Necip Asım ve Mehmet Arif’in “Osmanlı Tarihi” Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
Bab-ı Evvel: Türkler	1
Birinci Fasil: Türklerin Asıl Menşei	11
İkinci Fasil: Garb Türkleri	16
Üçüncü Fasil: Kurun-u Vusta'da Türkler	41
Dördüncü Fasil: Türklerde Hayat-ı İçtimaiye ve Siyasiye	200
Bab-ı Sani: Bizans Devleti	261
Birinci Fasil: Rumluğun Tevsi ve İntişarı	270
İkinci Fasil: Garblılarla Muharebat	310
Üçüncü Fasil: Makedonya Hanedanlığı	321
Dördüncü Fasil: Bizanslılarda Hayat-ı İçtimaiye ve Siyasiye	339
Beşinci Fasil: Bizans'ta Edebiyat, Sanat, Ticaret	383
Bab-ı Salis: Anadolu ve Rumeli Ahvali	429
Birinci Fasil: Anadolu Ahvali	441
İkinci Fasil: Rumeli Ahvali	490
DEVLET-İ OSMANIYE	530
Birinci Kitab: Devlet-i Osmaniye'nin Zuhur ve Tesisi	530
Birinci Bab: Osmanlıların Bidayet-i Zuhurundan Osman Han-ı Gaziye Kadar	537
Birinci Fasil: Osmanlıların Ashı	539
İkinci Fasil: Osmanlıların Anadolu'da Zuhuru	558
Üçüncü Fasil: Osman Gazinin Riyaset ve İmaret ve Hükümeti	571
Fihrist	639-641

Dönem içinde oldukça eleştiri alan bu eser kapak ve fihrist dahil toplam 641 sayfadan oluşmuştur. Türklerle başlayan konular, Türklerin uzun yıllar komşu olarak yaşadığı ve mücadeleler yaptığı Bizans İmparatorluğu ile devam etmiştir. Kitabın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin menşei ve kuruluş dönemine ait bilgileri içeren bölümler yer almıştır.

Tarih-i Osmanî

Bu dönem içinde yazılan bir başka Osmanlı Tarihi ders kitabı Rumi 1338, Hicri 1341, Miladi 1922 yılları ile tarihlendirilen, Ali Reşat tarafından yazılan, “Tarih-i Osmanî” adlı eserdir. Sultanilerin beşinci sınıfı için hazırlanmış olan kitabın içeriği Tablo 51’de verilmiştir.

Tablo 51- Ali Reşat’ın “Tarih-i Osmanî” Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
Medhal	2
İslamiyet'ten Evvel Türkler	3
Türklerin Memleketi	4

Türklerin Lisanı, Irkı	4-5
Türklerin Eski Tarihi	5-7
Eski Rivayetler	7-9
Eski Türklerin Ahlak ve Âdeti	9-10
Eski Türklerin Dini	11
Eski Türklerin Medeniyeti	11-12
İslamiyet'ten Sonra Türkler	12
Türkler ve İslamiyet	12-13
İslamiyet'in Kabulünden Sonra Meşhur Türk Hükümetleri	13-14
Selçukiler	14-16
Anadolu Selçukileri	16-17
Moğol İstilası	17-18
Cengiz'in Halefleri	18-19
Hülagü	19
Timurlenk	19-20
Tesis ve İstiklâl Devri	21
Osmanlıların Ecdadı	21-22
Ertuğrul Gazinin Selçuk Padişahı ile Münasebeti	22-23
Sultan Osman	23-25
Tekfurların Hilesi	25-26
İstiklâl-i Osmanî	26-27
Sultan Osman'ın Fütuhâtı	27-28
Sultan Orhan'ın Fütuhâtı	28-29
Sultan Orhan'ın Tesisâtı	29-30
Yeniçeri	30-31
Kıyafet	31
Sake سکه	32
Şehzade Süleyman Paşa	32
Osmanlıların Rumeli'ye Geçmeleri	32-34
Devlet-i Osmaniye'nin Komşuları	35
Sultan Murad Hüdavendigâr	35-36
Sırbısndığı Muharebesi	36-37
Birinci Kosova Muharebesi	37-38
Sultan Yıldırım Bayezid	39
Niğbolu Muharebesi	39-40
Timurlenk ve Ankara Muharebesi	40-42
Fetret Devri	42
Şehzadelerin Kavgaları	42-43
Süleyman Çelebi	43
Musa Çelebi	43
İntibah ve İtila Devri	44
Çelebi Sultan Mehmed	44
Sultan Murad Han	45-46
Varna Muharebesi	46-47
İkinci Kosova Muharebesi	47-48
Fatih Sultan Mehmed	48
İstanbul'un Fethi	48-50
Yeni Payitaht	50-51
Sair Fütuhât	52-53
İstanbul'un Fethi ile Tarihte Yeni Bir Devir Başlıyor	54-55
Kurun-u Vusta'da Avrupa'nın Başlıca Hükümetleri	55-57
Ahval-i İçtimaiyesi	57-59
Kurun-u Cedide	60
Pusulâ	60
Barut	60-61
Kağıd	61
Tababet	62
Keşfiyat: Hindistan Yolu	62-63
Amerikanın Keşfi	63-64
Diğer Keşifler	64-65

Keşfiyatın Netayici	65-66
Devr-i İntibah	66-67
Birinci Sultan Selim	67-68
Çaldıran Seferi	68-69
Mısır Seferi	69-70
Hilafet-i İslamiyenin Osmanlı Padişahlarına Geçmesi	70-71
Sultan Süleyman Kanuni	71-72
Belgrad Seferi	72
Rodos Seferi	72-73
Mohaç Seferi	73
Viyana Muharasası	74
Bağdat'ın Fethi	74-75
Barbaros Hayrettin	75-77
Turgut Reis	77-78
Hindistan Sularında Osmanlı Donanması	78-80
Sultan Süleyman Devrinin Ehemmiyeti	80-81
Sokullu Mehmed Paşa	81-83
Teştit ve İnkıtat Devri	84
Sokulludan Sonra İdare-i Askeriye ve Mülkiyede Karışıklık	84-85
İran Seferi	85-86
Avusturya Seferi	86-87
Agra Seferi	87-88
Kaniye Muharasası	89-90
Sultan Osman Sani	90
Lehistan Seferi	90-91
Sultan Osman Şahadeti	91-92
Sultan Murad Rabi'	92-93
Revan Seferi	93-94
Bağdat Seferi	94
Karışıklık Devri	94-95
Köprülü Mehmed Paşanın Hıdmeti	96
Fazıl Ahmed Paşa	96-97
Girit'in İkmal Fethi	97
Viyana'nın İkinci Muharasası	98-99
Müttefik Devletlerle Muharebeler	99-100
مک نقه مین Muharebesi	100-101
Zenta Muharebesi	102
Karlofça Muahedesi	102-103
Baltacı Mehmed Paşa ve Koca Petro	103-104
Avusturya Seferi ve Şehid Ali Paşa	104
Pasarofça Muahedesi	105
Sultan Ahmed Salis Devri ve Damad İbrahim Paşa	105-107
1148 Seferi	107-109
1182	109-111
Kaynarca Muahedesi	111
Kırım	112
1201 Seferi	112-113
Medeniyet-i Osmanî	114
Tarz-ı İdare	114
İdare-i Merkezîye	114-115
İdare-i Vilayet	115
Yeniçeri Ocağı	116
Has, Tımar, Zeamet	116-117
Eyalet Sipahileri	117-118
Ulum ve Fünun	118
Müşahir-i İlma	119
Müşahir-i Edeba	119-120
Osmanlılarda En Ziyade Terki İden Sanayi	120-121
Osmanlı Mimarisi	121-123
Tababet	123-124

Fransa İnkılâbı Kebiri	125
Esbab-ı İnkılâb	125-126
Şura-i Ümmet	126
Hukuk-u Beşer Beyannamesi	126-128
Hukuk-u Beşer Beyannamesinin Mebadi ve Esasat İslamiye ile Münasebeti	128-129
İnkılâb-ı Kebir ve Avrupa Devletleri	129-130
Muharebeler	130-132
Fransız İmparatorluğu	132-133
Napolyon Muharebesi	133-134
Napolyon Aleyhinde İsyandar	134
Napolyon'un Son Muharebeleri	134-136
Viyana Kongresi	136
Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devri	137
Sultan Selim Salis ve Nizam-ı Cedid	137-138
Napolyon'un Mısır Seferi	138-139
Aka Muhasarası ve Cezzar Ahmed Paşa	139-140
İngiliz Donanması İstanbul'da	140-141
Sultan Süleyman Halli	141-143
Sultan Süleyman Şahadeti	143-144
Alemdar Mustafa Paşa	144-145
Sultan Mahmud Sani	146
Tepedelenli Ali Paşa	146-147
Vaka-i Hayriye	147-148
Yunan İsyarı	148-150
Mısır Meselesi	150-153
Sultan Abdülmecid	153-154
Tanzimat-ı Hayriye	154
Mustafa Reşad Paşa	154
Kırım Seferi	155
Sersezre Muhasarası	156
Abdülmecid Devrinde Türkiyat	156-157
Sultan Abdülaziz	157-159
Balkanlarda İhtilaller	159-161
Sultan Aziz Halli	161
Beşinci Sultan Murad	162
Sultan Abdülhamid Sani	162-163
1294 Rusya Seferi	163-165
Puna (Tuna) Muhasarası ve Gazi Osman Paşa	165

Ali Reşat tarafından yazılan ve 1922 yılında basılan “Tarih-i Osmanî” adlı eser toplam 167 sayfadan oluşmuştur. Kitap içinde, çok sayıda resim ve harita bulunmaktadır. Orta boy olan kitapta başlıklar büyük yazılmış, açıklayıcı bilgiler resimlerin altında yerini almıştır. Bu şekilde öğrencilerin konuyu ve konulara yönelik olarak verilen resimleri anlamaları kolaylaştırılmıştır. Oldukça iyi hazırlanan, akıcı bir anlatımın olduğu kitapta konular, eski Türkler ile başlayarak Osmanlı padişahlarından II. Abdülhamit dönemine kadar getirilmiştir. Ağırlıklı olarak Türk tarihinin verildiği kitapta, çağ değiştiren olay Fransız İnkılâbı ve etkilerine ait bir bölüme de yer verilmiştir. Bu dönemde Fransız İnkılâbının konular arasına alınması, özgürlük fikrinin korkulacak bir durum olamadığına ve artık ülkede özgürlükçü bir anlayışın olduğuna olan inancın artmasını sağlamıştır. Çünkü daha önceki

dönemlerde toplumu isyana teşvik edeceği düşüncesi ile bu konular kitaplara alınmamıştır. Bu açıdan bakıldığında fark ve ilerleme daha açık olarak görülmektedir.

Türkiye Tarihi

Osmanlı Tarihi çalışmalarının çok da başarılı bir gidişat sergilememesi, çevreden eleştiriler alması nedelerinin de etkisiyle dönem içinde bu tarz ders kitabına çok rastlanmamıştır. Ancak “Türkçülük” akımının da etkisinin bir göstergesi olarak verilebilecek, Türk tarihinin daha iyi incelenmesi ve bu konuda öğrencilerin daha fazla bilgilendirilmesi düşünceleriyle “Türkiye Tarihi” adı ile kitapların yazıldığı gözlenmiştir.

Bu kitaplardan biri olan ve Ahmet Refik tarafından yazılan 1923 tarihli “Türkiye Tarihi” adlı kitabın birinci cildinin içeriği Tablo 52’de verilmiştir.

Tablo 52- Ahmet Refik’in “Türkiye Tarihi” Kitabının Birinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
Orta Asyada Türkler	3-6
Anadoluda Türkler	7-11
Osmanlı Türkler	12-13
Osman Bey (699-726)	13-18
Orhan Bey (726-761)	18-24
Murad Hüdavendigâr (761-789)	24-26
Yıldırım Bayezid (789-804)	26-30
Emir Süleyman (804-813)	30-32
Musa Çebi (813-816)	32-33
Çebi Sultan Mehmed (816-824)	33-35
İkinci Sultan Murad (824-855)	35-39
Fatih Sultan Mehmed (855-886)	39-43
İkinci Sultan Bayezid (886-918)	44-45
Birinci Sultan Selim (918-926)	45-49
Kanuni Sultan Süleyman (926-974)	49-58
İkinci Sultan Selim (974-982)	58-59
Üçüncü Sultan Murad (982-1003)	60-62
Üçüncü Sultan Mehmed (1003-1012)	63-64
Birinci Sultan Ahmed (1012-1026)	64-67
Ahmet Refik Beyin Sair Eserleri	68

1923 yılında yayınlanan bu eser toplam 68 sayfadan oluşmuştur. Eser, bir ders kitabı havasına sahip, orta boy ve resimlidir. Sayfa sonlarında dipnot çizgisi

altında konuya yönelik, destan, menkıbe, hikâye ve bilgilerin aktarıldığı kitap, Orta Asya’da Türkler konusu ile başlamakta ve Osmanlı Devleti tarihine giriş yapmaktadır.

Konular padişahlara göre dönemlendirilmiş ve başlıklar da bu doğrultuda seçilmiştir. Kitabın ilk cildinde Sultan I.Ahmet dönemine kadar gelinmiştir.

Ahmet Refik’in yazdığı “Türkiye Tarihi” adlı eserin ikinci cildi Rumi 1339, Hicri 1341, Miladi 1923 yıllarıyla tarihlenmiştir. Kitabın içeriği ise Tablo 53’te verilmiştir.

Tablo 53- Ahmet Refik’in “Türkiye Tarihi” Kitabının İkinci Cildinin İçeriği

KONULAR	SAYFA
İkinci Sultan Osman (1027-1031)	3-5
Birinci Sultan Mustafa (1031-1032)	6
Dördüncü Sultan Murad (1032-1049)	6-8
Sultan İbrahim (1049-1058)	8
Dördüncü Sultan Mehmed (1058-1099)	10-14
Üçüncü Sultan Süleyman ve İkinci Sultan Ahmed (1089-1109)	14-15
İkinci Sultan Mustafa (1106-1115)	15-17
Üçüncü Sultan Ahmed (115-1143)	17-24
Birinci Sultan Mahmud (1143-1168)	24-26
Üçüncü Sultan Osman ve Sultan Mustafa (1168-1187)	26-29
Birinci Sultan Abdülhamid (1187-1203)	29-31
Üçüncü Sultan Selim (1203-1222)	31-36
Dördüncü Sultan Mustafa (1222-1223)	37-38
İkinci Sultan Mahmud (1223-1255)	39-46
Sultan Abdülmecid (1255-1277)	46-49
Sultan Abdülaziz (1277-1293)	50-51
Beşinci Sultan Murad (1293)	51-52
İkinci Sultan Abdülhamid (1293-1327)	52-58
Beşinci Sultan Mehmed (1327-1336)	58-62
Altıncı Sultan Mehmed (1336-1341)	62
Türk İstiklâl Harbi	62-63
Lozan Muahedesi	64
Ahmet Refik Beyin Sair Eserleri	65

Ahmet Refik’in “Türkiye Tarihi” adlı eserinin ikinci cildi toplam 65 sayfadan oluşmuştur. Kitap, birinci cildi gibi orta boydur ve içerisinde pek çok resim ve harita vardır. İlk ciltte olduğu gibi sayfaların altında dipnot bölümleri bulunmakta ve bu bölümlerde konuya yönelik bilgiler ve hikâyeler yer almaktadır. Örneğin, beşinci sayfada “timar ve zeamet” başlığı altında konuya yönelik bilgi verilmiştir. Eserde konular birinci cildin bıraktığı yerden devam etmektedir ve dönemlendirmeler yine

padişahlara göre yapılandırılmıştır. Bu ciltte konular, Sultan II. Osman döneminde başlamış ve Türk İstiklal Harbine, Lozan Antlaşmasına kadar getirilmiştir.

Muhtasar Türkiye Tarihi

Ahmet Refik “Türkiye Tarihi” adı ile yazdığı iki ciltlik bu eserinin yanısıra, Rumi 1340, Hicri 1343, Miladi 1924 yıllarıyla tarihlendirilmiş ve yayınlanmış olan ve “Muhtasar Türkiye Tarihi” adını taşıyan bir eser daha yazmıştır. Bu kitabın içeriği Tablo 54’te verilmiştir.

Tablo 54- Ahmet Refik’in “Muhtasar Türkiye Tarihi” Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
1. Eski Türkler	3-13
2. Selçuki İmparatorluğu	14-25
3. Osmanlı İmparatorluğu	26
1-Tesis Devri	26-34
2-İtila Devri	34-54
3-Tevkif Devri	54-64
4-Ricat Devri	64
4. Osmanlı Hayat ve Medeniyeti	104-143
5. Tanzimat, Türkiye’de Meşrutiyet	144-172
6. Türk İstiklal Harbi ve Cumhuriyet	173-184

Kısaca Türk Tarihinin ele alındığı bu eser toplam 184 sayfadan oluşmuş, küçük boy bir kitaptır. İçerisinde birçok resim ve harita bulunan eserin içindeki konular, eski Türkler ile başlamış ve Selçuklu İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ile devam etmiştir. Osmanlı medeniyetine de değinilen kitapta, Meşrutiyet döneminden ve Türk İstiklal savaşından söz edilmiştir. Adından da anlaşılacağı(muhtasar-kısa) üzere konulara kısaca değinen eser, ortaokul öğrencileri için uygun bir çizgidedir. Konular, kısa ve açık bir üslupla anlatılmıştır.

Ahmet Refik, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde kitapları ortaöğretimde okutulan yazarların başında gelir. 1924 müfredat programı çıktıktan sonra, bu programa uygun olarak hazırladığı “Türkiye Tarihi” adlı eserini diğer yazarların yaptığı şekilde önceki eserlerini temel alarak hazırlamıştır. Türklerin ilk vatanının Orta Asya olmakla birlikte, burasının ilk sakinlerinin Turan kavimleri

olduğunu, fakat bu kavimlerin tamamının Türk olmadıklarını, Turanda oturan kavimlere Ural-Altay kavimleri denilmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.

Ahmet Refik, eserinde Türk Tarihinin dönemlere ayrılması açısından Türklerin İslamiyeti kabulünü değil, siyasi varlıklarını esas alır. Selçuklu Türklerinin, Haçlı seferleri olarak bilinen Hıristiyanlığın hücumlarına karşı durmakla ve Asya'nın en büyük âlimlerini ve saltanatlarını imparatorluk dahilinde toplamakla bütün Müslüman devletler içinde en önemli görevi yaptıklarını ifade eder. O, bununla birlikte “bugünkü Türk âleminin kutbu Anadolu’da teessüs eden Türkiye Cumhuriyeti’dir; Türkiye Cumhuriyeti’nin ana vatanı Anadolu’dur” görüşünü savunmaktadır (Ahmet Refik 1924:3-4,31,184).

Ahmet Refik’te “Türkçülük” anlayışı, Orta Asya bozkırlarına uzanmakla birlikte temelde büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Türkleri ile başlar. O, İslamiyetin kabulü ile sosyal yaşamda olumlu bir değişim içine giren Türklerin Anadolu’ya gelip yerleşmesinin sonucunda Batı medeniyetinin etkisi ile büyük bir Türk medeniyeti oluşturduğunu belirtmektedir (1341b/1922:5). Ahmet Refik’in bu düşüncesi oryantalist çizgi ile paralellik göstermesine rağmen Osmanlılar’ı Büyük Selçuklular’ın ve Anadolu Selçuklularının bir devamı olarak değerlendirmesiyle de onu oryantalist çizgisinden uzaklaştırır. Ahmet Refik’in İslamiyet’i kucaklayan milliyetçi anlayışı ve Osmanlı’ya bağlılığı; onu, dönemin resmi tarih tezinden de uzaklaştırmıştır. O, İslamiyet’i Türkleri engelleyen değil, aksine medenileştiren bir unsur olarak değerlendirirken; Osmanlı Tarihi olmadan bir Türk Tarihinin de olmayacağını düşünür. Ahmet Refik, bu açıdan bakıldığında modern anlamda bir milliyetçilik anlayışına ve siyasi bir bilince sahiptir. Ancak 1908’den itibaren çeşitli tarih ders kitaplarını incelediğimiz yazarın üslubunda 1920’lerden itibaren daha milliyetçi bir anlayışa kaydığı inkar edilemez bir gerçektir.

Ahmet Refik, Şura-i Ümmet’te yazdığı “Tarih ve Felsefe-i Tarihiye” başlıklı yazıda; Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türk ulusunun da geçmişinin ulusal bilinçle yazılması gerektiğini belirtmiştir. O, romantik milliyetçi tarihçilik ile Fransa’da canlandırılan ulusal heyecana benzer bir tarih yazıcılığını, yeni bir tarih yazacak olan Türkler için örnek gösterir (1910:218).

Ahmet Refik'teki Türk Tarih anlayışı üzerinde romantizm, pozitivizm ve tarihselcilik anlayışlarının etkisi görülmüştür. O, çalışmalarının amacına göre kimi zaman bu yaklaşımları bir arada, kimi zamanda birini diğerlerine oranla ön planda tutarak eserler vermiştir. Behar'a göre (1996:156-157); bu akımların bir arada kullanılması yani ahlakla, tarihten ders çıkarmak ve vatanperver yetiştirmek; fenle, sosyal gerçekleri en açık biçimde bilimsel metodla sunmak, tarihçilerin çelişkiye düşmesine neden olmaktadır. Ahmet Refik'te de bu çelişkiler yaşanmakta ve kimi zaman uyguladığı bu yöntemleri kendince sorguladığına rastlanmaktadır.

Türkiye Tarihi

Dönemin önemli şahsiyetlerinden ve Türk-İslam sentezi düşüncesinin temsilcilerinden biri olan Mehmet Fuat Köprülü de, 1923 tarihinde “Türkiye Tarihi” adı ile bir ders kitabı yayımlanmıştır. Kitabın içeriğini gösteren çizelge Tablo 55'te verilmiştir:

Tablo 55- Mehmet Fuat Köprülü'nün “Türkiye Tarihi” Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
Medhal	2
Türk Âlemi	3
1.Mebhas: Irk ve Lisan	3-10
2.Mebhas: Bugünkü Türk Zümreleri	11-16
BİRİNCİ KİTAP	17
Anadolu İstilasına Kadar Türkler	17
1.Mebhas: İslamiyetten Evvel Türkler	19-36
Bibliyografya	36
2.Mebhas: Kablelislam Türk Medeniyeti	37-61
Bibliyografya	61
3.Mebhas: Türkler ve İslamiyet	62-104
Bibliyografya	104
4.Mebhas: Müslüman Türk Devletleri	105-130
•Karahanlılar	115
•Gazneliler	121
Bibliyografya	130
5.Mebhas: Oğuz Türklerinin Tarih ve Etnolojisi	131-148
Bibliyografya	148
6.Mebhas: Selçuki İmparatorluğu	149-172
Bibliyografya	172
7.Mebhas: Selçuki Medeniyeti	173-220
Bibliyografya	220
8.Mebhas: Türkler ve Ehl-i Salib Harpleri	221-256
Bibliyografya	256

Mehmet Fuat Köprülü tarafından yazılan tarih ders kitabı, toplam 256 sayfadan oluşmuştur ve içerisinde yedi tane harita bulunmaktadır. Konular, yan başlıklar halinde sıralanmıştır. Ayrıntılı bir Türk tarihinin verildiği eser “Türkçülük” akımının etkilerini okuyucuya hissettirmektedir.

Mehmet Fuat, “Türkiye Tarihi” adlı eserinde siyasi tarihten çok, kültür ve medeniyet konuları üzerinde durmuştur. Orta Asya Türklerinin, eski zamanlardan itibaren bir takım komşu uygarlıklarla (Çin, Hint, İran) temas ettiklerini, fakat hiçbir zaman bu medeniyetlere tamamen katılmadıklarını anlatmıştır. Ona göre; Orta Asya Türkleri temas ettikleri çeşitli medeniyet unsurlarını milli ruhlarıyla özümseyerek, kendi mizaçlarına ve özelliklerine göre bütünüyle bir şahsi medeniyet oluşturmaktadır. Bu eserde Köprülü, Türklerin ulusal geçişlerinin eskiliği, nüfuslarının çokluğu, coğrafi konumlarının önemi yönünden başka hiçbir milletle karşılaştırılmayacak kadar dünya tarihine önemli katkıları olduğu, fakat bunun yapılacak araştırmalarla ortaya çıkacağını ve böylece dünya tarihinin birçok noktasının aydınlatılacağını açıklamıştır (Köprülü 1923:4-5,43-44).

Türkiye Tarihi

Cumhuriyet döneminde uzun süre(1924–1930) liselerde okutulan kitaplardan biri de, Ahmet Hamit (Ongunsu) ile Mustafa Muhsin (Toker) tarafından yazılan ve 1924–1929 yılları arasında üç defa basılmış olan “Türkiye Tarihi” adlı tarih ders kitabıdır. Kitap, orta dereceli okullarda bir süre okutulmuştur. Kitabın incelediğimiz kopyası, 1930 yılında, Maarif Vekâletinin Milli Talim ve Terbiye Dairesinin 2299 numaralı ve 30.19.1929 tarihli emri ile 10000 nüsha şeklinde yayımlanmış olmaktadır. Kitabın giriş bölümünde eserin yazılma amacı şu şekilde belirtilmiştir (1930:V):

“Bu eser Türkiye Cumhuriyeti’nin teessüsü ile lise ve orta mektep müfredat programlarında yapılmasına lüzum görülen tadilat üzerine vücuda getirilmiştir. Orta mekteplerin üçüncü sınıfında tedris edilmek üzere bir tarih hazırlaması vazifesi düşmüştür. Türkiye tarihi ilk defa 1924 tarihinde Arap harfleri ile ve resimli olarak tekrar tab’ olundu. Bu defa da Yeni Türk harfler ile üçüncü defa tab’ına imkân hâsıl oluyor.

Türk tarihinin, İstanbul’un fethinden itibaren, inkırazına kadar Osmanlı İmparatorluğunun geçirdiği safhaları ve bir de Yeni Türkiye Devletinin kuruluşunu

ihtiva eden bu eserin bir mektep kitabı olabilmesi için her şeyden evvel tedrisata elverişli olmasına ve liselerde tarih tedrisinden beklenecek faydaları mümkün mertebe temin edecek bir şekilde çıkabilmesine çalıştık”

Kitabın içeriğini oluşturan konular ise Tablo 56’da şöyle sıralanmıştır:

Tablo 56- Hamit ve Muhsin’in “Türkiye Tarihi” Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
1.KISIM: Osmanlı İmparatorluğunun İtilâ Devri	2
— Balkan ve Anadolu Fütuhâtı	2
— Akkoyunlular	13
— Akkoyunluların Osmanlılarla Rekabeti ve Netayici	15
— Karadeniz ve Akdeniz Sahillerinde Fütuhata Devam	23
— Mısır Hükümeti ve Osmanlı-Mısır İhtilafının Sebepleri	35
— Mısır ile ilk Muharebeler	46
— Safeviler ve Anadolu’daki Siyasetler	50
— Osmanlıların Şark Siyaseti	58
— Cenup Siyaseti	73
— Cenupta Deniz Harpleri	84
— Garp ile Münasebet, Macaristan’da ve Akdeniz’de Muharebat	88
— Sokullu Devri	112
2.KISIM: Osmanlı İmparatorluğu’nda Tevakkuf Devri	134
— Osmanlı İstilasının Tevakkuf-u Esbabı	135
— Dahilî Vaziyet ve Bu Vaziyeti Tevhit Eden Esbab ve Şerait	141
— Harici Vaziyet, Şark ve Garp Devletleri ile Münasebat	157
— İdari ve Askeri Karışıklıklar ve Tesirleri	171
— Saray Entrikaları, Kadınlar, Saltanat ve Meş’um Neticeler	180
— Köprülü Mehmet Paşanın Sadareti, Şahsiyeti, Dâhili ve Harici Siyaseti, İcraat ve muvaffakiyeti	187
— Fazıl Ahmet Paşa	195
— Avusturya Sefiri, İkinci Viyana Muhasarası	201
3.KISIM: Onyedinci ve Onsekizinci Asırlarda Avrupa’ya Umumi Bir Nazar	205
— Mezhep Muharebeleri	208
— Mutlak Hükümetler-Bu Hükümetlerde İlk İstihaleler	218
— Onyedinci Asrın ikinci nısfında Avrupa-Öndördüncü Lui Devri	229
— Onsekizinci Asırda Fransa	235
— Yeni Devletlerin Teşekkülü-Prusya, Rusya	239
— Avusturya	246
— İngiltere	249
— Diğer Avrupa Devletleri	251
— Müstemlikat ve İktisat Mesaili	255
— Efkârın Tahavvülü ve İnkişafı	256
— Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya	263
4.KISIM: Ricat Devri	266
— Viyana Muhasarasını Takip Eden Vekayi, Karlofça Muahedesi	267
— Ahvali Dâhiliye ve Hariciye, Rusya ve Avusturyanın Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Takip Ettikleri Siyaset ve Neticeleri	274
— Damat İbrahim Paşa, Şahsiyeti ve İdaresi, Siyaseti	285
— İran Vekayii ve Ahvali Dâhiliye	295
— 1148,1182,1201(1736,1768,1787) Seferlerini İhdas Eden Ahval ile Vekayi ve Neticeleri	303
— Viyana Muhasarasını Takip Eden Vekayi, Karlofça Muahedesi	267
5.KISIM: Ondokuzuncu Asırda Avrupaya Umumi Bir Nazar- Asr-ı Hazır	326
— Fransız İnkılâbı	328
— İnkılâp ile İrticanın Mücadelesi	352
— Hürriyet ve Milliyet Fikirlerinin Galebesi	366
— Şark Meselesi-Balkan Hükümetleri	384

— Çin ve Japonya	404
6.KISIM: Islahat Teşebbüsleri	410
— Fransa, İngiltere ve Rusya ile Münasebat	413
— Vekayii Dâhiliye	423
— Tanzimata Kadar Osmanlı İmparatorluğunun Geçirdiği Dâhili ve Harici Gaileler	434
7.KISIM: Osmanlı-Türk Medeniyeti	468
— Osmanlı-Türk Medeniyetinin Evsaf-ı mümeyyizesi	469
— Eski Teşkilat	476
— Ulum-u Fünun	552
— Edebiyat ve Güzel Sanatlar	574
— İctimai Hayat	610
— Ziraat, Sanayi ve Ticaret	622
8.KISIM: Tanzimat Devri	629
— Tanzimat, Sebepleri ve Neticeleri	630
— Tanzimat-ı Müteakip Avrupa Devletleri ile Siyasi Münasebetimiz, Kırım Muharebesi ve Neticesi	637
— Kırım Harbinden Sonra Bazı Mühim Vekayi, Meşrutiyetin Tesisi Teşebbüsleri	756
— 1294 (1877) Harbi	672
— Ayastefanos ve Berlin Muahedeleri	674
— Berlin Muahedesinden Sonra İmparatorluğun Siyasi, İdari, Mali ve Dahili Vaziyeti	677
9.KISIM: Meşrutiyet	681
— Meşrutiyetin İlanı ve Mutlakiyetin Sukutu	681
— İtalya ve Balkan Muharebeleri	707
— Harb-i Umumi ve Harb-i Umumide Türkiye	716
— Mondros Mütarekesi	727
— İmparatorluğun İnhilali	728
10.KISIM: Milli İntibah Devri	731
— Türkiye Devletinin Kuruluşu	733
— Sevr Muahedesi	734
— İstiklal Harbi	735
— Lozan Muahedesi	742
— Cumhuriyet	746
— Hilafeti İlgası	748
— Bugünkü Türk Alemi	750
— Mühim Vakaların Vukuu Tarihi	753
— Mündericat	763

Hamit ve Muhsin tarafından yazılan “Türkiye Tarihi” adlı eser toplam 766 sayfadan oluşmuştur. Kitabın içinde pek çok resim bulunmaktadır. Döneme ait tarihi yapılar, camiler, saraylar, padişahlar, kullanılan kap-kacak, silah gibi eşyalar ve süslemelerden örnekler bulunmaktadır. Kitap sonunda fihrist bölümü de yer almaktadır. Diğer “Türkiye Tarihi” kitaplarından farklı olarak eser içinde yer alan konular, ağırlıklı olarak Osmanlı Tarihini içermektedir. Bu durumyla kitap dikkat çekicidir. Kitap içeriğinde bazı dikkat çekici noktalara rastlanmıştır. Örneğin Osmanlı devletinin gerileme döneminin anlatıldığı bölümde, Anadolu’nun ve Avrupa’nın muhtelif yerlerinde Türk dili ve kültürü varlığını korurken muhtelif medeniyetlerin ihtilalatı sebebiyle yöneticilerin halktan koparak, yabancı muhtedilerden oluşan bir idari sınıfı meydana getirmesi ve yüksek tabakaya mahsus ve fakat halka hitap etmeye bir lisan ve edebiyat meydana getirdiklerini ve halktan

uzak kalan yöneticilerin refah içerisinde yaşadıkları ifade edilerek, Osmanlı yöneticileri hakkında olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni kuran Türklerin zaman içinde Bizans, İran ve Arap kültürlerinin etkisi altında kalarak milli kimliklerinin önemini unuttuklarına da değinilmiştir (1930:473-475).

Yazarlar eski vakanüvistlerin yaptığı gibi ve son zamanlara kadar yazılan Osmanlı Tarihlerinden birçoğunda görüldüğü üzere bütün olayları şahıslar etrafında toplamak ve her şeyi onların başarısı şeklinde göstererek onlara ve ailelerine bağlılık taraftarlık telkin etmekten özellikle uzak kaldıklarını belirtirler. Ayrıca yazarlar, daha ziyade düşünsel eğitim üzerinde etkin olabilmek için olayların mantıksal açıklamasını esas aldıklarını ve olayların destansı (menkıbevi) özelliklerini bir tarafa bırakmaya ve onların temel nedenlerini ve sonuçlarını göstererek açıklamaya çalıştıklarını anlatırlar (1930:3-5).

Bu eserin 1924'te, müfredat programında yapılan değişiklikten sonra, bu programa uygun olarak 1926'da kitabın ikinci baskısı yapılmış ve bu baskıda yapıtın "Osmanlı Türk Medeniyeti" kısmı iki kat oranında genişletilmiştir. 1926 basımı Osmanlıca olup, konular ve içinde bulunan resimler aynı şekilde sıralanmıştır.

1924 Müfredat programında tarih derslerinin öğretiminde medeniyet tarihine özellikle önem verilmesi istenmiştir. Ortaöğretim ders kitaplarında bu isteğin gereğince anlaşılmadığı veya yerine getirilmediği görülmektedir.

Uygulamadaki bazı sorunlar nedeni ile 1927'de müfredat programı yenilenmiştir. Ortaöğretimde tarih öğretimi yoluyla ulusal bilinç yaratma çabası, 1927'den sonra oluşturulmaya başlayan yeni tarih anlayışı üzerinde önemli etkenlerden biridir.

Türk Tarihinin Ana Hatları

Bir diğer örnek ders kitabı Kemalist Tarih Tezinin ilk atılımını temsil eden fakat yeterli ve başarılı görülmediği için okullarda okutulmayan, ancak özeti

çıkarılarak 30.000 adet bastırılıp dağıtılan “Türk Tarihinin Ana Hatları” adını taşıyan bir komisyon çalışmasıdır. 1929–1930 yılları arasında hazırlanan bu kitap bir iki yıl içinde resmi olarak okullara girecek olan dört ciltlik Tarih kitaplarının(Tarih I:1931, Tarih II:1941, Tarih III:1933, Tarih IV:1934) bir tür ön çalışması niteliğini taşımış ve bu şekilde kabul edilmiştir (Behar 1992:99).

Türk Tarih Tezi’nin meydana çıkmasına neden olan temel sorun, Fransız coğrafya kitaplarında yer alan Türkler hakkındaki yanlış yargılardır. A.Afetinan konu ile ilgili olarak şu yorumu yapmıştır (Afetinan 1939:244):

“1928 yılında, Fransızca coğrafya kitaplarının birinde, Türk ırkının sarı ırka mensup olduğu ve Avrupa zihniyetine göre ikinci “secondaire” nevi bir insan tipi olduğu yazılı idi. Kendisine gösterdim. Bu böyle midir? Dedim. ‘Hayır, olamaz, Bunun üzerinde meşgul olalım, sen çalış’ dediler. Ben Tarih okutma vazifem icabı olarak 1929’da çalışmağa başladım.”

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Avrupalıların Türk milletini ikinci bir insan olarak görmeleri ve bu anlayışla davranışları, Atatürk’ü bu konuda araştırma yapmaya ve bu bilgilerin yanlış olduğunu dünyaya duyurmaya itmiştir. Ayrıca milli mücadele yıllarında savaş alanlarında istedikleri başarıyı yakalayamayan Avrupalılar, bir takım tarih iddiaları ile Anadolu toprakları üzerinde hak iddia edip, Şark sorununu yeniden gündeme etirmeye çalışmışlardır. Bu girişimlere karşı Mustafa Kemal Atatürk ise, Türk Tarih Tezi ile Anadolu’nun binlerce yıldan beri Türk vatanı olduğunu herkese göstermeye çalışmış ve Anadolu’ya sahip çıkmıştır. İşte bu çalışmalar aşamasında çıkarılan “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı eser önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

“Türk Tarihinin Ana Hatları (Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi)” ilk baskısını 1930 yılında yapmıştır. Eserin ikinci baskısı 1996 yılında Kaynak yayınlarından çıkmıştır. Kitabın ana bölümünün içinde yer alan konular ise Tablo 58’de sıralanmıştır

Tablo 57- “Türk Tarihinin Ana Hatları” Kitabının İçeriği

KONULAR	SAYFA
Sunuş	17
Giriş	23
Bu Kitap Niçin Yazıldı?	25
I-İNSAN TARİHİNE GİRİŞ	27
A.Kainat	28
Dünya	31
İnsan	35
B.Tarih	38
İnsanların Geçirdiği Devirler	39
C.Irk	45
Lisan	48
Türk Irkı	49
D.Fikir	51
II-TÜRK TARİHİNE GİRİŞ	57
Türklerin Ana Yurdu	57
Umumî Göçler ve Medeniyetler	58
Ana Yurtlarından Ayrılan Türkler	65
Göçlerden Evvel ve Sonra Ana Türk Yurdu	66
III.ÇİN	75
<i>1.MEMLEKET</i>	75
Kuzey Çin	76
Güney Çin	76
Çin’e Tabi Memleketler	77
Mongolya	78
Mançurya	79
Çin Türkeli	79
<i>2.AHALİ</i>	83
<i>3.ÇİN MEDENİYETİ</i>	86
Çin’de Türk Medeniyetinin Kıdemi	87
Din ve Felsefe	88
Bugünkü Dinler	88
Konfüçiyüs	90
Tao Dini	91
Buda Dini	92
Dil, Yazı, Edebiyat	93
Resim, Mimari, Heykeltraşlık	94
Çinicilik ve İpekçilik	94
Ziraat	95
<i>4.ÇİN’İN SİYASİ TARİHİ</i>	96
Üç Sülale Devri	97
Birinci Sülale: Hiyalar	98
İkinci Sülale: Yinler	100
Üçüncü Sülale: Çeular	101
İmparatorluk Devri: “T’sin” Sülalesi	103
Han Sülalesi	106
Miladın Üçüncü Asrından Sonra Çin	107
Topa Türkleri(Vey Devleti)	108
Tanglar	109
Cengiz Han Devri	110
Yuan Sülalesi: Kubilay	112
Kubilay’ın Avrupa Devletleriyle Temasları	112
Kubilay Devrinde Çin Medeniyeti	113
Ming’ler	114
Mançu Sülalesi	117
IV-HİNT	117
A.MEMLEKET	119

B. TARİH	119
M.E. 1000 Tarihinden Sonra	121
Pers ve İskender İstilas	121
Morya Sülalesi	122
GreK Hâkimiyeti	123
Sakalar İstilas	124
Yueşi Türkleri ve Kuşhanlar	124
Suraştra, Andra	125
Gupta İmparatorluğu	127
Akhunlar	128
Harşa ve Palalar	128
Rajput Derebeyliği	129
Müslüman Türkler ve Babur İmparatorluğu	129
C.HİNT MEDENİYETİ	130
<i>1.DİNLER</i>	132
Veda Dini ve Brahmanlık	132
Upanişatlar	132
Jenizm	133
Budizm	134
Hindu Dini	134
<i>2.CEMİYET VE AİLE</i>	136
<i>3.LİSAN, YAZI, EDEBİYAT, FEN VE FELSEFE</i>	137
<i>4.HİNT SANATI</i>	138
V-KALDE, ELAM VE ASUR	140
<i>1.MEMLEKET</i>	145
<i>2.AHALİ</i>	145
<i>3.ARKEOLOJİ KEŞİFLERİ</i>	147
<i>4.İLK MEDENİYETLERİN KURUCUSU</i>	149
<i>5.SUMER, AKAT, ELAM DEVLETLERİ</i>	150
<i>6.KALAM'DA DAHİLİ REKABETLER VE MÜCADELELER</i>	150
<i>7.SÜMER, AKAT, ELAM DEVLETLERİNİN AKİBETİ</i>	153
<i>8.ASURLULAR</i>	155
<i>9.SÜMER MEDENİYETİ</i>	155
Hayvancılık ve Ziraat	156
Sanayi	156
Milliyetperverlik ve Kanun	157
Talim ve Terbiye	158
Din ve İlimler	159
Edebiyat ve Yazı	159
Mimari ve Konfor	161
VI-MISIR	165
<i>1.MISIR VE NİL</i>	165
<i>2.MISIR'IN İLK AHALİSİ</i>	168
<i>3.MISIR'IN TARİHİ</i>	170
<i>4.MISIR'DA TARİH DEVİRLERİ</i>	174
Birinci Devir: Eski İmparatorluk	174
İkinci Devir: Yeni İmparatorluğun Başlangıcı	175
Üçüncü Devir: İkesuslar Devri	176
İkesusların Kökeni	176
İkesus İmparatorluğu'nun Genişliği	179
<i>5.MISIR'DA ÇÖKÜŞ VE SEBEPLERİ</i>	180
<i>6.MISIR MEDENİYETİ</i>	182
Firavun	182
Muhtelif Sınıflar	182
Halk	183
Mısır'da Dini İnanışlar	183
Mısır'ın Papazları ve Dini Ayinler	186
Sanatlar	186
Yazı, Edebiyat, Musiki ve İlim	187
VII-ANADOLU	191

A. ETİ İMPARATORLUĞU	191
<i>1. MEMLEKET, İSİM VE VASIFLARI</i>	191
<i>2. AHALİ VE LİSÂN</i>	192
<i>3. SİYASİ TARİH</i>	193
Subbililyuma	194
II. Mursil	195
Muvatalla	196
Kadeş Muharebesi	196
III. Hatusil	197
II. Dudhalijas	198
Arnuvandas	198
<i>4. ETİ MEDENİYETİ</i>	199
Hükümet ve Ordu	199
Hukuk ve Din	200
Sanat	202
B. FRİKYA	205
<i>1. AHALİ VE MEMLEKET</i>	205
<i>2. FRİKYA'NIN YÜCELME DEVRİ</i>	206
<i>3. FRİKYA MEDENİYETİ</i>	207
Din	207
Sanat	207
C. LİDYA	208
<i>1. MEMLEKET VE AHALİ</i>	209
<i>2. HÜKÜMDAR SÜLALELERİ</i>	209
Atalar	210
Eti Sülalesi: Heraklitler	210
Şahin Krallar Sülalesi: Mermenatlar	210
Giges'in İktisadi Siyaseti	211
<i>3. KİMERLERİN İSTİLASI</i>	212
<i>4. LİDYA'NIN AZAMET VE ÇÖKÜŞÜ</i>	213
VIII-EGE HAVZASI	219
A. YUNANİSTAN	221
Memleket	221
Kara Yunanistan	222
Peloponez	223
Deniz ve Sahiller	223
Adalar	224
İklim ve Gelir Kaynakları	224
B. EGE MEDENİYETİ	226
<i>1. GENEL BAKIŞ</i>	226
<i>2. KAZI</i>	227
<i>3. DEVİRLERE TAKSİM</i>	228
6000–3000 Arasındaki Devir	229
3000–4000 Arasındaki Devir	229
2400–2000 Arasındaki Devir	232
2000–1750 Arasındaki Devir	232
1900–1400 Arasındaki Devir	233
Miken Medeniyetinin Hâkimiyeti	233
<i>4. DORİLERİN YUNANİSTAN VE ADALARI İSTİLASI</i>	234
<i>5. YUNAN MEDENİYETİNİN DOĞDUĞU YER ANADOLU'DUR</i>	235
<i>6. MİNOS MEDENİYETİ</i>	236
Oyunlar	236
Sanat	237
Ticaret	237
<i>7. MİKEN MEDENİYETİ</i>	238
Binaları	238
C. AKA ELLERİ VE MÜSTEMLEKELER	239
<i>1. İYONLAR VE DORİLER</i>	239
İyonlar	239
Doriler	239

Bunların Yayılması	240
Batı Akdeniz	241
Müstemlekelerin Vasıfları	241
<i>2.İLK YUNAN MEDENİYETİNİN MERKEZİ</i>	242
<i>3.GREKLERİN MİRASA KONMASI</i>	243
<i>4.ATİNA MÜSTEMLEKELERİ</i>	243
<i>5.BİR İYONYA ŞEHİRİ: MİLE</i>	244
D.GREK KAVMİNİN TEŞEKKÜLÜ	245
E.IRKLAR VE KAVİMLER	247
<i>1.EFSANEVİ DELİLLER</i>	247
<i>2.LİSAN DELİLLERİ</i>	248
<i>3.ARKEOLOJİ DELİLLERİ</i>	250
<i>4.ANTRPOLOJİ DELİLLERİ</i>	250
F.GREKLERDEN EVVEL YUNANİSTAN SAKİNLERİ HAKKINDA KISA GÖRÜŞ	252
IX-ESKİ İTALYA VE ETRÜSKLER	257
A.ESKİ İTALYA	257
<i>1.İTALYA'NIN COĞRAFİ TARİHİ</i>	257
<i>2.TARİHTEN EVVELKİ ZAMAN</i>	257
İlk Medeniyetler	257
<i>3.TARİH DEVRİ</i>	258
<i>4.ESKİ KAVİMLER HAKKINDA İZAHAT</i>	259
B.ETRÜSKLER	261
<i>1.GENEL BİLGİ</i>	261
<i>2.ETRÜSKLERİN HAKİMİYETİ VE İSTİLALARI</i>	262
<i>3.ETRÜSK MEDENİYETİ</i>	264
<i>4.LATİYOM VE ROMA'DA ETRÜSK KRALLARI</i>	264
<i>5.ROMA'DA ETRÜSK HAKİMİYETİNİN SONU</i>	265
X-İRAN	271
GENEL BİLGİ	271
<i>1.İRAN'IN COĞRAFİ DURUMU VE İKLİMİ</i>	271
<i>2.İRAN ADININ KÖKENİ</i>	273
<i>3.İRAN İRKİ VE İRAN'IN TARİHİ DEVRELERİ</i>	276
<i>4.İRAN LİSANLARI</i>	279
<i>5.İRAN DİNİ</i>	284
<i>6.MEDYA VE İRAN MEDENİYETİ</i>	287
B.TARİH KISMI	289
Metler	289
C.PARSLAR	295
<i>1.KURUS'TAN EVVEL VE SONRA</i>	295
Kurus'un Doğuşu	295
Akamanışlar	300
Kambis	307
Sahte Bardiya	309
<i>2.KURUS-DARYÜS</i>	310
<i>3.DARYÜS'TEN İSKENDER'İN ÖLÜMÜNE KADAR</i>	313
D.PARTLAR	316
E.SASANİLER VE SON DEVİR	319
XI-ORTA ASYA	325
A.ORTA ASYA'DA TÜRK MEDENİYETİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	325
Kurganlar	326
Türklerde Madencilik	327
Orta Asya'nın Kuruması ve İkliminin Değişmesi	328
Eski Türk Şehirleri	329
Türk Irkı Tarihi, Orta Asya'nın Coğrafi Şartları Neticesidir	330
Türk Medeniyeti Merkezleri	333
Büyük Türk Devletleri	333
Eski Türk Dilinde Kitabeler	335
Çinî Türkistan'da Türk Medeniyeti	335
Batı Türkistan'da Türk Medeniyeti	337
Türklerde Yazı	340

Eski Türklerin Hukukuna Genel Bir Bakış	347
Eski Türklerin Dini	350
Türkler Arasına Hariçten Giren Dinler	362
Zerdüşt Dini	364
İsa ve Musa Dinleri	364
Mani Dini	365
İslam Dini	366
B. M.E. III. ASIRDAN SONRA ORTA ASYA'DA KURULAN VE ORADAN YAYILAN TÜRK DEVLETLERİ	371
<i>1.ASYA HUNLARI (HYUNG-NU) DEVLETİ</i>	371
Çin'de Hyung-Nu Hunları Hakimiyeti	374
Topa (Vey) Krallığı	374
Batı Hun Devleti	375
Avrupa'da Hun İmparatorluğu	375
Avar İmparatorluğu	378
Akhunlar	378
<i>2.TÜRK (TUKYU) İMPARATORLUĞU</i>	380
Kutluk Devleti	381
<i>3.TUKYU DEVLETİNDEN SONRA ORTA ASYA'DA TÜRK DEVLETLERİ</i>	382
Oğuzlar	382
Uygurlar	383
Dokuz Oğuz Devleti	384
Çin Türkistanı Uygurları	384
Kırgızlar	385
Türkeşler	385
Karluklar	386
<i>4.BATI ASYA VE DOĞU AVRUPA'DA TÜRK DEVLETLERİ</i>	387
Hazar Devleti	387
Bulgar Devleti, Peçenekler ve Kıpçaklar	388
<i>5.SAMAN OĞULLARI DEVLETİ</i>	390
<i>6.GAZNELİLER (SÖVÜKTEKİN OĞULLARI)</i>	391
<i>7.KARAHANLILAR VE KARA HITAYLAR</i>	393
<i>8.SELÇUKLAR</i>	395
Aksungurlulardan Nurettin	398
Harzem Devleti	402
<i>9.CENGİZ DEVRİ</i>	403
Büyük Türk-Moğol İmparatorluğu	403
Kıpçak (Altınordu), Çağatay ve İlhanlı Devletleri	409
<i>10.TİMUR DEVLETİ</i>	413
Genel Siyasi Durum	414
İran'ın Zaptı	418
Timur İstilasının Neticeleri	421
Timur ve Timurlular Devrinde Fikir Hayatı	422
Cengiz ve Timur Orduları	424
<i>11.OSMANLI TARİHİ</i>	427
Osmanlı Tarihine Girmeden Evvel	427
Osmanlılar	431
1.İsfendiyar Oğulları	431
2.Balıkesir'de Karasi Oğulları	431
3.Manisa'da Saruhan Oğulları	432
4.Aydın Oğulları	432
5.Menteşe Oğulları	432
6.Teke Oğulları	433
7.Eşref Oğulları	433
8.Hamit Oğulları	433
9.Germiyan Oğulları	433
10.Lâdik Oğulları	433
11.Karaman Oğulları	433
12.Zülfikar Oğulları	434
13.Ramazan Oğulları	434

14.Erdana Oğulları	435
15. Sivas Sultanı Burhaneddin Kadı	435
Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü	441
Duraklama Devri	450
Ricat Devri	454
İnhilal Devri	458
Osmanlı İçtimai Heyeti	461
12.TÜRKİYE CUMHURİYETİ (1923)	466

1996 yılında ikinci bakısı yapılan “Türk Tarihinin Ana Hatları (Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi)” adlı kitabın, “Bu kitap niçin yazıldı?” bölümünde kitabın yazılma amacı şu şeklide verilmiştir (1996:25):

“ Bu kitap, belirli bir amaç gözetilerek yazılmıştır.

Şimdiye kadar ülkemizde yayımlanan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara kaynak olan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak küçültülmüştür. Türklerin, ataları hakkında böyle yanlış bilgi edinmesi, Türklüğün kendini tanınmasında, benliğini geliştirmesinde zararlı olmuştur. Bu kitapta hedeflenen asıl amaç, bugün, bütün dünyada tabii mevkiini geri alan ve bu bilinçle yaşayan milletimiz için zararlı olan bu hataların düzeltilmesine çalışmaktır, aynı zamanda bu, son büyük olaylarla ruhunda benlik ve birlik duygusu uyanan Türk milleti için milli bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yol açmak, Türk deha ve karakterinin esrarını ortaya çıkarmak, Türkün özellik ve kuvvetini kendine göstermek ve milli gelişmemizin derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz: Bu tecrübe ile muhtaç olduğumuz o büyük milli tarihi yazdığımızı iddia etmiyoruz, yalnız bu konuda çalışacaklara genel bir istikamet ve hedef gösteriyoruz.

İkinci bir amacımız da, kâinatın oluşumuna, insanın ortaya çıkışına ve insan hayatının tarihî devirlerden evvelki mazisine dair, yakın zamanlara kadar ilgi gören yanlış değerlendirmelerin önüne geçmektir. Yahudilerin mukaddes saydığı efsanelerden çıkan bu görüşler, kaynakların eleştirisi ile ve son zamanların ilmi keşifleriyle artık tamamen kıymetini kabetmiştir. Eleştirel tarihe ve tabii ilimlere dayanılarak kurulan varsayımlar elbette Sifrittekin'in haberlerinden daha ilmidir. İşte bunun içindir ki, kitabımızda insanın tarihine girmeden önce, kâinat, dünya ve insan hakkında zamanımızın ilme dayanan teorilerini aktardık ve açıkladık ve bunu yaparken batıl fikirlerden sıyrılarak, tarihî gerçekliği kavramaya çalıştık.”

466 sayfadan oluşan bu eser Türk tarihinin daha iyi anlaşılması ve dünyada itibarının artırılması için hazırlanmış bir kaynaktır. İdealist ve Türkçü bir anlayışla hazırlanan bu kitap, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dönem içinde hak ettiği itibarı kazandırma konusunda da başarı sağlamıştır.

Türk Tarih Kurumu'nun ilk sekreteri Uluğ İğdemir, Atatürk'ün 1928–1929 yıllarında Türk Tarihiyle ve özellikle liselerdeki Tarih öğretimiyle yakından ilgilendiğini, Türk tarihini “yabancı müelliflerin görüşleriyle değil, objektif bir görüşle yeni baştan araştırmak ve yazamak icap ettiğini söylemekte” olduğunu belirtir (İğdemir 1976:195-120). Ayrıca İğdemir, ilk iş olarak “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı bir eser yazıldığını ve bu eserde Türk Tarih Tezi'nin ortaya konulduğunu anlatmıştır.

“Türk Tarihinin Ana Hatları” yazılırken, öncesinde ilgili kişilere kitabın bir kopyası dağıtılarak, onların kitaba yönelik fikirleri alınmıştır. Atatürk, gelen eleştirileri düzelterek, hataları en aza indirgemeye çalışmıştır. Fakat İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre, Atatürk bu kitabı beğenmemiştir. Çünkü kitap aceleye gelmişti ve uzmanlıklarının dışında konuları yazanlar olmuştu. Ancak bu kitap bütün eksikliklerine ve hatalarına rağmen, önemli bir eksikliği doldurmuş, karanlık bir durumu aydınlatmıştır. Türk Tarih Tezi'nin şekillenmesine de büyük katkıda bulunan bu eser, tarih ve tarih öğretimi çalışmaları içinde yol gösterici olmuştur (Köken 2002:202). Bu çalışmalardan sonra Atatürk'ün talimatıyla Türk Tarih Tezi'nin esasları ışığında çıkarılan “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı eseri, bir devamı olarak ve okullarda okutulmak üzere Tarih I, Tarih II, Tarih III, Tarih IV(1931) olmak üzere dört ders kitabı yazılmış ve okullarda okutulmaya başlanmıştır. Türk Tarih Tezinin resmi olarak okul programlarına yansıdığı ilk program ise, 1936 programı olmuştur. Bu programda “Tarih derslerinde, Türk Tarih Kurumunun tezine istinat edilecektir.” (İ.P. 1936:78) ibaresine yer verilmiştir.

1931 yılında liseler için basılan Tarih I, II, III, IV. ciltleri Türk Tarihinin Ana Hatları kitabından büyük ölçüde yararlanılarak yazılmıştır. Hatta bazı bölümler aynen alınmıştır. Yine 1931 yılında Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı başlığıyla 30 bin adet basılan 87 sayfalık kitap, Türk Tarihinin Ana Hatları'nın çeşitli bölümlerinden alınan parçalarla derlenmiştir. 1931 yılı basımı “Medhal” bölümünün içeriği Tablo 57'de gösterilmiştir.

Tablo 58- “Türk Tarihinin Ana Hatları” Kitabının Medhal Kısmının İçeriği

KONULAR	SAYFA
TÜRK TARİHİNE MEDHAL	1
Türklerin Ana Yurdu	1
Umumi Muhaceretler ve Medeniyetler	3
Çin	5
Hint	6
Garba Muhaceret Yolları	7
Ön Asya-Sumer-Akat-Elam-Eti	8
Mısır	9
Ege Havzası	10
Avrupa	12
Ana Yurtlarından Ayrılan Türkler	14
Göçlerden Evvel ve sonra Ana-Türk Yurdu	16
Cenubî Sibirde Kurganlar	19
Türklerde Madencilik	21
Eski Türk Şehirleri	22
Orta Asya’da Medeniyet Merkezi	23
Hunlar	24
Tukyular	26
Kutluk Devleti	26
Orhun Abideleri	26
Çin Türkistanında Türk Medeniyeti	27
Karahanlılar	28
Garbî Türkistanda Türk Medeniyeti	29
Yakın Asırlarda Türk Medeniyeti	32
Türklerde Yazı	32
Eski Türklerin Hukukuna Umumi Bir Nazar	40
Eski Türklerin Dini	44
Şamanlık ve Şamanlar	52
Türkler Arasına Hariçten Giren Dinler	59
Zerdüşî Dini	61
İsa ve Musa Dinleri	61
Mani Dini	62
İslam Dini	63
Türkler Hakkında Yanlış ve Garazkâr Telkinler	69
FRANSADA ARI DILLERE TAKADDÜM ETMİŞ OLAN LEHÇENİN TURANİ MENŞEİ	
Maruf Fransız Müverrihlerinden “Leon Chun” tarafından 1873 yılında verilmiş konferans tercümesi	76-87
Harita	

Eserin girişinde kitabın hazırlanışı ve hazırlayan komite ile ilgili şöyle bir bilgi verilmiştir (1931:1):

“Türk Ocağı “Türk Tarihi Tetkik Heyeti” azalarından Tarih Medenî Bilgiler Mualimi Afet Hanım ile Riyaseti Cumhur Umumî Kâtibi Mehmet Tevfik, Çanakkale Meb’usu Samih Rifat, İstanbul Meb’usu ve Ankara Hukuk Mektebi Profesörlerinden Akçura Yusuf, Aydın Meb’usu Dr. Reşit Galip, Bolu Meb’usu Hasan Cemil, Ankara Hukuk Mektebi Profesörlerinden Sadri Maksudi, Sivas Meb’usu Şemseddin, İzmir Meb’usu Vasif ve İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörlerinden Yusuf Ziya Beyler tarafından hazırlanan “Türk Tarihinin Ana Hatları” isimli eserin (Türk Tarihine Umumi Medhal) ve (Orta Asyada Türk Tarihine Medhal) kısımlarının telif ve terkibi suret ile vücuda gelmiştir.”

Eserle ilgili olarak dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta vardır o da, eserin adı itibariyle “Türk Tarihinin Ana Hatları” kitabının giriş bölümünü oluşturduğunu düşündürmesidir. “Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısım”, “Türk Tarihinin Ana Hatları” kitabından daha sonra basılmış ve ilk kitabın bazı bölümlerini içeren bir özet niteliğinde olmasıdır. Bu nedenle bir yanlış anlamaya mahal vermemek için, bu noktanın açıklanması önemlidir.

Bu eserlerin eksikleri ve hataları olsa dahi, asırlarca haksız iftiralara ve baskılara uğramış, ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmetleri inkâr edilmiş Türk milletinin tarihi gerçeklere dayanan geçmişini aydınlatmışlar ve bütün dünyaya duyurmuşlardır. Bu şekilde de yazılma amaçlarını başarı ile gerçekleştirmişlerdir.

1908–1931 yıllarını kapsayan çalışma alanı içinde, incelenen bütün ders kitaplarında karşılaşılan genel tablo, dönemin düşüncüsüyle olan paralellik doğrultusunda olmuştur. İslami bir anlayışla başlayan tarih eğitimi düşüncesi, milli düşünüşe doğru bir seyir izlemiştir. Dönemim politikasına göre, üst kimlik oluşturma çabaları, Batılılaşma çabaları hep kendilerini tarih programlarında ve ders kitaplarında da göstermişlerdir.

Geçmişteki uygulamaları gözler önüne sermek amacıyla yapılan bu incelemede, 1908–1931 yılları arasında ortaöğretim kurumlarında uygulanan tarih müfredat programları ve tarih ders kitapları incelenmiş, bu programlarda ve kitaplardaki fikirsel değişimler vurgulanmaya çalışılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖZET-SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, yapılan belgesel tarama ve literatür incelemesi çalışmaları doğrultusunda siyasi fikir akımlarının tarih eğitimi ve öğretimine yansımalarını göstermeye çalıştığımız araştırmanın; son özetine, 1908–1918 ve 1919–1931 dönemleri içinde karşılaştırmalı olarak incelenen, bulgulara dayalı sonuçlarına ve bu sonuçlar doğrultusunda öne sürülen önerilere yer verilmiştir.

5.1. Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun hayat çizgisi 600 yıllık bir süreyi içine almaktadır. “Cihan İmparatorluğu” unvanını alan bu devletin en geniş sınırlarını 400 yıl elinde tuttuğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu 1579 Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümüyle birlikte duraklama dönemine girmiş ve bu durumu 1699 Karlofça Antlaşmasına kadar devam etmiştir. 1699 tarihinden sonra ise, gerileme dönemi başlamıştır. Gerileme dönemi 1792 Yaş antlaşmasına kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra devlet artık dağılma sürecine girmiştir. Devletin çeşitli milletlerden (Rum, Arap, Ermeni, Boşnak, Sırp, Bulgar...) oluşan çok uluslu yapısı 1789 Fransız İnkılâbının ortaya çıkardığı milliyetçilik anlayışı sonucu ağır bir darbe görmüş ve tehdit altına girmiş, bu durumda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletlerinin hedefi haline gelmiştir. İşte böyle bir dönemde ortalıkta dolaşan şu soru zihinleri zorlamaktadır: “Bu devlet nasıl kurtulur?” dönemin pek çok aydınının zihnini zorlayan bu soruya, çeşitli öneriler getirilmiştir. İşte tam bu noktada fikir akımları siyasi bir kimlik kazanarak ön plana çıkmışlardır.

1908–1931 yıllarını kapsayan, yirmi üç yıllık süre içerisinde toplumda ön planda tutulan ve devletin kurtuluş yolu olarak görülen dört önemli siyasi fikir akımının etkisi görülmüştür. Bu fikir akımları, “Baticılık”, “Osmanlılık”, “İslamcılık” ve “Türkçülük”tür.

Devleti kurtarma yönünde öncelikli olarak yapılan gelişmeler yenileştirme çalışmaları olmuştur. Avrupa'nın üstünlüğü artık kabul edilmiş ve bu açık arayı kapatmak amacıyla ıslahat çalışmalarına girilmiştir. İlk modernleşme çalışmaları askeri alanda başlamıştır. 1773'te Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun, 1796'da da Mühendishane-i Berrî-i Hümayun açılmıştır. Bunlar aynı zamanda ilk modern okullardır. Bütün bu çalışmalar yapılırken aydınlar arasında da değişik yorumlar belirmiştir. Bazı aydınlar modernleşmek için Batı'nın her şeyinin alınması gerektiğini savunurlarken, bazı aydınlar ise bunlara karşı çıkmışlar ve kültürel özellikleri korunarak, bilim ve teknik alanlarında belli oranlarda alımın yeterli olacağını iddia etmişlerdir. Devletin nasıl kurtulacağı konusunun gündeme gelmesi ile bu modernleşme fikri, siyasi bir içerik kazanarak Batıcılık fikir akımında kendisini bulmuştur. Ünlü Batıcı Abdullah Cevdet, devletin içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulabilmesi için gülüyle dikeniyile Batının her şeyinin eksiksiz alınması gerektiğini savunmuş, kendisiyle aynı görüşü savunanları çevresinde toplamıştır.

Bir kısım aydın ve yönetici kesime göre Osmanlı devleti, Osmanlı milletinden oluşmuştur. Hiçbir grup, etnik yapısına bakmadan, Osmanlı kimliği altında birleşmelidir. Osmanlılık bir üst kimlik olarak değerlendirilmiş ve bu bilincin topluma yayılması ile çözümlenin durdurulacağı ve devletin kurtarılacağı düşünülmüştür. Osmanlılık ideolojisi, Tanzimat'la beraber Osmanlı Devleti'nin siyasi ideolojisi olmuş, düşüncesinin devlet siyaseti olarak uygulanmaya başlanması, batılı devletlerin desteğiyle 1830'da Yunanistan'ın zuhuruyla başlamıştır (Kuran 1997:245). Müslümanlarla gayrimüslimleri kaynaştıracak eşitlik prensibini uygulama, aynı vatan etrafında birleştirme süreci, zamanla hızını yitirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Ortadoğu'daki Müslüman halkı da, buna uygun değildir. Bu siyaset, Avrupa devletlerinin işine de gelmemiştir (Fındıkoğlu 1940:631). Bu nedenle her fırsatta müdahalelerde bulunmuşlardır.

Osmanlılık fikrinin en önemli hedefleri Mithat Paşa ve arkadaşlarının da gayretleriyle 1876'da Kanun-ı Esasî'nin ilanı ile gerçekleşmiştir. Fakat Osmanlılığın zaferi olarak görülen bu hareket uzun sürmemiştir. II. Abdülhamit'in, Osmanlılık

fikrinin zararlı olduğu düşüncesine varması; Meşrutiyet idaresine ara vermesi ve yeniden bütün yetkileri kendisinde toplayarak İslamcılık fikrini ön plana çıkarması ve özellikle toplumun temelini oluşturan Türklerin, Osmanlıcılık fikrine sıcak bakmaması gibi nedenlere de bağlı olarak ilerleme gösterememiştir. Bu dönemde Osmanlıcılık siyasi bir ideal olarak kendini göstermekten daha ileriye gidememiş, dağılmaya yönelik kalıcı bir çözüm de getirememiştir.

Osmanlı Devletini kurtarmaya yönelik olarak ortaya atılan fikir akımlarından biri de İslamcılık olmuştur. İslamcılık akımı, Osmanlı Devletinin yabancı devletlere karşı din birliğine dayanan yeni bir kuvvet ve sağlam bir dayanak temin etmek amacıyla, gerçekleştirmekteki imkânsızlığı ve doğuracağı sakıncaları da göz önünde bulundurmadan, II. Meşrutiyetten önce, Panislamizm'in, İttihat-ı İslam prensibi olarak ortaya atılmıştır. İslâmıcılık, Müslüman aydın ve düşünürlerin Batı karşısında yenik düşen İslâm dünyasını içinde bulunduğu gericilikten kurtarma yönündeki arayışlarının ortaya çıkardığı bir akım olarak da görülebilir.

İslamcılık akımı, II. Meşrutiyetin düşüncesine hâkim siyasi ve ideolojik akımların en etkilisi olmuştur. Bu akım da, ideolojiktir çünkü kurumlar kuracak bir fikir ve inanç sistemi olduğunu iddia etmekte, gerçekleştirmek için de sosyal bir hareketi davet etmektedir. Siyasaldır, çünkü topluluğa yani Osmanlı Devletini blok halinde muhafaza etmek ve bütünlüğünü sürdürmek için de onu belli bir amaca yöneltmek istemektedir. İslamcılık akımının asıl özellikleri öteki akımlara göre daha fazla çeşitliliğe sahip oluşundan çok, siyasi kurumlar üzerinde daha fazla durmuş olmasındandır (Tunaya 2003:1).

Yurttaşlar arasında din ayrımı yapılması bakımından, devletin beşeri unsurunu ve dolayısıyla ülke ve hâkimiyet unsuru aleyhinde olayların doğumuna sebep olması bakımından bu görüş, devlet birliği için tehlikeli olmuştur. Gerçek güçlükleri ve muhtemel dış tepkileri dikkate almadan ileri süren bu görüş, devleti batmaktan kurtarmayı değil, batmaya sürüklemeyi kolaylaştırmış ve imparatorluğun batışının başlıca nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Osmanlıcılık fikrinin amaçlandığı gibi, Osmanlı Devleti'nin dağılmasına engel olamaması; Aydınları, Müslüman unsurları bir arada tutmayı hedefleyen 'İslam milleti' olarak ifadesini bulan, millet anlayışına yöneltmiştir. Ancak bu süreçte, Müslüman unsurların da Osmanlı devletinden kopmaya başlamalarıyla 'millet' esaslı kimlik oluşturma çalışmaları başlamıştır.

Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinin hız kazanması din, dil ve ırk birliğine dayalı Panslavizm politikasının etkisiyle olmuştur. Bu şekilde, Rusların bu bölgelere müdahalesi de kolaylaşmıştır (Kushner 1979:11). Fransa'nın milliyet esasına dayalı dış politikası ve Avusturya'nın Balkanlara sahip olma isteği milliyetçilik hareketlerini önemli bir ölçüde geliştirmiştir. Bu arada yapılan reformlar sonucunda da gayrimüslim unsurlar Osmanlı Devleti'nden yavaş yavaş kopmaya başlamışlardır (Kodaman 1987:111). Balkanlarda ve Anadolu'da milli karakterde çıkan isyanlar sonucu bağımsız devletler belirmişler ve bu devletlerin ortaya çıktığı yerlerde birçok Türk, Anadolu'ya göç etmek zorunda bırakılmıştır. Türklerin içinde bulunduğu bu durum karşısında 'devletin Türk unsuruna ağırlık vermesi' gibi bir görüş, kendisini hissettirmiştir (Kushner 1979:6).

Türkçülüğün bir fikir olarak ortaya çıkışında Avrupa'daki Türkoloji çalışmalarının, Rusya'daki Türklerin faaliyetlerinin etkisi önemli bir noktayı oluşturmuştur. Bu yolda önemli adımlar atılmış, sadece Osmanlı Devletinde değil, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerini de bu alanda yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur.

İncelenen 1908–1931 yılları arasını kapsayan dönemde tarih öğretiminin nasıl uygulandığı ve toplum için nasıl kullanıldığı değerlendirilmiştir. Öncelikli olarak 1908–1918 yıllarını kapsayan II. Meşrutiyet dönemi tarih eğitimi, ders programları ve tarih ders kitapları üzerinde durulmuştur. Bu dönemin ders programları, tarih müfredat programları, genel tarih ve Osmanlı tarihi ders kitapları üzerinde yapılan incelemelerde ilk yıllarda tarih dersinin pek önemsenmeyen ve geri planda tutulan bir ders olduğuna yönelik gözlemler edinilmiştir. Bu dönemde incelenen programlarda Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık akımlarının etkileri ağırlıklı olarak hissedilmiştir. Dönemin sonuna doğru 1913'lerde Türkçülük akımının ülke

politikasındaki etkinliği artmıştır. Ancak yapılan incelemeler sonucunda siyasi alanda etkin olan Türkçülük akımının eğitim alanına pek yansıtılmadığı gözlenmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) tarih dersinde İslam Tarihi, Osmanlı Tarihi ve Batı medeniyeti konularının ağırlıklı olarak yer aldığı, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Batıcılık siyasi fikir akımlarının tarih eğitime bu dönemde yansıdığı görölmüştür.

1919–1931 yıllarını kapsayan ve araştırma içinde ikinci dönem olarak alınan tarihler arasında 1919–1922 tarihleri arası mütareke dönemi olarak adlandırılırken, 1923 sonrası dönemde Cumhuriyet dönemi olarak geçmektedir. Bu dönemde büyük bir savaştan çıkan ve bir bağımsızlık mücadelesi veren Türk milletinin, artık yaralarını sarma ve kendinin tedavi etme dönemi başlamıştır. Bu amaçla toplumun her kademesinde inkılâplar başlatılmıştır. Özellikle savaş döneminde İslamcılık akımının etkisini arttırdığı dikkat çekmiştir.

Atatürk'ün çağdaş ve milliyetçi anlayışının etkisiyle bu dönemde eğitim, özellikle de tarih eğitimi alanında da çeşitli atılımlar yapılmıştır. Ülke politikası değişim sürecini bu dönemde, inkılâplar sayesinde, daha hızlı bir şekilde yaşamıştır. 1919–1931 yılları arasını kapsayan dönemde öncelikli olarak “Türkçülük” ve “Batıcılık” akımlarının etkisi büyük olmuştur. Ancak gelenekten gelen İslamcılık etkisinden de tamamen sıyrıldığını söylemek doğru olmaz. Özellikle dönemin başlarında etkisini devam ettiren İslamcılık akımı, 1924'ten sonra silikleşmiştir.

Bu dönemde incelenen 1922, 1924, 1927, 1928, 1931 yılı ortaöğretim kurumlarındaki tarih programlarında ve ders kitaplarında araştırmada ele alınan birinci döneme(1908–1918) göre önemli değişmelerin yaşandığı sonucu çıkarılmıştır. Öncelikli olarak döneme yönelik söylenecek, tarih dersinin programlardaki yerinin değiştiği ve dersin ön sıralara çıkmış olduğudur. Ders, programlarının genelinde ilk beş sıradaki derslerden biri olma özelliği göstermesinin yanında dersin haftalık toplam saatinde de bir yükselmenin olması önemli görülebilir.

Tarih ders kitapları, Cumhuriyetin ilk on yılında Türk Tarih Tezinin şekillenmesi konusunda iyi bir fikir vermektedir. Tarih yazımını ulusçuluğun belirmesiyle siyasal atmosferin ideolojik bir anlatımı olarak ele aldığımızda, ders kitaplarının incelenmesi dönemin hem siyasi hem de Türk ulusçuluğunun özellikleri hakkında önemli derecede bilgiye götürmektedir. Sadece konu başlıklarından ve yazarların kitapların giriş bölümlerindeki ifadelerinden dahi anlaşılacak açık bir milliyetçilik anlayışını görmek mümkün olabilmektedir.

1919–1931 yılları arasında yapılan incelemelerde tarih dersi ile ilgili olarak dikkat çeken bir nokta da, medeniyet tarihine verilen önem ve yerin artmasıdır. Olayların ve ülkeleri siyasi tarihinin yanı sıra kültürel yaşantısına da tarih ders kitaplarında geniş yer verildiği görülmüştür.

Toplumda etkin rol oynayan, dönemin iktidarları tarafından savunulan düşüncelerin, eğitim üzerine özellikle de tarih eğitimi üzerine yaptığı yansımaların gösterildiği çalışmada; tarih dersinin 1908-1931 dönemi içinde ortaöğretim kurumlarında bir araç olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Bir ülkenin hafızasını oluşturan ve geleceğini şekillendiren tarih ve bunun kitlelere açılımını sağlayan tarih dersinin bir araçtan ziyade bir amaç olarak olarak görülmesi gerektiği ve bu bilinçle gençlerin yetiştirilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

5.2. Sonuç

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçiş dönemi içinde yönetimde etkili olan kişiler, taşıdıkları fikirsel yapıyı topluma da kazandırma amacıyla olmuşlardır. Bu amaçlarını, yazdıkları yazılarda vurgulamışlar ve kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Kamuoyu oluşturma konusunda kullanılacak en iyi araç ise, eğitim olarak görülmüştür.

Her iktidar, yeni nesle kendi savunduğu ideolojisine yönelik bir eğitim ve öğretim vermek, ona kendi damgasını vurmak ister. Böyle bir düşüncenin uyanmasında, beslenip kökleşmesinde eğitim, özellikle de tarih eğitimi önemli bir görev üstlenmektedir. Schopenhauer'in dediği gibi; bir millet, benlik bilincine ancak tarih aracılığı ile ulaşabilir ve geçmişi içimizde yaşattığımız zaman bir gelecek söz konusu olabilir. Devlet politikasını topluma benimsetmenin en iyi yolu tarih dersi aracılığı ile mantıklı zemin oluşturmaktır.

Tarih öğretimi, 'eğitim' şeklini alınca, millet için daha faydalı bir alan olur. Bu şekilde o milletin bir parçası olma bilinci ve duygu bağları, ancak "dünün örsü üzerine bugünün çekici ile vurula vurula çelik halkalar halinde oluşur ve güçlü geleceklere doğru uzanır." (Yuvalı 1987:389) Sadece geçmişe bağlı kalmadan, ondan güç, gurur ve güven alarak, bugünün olaylarına bakmak ve geleceğe sağlam adımlarla yürümek tarih öğretiminin temel amacıdır.

İnsan, sosyal bir varlıktır. Bu sebeple çevresiyle birlikte yaşamak durumundadır. Sağlıklı bir hayat veya düşünce tarzının teşekkülünde ise insanın önce kendisini tanıması gerekir. Acaba insanlık hangi geçmişten bu zamana geldi? İnsanoğlu geçmişte nasıl yaşadı? Hangi fikirler ya da idealler nasıl uygulandı ne gibi sonuçlar doğurdu. Bu ve buna benzer bütün sorulara cevap verebilmede öncelikle tarihe ihtiyaç duyulur (Köstüklü 2001:11). Bu anlamda tarih eğitimi ve öğretiminin önemini inkâr etmek mümkün değildir.

Yapılan araştırma çalışmaları sonucunda 1908–1918 ve 1919–1931 dönemleri içinde siyasi fikir akımlarının tarih eğitimine yansımaları karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve bulgulara dayalı olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu çalışma kapsamında yapılan incelemelerde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. 1908–1918 yılları arasında toplum yapısında etkin rol oynayan siyasi fikir akımları, Batıcılık, İslamcılık, kısmen Osmanlıcılık akımları olmuştur. Türkçülük akımı, siyasi arenada önplana çıkmaya başlamış olsa da eğitime yansımaları soyut kalmış, programlarda ve kitap içeriklerinde etkinliğine rastlanmamıştır.
2. 1919–1931 yılları arasında toplum yapısında etkin rol oynayan siyasi fikir hareketleri, Batıcılık, ağırlıklı olarak Türkçülük ve kısmen İslamcılık akımları olmuştur. İslamcılık akımının etkisini devam ettirmesinin temel nedeni savaş halinin devam ediyor olması ve toplumun gücünü inancından alıyor olması ile ilintili görülmüştür.
3. Siyasi fikir akımlarının güçlenmesi ve toplumda etkin bir hale gelmesiyle tarih dersinin önemi de artmıştır. Tarih dersinin programdaki yeri değişmiş ve ilk programlarda yirmi bir ders içinden on dokuzuncu olan dersin ilerleyen zamanda üçüncü ve ikinci sıralara getirildiği gözlenmiştir.
4. 1908–1918 dönemi içinde incelenen kitaplarda tarih eğitiminin ezberci bir anlayışla yapıldığı fark edilmiştir. Belki de bugün tarih öğretimini ezbercilikten kurtarma yönündeki çabalarımızın sorumlusu geçmişin tarih öğretim anlayışıdır. A. Sabri Cemil'e ait "Küçük Tarih-i Umumi" (1328/1910) adlı eserde her bölüm sonunda "Hulasa" başlıklı özet bilgiler bulunmakta ve bu başlığın hemen yanında parantez içinde yazılı duran "Ezberlenecek" ibaresi ile vurgu yapılmaktadır. Öğrencileri ezbercilik anlayışına götüren bu durum, daha sonraki dönemler içinde önemli bir sorun olmuştur, hatta bu durum günümüz tarih öğretimi sorunları içinde de yer almaktadır.

5. 1908–1931 yılları arası yönetim ve aydınlar tarafında benimsenen fikir akımları toplumu yönlendirmek amacıyla kullanılmış ve özellikle tarih dersi bu açıdan bir araç olarak görülmüştür.
6. II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet dönemine geçişle, Tarih dersinde siyasi tarih anlayışından toplumsal tarih anlayışına geçiş yaşanmıştır. Konular Cumhuriyetin ilanından sonra medeniyet tarihi çerçevesinde şekillenmeye başlamış, toplumların kültürel tarihleri ön plana çıkmıştır.
7. 1924 Müfredat programı ile tarih konuları din içerikli konulardan ayıklanmış ve tarih dersi Batı medeniyeti anlatılan bir ders konumuna getirilmiştir. Bu programda dönemin hakim düşüncesi olan Türkçülüğün etkisine rastlanamamıştır.
8. 1927 Müfredat programı ile tarih dersinin içerik yoğunluğu azaltılmış, konuların daha anlaşılır ve ilgi çekici bir şekilde verilmesi kararı alınmıştır. 1924 programına dair eksiklikler de bu programda giderilmiş, Türkçülük akımının etkileri de programa ağırlıklı olarak yansıtılmıştır.
9. 1908–1918 dönemi içinde ders kitaplarında görülen aşırı yoğunluk, 1919–1931 döneminde giderilmiştir.
10. Türk Tarih Tezi'nin oluşturulması ile Tarih öğretimi tamamen Türkçü bir yapıya sahip olmuş, bu duruma yönelik programlar ve kitaplar tarih eğitiminde görülmüştür.

5.3. Öneriler

Bulgulara dayalı olarak varılan sonuçlar doğrultusunda; incelenen dönemin(1908–1931), tarih eğitimi ve öğretimi açısından önemli olduğu dikkati çeker. Elde edilen sonuçlara dayalı olarak şu önerilerde bulunulabilir:

1. 1908 tarihi sonrasında tarih eğitimi ve öğretimi alanında yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle bu yönde çalışmalar arttırılabilir.
2. Tarih dersinin gelişiminde fikirsel temellerin ağırlılığının farkına varılarak, eski dönemde kullanılan ders kitaplarının içerik çözümlmelerine yönelik çalışmalar yapılabilir.
3. Araştırmada da görüldüğü gibi geçmiş dönemlerde de iktidarların düşünsel yapıları eğitimi doğrudan etkilemiş ve bu fikirsel yapılar ders programlarına ve kitaplarına yansıtılmıştır. Bu durum tamamen yanlış olmamakla birlikte, bu açıdan yapılan fazla müdahalelerin bağımsız düşünen nesillerin yetişmesinin önünde engel olacağı bilincinden yola çıkarak, eğitimin iktidardan bağımsız bir yapıya kavuşturulmasının iyi olacağı kanısındayız.

Tarih dersleri, özellikle genç yaşlardan itibaren, toplumsal bilinç oluşturma konusunda önemlidir. Yapılan araştırmalar sonucunda 1908–1931 yılları arasında incelenen programlar ve kitapların ışığında dersin yönlendiriciliği, ülke siyasetinde etkilenişi gösterilmeye çalışılmıştır. Dönemin iktidarlarının fikirsel yapısı eğitime yansıtılmış, kendiyile aynı doğrultuda düşünen halk oluşturmak amacıyla tarih dersi başarılı bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır. 1908–1918 yılları arasında tarih dersinin Osmanlılık, İslamcılık ve Batıcılık fikirleri ile şekillenen program ve kitapları ortaöğretim kurumlarında kullanılırken, 1919–1931 yılları arasında ise Türkçülük, Batıcılık ve kısmen İslamcılık fikir akımlarının etkileri ortaöğretim tarih program ve kitaplarında yansımalarını göstermiştir.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Şeref
1315/1898 **Tarih-i Devlet-i Osmaniye.** Cilt:1, İstanbul: Karabet Matbaası.
- Abdurrahman Şeref
1318/1901 **Tarih-i Devlet-i Osmaniye.** Cilt:2, İstanbul: Karabet Matbaası.
- Abdullah Cevdet
1329/1911 “Şime-i Muhabbet”, **İçtihat.** No:89, 16 Kanunisani.
- AFETİNAN, Ayşe
1939 “Atatürk ve Türk Tarih Tezi”, **Bellekten.** Ankara: Türk Tarih Kurumu, Cilt:3, s.243-246.
- AFETİNAN, Ayşe
1960 **Tarih Üzerine İnceleme ve Makaleler.** İstanbul: Akın Matbaa.
- AFETİNAN, Ayşe
1998 “Atatürk ve Tarih”, **Atatürkçülük**, 2. Kitap, İstanbul: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 151-156.
- AĞAOĞLU, Ahmet
1927 **Üç Medeniyet.** Türk Ocakları Hars Neşriyatı, Sayı:8.
- Ahmet Agayef
1327/1909 “Türk Âlemi”, **Türk Yurdu.** Yıl:1,Sayı:7, (9 Şubat 1327), s.195-200.
- A. Sabri Cemil
1328/1910 **Küçük Tarih-i Umumi.** “Kurun-u Evvel, Kurun-u Vusta, Kurun-u Ahire ve Asr-ı Hazır Tarihi Hakkında Muhtasar Malumat”, İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, İkinci Baskı.
- Ahmet Mithat
1330-1332
/1912-1914 **Tedris-i Tarih-i Edyan.** İstanbul: Hukuk Matbaası.
- Ahmet Rasim
1326-1328
/1908-1910 **Osmanlı Tarihi.** Cilt:1, İstanbul: Şems Matbaası.
- Ahmet Rasim
1326-1328
/1908-1910 **Osmanlı Tarihi.** Cilt:2, İstanbul: Şems Matbaası.

- Ahmet Rasim
1327-1329
/1909-1911 **Osmanlı Tarihi.** Cilt:3, İstanbul: Şems Matbaası.
- Ahmet Rasim
1328-1330
/1910-1912 **Osmanlı Tarihi.** Cilt:4, İstanbul: Şems Matbaası.
- Ahmet Refik
1910 “Tarih ve Felsefe-i Tarihiye”, **Şura-i Ümmet.** Sayı:10, 15.04.1326,
No:218.
- Ahmet Refik
1327/1909 **Büyük Tarih-i Umumi.** “Beşeriyatın Tekmilat-ı Medeniye,
İctimaiye, Siyasiye ve Fikriye”, Cilt:4, İstanbul: Kitabhane-i İslam ve
Askeri, Birinci Baskı.
- Ahmet Refik
1328/1910 **Büyük Tarih-i Umumi.** “Beşeriyatın Tekmilat-ı Medeniye,
İctimaiye, Siyasiye ve Fikriye”, Cilt:1-2-3-5-6, İstanbul: Kitabhane-i
İslam ve Askeri, Birinci Baskı.
- Ahmet Refik
1332/1914 **Muhtasar Tarih-i Umumî.** “Ahval-i Medeniye ve İctimaiye”,
İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, Üçüncü Baskı.
- Ahmet Refik
1340/1921 **Muhtasar Türkiye Tarihi.** İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Ahmet Refik
1341a/1922 **Tarih Dersleri Umumi Tarih.** İstanbul: Kitabhane-i Hilmi.
- Ahmet Refik
1341b/1922 **Türkiye Tarihi.** İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, Cilt:1.
- Ahmet Refik
1341c/1922 **Türkiye Tarihi.** İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, Cilt:2.
- Ahmet Refik
1926 **Umumi Tarih.**
- Ahmet Sâki
1326/1908 **Muhtasar Osmanlı Tarihi.** Dersaadet: Ahmet Sâki Bey Matbaası.
- AKBULUT, Ural
2003 **Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim.** Ankara: Tübitak Matbaası.

- AKÇAY, Cengiz
2006 **Türk Eğitim Sistemi.** Ankara: Anı Yayıncılık.
- AKÇURA, Yusuf
1976 **Üç Tarz-ı Siyaset.** Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- AKPINAR, Murat
2003 İttihat ve Terakki Dönemi Tarih Eğitimi Üzerine Bir Araştırma(1908-1914), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.
- AKŞİN, Sina
1983 “Türk Ulusçuluğu”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans.**, Cilt:7, İstanbul: İletişim Yayınları, s.1941-1944.
- AKŞİN, Sina
1985 “İttihat ve Terakki”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ans.**, Cilt:5, İstanbul: İletişim Yayınları, s.1422-1435.
- AKYÜZ, Yahya
2001 **Türk Eğitim Tarihi.** İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- ALBAYRAK, Hasan
2002 İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları 1909-1931, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ali Reşat
1327/1909 **Asr-ı Hazır Tarihi.** İstanbul: Kader Matbaası.
- Ali Reşat ve Ali Seydi
1327/1909 **Tarih-i Osmanî.** “Resim ve Haritalı”, İstanbul: İkdam Matbaası.
- Ali Reşat
1330/1912 **Tarih-i Umumi.** “Kurun-u Vusta”, İstanbul: Kanaat Kitabevi, Cilt:2, Birinci Baskı.
- Ali Reşat
1332/1914 **Kurun-u Cedide Tarihi.** Cilt:1, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Ali Reşat
1333/1913 **Kurun-u Cedide Tarihi.** Cilt:2, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Ali Reşat
1334/1914 **Tarih-i Umumi.** “Kurun-u Evvel”, İstanbul: Kanaat Kitabevi, Cilt:1, İkinci Baskı.

- Ali Reşat
1339/1920 **Tarih-i Umumi.** “Kurun-u Cedide ve Ahiri ve Asr-ı Hazır”, İstanbul: Kanaat Kitabevi, Cilt:4, Birinci Baskı.
- Ali Reşat
1341/1922 **Yeni Tarih-i Umumi.** İstanbul: Kanaat Kitabhanesi, Cilt:2.
- Ali Reşat
1341/1922 **Yeni Tarih-i Umumi.** İstanbul: Kanaat Kitabhanesi, Cilt:3.
- Ali Reşat
1341/1922 **Tarih-i Osmanî.** İstanbul: Kanaat Kitabhanesi
- Ali Reşat
1926 **Asr-ı Hazır Tarihi.** İstanbul: Mali Matbaası.
- Ali Reşat
1929 **Umumi Tarih.** Lise 1, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Ali Reşat
1929 **Umumi Tarih.** Lise 3, İstanbul: Devlet Matbaası.
- ALKAN, Cevat
1998 “Evrensel Önder ve Büyük Türk Devrimcisi Atatürk’ün Temel Hedefleri”, **Atatürk’ün Cumhuriyet’in İlanından Sonraki Hedefleri Sempozyumu(4-6 Haziran).** İzmit, s.11-24.
- ALPARGU, Mehmet
1987 “Tarih Öğretmek”, **Çağdaş Eğitim Dergisi.** Ankara: Yıl:12, Sayı:122, Mayıs.
- ALPARGU, M.-. İ. ÖZÇELİK.- N. YAVUZ
2003 **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi.** Ankara: Gündüz Eğitim Yayınları.
- ALPUGAN, Betül Başaran
1999 “Genç Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları”, **Osmanlı.** Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:8(Bilim), s.262-270.
- ARIK, Remzi Oğuz
1981 **Türk İnkılâbı ve Milliyetçiliğimiz.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ARIKAN, Zeki
1991 “Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi”, **Tarih ve Sosyoloji Seminerleri.** İstanbul.

- ARSLANTAŞ, Mustafa
2003 Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türk Eğitim Politikası, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- ASLAN, Erdal
1998 Çağdaş Tarih Öğretiminin Yeri ve Sorunları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- ATA, Bahri
1998 "John Dewey ve Türkiye'de İlköğretimde Tarih Öğretimi(1923-1930)", **Atatürk'ün Cumhuriyet'in İlanından Sonraki Hedefleri Sempozyumu(4-6 Haziran)**. İzmit, s.57-74.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal
1982 **Nutuk I-II-III**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal
1989/1991 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**. Cilt: I-II-III, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal
1994 **Nutuk (1919-1927)**. (Yay.Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- AYBARS, Ergün
1981 "Atatürk Eğitim İlkeleri". **Uluslararası Atatürk Konferansı(9-13 Kasım 1981)**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, s.1-12.
- AYTEKİN, Halil
1987 İttihat ve Terakki Devri Eğitim Teşkilatı(1913-1918), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.
- AYTEKİN, Halil
1988 "İkinci Meşrutiyet Devrinde Türk Ocakları'nın Türk Eğitim Sistemine Tesirleri", **Türk Yurdu**. 7. Devre, Cilt:9, Sayı:19(365), Ağustos, s.7-9.
- AYTEKİN, Halil
1991 **Eğitim Yönetimi: İttihat ve Terakki Dönemi**. Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi.
- BABİNGER, Franz
1982 **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**. (Çev. Coşkun Uçok), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- BAŞTAV, Şerif
1984 “Milli Eğitimde Tarihin Rolü”, **Türk Kültür Dergisi**. Cilt: II, Sayı: 18, Nisan, Ankara.
- BAYMUR, Fuat
1945 **Tarih Öğretimi**. Ankara: Maarif Matbaası.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf
1996 **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme: Milliyetçilik ve Türk Ocakları(1912–1931)**. Ankara.
- BAYRİ, Mehmet Halit
1952 “Türk Tarih Encümeni”, **Tarih Dünyası**. Cilt:3, Sayı:30-31, 29 Şubat 1952.
- BEHAR, Büşra ERSANLI
1992 **İktidar ve Tarih**. Ankara: Afa Yayıncılık.
- BERKES, Niyazi
1984 **Teokrasi ve Laiklik**. İstanbul.
- BERKES, Niyazi
2002 **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- BERKES, Niyazi
2003 **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BERKTAY, Halil
1983 “Tarih Çalışmaları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:9, s.2456-2478.
- BERKTAY, Halil
1986 “Tarihin Akışı İçinde Bir Adam”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:6, Sayı:32, Ağustos.
- BERNHEİM, E.
1936 **Tarih İlimine Giriş**. İstanbul: Devlet Basımevi.
- BİLİM, C. Yalçın
2002 **Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi(1734-1876)**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- BLOCH, Marc
1994 **Tarihin Savunucusu ya da Tarihçilik Mesleği**. Ankara: Gece Yayınları.

- BOLAY, Süleyman Hayri
2002 “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Düşünce Tarihi”, **Türkler Ansiklopedisi**. Cilt:14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.515-566.
- BRAUDEL, Fernand
1992 **Tarih Üzerine Yazılar**. (Çev. M.Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Matbaası.
- BULAÇ, Ali
1996 **Tarih, Toplum ve Gelenek**. İstanbul: İz Yayıncılık.
- BURKE, Peter
1994 **Tarih ve Toplumsal Kuram**. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul.
- BURNES, Bruce
1983 “History for the Elementary School Child”, **The Social Studies**. January/February.
- CANDAN, Ahmet Said
1998 **Kavramlara Dayalı Tarih Öğretimi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- CARR, Edward Hallet
1994 **Tarih Nedir?**. (Çev. M.Gizem Gürtürk). İstanbul: İletişim Yayınları.
- CEMAL, Ahmet
2004 “Şu Tarih Bilinci”, **Anadolu Haber**. (Anadolu Üniversitesi Haftalık Dergisi), Eskişehir: 19-25 Nisan.
- Cemal Nuri
1331a/1913 **Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye**. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi.
- Cemal Nuri
1331b/1913 **İttihat-ı İslam, İslamın Mazisi, Hali, İstiklâli**. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi.
- Cemal Nuri
1926 **Türk İnkılâbı**. İstanbul: Sühûletî Kütüphanesi, Ahmet Kâmil Matbaası.
- CİCİOĞLU, Hasan
1985 **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim**. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- COLLINGWOOD, R. G.
1990 **Tarih Tasarımı**. (Çev. Kurtuluş Dinçer). İstanbul.

- ÇAĞLAYAN, Y.
1981 **Tarih Öğretimine Başlangıç.** İstanbul: Ayko Yayıncılık.
- ÇALIK, Mustafa
1989 “Batılılaşma ve Bürokratik Modernleşme Münasebeti Üzerine Bazı Düşünceler”, **Türkiye Günlüğü**. Sayı:2, Mayıs, s.6-15.
- ÇETİNTAŞ, Yıldız
2002 “Farklı Bir Tarih Dersi”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:16, Sayı:100, s.50-56.
- DEĞİRMENCİ, Salih
1999 Türk Tarih Tezinin Oluşumu ve Türkiye’de Tarih Öğretimi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- DEWEY, John
1923/1339 **Çocuk ve Mektep.** Çev. Mustafa Rahmi, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- DEWEY, John
1995 **Eğitimde Ahlak İlkeleri.** Çev. Ferhan Oğuzkan, Ankara: Şafak Matbaası.
- DEWEY, John
1996 **Demokrasi ve Eğitim.** Çev. Salih Otaran, Başarı Yayınları.
- DİLEK, Dursun
2001 **Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi.** Ankara: Pegem Yayıncılık.
- DUMANT, Paul
1998 “Türk Yurdu Dergisi ve Rusya Müslümanları 1911-1914”, **Türk Yurdu**. Cilt: 1, (Çev. Saime Selenga Gökgöz), Ankara: Tutubay Yayınları.
- DURANT Ariel ve Will
1983 **Tarih Üzerine.** (Çev. Hüseyin Zamantılı). İstanbul: Hülbe Yayınları.
- DURUKAN, Hüseyin
1998 **Türkiye Nasıl Laikleştirildi.** İstanbul: Şule Yayınları.
- Düstur
1931 M. 349.561 3-3 (23 Eylül 1329 tarihli tedrisatı iptidaiye kanununa müzeyyel kanun) Kanun no:1778, resmi gazete ile neşri ilanı:29 Mart 1931, sayı:1760.

- EDWARDS, Catherine ve M. FAY
1983 “Teaching History: A Survey of Current Developments”, **The Social Studies**. January/February.
- Emin Ali
1929 **Umumi Tarih**. 2.Kitap, İstanbul: Kanaat Kitabhanesi.
- Emin Ali
1930 **Umumi Tarih**. 1.Kitap, İstanbul: Kanaat Kitabhanesi.
- ERCAN, Yavuz
1987 “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Dönemi ve Yıkılışının Nedenleri”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**. Sayı:307, s. 39-48.
- ERGİN, Osman
1942 **Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti**. İstanbul.
- ERGÜN, Mustafa
1982 **Atatürk Devri Türk Eğitimi**. Ankara.
- ERGÜN, Mustafa
1996 **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**. Ankara: Ocak Yayınları.
- ERİŞ, Metin
2002 “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Hareketleri”, **Türkler Ansiklopedisi**. Cilt:14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,s.593-605.
- EYİCİL, Ahmet
2002 “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Türkler Ansiklopedisi**. Cilt:15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.228-244.
- EYÜPOĞLU, İsmet Zeki
1991 **Tarihin İlkeleri**. İstanbul: Say Yayıncılık.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri
1940 “Tanzimatta İçtimai Hayat”, **Tanzimat I**. İstanbul: s.619-659.
- GENÇ, Reşat
1998 **Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar**. Ankara.
- GEORGEON, François
1987 **Yusuf Akçura-1876-1935- Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**. Ankara: Maya Matbaa.

- GÖKALP, Ziya
1976a **Türkçülüğün Esasları.** (Yay.Haz. Mehmet Kaplan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GÖKALP, Ziya
1976b **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak.** (Sad. Ferhat Tamir). İstanbul: Türk Kültür Yayınları.
- GÖKALP, Ziya
1976c **Kızıl Elma.** (Yay. Haz. Hikmet Tanyu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖKALP, Ziya
1976d **Türk Medeniyeti Tarihi.** (Yay. Haz. İbrahim Aka-Kazım Yaşar Koparan). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖKBERK, Macit
1997 **Değişen Dünya Değişen Dil.** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÖYÜNÇ, Nejat
1977 “Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü”, **Felsefe Kurumu Seminerleri.** Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.240-254.
- GÖZLER, Kemal
2001 “Devletin Bir Unsuru Olarak ‘Millet’ Kavramı”, **Türk Günlüğü.** 64/Kış, s.108-123.
- GÜNGÖRDÜ, Ersin
1995 “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretiminin Sorunları”, **Türk Eğitim Derneği Yayınları.** Ankara.
- HALKIN, Leon- E.
1989 **Tarih Tenkidinin Unsurları.** (Çev. Bahaddin Yediyıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hamit ve Muhsin
1930 **Türkiye Tarihi.** İstanbul: Devlet Matbaası.
- HANİOĞLU, Şükrü
1981 **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler.** İstanbul: İletişim Yayınları.
- HANİOĞLU, Şükrü
1984 **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet.** İstanbul: Üçdal Neşriyat.

- HANİOĞLU, Şükrü
1985a “Batıcılık”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt:5, İstanbul: İletişim Yayınları, s.1382-1389.
- HANİOĞLU, Şükrü
1985b “Osmanlılık”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt:5, İstanbul: İletişim Yayınları,s.1389-1393.
- HANİOĞLU, Şükrü
1985c “Türkçülük”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt:5, İstanbul: İletişim Yayınları,s.1394-1399.
- Hasan Fehmi
1325/1908 “İstikbâl İslamlarıdır... İslamiyetindir”, **Sırat-ı Müstakim**. Cilt:3, Sayı:76, s.375.
- HOBBSAWM, Eric
1999 **Tarih Üzerine**. (Çev. Osman Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- HOBBSAWNM, E. J.
1993 **Milletler ve Milliyetçilik**. (Çev. O. Akınhan). İstanbul.
- İĞDEMİR, Uluğ
1976 **Yılların İçinden**. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- İNALCIK, Halil
1992 “Türkiye’nin Modernleşmesi”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara.
- İzzet Ulvî
1328/1910 “Türklük Duygusu Osmanlılık Fikrine Mani mi?”, **Türk Yurdu**. Yıl:1, Sayı:16, 14 Haziran 1328 (27 Haziran 1912).
- JASCHKE, Gotthard
1972 **Yeni Türkiye’de İslamlık**. (Türkçesi:Hayrullah Örs). Ankara: Bilgi Yayınları.
- JENKINS, Keith
1997 **Tarihi Yeniden Düşünmek**. (Çev. B.S. Şener). Ankara: Dost Kitabevi.
- KABAPINAR, Yücel
2003 “İngiliz Tarih Ders Kitaplarına Bir Bakış”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:39, Sayı:229, Ocak, s.40-47.
- KAFADAR, Osman
1997 **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**. İstanbul: Vadi Yayınları.

- KAFADAR, Osman-Faruk ÖZTÜRK
2002 **Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar, M. Sâti Bey.**
Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent
2002 “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”,
Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık.
Ankara: İletişim Yayınları, Cilt:3.
- KANSU, Aykut
1998 “Dünden Bugüne 1908 Devrimi”, **Toplumsal Tarih.** Cilt:9, Sayı:55,
s.4-11.
- KAPTAN, Saim
1998 **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri.** Ankara.
- KARA, İsmail
1985 “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslamcılık Tartışmaları”, **Tanzimattan
Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.** Cilt:5, İstanbul:İletişim
Yayınları, s.1405-1420.
- KARA, İsmail
1986 “Osmanlıcılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması”,
Tarih ve Toplum. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:5, s.57-62.
- KARA, İsmail
2001 **İslamcıların Siyasi Görüşleri 1.** İstanbul: Dergah Yayınları.
- KARA, İsmail (Haz.)
1997 **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1 Metinler-Kişiler.** İstanbul:
Kitabevi.
- KARA, İsmail (Haz.)
1997 **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 2 Metinler-Kişiler.** İstanbul:
Kitabevi.
- KARA, İsmail (Haz.)
1997 **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 3 Metinler-Kişiler.** İstanbul:
Kitabevi.
- KARAKAYA, Kubilay Tanır
2000 Türkiye’de 1980 sonrası Tarih Eğitimindeki Değişim,
(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.
- KARAL, Enver Ziya
1940 “Tanzimattan Evvel Garplılılaşma Hareketleri (1718–1839)”,
Tanzimat I. İstanbul: Maarif Vekâleti, s.13-30.

- KARAL, Enver Ziya
1977 “Tanzimat’tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz”, **Felsefe Kurumu Seminerleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.255-268.
- KARAL, Enver Ziya
1983 **Osmanlı Tarihi**. Cilt:8, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya
1996 **Osmanlı Tarihi**. Cilt:9, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu.
- KARAL, Enver Ziya
1998 “Atatürk’ün Türk Tarih Tezi”, **Atatürkçülük II**. İstanbul: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- KARASAR, Niyazi
2002 **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**. Ankara: Nobel Yayınları.
- KAYA, Hayrettin
2002 “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Dersi Müfredatı”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:16, Sayı:100, s.44-47.
- KAYALI, Kurtuluş
1988 “Türk İnkılap Tarihi Derslerinin Yeniden Şekillenmesi Üzerine”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Sayı:56, Ağustos.
- KAYMAZ, Nejat
1977 “Türkçü Tarih Görüşü”, **Felsefe Kurumu Seminerleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.433-443.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali
1986 “Fernand Braudel”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:5, Sayı:26, Şubat.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali
1990 “Osmanlı Kimliği Sorununa Kişisel Bir Yaklaşım”, **Türkiye Günlüğü**. Sayı:11, Yaz, s.46-56.
- KOCATÜRK, Utkan
1999 **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- KOÇ, İ. Ceyhan
1987 “Türk Tarih Kurumunun Kuruluşu, Amacı, Faaliyetleri ve Kurum Politikasında Görülen Değişmeler(1931-1950)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**. Ankara: Cilt:1, Sayı:1, Ekim.

- KOÇ, İ. Ceyhan
1993 Tek Parti Dönemi Basın-İktidar İlişkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- KOÇAK, Cemil
1989 “Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:12, Sayı:68, Ağustos, s.22-30.
- KOÇAK, Kemal
1998 Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992). (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- KODAMAN, Bayram
1980 **Abdülhamid Devri Eğitim Hareketleri**. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KODAMAN, Bayram
1987 **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**. Ankara.
- KODAMAN, Bayram
1991 **Abdülhamit Devri Eğitim Hareketleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KODAMAN, Bayram
2002 “II. Meşrutiyet Dönemi (1908 – 1914)”, **Türkler Ansiklopedisi**. Cilt:13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.165-192.
- KOLOĞLU, Orhan
1998 “İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı-I”, **Toplumsal Tarih**. Temmuz, s.12-19.
- KOMİSYON
1931 **Türk Tarihinin Ana Hatları (Medhal Kısım)**. İstanbul: Devlet Matbaası.
- KOMİSYON
1982 **Atatürkçülük I**. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- KOMİSYON
1998 **Atatürkçülük II**. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- KOMİSYON
1996 **Türk Tarihinin Ana Hatları (Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi)**. Kaynak Yayınları, İstanbul.

- KÖKEN, Nevzat
2002 Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- KÖKER, Levent
1989 “Modernleşme mi, Demokratikleşme mi?”, **Türk Günlüğü**. Sayı:2, Mayıs, s.16-22
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmet Fuat
1991 **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri
1999 **Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi**. Konya.
- KUÇURADİ, Ioanna
1977 “Tarih Eğitimin Sorunları”, **Felsefe Kurumu Seminerleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.235-239.
- KURAN, Ercüment
1997 **Türk Çağdaşlaşması**. (Der. Mehmet Erdoğan). Ankara.
- KUSHNER, Davit
1979 **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu(1876-1908)**. (Çev. Ş. Türet, R. Ertem, F.Erdem). İstanbul.
- KÜÇÜK, Sebahattin
2002 **İnternet ve Tarih Öğretimi; Bilim Tarihine Örnek Bir Uygulama (Eski Çağ’da Bilim)**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Kültür Bakanlığı
1936 **İlkokul Programı**. İstanbul: Devlet Basımevi.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat
1997 **Tarih Araştırmalarında Usul**. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- LANGLOIS, Ch. V. ve Ch. SEIGNOBOS
1937 **Tarih Tetkiklerine Giriş**. (Çev. Galip Ataç). İstanbul: Devlet Basımevi.
- LARRAIN, Jorge
1998 **Tarihsel Materyalizmi Yeniden Canlandırmak**. (Çev. S. Çeviker). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- LATER, John
1995 **Teaching History in the New Europe**. Cassell, London.

- LE BON, Gustave
1932 **Tarih Felsefesinin İlmî Esasları.** (Çev. H.Rıfat Yorulmaz). İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- LEWIS, Bernard
1998 **Modern Türkiye'nin Doğuşu.** (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- LEWIS, E. M.
1960 **Teaching History in The Secondary School.** London.
- Maarif-i Umumiye Nezareti
1869 **Maarif-i Umumiye Nizamnamesi** İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif-i Umumiye Nezareti
1330/1911 **Yedi Yıllık İdadilere Ait Müfredat Programı.** İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif-i Umumiye Nezareti
1338/1920 **İnas Sanayi' Sultanileri Müfredat Ders Programı.** İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif-i Umumiye Vekâleti
1340/1924 **Orta Mekteb ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl** İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif-i Umumiye Vekâleti
1340/1924 **Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı.** İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif-i Umumiye Vekâleti
1927 **Orta Mekteb ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl.** İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif-i Umumiye Vekâleti
1927 **Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı.** İstanbul, Devlet Matbaası.
- Maarif-i Umumiye Vekâleti
1930 **Orta Mektep Müfredat Programı.** İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekâlet Tebliğler Mecmuası
1927 "Liselerin İkinci Devresinde Okutulacak Tarih Ders Kitapları". İstanbul: Devlet Matbaası, s.170-173.

- Maarif Vekâlet Tebliğler Mecmuası
1928 **Orta Mektepler (Birinci Devre) Derslerinin Tevzii.** Maarif Vekalet Tebliğler Mecmuası, Sayı:24-25, (15 Kanunisani), İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekâlet Tebliğler Mecmuası
1928 “Orta Mektep Birinci Devre Derslerine Ait Program”. **M.V.T.M.** Sayı:24-25, (15 Kanunisani), İstanbul: Devlet Matbaası, s.91.
- Maarif Vekâlet Tebliğler Mecmuası
1928 “Liselerin İkinci Devre Derslerinin Tevzii”. **M.V.T.M.** Sayı:24-25, (15 Kanunisani), İstanbul: Devlet Matbaası, s.90.
- Mahmut Cevat
1338/1919 **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı.** İstanbul: Matbaa-i Amire.
- MARDİN, Şerif
1983 “İslamcılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.** İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:7, s.1936-1940.
- MARDİN, Şerif
1985 “19. yy’da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.** İstanbul: İletişim Yayınları, s.342-351.
- MARDİN, Şerif
1985 “İslamcılık”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.** İstanbul: İletişim Yayınları, s.1400-1404.
- MARDİN, Şerif
1998 **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu.** İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Şerif
2000 **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895–1908).** İstanbul: İletişim Yayınları.
- MANTRAN, Robert
1995a **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I.** (Çev. Server Tanilli). İstanbul: Cem Yayınevi.
- MANTRAN, Robert
1995b **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II.** (Çev. Server Tanilli). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Mehmet Akif
1335/1917 “İslamlaşmak”, **Sebilürreşad.** Cilt:16, Sayı:404-405, s.132-133.

- Mehmet Fuad
1923 **Türkiye Tarihi.** 1. Kitap, İstanbul: Kanaat Kitabhanesi.
- MEMİŞ, Ekrem
1989 **Tarih Metodolojisi.** Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- METİN, Cemal
1998 Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi(1923-1960), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Namık Kemal
1327a/1909 “Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar I”, **Makalât-ı Siyâsiye ve Edebiye.** İstanbul: Selanik Matbaası, s. 176-184.
- Namık Kemal
1327b/1909 “Efkâr-ı Cedîde”, **Makalât-ı Siyâsiye ve Edebiye.** İstanbul: Selanik Matbaası, s.374-376.
- Namık Kemal
1338a/1919 “Hukûk-i Umûmiye”, **M.N.Özön, Namık Kemal ve İbret Gazetesi.** Ankara: Remzi Kİtabevi, s.93-102.
- Namık Kemal
1338b/1919 “İstiklâl”, **M.N.Özön, Namık Kemal ve İbret Gazetesi.** Ankara: Remzi Kİtabevi, s.29-34.
- Namık Kemal
1978a “Terakkî”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876).** M.Kaplan,İ.Erginün,B.Emil, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.193-202.
- Namık Kemal
1978b “Vatan”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876).** M.Kaplan,İ.Erginün,B.Emil, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.222-227.
- Namık Kemal
1978c “Şark Meselesi”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876).** M.Kaplan,İ.Erginün,B.Emil, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.217-221.
- Namık Kemal
1978d “Medeniyet”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876).** M.Kaplan,İ.Erginün,B.Emil, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.231-234.

- Necip Asım – Mehmet Arif
1338/1919 **Osmanlı Tarihi.** İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, Cilt:1.
- NEUMANN, Christoph K.
1998 “Tarihin Yararı ve Zararı Olarak Türk Kimiliği: Bir Akademik Deneme”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları.** (Haz. S. Özbaran), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- NICHOL, Jon
1991 **Tarih Öğretimi.** (Yay.Haz. Mustafa Safran). London.
- NIETZSCHE, Friedrich
2001 **Tarih Üzerine.** (Çev. Nejat Bozkurt). İstanbul: Say Yayınları.
- OBA, Ali Engin
1995 **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu.** Ankara: İmge Kitabevi.
- OLUR, Nuri
1994 Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma(1923-1950), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- ORAL, Mustafa
2002 İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye’de Tarih Anlayışı(1908–1937). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- ORAN, Baskın
1988 **Atatürk Milliyetçiliği.** Ankara: Dost Kitabevi.
- ORKUN, Hüseyin N.
1977 **Türkçülüğün Tarihi.** Ankara: Kömen Yayınları.
- ORTAYLI, İlber
2003 “Tarih Nedir?”, **Türkiye Günlüğü.** Sayı:73, s.5-42.
- Osman Oğuz
1327/1909 “Türk Gençlerine”, **Türk Yurdu.** Yıl:1, Sayı:4, 29 Kanunievvel 1327 (11 Ocak 1912).
- ÖYMEN, Hıfzırrahman Raşit
1977 “Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk’ün Etkisi”. **Atatürk Konferansları.** Cilt: VI, Ankara.
- ÖZALP, N. Ahmet (Haz.)
2003 **Said Halim Paşa Bütün Eserleri.** İstanbul: Anka Yayınları.

- ÖZALP, Ahmet
2005 “İslamcılık”, http://www.sevde.de/islam_Ans/ii/İslamcilik.htm.5
Mayıs.
- ÖZBARAN, Salih
1987a “Tarihin Alanı ve Yöntemi Üzerine Son Gelişmeler”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:7, Sayı:38, Ocak.
- ÖZBARAN, Salih
1987b “Türkiye’de Tarih Eğitimi”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:8, Sayı:44, s.115-118.
- ÖZBARAN, Salih
1987c “Türkiye’de Tarih Eğitimi II”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:8, Sayı:45, s.180-184.
- ÖZBARAN, Salih
1990 “Tarih Nedir”, **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu (21-26 Mayıs 1984)**. Elazığ: s.1-7.
- ÖZBARAN, Salih
1992 **Tarih ve Öğretimi**. İstanbul: Cem Yayınları.
- ÖZBARAN, Salih
1997 **Tarih, Tarihçi ve Toplum**. İstanbul: Yurt Yayınları.
- ÖZBARAN, Salih
1998 “UNESCO, Türkiye ve Tarih Ders Kitapları”, **Toplumsal Tarih**. Sayı:56, Ağustos, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- ÖZBARAN, Salih (Der.)
1998 **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- ÖZBARAN, Salih
1998 “Neden ve Nasıl Tarih”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- ÖZÇELİK, İsmail
1992 “Tarih İlmî Hakkında Düşünceler”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**. Ankara: Cilt:8, Sayı:4.
- ÖZÇELİK, İsmail
1996 **Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler**. Ankara: Özkan Matbaa.

- ÖZÇELİK, İsmail
2001 **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler.** Ankara: Gündüz Eğitim Yayınları.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz
2006 “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, [http:// www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/doc/2002-2/2_bilder.doc](http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/doc/2002-2/2_bilder.doc), 28 Şubat 2006:11:15.
- ÖZLEM, Doğan
1999 **Siyaset Bilimi ve Tarih Bilinci.** İstanbul: Anka Basım.
- ÖZLEM, Doğan
2001 **Tarih Felsefesi.** İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ÖZMAN, Aylin
2002 “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık.** Ankara: İletişim Yayınları, Cilt:3.
- PAYKOÇ, Fersun
1991 **Tarih Öğretimi.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Prens Sabahattin
1965 **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? (1911).** (Çev. M. Sencer). İstanbul: Elif Yayınları.
- PINGEL, Falk
1998 “Tarih Ders Kitapları Üstüne Uluslar arası Araştırmalar” (Çev. S.Özbaran), **Toplumsal Tarih**, sayı 56, Ağustos, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- RUBY, Christian
1911 **Tarih Nedir.** (Çev. Bahaeddin Yediyıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- SADİQ, Mohammad
1972 “Türkçülük Cereyeni – Türk Milliyetçiliğinin Eşiğinde (1908-1918)”. **Türk Kültür Araştırmaları**, Yıl:3,4,5, Sayı:5-20, 1966-1968, Ankara: Türk Kültür Enstitüsü, s.5-20.
- SAFA, Peyami
1981 **Türk İnkılâbına Bakışlar.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SAFRAN, Mustafa
1999 **Tarih Öğretimi ve Çağdaş Müfredat Teorileri.** Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- SAFRAN, Mustafa
2002 “Osmanlı Tarih Öğretimi ve Osmanlı İmajı”, **XIII. Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)**. Cilt: III/II, Ankara.
- Said Halim Paşa
1334/1916 “İslamlaşmak”, **Sebilürreşad**. Cilt:15, Sayı:278, s.255-257.
- SAKAOĞLU, Necdet
1991 **Osmanlı Eğitim Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAKAOĞLU, Necdet
1992 **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAKAOĞLU, Necdet
1998 “İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- SARAY, Mehmet
1984 “Atatürk ve Türk Tarihi”, **Türk Kültürü**. Sayı:249, Yıl:22, Ocak 1984.
- SARINAY, Yusuf
1990 **Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SARINAY, Yusuf
1994 **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**. İstanbul.
- M. Satı
1327/1909 “Tarih Tedrisatının Usul-i Esasları”, **Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:8, s. 88-92.
- STRADLING, Robert
2002 “Hassas Konular Nasıl Öğretilmeli?”, **Toplumsal Tarih**. Cilt:16, Sayı:100, Nisan, s.62-68, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- SÖZER, Önay
1983 **Anlayan Tarih**. İstanbul: Yazko.
- SÜSLÜ, Azmi
1998 “Atatürk ve Tarih”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınlar.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut
1984 “Atatürk ve Tarih Çalışmaları”, **Tarih ve Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:2 , Sayı:11.

- ŞAŞMAZ, Süleyman
1995 **İnsanın Temelleri.** Bursa: Tarih Bilimi Yayınları.
- ŞAYLAN, Gencay
1983 “Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.** İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:7, s.1945-1949.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedî N.
1967 “İlk ve Orta Öğretim Tarih Programları Hakkında”, **VI. Türk Tarih Kongresi(20-26 Ekim 1961).** Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.611-617.
- ŞENGÜL, Tuba
2005 “Geleneksel ve Çağdaş Eğitim Anlayışlarında İlgi ve Disiplin”, **Millî Eğitim.** Bahar 2006, Yıl:33, Sayı:166, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, s.131-136.
- TAKIŞ, Taşkın
2002 “Hilmi Ziya Ülken”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık.** Ankara: İletişim Yayınları, Cilt:3.
- TBMM Zabıtları**
1336/1920 İsmet Paşa’nın 25 Eylül 1920’deki konuşması.
- TEKELİ, İlhan ve S. İLERİ
1993 **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü.** Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TEKELİ, İlhan
1997 “Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine”, **Toplumsal Tarih,** İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Haziran, Cilt:7, Sayı:42, s.47-51, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- TEKELİ, İlhan
1998 **Tarih Bilinci ve Gençlik.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEKELİ, İlhan
1998 “Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları.** (Haz. S. Özbaran), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- TEKELİ, Sevim
1983 “Batılılaşma Üzerine Düşünceler”, **VIII. Türk Tarihi Kongresi (11-15 Ekim 1976).** Ankara: Türk Tarih Kurumu, Cilt:III, s.2109-2115.

- TEKİN, Nil Türker
2002 “Tanzimat’tan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Tarih Öğretimi ve Ders Kitaplarına Genel Bir Bakış”, **Toplumsal Tarih**, Eylül, Cilt:8, Sayı:105, s. 50-53, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- TİMUÇİN, Afşar
1998 “Doğru Bilinç Oluşturmakta Tarih Eğitiminin Önemi”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**. (Haz. S. Özbaran), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- TİMUR, Taner
1986 **Osmanlı Kimliği**. İstanbul.
- TOGAN, Zeki Velidi
1969 **Tarihte Usul**. İstanbul.
- TOSH, John
1997 **Tarihin Peşinde**. (Çev. O. Akınhan). İstanbul.
- TOSUN, Ramazan
2003 “Atatürk Dönemi Tarih Çalışmaları ve Öğretimi”, **Ata Dergisi**. Konya: Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Sayı:11, s.57-73.
- TOYNBEE, Arnold
1961 **Tarih Üzerine İki Konferans**. (Çev. Özcan Başkan). Fakülteler Matbaası.
- TOYNBEE, Arnold
1978 **Tarih Bilinci**. (Çev. Murat Belge). İstanbul: Bateş Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer
1989 **Türkiye’de Siyasi Partiler**. Cilt:3, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer
2003 **İslamcılık Akımı**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- TUNAYA, Tarık Zafer
2004 **Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- TUNÇAY, Mete
1977 “İlk ve Orta Öğretimde Tarih”, **Felsefe Kurumu Seminerleri(1975)**, Ankara: Türk Felsefe Kurumu.

- TUNÇAY, Mete
1998 “Tarih Öğretiminin İyileştirilmesine Yönelik Düşünceler”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- TÜFEKÇİ, Gürbüz D.
1994 “Milliyetçilik(Ulusalcılık) ve Ulusalcı Egemenlik”, **X.Türk Tarih Kongresi(22-26 Eylül 1986)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, Cilt:6, s.2941- 2956.
- Türk Ansiklopedisi**
1981 “Tarih-i Osmanî Encümeni”, Ankara: M.E.B. Basımevi, s.461.
- Türk Derneği Nizamnamesi**
1324/1909 İstanbul: Karabet Matbaası.
- TÜRKDOĞAN, Orhan
Türk Tarihinin Sosyolojisi. İstanbul: Turan Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, Orhan
2004 **Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türk Maarif Encümeni Nizamnamesi**
1928 (31 Kanunisâni) İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er
1989 “Tanzimat’ta Millet Fikrinin Doğuşu”, **Türk Günlüğü**. 8 Kasım.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er
2003 “Millî Devlet-Laiklik-Demokrasi”, **Türk Günlüğü**. Sayı:75, s.33-51.
- UNAT, Faik Reşit
1964 **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- UYGUN, Selçuk
2006 “Eğitim Tarihi Araştırmalarında Sözlü Tarih Yaklaşımı ve Sözlü Tarihte Bir Öğretmen: Hayrettin UYSAL”, **Çağdaş Eğitim**. Yıl:31, Sayı:328, Şubat, s. 24-32.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya
1948 **Millet ve Tarih Şuuru**. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya
1976 **Millet ve Tarih Şuuru**. İstanbul.

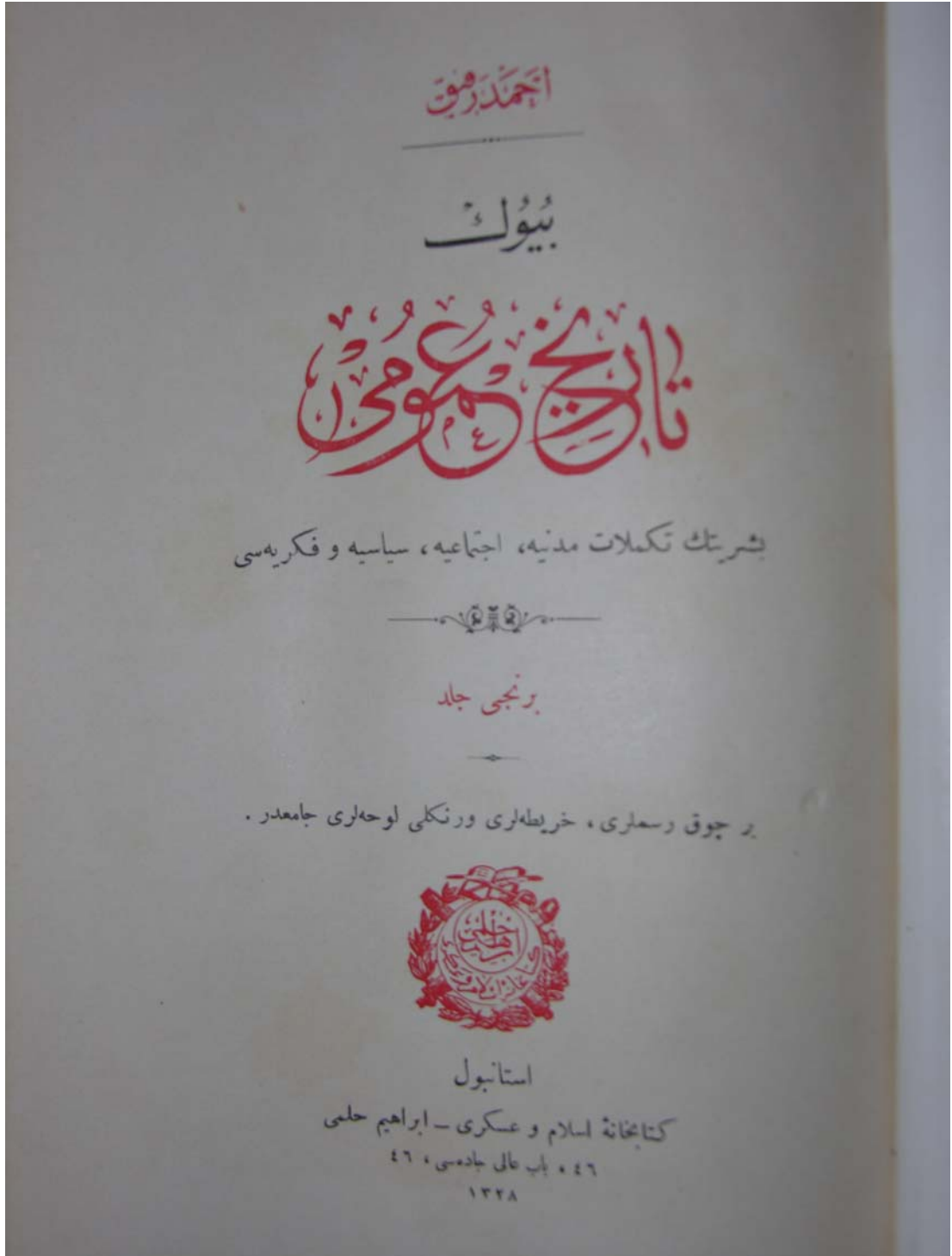
- ÜLKEN, Hilmi Ziya
1994 **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi.** İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya
2001 **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi.** İstanbul.
- ÜNAL, Tahsin
2000 **Fikir Akımları ve Emperyalizm.** Ankara: Berikan Yayınları.
- ÜSTEL, Füsün
1997 **Türk Ocakları (1912–1931): İmparatorluktan Ulus – Devlete Türk Milliyetçiliği.** İletişim Yayınları.
- YAKARÇELİK, Tuğrul
2002 “Bu Kitaplarla Bile...!”, **Tarih ve Toplum**, İstanbul: İletişim Yayınları, Nisan, Cilt:16, Sayı:100, s.48-49.
- YALANSIZ, Nedim
2000 “Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Çalışmaları (1923-1960)”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Ekim, Cilt:14, Sayı:82, s.11-20.
- YALÇIN, E. Semih
2002 “Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı”, **Türkler Ansiklopedisi.** Cilt:15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.245-262.
- YAYLA, Yıldızhan
1985 “Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet Kavramı”, Cilt:4, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.** İstanbul: İletişim Yayınları, s.948-952.
- YAZICI, Nevin
2002 **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- YILDIZ, Hakkı Dursun
1964 “Türk Tarihi ve Liselerdeki Tarih Öğretimi”, **Türk Kültürü**, Nisan, Cilt 11, Sayı 18.
- YILDIZ, Hakkı Dursun
1966 “Ortaöğretimde Türk Tarihi”, **Türk Kültürü**, Şubat, Cilt IV, Sayı 40.
- YILMAZ, Murat
1998 “Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi”, **Türkiye Günlüğü.** Sayı:53, Kasım-Aralık, s.41-56.

- YILMAZ, Murat
1998 “Modernleşme, Din ve Siyaset”, **Türkiye Günlüğü**, 48/Kasım-Aralık, s.10-22
- YILMAZ, Murat
2004 “Erol Güngör”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:6.
- YINANÇ, Mükrimin Halil
1999 “Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Bizde Tarihçilik”, **Tanzimat 2**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- YUVALI, Abdülkadir
1987 “Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi”, **Türk Kültürü**. Yıl:XXV, Sayı:291, Temmuz, s.389-397.
- YUVALI, Abdülkadir
1990 “Türkiye’de Tarih Öğretimi”, **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu(21-26 Mayıs 1984)**,Elazığ, s.253-261.
- YÜCEL, Hasan-Âli
1994 **Türkiye’de Orta Öğretim**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zühtü
1328/1910 **Muhtasar Tarih-i Meşrutiyet-i Osmaniye**. İstanbul: Ruşen Matbaası.

KİTAPLAR VE PROGRAMLARDAN ÖRNEKLER

EK – 1

Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin 1. cildinin kapağı

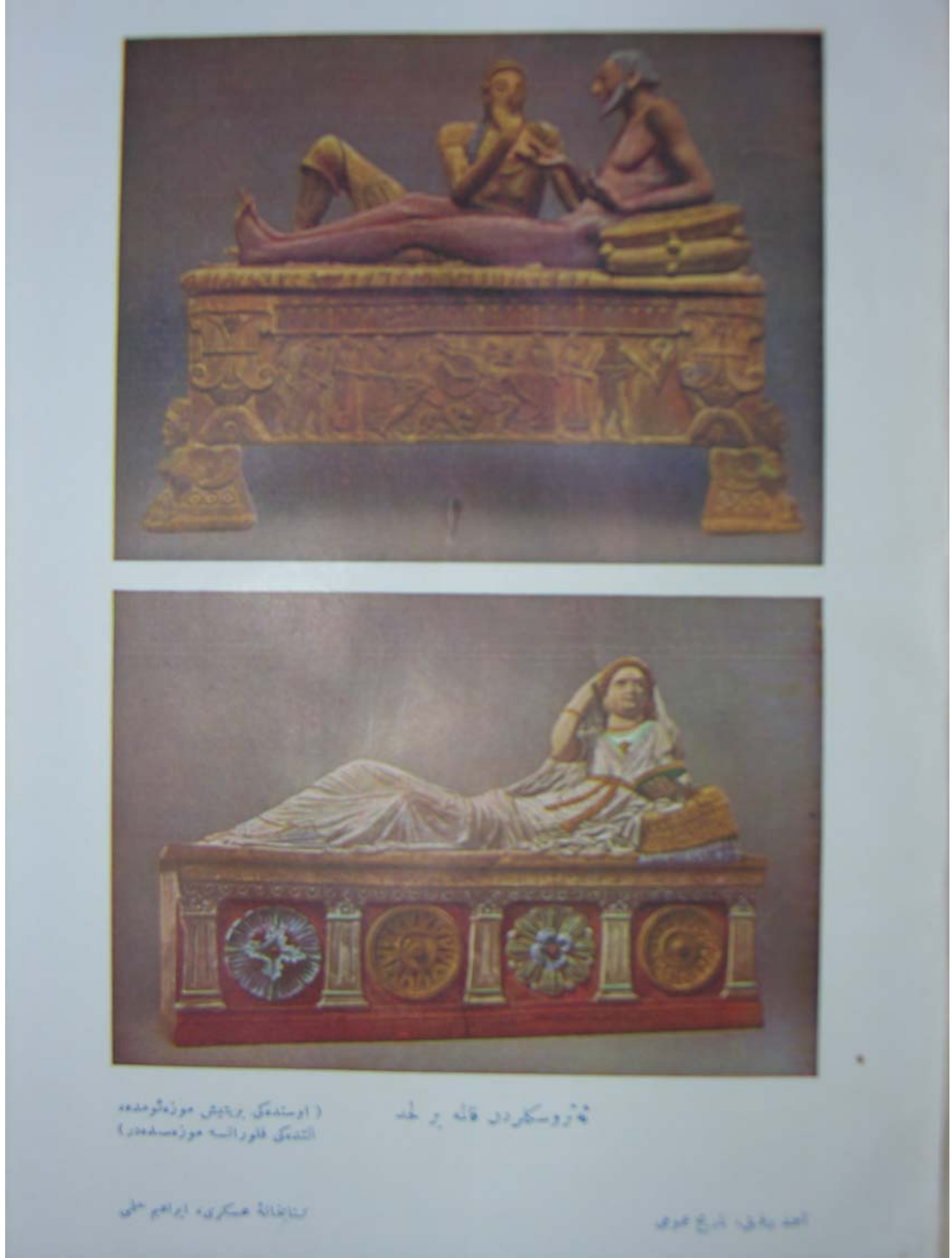
EK – 2

Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin 1. cildinin içinde yer alan giriş resmi

EK – 3

Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin 3. cildinin içinde yer alan giriş resmi

EK – 4

Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin içeriğinden örnek bir sayfa

تاریخی فصل

یونانیلرک تاریخ قدیعی

(قبل الیاد ۱۳۰۰—۸۰۰)

یونان قدیعی تاریخ مدینت حاضرہ مک ایلک اساسلری
تدقیق ایچسون بویوک بر اہمیتی حازدر . یونان
قومنک تاریخی بشرینک بالککز افعال واضطراباتی ، ملتارک قانلی و مخرب
مجادلاتی نقل و حکایہ ایچمز ، عصر حاضر مدینتک اساسی تشکیل ایدن علوم و فنونک ،
صنایع نفیسہ نک ، ادبیات و فلسفہ نک نوشکفته دورلری ، حکمت بدایعک کریدہ
اترلری مسلسل بر مشہر نقائس حائده نظر تہج اوکنده جانلاندریر . دہا
طوغروسی ، آوروپا حیات فکری واجتماعیسنده کی کوزلکککک اساسی یونان صنایعی
حاضر لامش ، تکمیل ایندیرمشدر . صنایع نفیسہ نک صرف بدایع طبیعتدن اقتباس
حسن ایچسی ، شعریک طنان و روح استیاس بر طرزہ انشاد ایدلسی ، فلسفہ نک
روابط اشیا اوزرینہ استناد ایچسی ، حریت سیاسیہ نک دائمی و متحد بر وطن
حتہ مستند بولونماسی ہب یونان قدیعی مدینتی تدقیق و تقلید سایہسنده ادراک
ایدلش و بوتون بو استخراجات ، احتیاجات حاضرہ بہدہ توفیق ایدلہرک آوروپا
مدینتک اساسلری میدانہ جیقارمشدر . بورادن آکلاشیلیورک یونانیلر مدینت
حاضرہ مک مؤسسہ دکل ، بلکہ محرکیدر . عصر حاضر مدینتک شکل و طرز یونان
مدینتک تأثیرہ وجودہ کئشدر . فقط یونان مدینتی دہ تدقیق ایدیلیرسہ کورو-
لورک یونانیلر مدینتک اساسی شرقک کئستانلرندن اقتباس ایچشدر ، دہاسوکرہ

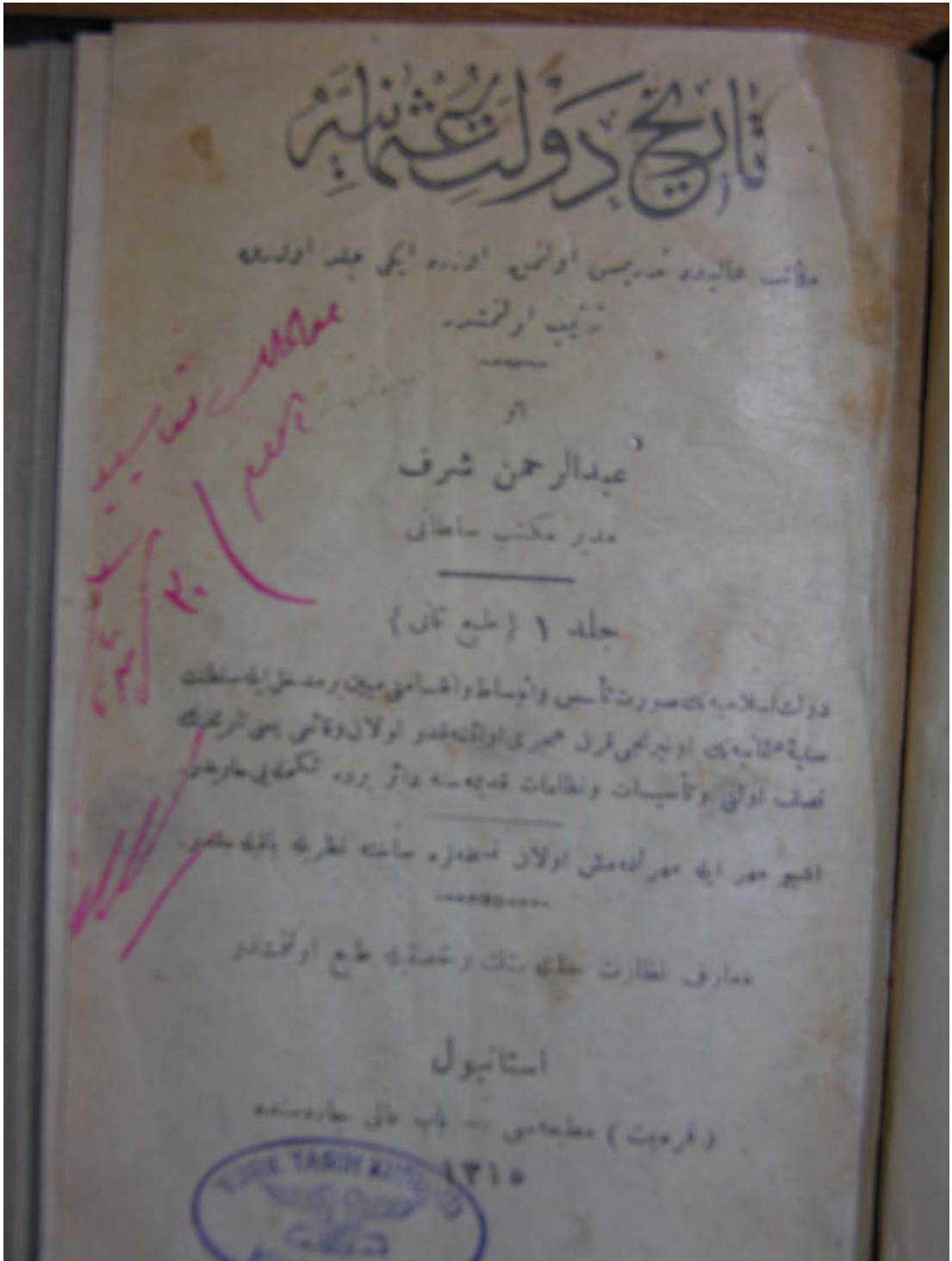
EK - 5

Ahmet Refik tarafından yazılan “Büyük Tarih-i Umumi” adlı eserin içeriğinden örnek bir sayfa

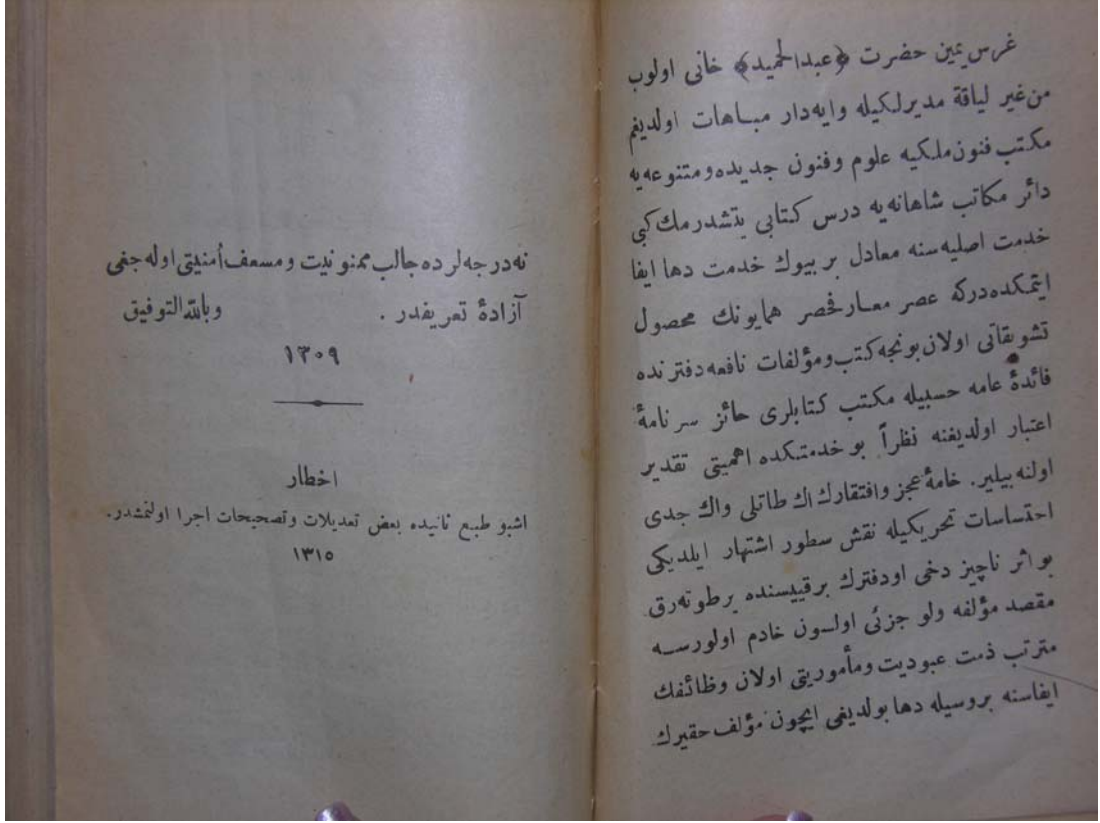
EK – 6

Abdurrahman Şeref'in "Tarih-i Devlet-i Osmanî" adlı eserinin 1. cildinin kapağı

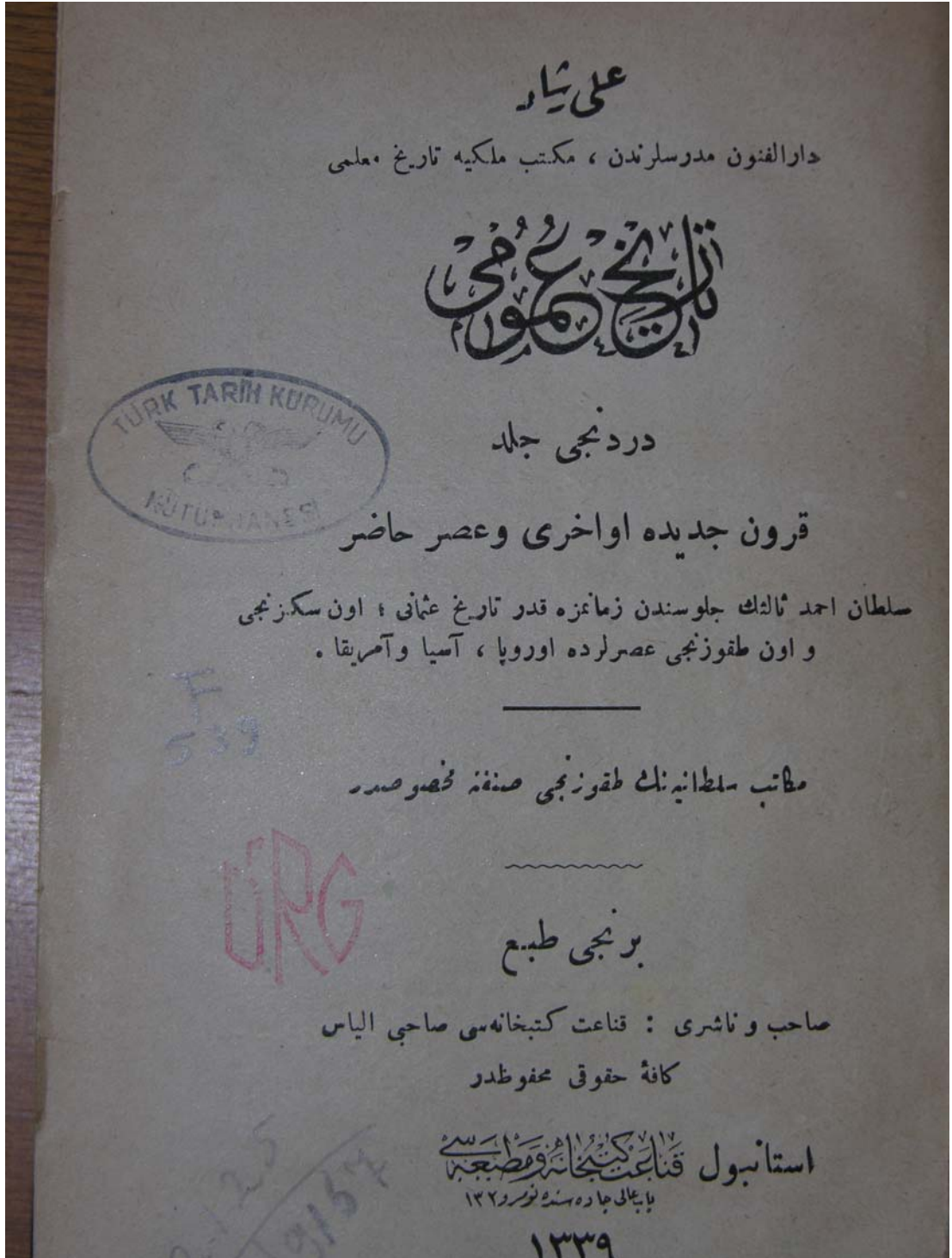
EK - 7

Abdurrahman Şeref'in "Tarih-i Devlet-i Osmanî" adlı eserin içeriğinden örnek bir sayfa

EK - 8

Ali Reşat'ın "Tarih-i Umumi" adlı eserinin 4. cildinin kapağı

EK - 9

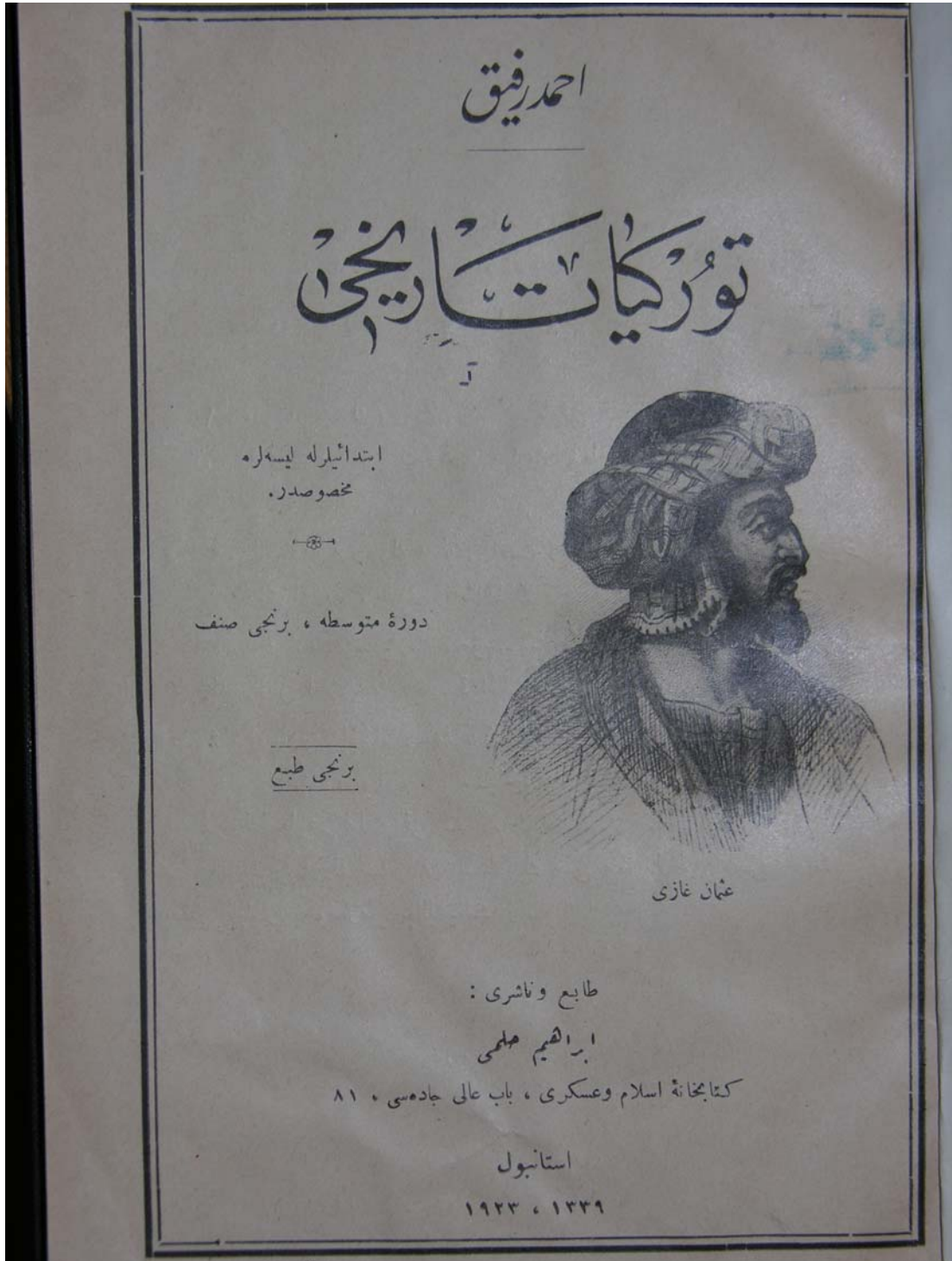
Türk Tarihinin Ana Hatları Medhal Kısım

EK – 10

Ahmet Refik'in "Türkiye Tarihi" adlı eserinin 1. cildinin kapağı

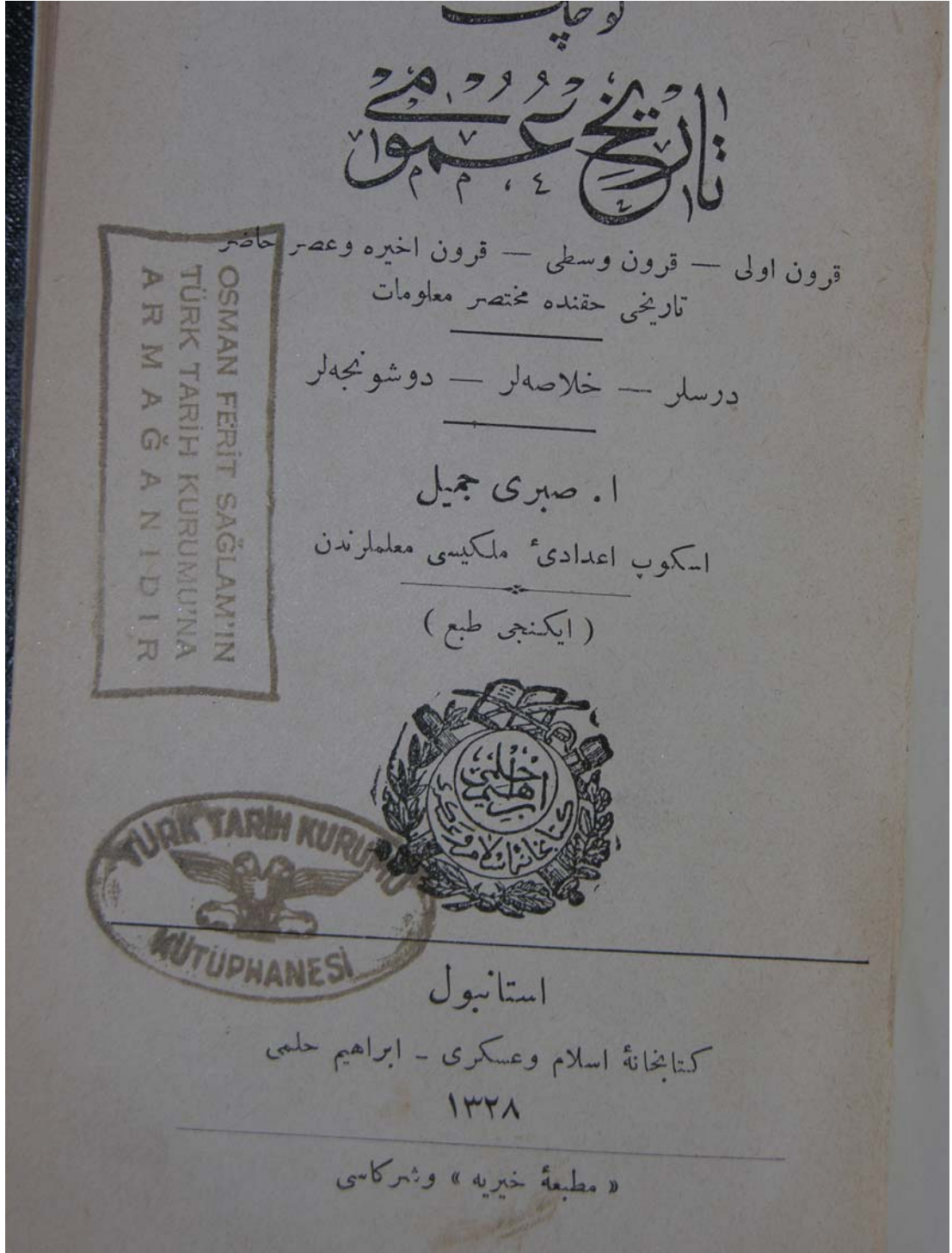

Ahmet Vefik Paşa'nın "Fezleke-i Tarih-i Osmanî" adlı eserinin içinden örnek bir sayfa

(۲۹۵)		(۲۹۶)	
اون ایشی قسم ننه فصل ثالث	۱۲۰	صفحه	
فصل رابع	۱۲۳	(مقدمه)	۲
اون ایشی قسم سلطان محمد خان ثالث	۱۳۰	فصل اول	۷
اون سکرتهی قسم سلطان احمد خان اول	۱۳۹	بکرتهی قسم عهد عثمان غازی	۸
اون ملقوزتهی قسم عثمان خان ثانی	۱۴۷	ایشی قسم عهد اورخان غازی	۱۲
بکرتهی قسم سلطان مصطفی خان اول	۱۵۲	اوتچی قسم عهد مراد خدایتکار	۱۸
بکرتهی قسم سلطان مراد خان رابع	۱۵۶	درتهی قسم عهد سلطان یتیم بایزید خان	۲۵
بکرتهی قسم سلطان ابراهیم خان	۱۷۰	ایشی قسم ننه فصل اول	۳۱
بکرتهی اوتچی قسم سلطان محمد خان رابع	۱۷۸	فصل ثانی	۳۵
بکرتهی درتهی قسم سلیمان خان ثانی	۱۹۶	ایشی قسم فاسله سلطنت	۳۷
بکرتهی ایشی قسم ننه فصل رابع	۲۰۱	بکرتهی قسم عهد جلی سلطان محمدخان	۴۲
فصل خامس	۲۰۷	سکرتهی قسم سلطان مراد ثانی	۴۷
بکرتهی ایشی قسم سلطان احمد خان ثانی	۲۰۹	ملقوزتهی قسم عهد سان قانع	۵۶
بکرتهی ایشی قسم مصطفی خان ثانی	۲۱۳	اوتچی قسم بایزید خان ثانی	۶۶
بکرتهی سکرتهی قسم احمدخان ثالث	۲۲۱	اون ایشی قسم ننه فصل ثانی	۷۳
بکرتهی ملقوزتهی قسم محمود خان اول	۲۳۷	فصل ثالث	۷۷
اوتچی قسم عثمان خان ثالث	۲۵۵	اون ایشی قسم باوز سلطان سلیم خان	۷۹
اوتوز برتهی قسم سلطان مصطفی خان ثالث	۲۵۹	اون اوتچی قسم سلطان سلیمان خان قانوی	۸۶
اوتوز ایشی قسم سلطان عبدالحمید خان	۲۶۸	اون درتهی قسم سلطان سلیم خان ثانی	۱۰۵
اوتوز اوتچی قسم ننه فصل خامس	۲۷۳	اون ایشی قسم سلطان مراد خان ثالث	۱۱۲
فصل سادس	۲۷۹		
اوتوز درتهی قسم سادس کتاب	۲۸۱		

EK - 12

Sabri Cemil'in "Küçük Tarih-i Umumi" adlı eserinin kapağı

EK - 13

Zühtü'nün "Muhtasar Tarih-i Meşrutiyet-i Osmaniye" adlı eserinin kapağı

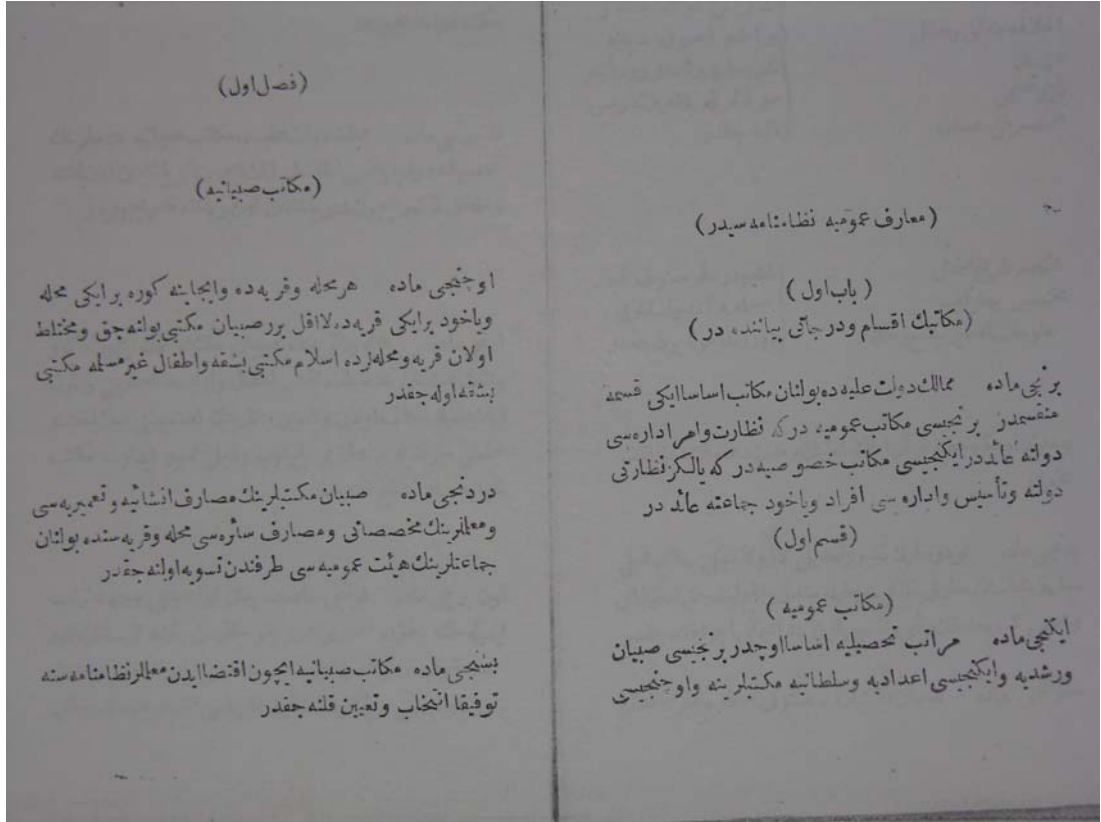
EK - 14

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Kapağı

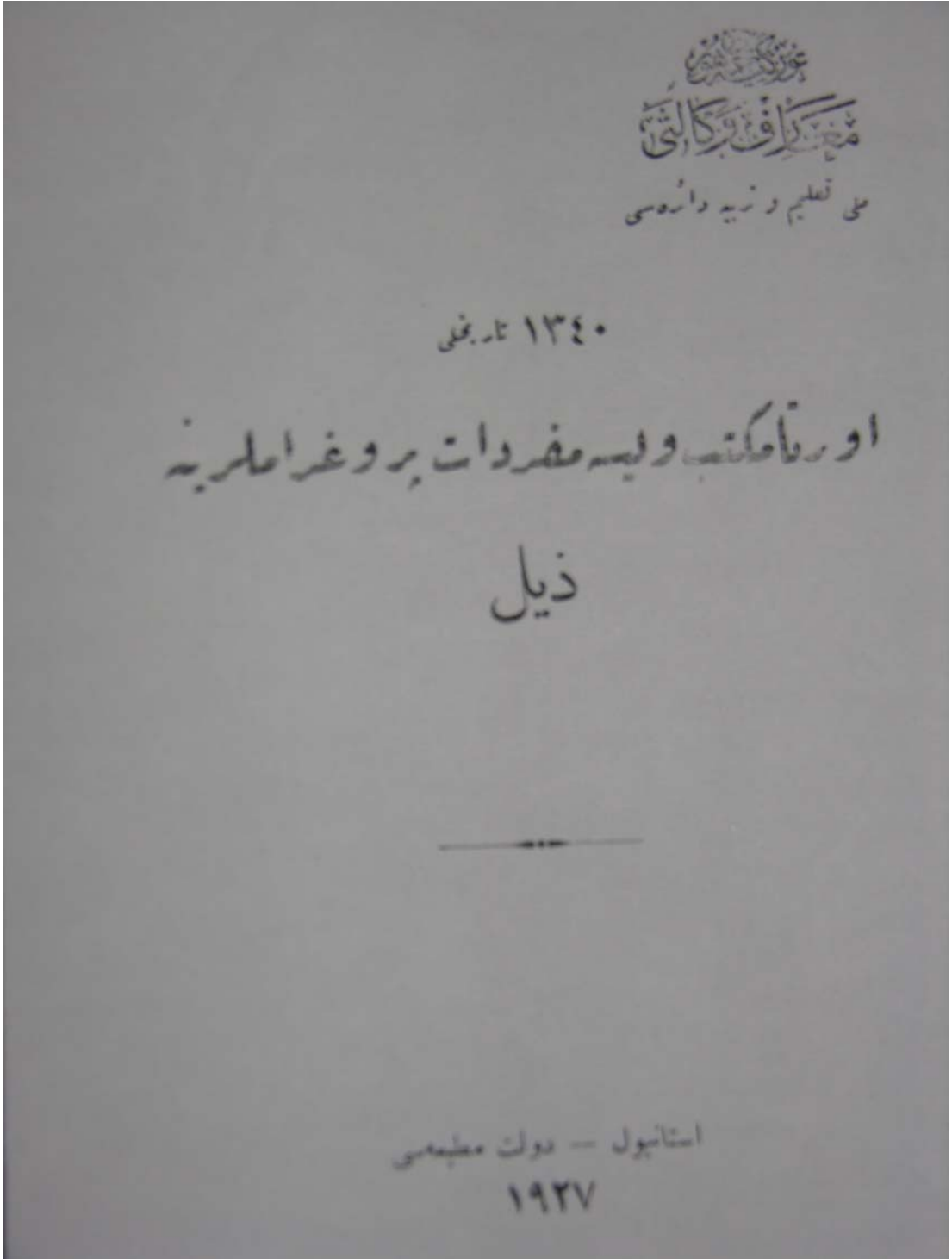
EK - 15

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden Örnek Sayfalar

EK - 16

1340 Tarihli Orta Mektep ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl

EK - 17

Liselerin İkinci Devrelerine Ait Tevzi' Ders Cetveli

بەدەرک ایلکیمی دورەلرینە عاۋە توزیع دروس جەدول

	دردەلکیمی سەئە	بەشەئیمی سەئە	آلتەئیمی سەئە	آلتەئیمی سەئە ادبیات
تورکجە وادییات	۲	۲	۲	۵
اجنەبی نسانی	۵	۵	۵	۵
تاریخ	۲	۲	۲	۴
جغرافیایا	۱	۱	۱	۱
طبیعییات	۳	۰	۰	۲ ساعت حیوانات و بر ساعت نباتات
ارضیات	۰	۲	۰	یاریم ساعت نباتات بر بقی ساعت ارضیات
فیزیک	۲	۲	۲	۰
جبر	۳	۲	۱	۰
هندسە و رسم خطی	۴	۳	۴	۰
لابوراتوار	۲	۱	۳	۲
عربی	۲	۲	۰	۴
فارسی	۱	۱	۰	۲
فلسفە	۰	۲	۲	۴
اجتماعیات	۰	۰	۲	۲
میخانیک	۰	۰	۲	۰
قوزموغرافیایا	۰	۰	۲	۱
مثانات	۰	۲	۰	۰
کیمیایا	۲	۲	۲	۰
بکول	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰

EK - 18

Orta Mektep Ders Programı(1931)

**ORTAMEKTEP (I. DEVRE) SINIFLARININ
DERS TEVZİİ**

Dersler	I.	II.	III.
Türkçe	7	5	4
Tarih	3	2	3
Cografya	2	2	1
Yurt bilgisi	—	1	1
Hayvanat	2	—	—
Nebatat	—	2	—
Arziyat	—	—	1
Fizyoloji ve Hıfzissıhhat.	—	—	3
Fizik	—	2	2
* laboratuvarı	—	½	½
Kimya	—	1	2
* laboratuvarı	—	½	½
Riyaziye	5	4	4
Ecnebi lisanı	5	5	5
Elyazısı	1	1	1
Resim	2	2	1
Musiki	1	1	1
Gimnastik	2	2	1
Askerlik dersleri (erkeklerle)	—	1	1
Serbest zaman [*] (*)	2	—	—
Çocuk bakımı (kızlara)	—	—	1
Bıçkı — dikiş (*)	2	1	—
Evidaresi (tutarı kısmen günü işlenir saatı)	32	32	32

[*] Serbest zamanın bir saati tarih ve cografya derslerinin tatbikatı ve gezintilerine tahsis edilecektir.